

Ганна Терінь

УБМО зімжною
ЗНОБ!!!

ГАННА ЧЕРІНЬ

ЇДЬМО ЗІ МНОЮ ЗНОВ!

Збірка тревелогів

**ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
«СЛОВО»**

1990

**Обкладинка д-р Ярослави Грабович
Фотографії Степана Панькова**

Library of Congress Catalog Card Number: 90-71693

ISBN: 0-914834-82-7

diasporiana.org.ua

**Власним накладом автора
Всі права застережені за автором**

ЗМІСТ

Слово автора	6
Гаваї	8
Чотири столиці	34
Самба	98
Маньяна!	122
Країна мільйонерів	154
Гостинність Червоного Дракона	164
Під прапором бідности	202
Нащадки вікінгів	223
Вздовж і впоперек Перу	262
Цитрина	297
Соняшник під евкаліптами	304
Фіджі	332
В пошуках раю на Землі	342

Ганна Черінь

СЛОВО АВТОРА

Дорогі читачі! (Якщо такі ще знайдуться...)

Видаю другу збірку репортажів після «Їдьмо зі мною» (1965). Як бачите, 25 літ минуло з того часу, чверть століття. Але в цей час я не спала ні фізично, ні розумово. Навпаки, подорожувала ще більше й ширше й писала тревелоги більші й, думаю, цікавіші. Половину цих творів даю в цій книзі, а друга частина чекатиме на свою чергу.

В той час, як в першій книжці репортажів були змальовані подорожі переважно в Північній Америці, в другій більшість засягає в досить далекі й екзотичні країни цілого світу. Може мої наміри не знайдуть співчуття й вдячності читачів, але вірте мені — я брала Вас у подорож з собою: на все дивилась Вашими очима, збирала новини й інформації для Вас, часто жертвуючи своїм комфортом і наражаючись на прикрі ситуації. Ходити з бльокнотом, заглядати в усі закутки, йти на небезпечні екскурсії — не для кожного приємність. Інший волів би сидіти на веранді під пальмою й пити тропічний коктейль.

Зі мною невідступно йшов мій супутник і охоронець, він же газардний фотограф, Степан Паньків. Деякі з його фотографій побачите в цій книзі. На жаль, нещодавно ми завершили велике переселення з півночі до Фльориди, фотографії дуже потерпіли в досить складних переїздах і в запакованім стражданні в гаражі, так що якраз найкращі втратили свою красу. Коли вийшла моя перша книжка репортажів, знайшлися критики, що твердили, буцім то не можна казати «Їдьмо зі мною» (так, як буцімто не можна співати «Засвистали козаченьки»). А я ще з дитинства пам'ятаю народну пісню, де козаки умовляють: «Їдьмо, Галю, з нами...» Я думаю, що так можна і співати, й говорити. А якщо не можна, то я, як автор, маю право й на «помилку». Багато гарних слів і виразів постало якраз із «помилки». Отож, читачі мої — **ЇДЬМО ЗІ МНОЮ ЗНОВ!**

ГАВАЇ

Гаваї для мене були недосяжною мрією — принаймні, в юних літах. Одна з утіх старшого віку — багато недосяжних мрій можна досягти. Тільки не треба задовго чекати, бо мрія знову стане недосяжною. Якось так сталося, що після довгих вагань і інтенсивного спротиву мій чоловік погодився на цю поїздку. Всього на тиждень, хоч два тижні не багатьо більше коштують і дають змогу відпочити. Але — в страшні морози господар надовго хати не покине.

Навоювавшись із ваканційною агенцією (підвишки цін та всякі інші «несподіванки»), ми нарешті отримали зелене світло й стали чекати на 28 січня, — день нашого відлету.

А навкруги сніги, бурі, морози... В Каліфорнії дощі-потопи. Навіть у Фльориді приморозки. З Філядельфії й Нью-Джерсі дзвонять друзі: «У нас біда, а як там ви?» Кажемо — на Гаваї відлітаємо... «На Гаваї?!?!» — чуємо відповідь, з невисловленим, але подуманим додатком: «А ви часом не здуріли?» З цим додатком ми цілком згодні, але скасувати контракт, без досить великих втрат, не можна. Та й чи змогла б я вдруге вмовити на таку подорож мого чоловіка?.. У п'ятницю весь час слухаємо інформації бюро погоди: сніг, заметіль, непрохідні дороги, сидить у хаті й не вилазьте, знизіть температуру печі, щоб заощадити енергію... Аеродром відкрився, але тільки одна площа для посадки відчищена... 30 тисяч подорожніх чекають своєї долі на летищі — і таке подібне...

— А чи ж та подорож відбудеться взагалі? Може, відкликати? — з надією в голосі питає мій чоловік.

— Справді, давай кудись дзвонити...

Кудись! Але куди? Знайшли якийсь телефон ваканційної агенції — як і сподівалися, ніхто не відповідає. Тоді зазвонили на аеродром, до «Юнайтед». Зайнято. Дзвонимо

через п'ять хвилин — зайнято. Через п'ятнадцять — теж. Дзвонили цілий вечір — нічогісінько.

— Ну що ж, давай пакуватись. Будемо ще вранці дзвонити. Вранці те саме, тільки під іншим сосом: рекордована відповідь: «Лінія зайнята, прошу зачекати» — і солодка, романтична музика, від якої в мене живіт болів. Чекай хоч і годину, ніхто не відповість. А тимчасом, телефон відмірює хвилини. Мій телефонний рахунок був величеський...

Виїхали зарання. Таксі, поїзд, автобус — нарешті, ми на аеродромі. Людей тьма, але на розкладі зазначено, що наш літак відлетить вчасно. Правда, потім були деякі зміни, і відлетіли ми дві години пізніше; проте, як на таку погоду, це дуже добре. Загули мотори, літак побіг, підстрибнув і відірвався від землі. Прощай, Чікаго, прощай — на тиждень, що буде переповнений вражіннями, немов цілий місяць! В таку дорогу й одягатись нелегко: надворі мороз кусає й щипає, а попереду літо. Одяглись, як капуста: літні вбрання, одне на друге, а плащі легкі.

День соняшний. Сонце аж сліпить. Правда, на літаку все соняшно, бо летимо понад хмарами. Там де нема хмар — повітря кришталеве, все внизу видно. Степан з радощів цілий фільм «вистріляв» на знімки з літака. Скелясті Гори милували око засніженими шпильми, срібними зміями рік, серпентинами доріг... Не зчулись, як долетіли до Сан-Франціско, де нас не випустили з аеродрому, бо незадовго наш літак полинув далі. Змінили пілотів і стюардес — нові з'явилися у гавайських «муму» й привітали нас радісним «алога!»

Летимо над Тихим океаном — хмари й сіро-блакитна безмеж... Трохи лячно. Стюардеси пояснили нам про рятувальні заходи — жакети й човни, але надії на це мало; більше надії маємо на те, що пілот і стюардеси дбають за своє життя, а компанія не хотіла б виплачувати гроші за потерпілих, отже, літак, мабуть, надійний...

Дівчата розносять напої, і пасажери їх не цураються. Це заспокоює. Що попереду — не знаємо. Що під нами — невідомо, все сіре й одноманітне. Тому думки вертаються назад, додому: чи багато в нас снігу? Чи не погриз очманілий від голоду зайчик наші молоденькі дерева, як це було під час наших вакацій минулого року? Якимсь чином ця, досить дурненька тварина, відчуває, коли нас нема вдома!

Виглянула в вікно — а там зміна: хмари рожево роз-

Вайкікі пляж на острові Оагу.

цвіли, як хризантемний сад. Це захід сонця. Океан — як перекинуте небо: синій-синій, а хмари плвуть над ним.

Відчувається недосяжність Гаваїв: так довго-довго летимо! Понад 5 тисяч миль, понад 9 годин... Різниця в часі — чотири години. Ці чотири години з'їсть наш літак, нам ніби на прибуток. Та вже як так далеко летіти, то варто саме тоді, коли в нас лютує зима — хай тріщать морози, хай падає сніг, а для нас цілий тиждень буде розкішне літо!

Через запізнення, ми прибули в Гонолулу вже затемна. Різнобарвні світла казково замерехтіли, нізвідки взявшись, несподівано. Літак плавно приземлився...

Сам аеродром виглядав так сіро й чадно, як і в Чикаго, але коли ми ввійшли в будинок, там був райський аромат, ніби в саду. Нам запропонували розподілитись на жінок і чоловіків (дехто, очманівши, не знав, куди податися), і почалася привітальна церемонія: гарні хлопці й дівчата, в гавайських одягах, цілували нас і клали нам на шию леї, довгий вінок із живих квітів. Нам дістались леї з білих пахучих тубероз, впереміш із синіми кругленькими квіточками, що їх назви вставновити мені не вдалось. Коли я запитала нашого водія, він сказав, що то — волошки, а коли я заперечила, він ображено буркнув: «Для вас не волошки, а для мене волошки».

Водії й гіді тут не мовчать. Не давши нам і оговтатись, він одразу почав строчити відомості про Гаваї й Гонолулу зокрема, споминаючи імена гавайських царів та принцес, на честь яких названі вулиці та готелі. На честь принцеси Напуалані названо й готель, призначений для нас. Три дні ми в нім жили; мій чоловік так і не запам'ятав цієї назви, хоч я йому запропонувала мнемонічний синозвук «Напував ланю». Затямив, що якась «ланя», але поруч була ще й друга «ланя»: готель «Капіолані», де ми збиралися перед виїздом на тури.

Ох, ті тури!

Через них ми бачили сонце й пляжі здебільшого тільки з вікна герметично закритого автобуса. Поїздки забирали страшенно багато часу, та ще й на додаток — час, витрачений на збирання й чекання. Але сумніваюсь, чи ми б дали самі собі раду в такому обмеженім часі, не знаючи місцевости. До того ж, наші гіді й водії (часто між ними нема ріжниць) — надзвичайно обізнані, цікаві оповідачі й навіть артисти-коміки. Вони сиплють анекдоти, як з бездонного мішка, імпровізують — аж замучили нас своїми дотепами, бо вже й реготу не вистачало. Вони багато більш дотепні й розумні, ніж коміки на телевизорі, що навіть не з пам'яті говорять, а читають картки, та ще й переплутують і затинаються, та й дотепи ті не їхні, а сотнями «писарів» скомпоновані... Наші ж коміки були непідроблені й щирі, жартували з усіма нами, протягом тижня вже знали нас усіх (біля 200) на ім'я й кожному давали особисту увагу, сподіваючись, очевидно, і особистої уваги від туристів, виявленої в «добровільних датках». То дарма, що в памфлетах про екскурсії чорним по білому сказано, що кошти включають усі «тіпи»; в наших розкладах, що ми їх одержали в Вайкікі, зеленим по сірому було сказано, що «тіпи» давати не тільки не заборонено, а й дуже побажано...

В нашім готелю власники — японці, і то не нісеї, а японські японці. В інших готелях — також. Прибирають і прислугуюють гавайці. Як ми скоро довідалися — і пересвідчилися — японці мирно окупують Гаваї. Більшість готелів у їхніх руках, так само, як і багато підприємств, автові крамниці.

«Напуалані» була переповнена гістьми, здебільшого японцями, що страшенно кричали, метушилися, як мурашки, тягали якісь речі, квіти... Виявляється, вони приїжджають своїми японськими літаками на Гаваї не тільки на

Дата на піску.

вакації, а й на «вікенд», а також для шлюбів та ювілеїв. Ми бачили кілька весільних церемоній, що їх відбували японці просто в парках та на пляжі — наречені в повній шлюбній «параді», молода в білому вбранні з вельоном, оточена морем квітів, спеціально — червоними й білими трояндами та тропічними суцвіттями. Гроші свої японці витрачають в японських крамницях та готелях, так що прибуток повертається до їхньої країни, плюс зиск, добутий від американських туристів (ті не цікавляться, чи власник японець, чи американець — кидають гроші направо й наліво). Автохтонне населення цим незадоволене — кілька разів ми чули критичні завваги про загарбництво японців та насмішки з їх звичаїв. Але справи це не змінює...

Наша «бюджетна» кімната виявилась, на Іллінойській стандарти, розкішною. Ми були задоволені, хоч не збирались у ній сидіти. Нам аби чисто переспатись, умитися — та й на сонце, на океан. Не чекаючи до ранку, пішли, навіть побігли на океан.

Коли ми купували своє турне, питали в бюро, чи далеко наш готель від океану. — «Недалеко, може півтора бльоки».

«Ага, певно півтори милі», — скептично вирішили ми. А вголос запитали:

— Але чи є недалеко пляжа, куди ми можемо ходити?

— Аякже, — з ентузіазмом відповіла представниця, — недалеко є Шератон-Вайкікі, і вони нічого проти не матимуть, якщо ви будете купатись на їхній пляжі. Ми не дуже в це повірили, але справа виявилась багато ліпшою: поперше, наш готель справді був півтора бльоки від пляжі; подруге, за гавайськими законами, всі пляжі належать народові, й ніхто не має права на приватні побережжя. Отже, ми вийшли з готелю й незабаром, в освітленій півтемряві, почули лагідне дихання великого океану... Дехто й купався, а решта людей ходили понад берегом, святково вдягнені в вечірні вбрання: жінки — в квітчастих гавайських довгих сукнях, чоловіки — в сорочках, мальованих гібісками й пальмовими вітами, та в білих штанах. Прибережні вулиці кишили людом, що вештався з ресторану в ресторан, з крамниці до крамниці... Пили тропічні коктейлі «Блакитні Гаваї», маї-таї й «чічі».

— Що означає «чічі»? — спитався один із нас у провідника.

— «Чічі» означає «циці». Те саме, що «Лібфраумілх» (або мамине молоко). А це тому, що воно слабеньке, як мамина моня.

— Не тоді, як випити п'ять склянок...

Наші опікуни порадили нам не лягати спати, хоч і хочеться, а старатися протриматись години до першої ночі, бож по-нашому то буде тільки дев'ята.

— Інакше прокинетесь о п'ятій ранку, або ще й раніше.

Нас на це умовляти не було потрібно. Прилетівши з холодної півночі, ми жадібно кинулись на екзотичне тепло, де все навкруги п'яжливо пахло морем, олеандрами, плюмерією, ананасами... Забігли до крамнички на розі й купили в плястиці фунт нарізаного грубими скибами упродовж, свіжого соковитого ананаса, і тут же, на березі, з'їли. Потім пили сік гуави. Дехто з наших туристів довідався про тропічні овочі лише від нас, у зворотній дорозі, але ми ще в Чикаго все те куштували, бо маємо звичку все нове хоч раз спробувати. Ну, не все: восьминогів або шоколадних мурашок таки не подолаємо...

Японські гості гули, як джмелі. Вночі хтось пробував відчиняти нашу кімнату, напевно, попавши не в свої двері, але почувши наші голоси, відійшов. Таке було і в неділю, але потім японці відїхали, і настала блаженна тиша. В

готель ми поверталися лиш наніч; пробували на телевізорі зловити останні новини, а головне — погоду. Не тут то було: з двох станцій, що нам давали на вибір, передавали зарекордовані програми з минулого тижня, якраз ті, що ми вже бачили — переважно, комедії або детективки, а коли, нарешті, ми зловили коротенькі останні вісті, то й те було зарекордоване два дні тому! Друга станція передавала японський фільм. Тут взагалі ніхто не цікавився подіями в світі, навіть погодою, — лиш часом дехто в автобусі сповіщав, що вчора він дзвонив додому і там так само зле, як і раніш... Газет ніхто з туристів також не читав; усі пірнули в цей нереальний, привабливий світ і забули про все інше.

— Алога! — Вітали нас наші гідн, і цілий автобус здригався від нашої відповіді.

— Відповідайте голосно, дружньо й радісно, — казав гід, — бо як цього не зробите, поллеться дощ, або посипле сніг. Що? Ви не вірите? Думаєте, я жартую? У нас буває сніг.

Мабуть добре ми кричали «алогам», бо весь час температура була 80-85 ступнів, і сонце не ховалося за хмари. Казали нам, коли ми були на «великім острові» (Гаваї), що в горах справді буває сніг, і тоді можна їздити на лижах. А взагалі, острів Оагу, з столицею Гонолулу й перлиною міста — пляжею Вайкікі, острів Мауї — це соняшні острови, а Кауаї та Гаваї — рясні дощами, особливо місто Гіло. Там, казали нам, дощить мало не щодня. Порадили взяти плащі й парасолі. Плащів ми не взяли, а парасоллю так одну на двох. Але, завдяки нашим «алогам», було в Гіло соняшно й тепло, як і всюди.

Ми чули від щасливців, що побували тут раніш, що на острові Оагу є автобус, званий «The Bus», що за 25 центів обвезе вас навколо цілого острова, з зупинками так довго, як хочете. 120 миль за приблизно 4 години. Так ми і зробили: сіли в «бас» і поїхали. Але через які 15 хвилин нам сказали пересідати. Якраз на світової слави «шоппінг-центрі» Ала Моана. Як же пройти повз таку Мекку? Не була б я жінкою!

— Знаєш, Котику, тут є прекрасний ресторан з качкою — пам'ятаєш, нам про це кума Галя розповідала?

Качка качкою, а перш за все сукні й коралове намисто. Та й деякі сувеніри, подарунки тим, що мучаться вдома в снігах... Після мандрів по 155 крамницях Ала Моани не тільки качка, а й звичайний «гатдог» смакував би... Зви-

чайно, я не у всі 155 крамниць заходила, бо чоловік не пустив.

А качка таки була добра. Ми купили її цілу, засмажену, в китайській ресторані, і китайка при нас майстерно порубала її сікачиком на зручні маленькі шматочки. Сіли на «бас» і поїхали далі — до Ваймея парку. Гібіски, червоний джінжер, буганвілії всіх кольорів райдуги, гігантські папороті... На явайській сливі повно плодів, і нам запропонували їсти їх, скільки хочемо. Смакує, як наш тернослив, але солодше. Найбільший атракціон в цей день «не працював»: Ваймея водоспад мав би текти знизу догори, але через бездошів'я він ледве крапав, донизу. Але й без нього було гарно. Взагалі, скільки б людина не читала в енциклопедіях та довідниках, кожний має свою власну уяву про небачені речі. Я знала, що Гаваї — острови, зроджені вулканами, але ніколи не сподівалась побачити там так багато й такі високі гори, до 13,000 стіп. Вони часто затримують хмари й змушують їх виливатись у водоймища поза заслоною, а в долинах сяє сонце. З дощу збираються джерела смачної води — не варто пити кока-коли на Гаваїх! Вода тут чудова й свіжа, а якщо бажаєте ще ліпшого, то на кожнім кроці смачні напої з тропічних овочів. Молода дівчина, що везла нас поїздом навколо парку, пояснила, що папая — третій по значенню овоч Гаваїв.

— А що перший?

— Ананаси.

— А що другий?

— Цукрова тростина.

Ну що ж, вона така молоденька, що їй дозволено тростину зараховувати до овочів. До біса з ботанікою!

А папай тут безліч. Що за чудова рослина! Гарна, струнка, з великим, вирізьбленим листям, родить рано, і вся обвішана плодами... Вона й дико росте, така сама гарна, як і плекана на городі. Чудові також і манго — величезні, розлогі дерева. Вони саме квітували.

Автобус завіз нас на пляжу «Захід Сонця», де ми той захід сонця й провели. Це чудове місце для «сурфу», маневрування по хвилях на пласкій дошці. Але, хоч ми багато тих дощок бачили — прив'язаних до авт, не бачили за весь час ні разу, щоб хто на них гойдався на хвилях. Може, тому що досить високі були хвилі — до 35 стіп, так що не дуже безпечно... Особливо під час нашого побуту на острові Мауї хвилі ревли й гупали об беріг так, що нам, у готелі над самим океаном, спати не давали...

Вставали ми рано, може о шостій годині, і, поки встане сонце, йшли снідати, шукаючи такого ресторану, де на сніданок дають не ковбаски й стейк, а варену вівсяну кашу. Один такий був недалеко. Кельнерка-гавайка розуміла без слів, що ми не хочемо сидіти довго, не барилась. А в ресторані по підлозі ходили голуби й заглядали нам у вічі, прохаючи їжі. Наші тартинки посипались на підлогу, голуби все підчистили, й замітати не треба було. А кельнерка не проганяла голубів, а обережно через них переступала. Любить їх, видно. І за це ми любили її.

На вулиці ще мало люду. Прибиральники возять на колесах свої приладдя, замітають, чепурять пляжі й щедро поливають пальми й квіти. Тут на дощ надія марна. Гавайці люблять їсти, та й не дивно: океан спричинює вовчий апетит, по собі знаємо. Тому гавайці, навіть молоді, повненькі, з животиками, а дехто навіть і з пузом. Муму й вільні сорочки навипуск добре маскують фігуру, а природна гавайська граційність ще й додає приваби.

Над океаном встає сонце. Помалу, потягаючись... Хмарки рожевють, все наповнюється світлою радістю. Голуби воркують на пальмах, цілуються, і кожен тільки зі своєю жінкою.

Починають вибігати з готелів туристи: бігають, бродять по водиці, дехто й купається. От би сидіти на пляжі! Але цікавість жене: треба ж щось **ПОБАЧИТИ!** Хотіли відвідати Перл Гарбор. Туди не пускають не-громадян ЗСА (може, щоб не образити японських гостей якимись заввагами?!) Але були високі хвилі — для мене певна морська хвороба. Отож, я зрезигнувала, а за компанію й мій чоловік. Замість того поїхали в Полінезійський Культурний Центр. Це трохи підштуковане полінезійське селище, де є різні хатки, типові для островів Самоа, Фіджі, Тагіті, Тонга, Гаваї, що в конгломераті дали так звану гавайську культуру. Для зручності, багато натуральних матеріалів замінено плястичними (леї, гула-спіднички), досить майстерно, так що здалеку й не відрізниш від природних. Тому то я була досить приємно здивована, що на летовищі нас ошчасливили справжніми, та ще такими пахучими квітами. Після вечері буфетного стилю, де ми ласували полінезійськими стравами, у величезнім відкритім театрі була вистава полінезійських танців, пісень і звичаїв. Було гарно, але стались непередбачені курйози: зіпсувався голосник, і все заніміло. Справа в тім, що солісти тільки ворушили устами, а пісня була зарекордована. Коли стріч-

ка порвалась, настала тиша... Ще нас повели до «місцевого Тай-Магалу» — Мормонського храму, кілька миль від Полінезійського села. Перш за все, ми побачили Бріггам Янг університет, гарний, як і все інше на Гаваях, з численними будовами — гуртожитками для самотніх дівчат і хлопців — та з оселями для одружених. Багато самотніх згодом одружуються й переселяються в квартирі для сімейних. Мормони керують усіми імпрезами в Полінезійським селищі, збираючи (чи здираючи) величезні гроші. «Оце я вас везу на оглядини храму, — повідомив нас провідник, — і вже ви оплатили одного студента.»

Але до храму нас не пустили. Як би викрутасно нам не пояснювали, виходило так, що ми достойні тільки гроші платити, але недостойні ввійти до храму. В кожному разі, навіть екстеріор храму дуже гарний, з чудовими виглядами на океан. Навколо море плеканих квітів, водограї й скульптури. В спеціальній залі для нас, недостойних, далеченько від храму, показали фільми про основника мормонської віри Джозефа Сміта та про білих місіонерів на Гаваях... Гавайці з гірким сміхом розповідають, що місіонери змусили тубільців закрити одягом грішне тіло, а тепер білі ходять напівголі. В Гонолулу ми бачили розкішні будівлі місій та дивувались, що мало виконували Божі заповіді ті, що їх проповідували...

За три дні ми вжились на невеликім соняшнім Оагу, і можна було б тут ще довше розкошувати — але наказ невідхильний: на дев'яту годину виставити речі, а на десяту тридцять самим з'явитися в вестибюлі. Ой, як неприємно пакуватися, коли, здається, ті самі речі не влазять у валізи і взагалі не хочуть позбиратися з тих місць, де їх порозкидано!

— Це твої закупи в Ала Моані такого наробили! — сердиться мій чоловік.

— Там і твоя гавайська сорочка! — відгризаюсь я.

Входимо в автобус. Нас вітає наша симпатична провідниця Люсі в квітчастім муму — така в них уніформа.

— Е, пегеа ое? — питаю її, щоб похвалитись своїми новонабутими знаннями.

— Що ви сказали? — питає Люсі.

Я повторюю, і вона, засоромившись, каже, що не розуміє гавайської мови... От тобі на! Я думала, що тільки з українцями таке буває!

Проте, пізніше я довідалась, що Люсі — філіппінка. Їх тут чимало. Ну, гаразд: філіппінка — то філіппінка, але

вона виступала під маркою гавайки, і якщо вже не знає «Як ви поживаєте?», то я вже не знаю, що й сказати. Це свиняча нетактовність, хоч Люсі й дуже мила дівчина.

Люсі рахує нас, як курчат, виставивши палець. Завжди знаходяться «пізні Івани», котрих ми стрічаємо овацією. Вони нам крадуть дорогі хвилини, але, замість щоб їх присоромити, овація підбиває їхнє еґо — дивіться, мовляв, які ми важливі персони, що всі на нас чекають! Люсі вже втретє нас перерахувала й одержала належне число. Чорнявий смуглявий шофер відвозить нас на аеродром, незмінно виконуючи й обов'язки екскурсовода. За весь час ми мали з півдесятка водіїв, і ні один не повторив інформацій — координація тут дивовижна! А дівчата — провідниці ще й танцюють гулу, і то краще, ніж професійні танцівниці на сцені. Правда, дівчатка тут вчать танцювати з дитинства, і грація їх «вроджена».

Проїжджаємо центром міста. Водій вказує на будинок Миської управи. «А ось і наш мейор!» — дещо схвильовано інформує він. Мейор сидів у кафе, мабуть полуднував. Правда, обернений до нас потилицею, але місцеві патріоти його і ззаду пізнають. Мейор італієць, а одружений із японкою. Губернатор Гаваїв — японець. Чи ж дивина, що Гаваї так з'японізовані?!!

Відлітаємо на сусідній острів Мауї. Ледве піднялися в повітря, як уже й побачили Мауї — за яких п'ятнадцять хвилин вже були там. Гаваї — невеликий площею архіпелаг, такий, як штати Коннектікут і Род Айланд до купи. До Японії й до ЗСА далеко, так що як надокучить своє оточення, гавайці сідають на літак і їдуть на сусідній острів. Віддаль невелика, а земля зовсім інакша, немов би інша країна. Оагу — центр розваг, ресторанів, дорогих крамниць. Кауаї, острів на північ від Оагу, славиться своїми садами, а Мауї — найбільшим недіючим вулканом у цілім світі, рибальством та старою історією. Хто з вас бачив фільм «Гаваї», пізнав би краєвиди столичного міста Лагайни.

Перш ніж завезти до готелю, екскурсоводи замучили нас екскурсією по цілім острові, випускаючи нас то там, то там для знімків та розминання ніг. Старші стояли біля поручнів, дивились у головокрутні прірви та височенні гори, а молодші та ті, що прикидались молодими, в тім числі й ми, дерлись крутими стежками так високо, як можна було в відміряні двадцять хвилин. Височенна гора «Голка» тонким вістрям стримить над островом, а стежка крутиться навколо гір і веде до кратера Галеакала.

Водій не перестає говорити. Проїжджаємо повз розкішні поля цукрової тростини, і він пояснює, як цукор росте, як його збирають, спалюючи поля, які тут ростуть кавуни, помгранати і... славна мауїська цибуля, дуже соковита й солодка (ми її куштували). Заразом наш янгол-хоронитель навчає нас елементарної гавайської мови. Вона цікава, мелодійна, але здається дитячою. Та бідна мова ледве не пропала, коли місіонери почали виганяти її з гавайських душ разом із «поганською» релігією й культурою. Нема лиха без добра, — каже приповідка. Разом із зростом туризму постав попиту на «екзотику», так-сяк відродили завмерлі прадавні мелодії та підсолодили їх новими псевдо-гавайськими романсами під нявкання гавайських гітар. Створили нові вбрання, зовсім інакші від споконвічних оригінальних, стали навчати дітей гавайської мови й пісень. Відома нам усім «гула», що, за Яр. Рудницьким, споріднена з українським «гуляти», не оригінальна. Танки кожного народу наслідують явища природи або ходу звірят: еспанці тупають, як бики, індіанці дрібочуть, як індіки, а гавайки плавно хитають станом, як хвилі в океані. Кажуть — це новотворена культура. Але колись і вона стане старою і безсумнівно автентичною. Так як християнство в Україні, що замінило первісну «поганську» релігію.

Щоб розважати туристів, щоб вони безперестанку реготали, гідни навчають нас таких слів, що кумедно звучать для європейців чи американців: «пупу» (означає «закуски»), «піпі» (худоба), «Но гу-гу» («Не сердься»), «туту» (означає «дід» або «баба»), «кау-кау пау» («їжа зачинена»).

Ідемо через цілий острів до свого готелю Гукілау, повз квітучі лани високої цукрової тростини, що шелестить суцвіттям, як наша осока. Там «улу» — хлібне дерево, що ми його їли в Полінезійським Селі (смакує, як картопля). Там — горіхи макадамія, гавайські ласощі, такі ж дорогі, як і на континенті.

— Чому такі дорогі, коли їх тут стільки росте?

— Бо довго забирає, поки дерево почне родити. Ну, і горіхи руками збирають...

Мене це не переконало. Просто, тримають таку ціну, бо люди платять. А горіхи такі до біса смачні!

Цей провідник усіх нас називав кузенами. Чому? Бо у всіх нас спільний дядько Сем.

На острові дуже спокійно, тихо, лагідно. Це рай для романтиків і відлюдків. Океан хлюпочеться в затоці під самим вікном. Теплий, лагідний вечір 2 лютого 1978 року!

Острів Мауї

Неймовірно! А в Чикаго тріщить мороз, а в Огайо губернатор плаче від лиха, що натворила в його стейті зима...

Ми добре перекусили у полковника Сандерса. Наша провідниця Люсі зробила нам «сюрприз»:

— Я дозволила собі замовити для нас усіх вечерю в готелевім ресторані. Буде також концерт.

— Ну що ж, це не біда — знайдеться в шлунку місце й для цієї їжі. Правда, трохи псує діету... Але зате Люсі дістане комісійне...

Проте, з дієтою все було в порядку, бо японські порції були мізерні. На естраду вийшла оркестра — така-сяка, а потім три танцівниці. Вони кілька разів міняли вбрання й познайомили нас із танками маорі, тонгів і кількома варіантами гулі. Всі були молоденькі, майже діти, а одна, дванадцятилітня, танцювала найкраще й потішила нас комічним танком «Ту-ту» («бабця»).

Вночі піднялись високі хвилі. Добре, що ми на другім поверсі, так що хвилі не досягнуть, але океан просто таки гулав об беріг, і Степан не міг спати. Але мене так наколисали автобуси, що й гарматні удари океану не будили. А може то склянка «чічі» при вечері?

На Мауї ми відвідали маленьку коралову фабричку. Чорні й рожеві корали — це спеціальність Гаваїв. Чорні недалеко від поверхні, може 200 стіп, і мене вони не привабили, бо виглядають, як плястика. Але рожеві, в багатьох відтінках, дуже гарні: від майже червоних до майже білих. Їх відкрили тільки в 1956 році, на глибині до 2,000 стіп — отже, труднощі їх здобування впливають на ціну. Мене захопили білі корали, і я не могла зрозуміти, чому ж і їх зараховують до рожевих. Але коли придивитись, вони мають рожевий відблиск або цяточки. Нам пояснили процес обробки коралів, звичайно, з метою комерційною. Але я вже побувала на Ала Моані й купила цього дива. Ціни на фабриці були значно вищі.

Мауї має чудові пляжі, але купатися (по-гавайськи «ау-ау») нам не пощастило: високі хвилі небезпечні, та ще й закаламучені піском. Недарма ж у кожному гавайському готелі не один, а декілька басейнів для плавання. Багато туристів навіть не йдуть купатися на океан, бо потім треба змивати морську воду; зручніше викупатись у басейні, лягти на зручній шезлонгу й дивитися з тераси на океан. Коло басейну завжди є бара — п'ють тут страшенно; більшість туристів — люди старшого, а то й похилого віку, напевно всі на пігулках, і як вони не бояться алкоголю? Навпаки, змагаються за чемпіонат у п'ятиці! Ми теж щодня пили по одній чарці, часом і по дві, але наші компаньйони зневажливо посміхались і з іронією завважували: «Та ж вони не п'ють».

Мауї нам дуже сподобалось своєю мальовничою красою, спокоєм і тим, що ще не цілком «цивілізоване». На жаль, на ній ми побули дуже коротко, і саме цій островам кличе нас назад...

Ледве поснідали — вже знову пакуватись. Просто дивно, скільки людина за один день порозбазарює речей! Одна пані казала, що через ті перепаккування вона весь час у тім самім ходить: перепере, та й знов одягне, а за те заощаджує працю й клопоти. Ну, і за те задаром тягає свої повні валізи! Ми вирішили, що як набрати речей, то мусимо всі вдягати. Прихопили й українські вбрання — вишиту блюзку й сорочку. Одного дня вдягли — і зробили сенсацію: серед барвистих гавайських вбрань наша одяжка вражала своєю незвичайністю, і цілий день ми давали нашим співмандрівникам та гідам відомості про Україну та робили «пропаганду».

Знову на аеродром — і летимо на «великий острів» —

властиві Гаваї. Це острів ріжних краєвидів, ріжного клімату, ріжних занять. Літак приземлився в місті Кона, знайомім нам у зв'язку з кавою «Кона», що ми купуємо в Чикаго. Справді, в цій частині острова вирощують гавайську каву, і вдома вона нам дуже смакувала. Відразу ж замовили її в ресторані й розчарувались: була препаскудна. Кава була недобра в більшості гавайських ідалень — чи то ми так втрапили? — і аж при виїзді з Гаваїв пощастило нам покуштувати дуже смачної кави, справжньої «кони». Отже, багато залежить від кухаря або від ощадности ресторатора.

З аеропорту ми довго їхали до готелю автобусом. Шофером був білий... майор! Певно, з тих, що йдуть ще молодими на пенсію, а потім підробляють, чим Бог пошле. Видно, що він праці своєї не любить, та й не такий до цієї справи талановитий, як гавайці. Говорив мало, крізь зуби, й нецікаво. Краєвиди були, як на Марсі: пустеля, закидана шматками лави, де-не-де посохлі жмуття трави, мох або мізерні кущики. Але незабаром зависочіли вежі й балькони готелів із розкішною виплеканою рослинністю — і не вірилось, що п'ять хвилин тому ми їхали пустелею. Побережжя милувало око картинною тихою затокою, що в ній залюбки полоскалися діти й ловили дрібних рибок. Гойдався на хвилях кораблик із скляним дном, і червоно заходило сонце, спершу помалу, а потім просто плигнуло в океан, як м'яч, так що Степан не встиг зфотографувати славного заходу сонця в Коні:

— Я не знав, що воно таке моторне!

Об'їджаючи острів, провідник не марнував свого й нашого часу. Не повторяючи того, що нам викладали попередні гіді, він коротко розповів історію Гаваїв. Хоч науковці пробують виставити іншу теорію — що першими колонізаторами Гаваїв були американські індіани, самі гавайці не сумніваються в тім, що їхніми предками були відважні полінезійські мореплавці. Спочатку Гаваї були такі пустельні, як побережжя Кони біля аеродрому; головною їжею була сира риба, котрої таки не бракувало. Але вулканічний ґрунт, багатий на мінерали, був надиво родючий, і в поєднанні з життєдайним сонцем це були ідеальні умови для рослин, що незабаром зазеленіли й розцвіли повсюди. Стародавні дикунські міти були законом і судом. Жінки вважалися нечистими. Вони могли лиш прибирати й родити дітей. Варити їсти їм було заборонено, це було заняття, так би мовити, привілеї чоловіків; (може б вони й

тепер взяли собі ці привілеї?) Ще краще: чоловік варив окремо їжу для себе, а окремо для жінки, бо деяка їжа, найсмачніша, була жінкам заборонена (серед того — свинина й банани). Танцювали лише чоловіки, бо жінкам це також було заборонено; отже, гула, не в такому вигляді, як знає її тепер весь світ, колись була релігійним танком, зовсім іншого характеру, і супроводжувалась священними кантами та жертвоприношенням, часом і людських жертв, але частіше у вигляді засмаженого дикого кабана, з котрого дещо перепадало й тим, що приносили жертву. Не зважаючи на «табу» (по-гавайськи — «капу») щодо свинини, жінки за старих часів були тілисті, вагою до 400 фунтів, і чим більше на ній тіла, тим краще. Окремі ватажки, «алії» (якщо взяти до уваги, що в гавайській мові на місці «р» завжди виступає «л», то викликається асоціація з «аріями», арійцями) провадили безкінечні війни, припливаючи човнами на острів супротивника й нападаючи на нього зненацька. Полонених вбивали на місці, і родинні зв'язки не зупиняли братовбивства. За десять літ цар-об'єднувач Камегамега I покорив всіх інших аліїв і в 1793 році став володарем усіх Гавайських островів... Далі настає пора білих місіонерів та комерсантів, що помалу перебрали владу в свої руки; щоб мати підтримку місцевого населення, вони одружувались із гарними аборигенами. Коли Японія, Росія й Америка схрестилися в своїх змаганнях за цей рай серед безмежного океану, гавайці розважили, що найліпше їм тримати з Америкою. І так вони стали спершу територією, а в 1958 році 50-тим Стейтом ЗСА.

Через те, що я — донька поневоленого народу, справа національної самостійності мене завжди гостро непокоїть. Старалася, в соняшних усмішках наших вродливих, як на підбір, гідів знайти відтінки незадоволення, нехиті, протесту — і не знайшла. Вже вдома, перечитуючи десятки книжок про Гаваї, я зрозуміла, що це — мішаний нарід від давнини, а після приходу на острови білих і жовтих колонізаторів, створилась іще складніша — і біологічно непогана мішанина, в наслідок якої лише 2% населення можна вважати «чистокровними» гавайцями. Отже, як може гаваець протестувати проти японців, коли в нього мати або «туту» японка? З другого боку, японці тримаються монолітно, зберігають свою мову й звичаї й ставлять перепони одруженню з чужинцями. Китайці й філіппінці також міцніші від гавайців у своїй національній окремішності. Проте, є різниця між тими, що оселилися на Гаваях давно, і

тими, що прибули недавно, не на Гаваях народженими або, по-гавайськи, «малігіні». Поживши десяток літ на Гавайських островах, ті, що не ховаються від сонця, засмажуються так, що їх і не відрізнити від гавайців. «Дивись на шкіру!» — це звичайне гасло, коли приходиться до виборчої кампанії. Смуглява (але не негритянська) шкіра — це символ довір'я. Щодо негрів, то їх гавайці називають «гаоле еле-еле», в перекладі — «чорний білий». Ну, а ставлення до «гаоле», білих? Досить дружнє, бож туристи — це головна промисловість Гаваїв. Яку комерційну базу може мати цей загублений в морі архіпелаг з постійним тemento тогi діючих вулканів?! Навіть цукор має норму, виставлену Управлінням сільського господарства, поза яку не можна вийти. Туристи безперервною хвилею прибувають на ці острови Любови, і, як по конвеєру, їх приймають із любов'ю, і професійні цілувальники кладуть їм на шию пахучі леї... Туристів возять, розважають, трохи з них кепкують... Коли я почала практикувати свої новопридбані знання з гавайської лексики, наш провідник Бугі зарекомендував своїм чудовим, як пташина пісня, сміхом, і зауважив: «Як на білу жінку, ви досить розумні». Це ніби відплата за опінію раних місіонерів, що вважали гавайців лінєвими й нездібними до науки. Писав Каспер Вітні в книжці «Гавайська Америка» (1899): «Туземці мабуть ніколи не досягнуть справжньої суті освіти та літератури. Ну, і що з того? Аби вони стали чистіші думками та здоровіші життям. А нащо їм більше освіти?» Проте, помалу гавайці, особливо мішанці, пробивались і до школи. Спочатку навчання було рідною мовою, а далі — дали «вибір», і населення вибирало англійську мову, з тих причин, що тільки так можна добитись доброї праці чи посади. Начебто цілком відмінний край від України, а ситуація та сама. Правда, завдяки шаленому розвитку туризму, зродився попит на екзотику, в тому числі й на гавайську мову, і її тепер вивчають як «чужу рідну мову».

Головною атракцією в Коні було луау. Воно коштує біля 20 доларів на особу й своєї ціни не варто, але — все треба спробувати, бо як інакше знати, варто чи не варто? До того ж, для кого не варто, але для кого й варто... Луау відбувалось у чудовім Кона Сурф готелі, над океаном. Ми з Степаном вдягли свої однакові полінезійські вбрання, що купили на Ала Моані, жовтогарячі з червоними квітами, і приєднались до святково вбраної юрби — всі дами в довгих тропічних сукнях, із квітами у волоссі. Спершу ціла

Одяглись, як належиться, на луау.

година коктейлю (без закусок) — що хочеш і скільки хочеш. Нам аж шкода стало, що ми більш одного маї-таї не бажали, але всі інші не кремпувалися й наливалися тим добром по вінця. Під пальмою грала оркестра, зюмаранчеве сонце котилося в океан, цвірінькали й кевкали пташки і голосно базікали люди, напідпитку й п'яні, як дим. Аж з'явилися, із смолоскипами в руках, вродливі молоді гавайські хлопці та дівчата й почали нас обдаровувати намистом із мушлів та поцілунками. Тут же стояв професійний фотограф і робив із кожного знімок з гавайською дівчиною чи хлопцем. Потім, другого ранку, ці знімки були виставлені в нашім лоббі з ціною п'ять доларів. Хочеш чи не хочеш, а купиш, хочби тому, що незручно їх лишити «на позорище». Врешті, на Гаваї не мандрують для того, щоб заощаджувати гроші.

В спеціальній печі, «іму», вже 6 годин смажився дикий (а може й не дикий, як перевірити?) кабан (пуа-а), заку-

таний в листя «ті» та начинений різними овочами. Двос-
тубільних краснів вилами відкопали кабана з чорної землі.
Розпанахане черево виглядало не дуже апетитно, але пах-
ло смачно.

Столи були накриті не під відкритим небом, як ми
сподівались, а в залі з естрадою. Буфет наповнений різ-
ними стравами, що їх при тьмянім світлі не можна розі-
брати, тож брали по ложці з кожної миски й набралися
стільки, що на самого кабана вже й місця на тарілці не
стало. Найбільш розмов було про пої, їжу з кореня росли-
ни таро. Таро трохи нагадує лопух або рабарб. Бульбас-
тий корінь таро варять, як картоплю, і подають у мисці.
Ця їжа, пої, нагадує виглядом густий клей і, на думку
гаоле, смакує як паперовий клей. Про це я чула давно, але
думала, що це вигадка білих, для котрих чужа їжа не-
сприятлива. Не сумніваюсь, що для японців маринований
восьминог або цукровані мурашки — делікатес, але я б їх і
спробувати не наважилась. Кожна людина, врешті, має
право навіть на упередження. Проте, в царині овочів ми
більше відважні, і для мене досить знати, що це — не
отрута, щоб спробувати що завгодно з рослинного світу.

— Отож, ви йдете сьогодні на луау? — питав наш шо-
фер. — Не забудьте скуштувати пої!

— Ми вже куштували! — озвалося з десятків голосів.

— Смакувало?

— Як клей до шпалерів! — хором відповіли туристи.

— Може, ви не знали, як їсти? Пої треба їсти двома
пальцями: один палець для того, щоб упхати пої в рот, а
другий, — щоб витягнути!

Але, поза сміхом, мушу вам сказати, що пої — це
картопля без присмаки. Вона ніяк не смакує. В тім то й
смак її. Природний, не пошкоджений смак. Смакує, як
ніщо. А це — як святість. Коли гаваєць запрошує вас до
себе й ставить на стіл миску пої, він оголошує цим, що ви
йому друг і брат. І горе, якби ви наважились відмовитись
від пої або хоч скривитись... Одна заувага: це так було
раніш.

Для туристів пої трошки підсмачують: лишаять її на
три дні, щоб почалась ферментація, і трохи розбавляють
водою. Колір пої з білого міняється на кавовий.

З такими знаннями ми наблизились до пої. Вона була
ріденька й неприємна на вигляд, і я зачерпнула трохи в
ложечку для годиться. Дуже несмачна... Я б радше спро-
бувала оригінальної, білої, «ніякої» пої. Так-сяк поїли все

на тарілці, не усвідомивши, що то було. Найсмачніші були, звичайно, шматочки печеної в «іму» свинини.

Після їжі подавали пиріг із кавою, чаєм або соками. Ми, звичайно, вибрали сік passion fruit. Ходячи по крамницях, шукали того passion, але ніде не було. Проте, одного разу в парку я побачила якісь плоди, схожі на нестигли персики, на землі й поклала два в свою об'ємисту торбинку. Це й були вони!

На сцену вийшов навіть не засмаглий хлопець-гаоле і пояснив, що він — бранець кохання. Він одружився з гавайкою і тепер працює з ансамблем свого тестя як запровадач. Він навіть затанцював якусь варіацію (чи, ліпше, «вар'яцію») гули і вивів на сцену кілька смуглявих дівчат, що виконали декілька полінезійських танків. Дівчата тріпотіли бедрами, плавно змальовували руками красвиди та почуття, лупасили в гарбузові бубни та ляпали качалками. Потім вони вибрали найкумедніших старших мужчин, виволокли їх на сцену, закасаючи їм штани до колін або й вище і почали їх учити танцювати. Звичайно, за дві хвилини й самі вони багато б не навчилися, тож сміху з незграбних старих мавп було досить. Дівчата ще й піднімали досить безсоромно сорочки старих танцюристів та виставляли напоказ товсті обвислі черева. Але старенькі чимало випили, і їм було не соромно. До того ж, кожен з них дістав поцілунок від гарненької смуглявки.

Наступного ранку всі довго спали, але не ми. Пішли до ресторану напитись кави, викупили свої фотографії, й пішли на чудовий пляж із чистим, жовтим пісочком. На жаль, купатися не довелось, бо опівдні вже треба знову відїжджати, а ще ж треба пакувати речі, що якимсь чудом розлазяться по всій кімнаті. Купальні костюми не висохли б! Ми вже шкодували, що пішли на луау, бо по сусідству, в Лагаїні, можна було б побачити горбатих китів, що припливають із далекої півночі до Гаваїв на парування й народини малих — ну, як їх назвати малими, коли вони народжуються шестистоповими?! В Лагаїні провадиться дослідження поведінки і — **МОВИ** китів, найрозумніших із мешканців моря. Про що вони говорять чи співають? Вони надиво лагідні й дають людям себе чіпати й навіть пестити.

Автобус відїжджає. Чотири години подорожі через увесь острів до останньої нашої зупинки — міста Гіло, столиці острова Гаваї. Пустельні красвиди, гори, гори...

— У нас бувають сніги, — каже провідник. — І тоді люди їздять з гір на лижах.

Він каже, а ми не віримо...

Еспанці завезли сюди кактус, і він самовільно розповзся по схилах лави. Густі ліси евкаліптів, але деревця тоненькі та високі. Пасовища вкриті сухим клоччям.

— Ви не думайте, що тут так завжди сіро. Зараз нема дощів, а як вони придуть, трава зазеленіє. Та й худоба вискубує траву дощенту.

Худоба? Так, там і там мальовничі групи рудих корів. Колись їх було багато більше, бо як тільки білі привезли на Гаваї кілька корів, свиней, овець і кіз, ватажки поклали на них КАПУ, і ніхто не смів їх убивати. То худоба пообїдала всю траву й кущі, так, що вже й нічого було їсти. Вівці навчилися ставати на задні ноги й сягати по листя на кущах... Тоді зняли табу й зменшили число худоби.

Зупинка на Ранчі Паркера. Це — ранчо з гавайськими ковбоями у крилатих капелюхах. Ранчо постачає м'ясо для ресторанів, але кращі ресторани довозять стейки з великого материка, бо на трав'яному випасі м'ясо тверде. На зупинці ми випили знов таки несмачної (бо, мабуть, несвіжої) кона-кави й закусили добрим морозивом з горішками макадамія.

Їдемо найбільшою на цім острові магістралею число 19, то вгору, то в долину, зміїно навкруги... Тільки одна лінія в кожен бік.

— Ми, гавайці, здуріли б від страху, якби було більш, ніж одна лінія... Якщо по однім боці з тобою їде авто, а по другім теж, ми б не знали, що робити!

Знали б вони, що робити! Такими скаженими скрутами й із такою швидкістю ми ще ніколи не їздили! А водій жене, та ще й безугаву меле. Правда, вони тут зросли й кожен закрут знають, як свою долоню...

А на свиней тут полюють, з собаками. Проте, дикі свині дуже люті й, не чекаючи, самі нападають на собак.

— І на людей вони теж нападають, — остерігає Бугі й із лукавою посмішкою додає:

— Як часом на вас нападе, то не тікайте до автобусу, бо двері будуть зачинені!

Але ані дикого кабана, ані кози, — взагалі, нічого дикого ми не побачили. Тільки «піпі», корови, такі ж сумирні, як на материку.

В горах, на підїзді до Гіло, мальовничий водоспад Акака (знову потіха для слов'янського вуха, але за кілька днів ми звикли до «какових» слів і нічого з того не ро-

бимо). Тонкою, довгою стрічкою падає вниз вода, а на горах ростуть усі наші вазонні в'язні в такому велетенському вигляді, що годі їх пізнати... Мій чоловік поліз в урвище й зірвав мені велетенську червону квітку, цілий кущ. От матиму тепер що носити!

Проїжджаємо містом. Тут, у столиці, зовсім не те, що в Гонолулу. Все тихо, спокійно, і навіть туристів небагато. Оточені квітами чепурні будиночки здаються безлюдними.

— Люди сидять удома й дивляться зарековдані програми «Гаваї-5-0» — коментує Бугі. І зараз же міняє тему: — А ви бачите он-те авто? То поліцей. Він, свиня, в непозначеному авті, ловить нас. Але його можна вмовити. Тільки треба говорити, не спиняючись, так, як я.

— Бугі, а що ви робите в ваш вільний від роботи час? — грайливо запитує стара жінка. Туристки надиво безсоромні і, можна сказати, нахабні на вакаціях!

На це наш жартівник відповів дуже серйозно.

— Ваше запитання дуже вчасне. Ось бачите оцей будинок, що ми проїжджаємо? Це — дім для молоді; ми стараємось забрати їх з вулиці й виховати їх на щось корисне. Після праці я тут добровільно працюю вихователем. Ми не хочемо, щоб вони курили «бакалоло» (марігвану). Круто повернувши автобус і мало не наїхавши на якогось бідолашного туриста, Бугі оголосив:

— Дами, увага: ми спинимось тепер біля орхідейної фарми. Це також найкраще місце щоб купити собі квітів на дорогу. Я рекомендую засушені лісові троянди, такі, як висять на ліянах під тим деревом, тільки сухі. Стоятимуть вічно.

Орхідейна фарма розчарувала: мало орхідей, і вони гірші, ніж у наших теплицях. Але через дорогу — фарма антурій, червоних лілей з білими бильцями, що виглядають, як штучні, як з воску. Тих я купила аж два букети, та й порадою нашого Бугі не знехтувала, купила ще й букетик лісних троянд.

— Як ти це все довезеш? — сердився мій чоловік. — Я це не буду тягати!

— Але я буду! — Вперто заявила я, і Степан знав, що це правда і що я квітів не покину ні за що.

Нарешті, приїхали, досить втомлені, до нашого готелю. Занесли речі — й надвір. Спочивати будемо вночі, а поки сонце не сіло, пішли оглядати побережжя й парки. Парк королеви Ліокалані, в японському стилі, з лагунами, чорними каменями, містками й пагодами. Зробили знімки

Над кратером вулкану Кілауеа.

так, що вдалині видно було молоду пару в яasnорожевих театральних костюмах. Ми думали, що то новоженці. Але коли привітались, виявилось, що вони роблять світлини для обкладинки на новий альбом якоїсь «рокгрупи».

В суботу вранці відїхали на цілоденний тур до вулкану й парку. Два вулкани є на цім острові, Мауна Лоа й Кілауеа. З них активний лише другий, хоч ніхто не може заручитися, що лава не вибухне в іншій місці. Поштовхи лави чутно весь час на всім острові, вона жива... Коли вибухає Кілауеа, то не обов'язково з кратера. Лава проривається, де може, створюючи бічні кратери. Навколо великого кратера є тріщини від землетрусів, що йдуть впарі з вибухом вулкану, і навкруги димлять струми гарячої пари й газів, насичуючи повітря смородом сірки.

— Вулкан може вибухнути кожної хвилини, — потішає нас новий наш провідник, Пітер (півгваєць — півірляндець, страшенно гордий із своєї мішанини). Але ви не турбуйтеся, бо ви вже заплатили за цю туру.

Справді, справа не така зла, бо коло вулкану є обсерваційні пункти з точною сейсмічною машинерією, що попереджує про вибух принаймні за годину наперед. Крім того, лава тече більш-менш в однім напрямку, і люди ще можуть втекти в безпечну зону. І не завжди лава тече до самого океану, а дійде до якогось місця й спиниться. Хоч

іще не бракує землі на острові, але є такі фаталісти, що оселяються на самім шляху лави й не відходять навіть під час вибуху. Дехто ще й тепер вірить у богиню лави — Пеле, котру можна задобрити джином із ягід огело. Дивне це дерево огело, святе дерево Гаваїв: лава його спалить, а корінь не вмере. Охолоне лава, за деякий час на ній з'явиться мох, а тоді огело; а за тим уже вся інша тропічна рістня, бо ґрунт лави дуже родючий: пористий і насичений мінералами. Зустрівши воду, гаряча лава вибухає. З роздрібненої лави при океані утворився чорний пісок — дуже цікаве видовище. Так само, як і на білому, на чорнім піску запалюються в бікіні одягнені туристи, і їхні білі тіла так контрастують із чорним тлом! При березі повно рибалок, і вони тут не марнують часу: як закинуть вудку, то щось і впіймають. На нашу втіху, один рибалка якраз витяг з води довжелезного вугра!

Проїжджаємо дорогу лави. В липні 1974 лава знищила дорогу, але вже плянують тут побудувати новий готель. З вогнем тут граються, особливо, якщо це вродить гроші. Ідемо полями лави — виглядає, як на Місяці або як у картині «Війна зірок».

На самім вершку вулкана ми зійшли з автобуса, заглядали в такий спокійний і, здавалось би, мертвий кратер, збирали шматки блискучої, чорної, як антрацит, лави (фунтів із п'ять разом із морським камінням привезли, але на це мій чоловік не нарікав, тільки на квіти...)

Пітер завіз нас до крамниці, де були на випродаж макадамія-горіхи, і кожний турист набрав ще й тих сувенірів. А тоді — до готелю, але, на жаль, не на спочинок. На 7:30 призначено відліт. Аеропорт недалеко, літаки весь час над головою літають, псуючи наш ідилічний настрій. Але в бюлетні при касі вже зазначено, що через погану погоду на континенті відліт припізнюється на чотири години. О, ми й забули, що ТАМ погана погода, а також, що ми в ту погану погоду через кілька годин повернемось... Але покищо маємо ще чотири райських години, а погода, на наше щастя, не дощова, а таки райська!

Вечеряємо в нашій ресторани. Треба замовити щось цікаве. Меню різноманітне й спокусливе, але вибрати треба щось одне. Кажуть, що м'ясо тут із ранча Паркера, але може краще рибу «магі-магі», що її нам так радили ті, що були перед нами?

— Магі-магі, — замовляю я. Чоловік вибрав форелю.

Скоро наша страва була на столі.

— Що означає «магі-магі»? запитую кельнерку.

— Дельфін.

То я їла дельфіна! Дивуюсь, чи знали про це ті, що нас намовляли на «магі-магі»? І шкода нам лагідної тваринки, що навіть і не риба, а їдять її, як рибу. Смакує вона, як і належить, так: «ні риба, ні м'ясо». Пізніше довідалась, що це — не дельфін, а «риба-дельфін». Те, та не те.

Ходимо по вулицях під промінням заходячого сонця, вдихаємо останні літні хвилини перед відлетом у зиму. Заходимо в крамнички на останні закупи... Потім удома виявилось, що треба було б купити дещо більше, бо не вистачило привезеного, щоб поділитися з друзями, дати і їм частку Гавайського тепла.

Нарешті, від'їжджаємо. Вже більше спізень нема. Літак плавно підноситься над океан, вогні Гіло гаснуть. Під нами темінь, нема на що дивитися, але, на диво, дорога назад здавалась коротшою. Не зчулися, як прилетіли до Сан-Франціско, а тоді, якогось біса, полетіли не на Чікаго, а через Де Мойн, Айова. А це тому, що значна частина нашої тури була з Де Мойну, і треба було їх зсадити.

В Де Мойні наш капітан досить гуцнув літаком об землю, і можливо це, а можливо амортизація була причиною того, що в моторі виявились пошкодження. Спершу нас тримали в літаку, задобрюючи коктейлями та обіцянками, що «ось-ось», полагодять, потім дали гроші на вечерю (в ресторані на аеродромі) й поінформували, що треба змінити одну частину в моторі і що ту частину замовили із Сан-Франціско.

— Зле, але краще, ніж би це трапилось над океаном, — вирішив Степан.

— Найгірше, що мої квіти зав'януть, — зідхала я.

Крім куплених квітів, я ще мала квітку-кущ, зірвану моїм чоловіком. Перед відлетом із Гіло нас попередили, що через якихось мушок Сільсько-господарська Управа не дозволяє вивозити рослини чи плоди, що не були перевірені урядом. Звичайно, ті квіти, що ми купили, були якслід, але де б я лишила квітку, що мені власноручно здобув мій чоловік на урвищі? Він навіть ризикував життям за цю квітку! А також у торбинці були дві passion! Я їх загорнула в рушник, і коли наші речі обшукували, квітка не виявила своєї присутності, може й тому, що, на відміну від більшості гавайських квітів, не пахла. Отож, я мала цілий квітник, тягала його з літака на літак і тривожилась, щоб не пошкодити ніжної краси.

Прилетів літак із Сан-Франціско і, звичайно, — а як же ж могло б бути інакше! — привезли не той деталь, що треба. Тоді заордерували потрібну частину, а також і двох механіків, із Чікаго, і по восьмій годині вони прибули. Яюсь полагодили, і ми відлетіли. Знов нас задобрювали даровими випивонами та запевненнями, що літак безпечний, бож на нім, крім нас, летять не тільки пілоти й стюардеси, а й ті два механіки, що полагодили мотор.

Через те, що ми прилетіли з вірію, в тілі ще зберігалось гавайське сонце, і сильний чікагський мороз нам зразу не допікав. Ми мали прибути об 11 годині ранку, а прибули по дев'ятій увечорі. Волочачи свої валізи, мішки та пакунки (Квіти ж!) ми пішли по етапах: автобус-поїзд-таксі, і по півночі дібрались до своєї хати, раді, що вдома.

1978.

ЧОТИРИ СТОЛИЦІ

Після Гаваїв — що?

Звичайно, можна поїхати до Вермонту або на свіжий солоний вітер стейту Мейн. А хіба погано в Вісконсин Деллс? Непогано. Навіть після Гаваїв.

Але людину манить далечінь, екзотика, малодосяжне, а то й недосяжне. Наприклад, Україна...

Справу наших вакацій вирішила інфляція.

Як оси, задзижчали навколо нас чутки, що доляр в Європі впав уже так низько, як тільки можна уявити: за обід у Парижі, що дорівнює якістю нашій «Пондерозі», кажуть, треба заплатити 25 доларів. Склянка кави нібито коштує два долари. Так що треба їхати, поки ще світ клином не зійшовся... Цікаво, між іншим: якщо «Пондероза» справді така дорога, як там французи та італійці з голоду не мруть?

— От якраз матимеш нагоду сісти на дісту, — завважив мій чоловік.

— Ти також, — відпариувала я.

Він погодився, що чекати не варт. Але коли я спробувала слово провести в дію, мій чоловік натиснув на гальма:

— Чого вже аж так поспішати? Може, якраз на той час випаде чеське весілля або, не дай Боже, похорони, тож не випадає нам ніби втікати.

Коли, нарешті, я його затигла до агенції, виявилось, що вже нема місця на тур, що нас цікавив. А на якусь підміну ми не згодились.

— Може наступного року... — зідхнули ми обоє: я з великим жалем, а чоловік — з полегшею.

Але за пару тижнів наша агентка задзвонила до нас і сповістила, що місце знайшлося. Вона більше за нас була зацікавлена, щоб ми таки поїхали! Отож, поспішно подали заяву на паспорт і внесли завдаток. Пашпорта довго не було, бо пошта якраз готувалася до страйку, то вже на

той рахунок сповільнили темпи праці. Нарешті, за два тижні до від'їзду, паспортні з'явилися. Мій чоловік, інспектор, перевірів, чи все в документах гаразд (я б ніколи цього не зробила). Так і є! В його паспорті замість Rankiw написано Rankiw. Всього одна невеличка помилка, перша літера прізвища.

— Може, так і поїдемо? Хто там буде придивлятися?

— А як у готелі нам місця не дадуть? Ти ж знаєш, що там усе за абеткою... А то ще й шпигунство під чужим прізвищем пришиють...

Вранці дзвоню до Пашпортного бюро. Таке мене зло взяло, так мені захотілось лягати! Відповідає якийсь сонний голос. Пояснюю, в чім справа.

— Чекайте хвилинку: я знайду картку.

Канцеляристка по тім боці телефону шукає картку мого чоловіка десять хвилин, п'ятнадцять... А я сиджу по цім боці й серджуся, бо нема як її покликати й сказати: «Дурепо, ти ж мабуть шукаєш під «П», але не знайдеш, бо треба шукати, через вашу помилку, під «Р»...

Нарешті вона обізвалась і голосом, спокійним, як у мерця, сказала, що такого «діла» вона не має. Але під «Р» вона досить скоро знайшла.

— Пришліть паспорт, і днів через десять отримаєте новий паспорт.

— Вже нема часу.

— Ну, то приїдьте до бюро.

— А скільки це забере часу?

— Пів дня. Бо треба виправити рекорди скрізь, також і в Вашингтоні.

На прощання я все таки сказала їй «комплімент»:

— Як ви там працюєте, що таке-от виробляєте?

— Кожний може зробити помилку...

— Не таку, як це! — Відрубала я й повісила слухавку.

Нарешті, час від'їзду настав. Пашпорт виправлено, хоч чоловік запевняв мене, що мало не виправили з «Паньків» на «Панкін», але він вчасно прислідкував.

Почали збиратись — це важко. Маршрут Париж-Рим-Атени — Лондон обіймає чотири різні клімати, різні за звичаями країни... Кажуть, що американських туристів одразу пізнають по одезі й сміються з них — навіть із того, що жінки здебільшого в штанях (але «джинси» — в порядку, їх можна не тільки скрізь носити, а й продати з зиском). Я штанів і в ЗСА не люблю носити, хібащо в мороз, то взяла одну пару (на випадок морозу). А так —

брала гарні сукні, щоб не посоромитись перед паризькими модницями, бо ж я репрезентую не так уже ЗСА, як Україну. Валізи вибрали невеликі й легкі, а наш тур великодушно подарував нам червоні торби з назвами туристичної компанії, щоб робити собі рекляму, а нам збитки, бо через ті торби одразу було відомо, що ми — туристи. А туристів належить одверто або скрито обдурювати й натягати. Як почали ми перевіряти: «Взяв те?» — «Взяла це?» — аж голова заболіла. Одне не забули: РОЖЕВІ ОКУЛЯРИ. Без цього на вакації їхати не можна.

Найтяжчий етап наших мандрів — це дістатися до аеропорту. Але, хоч це й важко, та для читачів нецікаво. Одним словом, дісталися. До Нью-Йорку їхали самі, а на Кеннеді-летовищі пересіли в «чартер», де всі пасажери належали до нашого туру, хоч і не всі мали той самий маршрут.

В літаку вже панувала вакаційна атмосфера. Ми належали до тієї меншости, що їхала до Європи вперше (те, що ми «звідти» прибули, в рахунок не йде, та й коли то воно було!) Ми сиділи тихенько, виглядали з вікна на хмари, що сходили, як на дріжджах, і прислухались до розмов:

— Ви були в Римі?

— О, так, двічі. Один раз із моїм першим чоловіком, а потім з другим... Ні, здається, то було з четвертим...

— А в Парижі?

— Аякжеж... Максим, Фолі Бержер, Мулен Руж...

— А в Греції?

— О, так, ми там чудово повечеряли в Форумі, на самім вершечку Капрі...

Ми засміялись, бо матрона забрехалась, але співбесідниця й не розібрала. Серед туристів були гешефтьярі, що їздять не так на оглядини, як щоб щось купити або продати; скупіші звіялись один одному, як вони будуть «бити інфляцію»: дехто прихопив із собою консервів, порошкової кави, сухарів...

Настала ніч, і після вечері ми послули. Не встигли виспатися — вставай, народе: в Парижі вже ранок, і наш літак скоро приземляється. Годинник треба переставити шість годин наперед (а якщо рахувати від Чикаго, то й на сім). Наш годинник показував 1:30, але стюардеса сказала нам «Гуд монінг» і подала сніданок, бо за паризьким часом було вже 7:30 ранку.

ПАРИЖ ГРЕБЕ ГРОШІ ЛОПАТОЮ

Ранок. В Парижі 48 градусів за фаренгайтом. Наш літачок прошив хмару й швидко пішов униз. Зачервоніли руді черепиці паризьких дахів, і нас прийняв гостинно головний аеропорт Орлі. Чекаємо на автобус. Мій чоловік, звичайно, не може тратити дорогого часу:

— Ти тут постій (еге, з різними клумаками, що ми, в додаток до наших валіз, понабирали). — А я побіжу на гору та зроблю пару знімків.

Я так і знала. Як тільки він відійшов, нас покликали й повели кудись. А людей навколо — непрохідний натовп! Ціла інвазія туристів. Не знаю, чи тримати очі на нашій провідниці, чи шукати чоловіка. Чоловік таки ближчий, тож якось із клумаками пробую його шукати. Нема. І провідницю вже згубила. Сунусь до виходу — через дорогу стоять десятки автобусів, але котрий із них наш? Треба спочатку знайти автобус, упросити, щоб без нас не їхали, може й клумаки десь примостити, а тоді вже шукати чоловіка, що має властивість завжди десь дітися!

Знайшла один автобус. Питаюся, чи іде до такого-то готелю. Так. Поклала речі, кажу, що йду чоловіка шукати. Вийшла, а кондуктор за мною:

— Я помітив на ваших речах наличко з зеленим колом, а тут ідуть ті, що з червоним. Це не ваш автобус.

Розшукала «зелених» туристів, якось і чоловік знайшовся. Сидимо й дивимось, як до нашого автобуса вантажать багаж (згодом ми навчилися перевіряти, чи наші валізи «поїхали», бо буває, що валізи подорожують іншим маршрутом, і деякі подорожні, розлучившись з своїми манатками, цілий тиждень в тім самім убранні ходять.) Не тільки я замішалася з зеленими колами: вантажники поклали до нашого автобуса «червоні» валізи, а тепер їх викидають назад (не дуже делікатно), а натомість підвозять ті, що з зеленими відзнаками. Отож, і серед французів є селепки. В вікно видивляємось на жінок, шукаючи паризький шик, що в багатьох випадках радше був «пшик».

Аеропорт Орлі — гарний, чистий, вікна радісно блищать. Написи — зверху французькою, знизу — англійською мовою — можна вже дечого навчитись. Вулицею біжать маленькі чистенькі авта: пежо, рено... Власне, не біжать, а мчать, аж летять, не зважаючи зовсім на перехожих — рятуйся, хто може! Я боялась вулицю переходити, і за ці короткі три дні не змогла привчитись до

такого газардового руху. Та й мешканцям Парижу переходити дорогу нелегко — шниряють, як миші, а авта, як на перегонах, обкручуються навколо перехожих, мало не наїжджаючи на них... Мало не наїжджаючи — але *ніколи не наїжджаючи*. Нещасливого випадку я в Парижі не бачила, і не бачила також потовченого чи брудного авта. Таких, як то в нас повно на американських вулицях, тут нема, і, забігаючи наперед, скажу, що й у Італії та Греції, а в Англії й поготів, також не було.

Була неділя.

— В неділю в Парижі дуже спокійно, — пояснював наш водій, увихаючись між автами, що ні трохи не боялись великого автобуса й пхалися йому під ніс. — Це — день для відвідин церкви, або ще можна до тещі на обід... Не багато руху...

— Не багато? А це що таке?

— О, я забув. Це — виїняток. Тепер якраз повертаються з вакацій, але звичайно наші неділі спокійні, як у селі...

Ось і наш готель Новотель. Величезний, новий, і через те не в центрі міста. В готелі всі службовці говорять по-англійськи, навіть тоді, коли я до них зверталась по-французьки. Населення також любить «втирати носа» туристам і своєю непоганою англійською мовою відбивати в нас охоту практикувати розмову. Не так то ми, українці! Як ми радіємо, коли хтось нам хоч «добридень» нашою мовою промовить, хвалимо за «геніяльність»... А тут — заговорю по-французьки, начебто й правильно (бо розуміють!), а відповідають по-англійськи. Ну, то я хоч до свого чоловіка говорила по-французьки, і він хвалив.

Наша провідниця, цікава ірляндка на ім'я Марез, заприсила нас до залі, де нам було виставлено дуже мізерне частвування (може, й тут інфляція позначилась?). На столі стояло відерце, зроблене з якоїсь консервної бляшанки, обгорненої станіолем, а в нім, у червонім вині, плавали шматочки яблучка та помаранчі. Це називалось «сангрія». На закуску були «потато чіпс» (от тобі й французька «cuisine!»).

Можна було б таку гостину збойкотувати, але всі приступили до відерця, то й ми за ними, як кажуть, за компанію.

А Марез тим часом викладала нам науку поведінки в чужих країнах, а зокрема — в Парижі. Вже одразу ми не пожаліли, що поїхали з туром, а не самостійно, бо, по-

перше, тур скрізь возив за нами наш багаж, автобус транспортував нас до готелю, де на нас чекали чисті, зручні кімнати, а розумна й привітна Марез охоче давала всі потрібні інформації. Скрізь вона попереджувала, щоб не були роззявами та добре тримали в руках торбинки, бо в натовпі розгублених і спантеличених туристів злодії почуваються, як риба в воді.

— Якщо мусите посилати комусь картки, — закінчила свої пояснення Марез, — то шліть їх із Парижу або з Лондону, бо якщо пошлете з Італії чи Греції, вони прибудуть, може, на Різдво.

Тут Марез пересолила: було справді не так, і якраз паризькі картки найбільше забарились. Я посилала вітання для багатьох моїх співробітників (бо така в нас «мода»), і знаю добре, котрі коли прийшли. Звичайно, більшість карток прибули після мене, але що ви хочете? І чия то, врешті була вина? Мабуть, нашої американської пошти. Штмпів із датою наша пошта вже більш не кладе...

Кімната в готелі велика, ясна, навіть і з бальконом, але хто б то на ній сидів?! На стіні велика «модерністична» картина, не розібрати, чи то мають бути люди, чи бики. Чи, може, кентаври. Але еротична.

Викупавшись всмак, ми, не так, як інші, що ніжились та відпочивали після дороги, пішли на станцію підземки, якраз коло готелю, та й поїхали в центр міста. Метро в Парижі гарне: чисте, зручне, дешеве й швидке. Є багато ліній і, пересідаючи з однієї на одну, можна скрізь дістатися. Але треба знати, де пересідати. Ми плуталися нераз, і моя французька мова не помагала: що з того, що я могла пояснити, куди я хочу дістатись, коли француз не знав, як туди їхати... Але на кожній станції є службовці, і ті вже наводили нас на путь істинну. Все ж ми вирішили краще триматися нашої лінії «Гальїні» й оглядати ті речі, до котрих нею можна дістатися (а веде вона до святої святих — Арки Тріюмфу). В поїзді, в вагоні другої класи, де так приблизно добре, як і в першій, людей мало. Місця є досить, але коло мене присіла не дуже акуратна й зовсім не шикарна молода жінка, цікаво на мене поглядаючи. Перед тим, як сісти, вона помацала крісло, бо на сидінні хтось провів лінію чорним олівцем.

— Нічого, воно не маже, — сказала я по-французьки, бож язык чесався показати свої «знання».

— Навіть моїх білих штанів? — засумнівалася вона.

Тільки тепер я помітила, що її штани були начебто білі. На мою думку, за них не варт було боятися.

Зав'язалась розмова, але й тут дівчина зійшла на англійську мову. Вона, правда, мала на те повне право, бо була американка, замужем за французом.

— Я одразу пізнала, що ви — американці, бо ваш чоловік у такім жакеті, яких тут не носять.

Так, мій чоловік був у своїм улюбленім жакеті, моднім у Америці. Але мені заввага цієї пофранцуженої американки не сподобалась, і я їй відплатила:

— Я також пізнала, що ви — американка, бо ви *так* одягнені. (Може, вона в своїй уяві виглядала шиковно?.. А це ж була неділя...) Коло нас недалеко я побачила ще одну цікаву парижанку: недбало вдягнена, в «бабушці», вона лузала соняшникове насіння й плювала лушпайки на підлогу. Може вона була яка чужинка (ще, чого, доброго, з країни соняшників?!), але торохтіла з подругою по-французьки, без милого моему вухові акценту.

На одній зупинці до вагону ввійшов молодий гарний хлопець з гітарою й заспівав, досить гарно, «Гвантанамаре»... Пасажири кинули йому кілька монет, мабуть, не досить, бо він кисло усміхнувся й пішов у другий вагон, вирішивши, що далі концертувати в нашім «салоні» не варт. Як ми вийшли з вагона й ішли на вихід (*sortie*) через довгі коридори, на підлозі сидів також гарний юнак із гітарою й співав. Коло нього спинилось кілька дівчат, а одна з них дивилась на співака, як на Бога.

Ось і Площа-Зірка. 12 вулиць симетрично сходяться тут, як шпиці колеса, а в центрі зорею височить велична Арка Тріумфу. Навколо неї товпляться туристи, а поліцей, з обличчям де-Голя, тільки низькорослий, пускає або не пускає їх у двері. Ми таки видряпалися сходами на саму гору й довго роздивлялися на всі боки, милуючись стрункими вулицями й величними будинками столиці. Французької мови ніде не було чути, але зате який вінегрет! Фінська, шведська, німецька, еспанська мови перебивали одна одну, змагалися — кого більше... тільки української, крім нас, ніхто не репрезентував. Але ми знали, що в Парижі є багато українців, тут же є наші церкви, бібліотека Симона Петлюри, Сарсель недалеко... Через те, що ми виїжджали наспіх, а також через нездогадливість, я вже перед самим від'їздом написала до однієї знайомої письменниці в Парижі, що, мовляв, буду там на екскурсії й хотіла б зустрітись з українцями. А вона написала, що люди саме повер-

таються з вакацій, ще й бібліотека буде зачинена... Так що я втратила надію. Але потім отримала листа від незнайомої мені представниці Союзу Українок, що вони хотіли б зі мною зустрітись. Я ще встигла подати адресу й телефон мого готелю в Парижі й чекала на звістку. Але, хоч інші туристи мали різні «messages», для мене нічого не було.

Ми зголодніли й вирішили спробувати десь пообідати, хочби й за 25 долярів. З довідників я знала, що варт шукати кафетерії, і таку ми швидко знайшли недалеко від Арки. Ціни були цілком помірковані, може й нижчі, ніж у Америці, а їжа дуже смачна, й добрий вибір. Мені розказували, що французи п'ють вино, як воду. І справді, всі люди перед нами брали собі більшу чи меншу пляшечку вина. Взяли й ми, також дуже дешево. Звичайно, діста, чи ні, але що ж то за вакації без тістечка? А вони тут стояли рядочком, великий вибір, а якщо не можна вирішити, котре ліпше, то доводиться брати два. Кава «еспreso», всього 25 центів, робиться автоматом при вас (треба трохи почекати), але виходить дуже смачна. Брати її треба в манюню «демітас», але пити не так, як в Америці, що за одним ковтком половина горнятка йде, а смакуючи, легесенюк, як п'ють міцний ликер, і ця маленька порція вистачить. Підкріпившись, ми, раді й запевнені, що з голоду не вмеремо, пішли гуляти по Champs Elisées, Єлисейських Полях. Це — так, як Хрещатик у Києві, і за доброю європейською традицією, тут не пусто, як на американських вулицях, а завждилюдно, вдень і вночі.

«Шамселізе» з обох боків оторочена кав'ярнями під відкритим небом.

Тут кава справді коштує два долари або й більше, залежно що ви ще додасте до кави. Але при каві можна сидіти годину, дві, три — і роздивлятися на всякого сорту людей, що пропливають повз вас напоказ. Раз-у-раз з'являються мандрівні співаки з гітарами, виконують свої «нумери» й обходять столики з капелюхом, а потім збирають датки й із слухачів, що спинились послухати «концерт». На цій вулиці скупчені авіаційні агенції різних країн, в тім числі й «Аерофлот», що великою панорамою Москви приманує туристів до свого краю. Також багато кінотеатрів, де під французькими назвами не важко пізнати американські кінофільми, здебільшого детективки, порнофільми та картини-страхіття. Люблять люди боятись!

В Парижі було тепло, соняшно, а ввечері — місячно, романтично. Але, видно, тут побожно притримуються ка-

лендаря: якщо вересень, значить — осінь, і вдягатися треба по-осінньому. Скрізь темні вбрання, теплі плащі, дехто навіть у хурті показався... А ми собі не журилися, вдягли літню одіж і добре в ній почувалися. Врешті, за американськими правилами це було ще літо.

Другого ранку, в понеділок, ми з'явилися в нашій готелі на так званий «континентальний» сніданок. Ним нас також лякали в Америці: мовляв, за цим пишним назвиськом нічого іншого, крім горнятка кави й булочки, нема. Але що таке — «американський» сніданок? Для декого це — яєшня, для інших — стейк з «гай-болом», а для кого й велике ніщо. Тож кави й дві дуже смачні булочки цілком вистачали.

За сніданком ми кожного разу стрічали когось із нашого туру й давали звіт, хто де вчора побував та що побачив. Приходила Марез, записувала нас на додатковій тури, а хто не хотів, розважався, як собі знав, аби був на місці, коли треба від'їжджати в наступне місто.

Ми записалися на Лювр.

Сіли в люксовий автобус із добре налагодженим охолодженням, а в нім нас привітав наш гід, на ім'я Люс'єн. Гіди — це спеціальна порода людей: ерудити, лінгвісти й актори в одній особі, до того ж іще й адміністратори та організатори.

— Забудьте правила доброї поведінки й пролазьте наперед, — повчав нас Люс'єн. — Я буду нести вістря догори мою парасолю, і хай це для вас буде компасом. Старайтесь не загубитися, бо я не маю часу вас розшукувати.

Ввійшовши до Лювру, ми зрозуміли, що це не жарт. Такого натовпу я ще ніде не бачила, навіть на першотравневих парадах. Екскурсія за екскурсією чекали своєї черги увійти до палацу, і в тій самій, не такій уже й великій кімнаті часто було дві-три групи. Гіди промовляли різними мовами: еспанська мова запливала в італійську, італійська випихала німецьку, німецька відступала в іншу кімнату й там воювала з англійською... Шум був неймовірний. Можна було сказати, словами Шевченка, «На всіх язиках все кричить...»

При вході нас привітали статуї «Безкрилої Перемоги» й Венери Мілоської. Що й казати, гарні молодички! Венеру, кажуть, знайшли селяни в Мілосі, на полі. Добрий зібрани врожай, хоч і не для себе. А втім, і до Венери можна причепитися: чогось вона, з нормальною для людини го-

лівкою, тіло має в півтора рази більше. Наше захоплення було ще й применшене поясненням, що ці дві статуї, як і багато інших — не оригінальні. Це — копії. Багато статуй були зроблені з золота, їх перетопили на гроші, попередньо зробивши копії, щоб тими копіями потім збирати гроші з нас, туристів.

Багато статуй були взагалі безголові. Декому доліпили ніс.

А через те, що наш гід мчав уперед, щоб не втратити місця в тій чи іншій кімнаті, я також бігла за ним, записуючи різні інформації, що потім виявилися непотрібними, і мало не розбила скульптуру, що стояла мені на заваді. Але нічого, з міцного матеріалу зліплена...

Тут був виставлений також барельєф, загарбаний із Партеона.

— Решту побачите в Греції...

Пояснюючи нам красу гобеленів на стінах королівських палат, Люс'єн раптом зробив таку інтерлюдію:

— А ви чого тут позбиралися? Ідіть собі далі.

Ми зніяковіли, думаючи, що це він говорить до нас. Але ті, кого це стосувалося, зрозуміли й повідходили. Справа в тім, що вступ до музеїв Європи порівняно не дорогий, але тур коштує досить багато. Це тому, що гідів добре платять за його дійсно фахову працю. Але «звичайні» відвідувачі завжди стараються приєднатись до якоїсь групи й задаром слухати пояснення. Це дуже сердить гідів, і вони вимагають, щоб такі «прихлібники» йшли геть — або щоб заплатили (такого, здається, не трапляється).

Величезні полотна Делякруа, Деві... Коронація Наполеона та його дружини вражає «кількісно й якісно». Стільки облич, емоцій, деталей! І тут же поруч — славетна Мона Ліза, або Джіоконда, Леонардо да Вінчі. Ми вже бачили її, коли вона була «на гастролях» на світовій виставці в Нью-Йорку, але тепер, поруч із величезними картинами Деві й Делякруа, вона виглядала меншою й блідішою. Усмішка Джіоконди? Яку вона ховає чи зраджує таємницю? Хоч над цим півсвіта голову сушить, хоч уже додумалися до того, що це — усмішка вагітної жінки, мені її уста нічого не говорять, ані ціле її безброве лице. От руки — це інша річ. Вони прекрасні в своїм спокою. Щождо усмішки — я бачила багато кращі в скульптурах, відкопаних у Помпеях.

Через вавилонську суміш народів та штовханину, ми

мусили більше дивитись на Люс'єнову парасоллю, ніж на світові шедеври на стінах, що мигали на швидкім русі, немов кінофільм, і не лишалися в пам'яті. Ні, не так треба оглядати Лювр. Так нам і казали, і ті, що побували в Парижі попереду нас, і навіть наші гіді; але що ж зробиш, коли не можемо приділити три дні, як належалося би, а мусимо отак перебігти з кімнати в кімнату?! А якби ми самі вирядились на цю екскурсію, без тура, то й іще менше побачили б. Доведеться вдома здобути в бібліотеці альбом репродукцій з Лювру й простудіювати.

На таблиці для оголошень щодня щось нове — розклад екскурсій, а також час від'їзду, виставлення валіз. З цим треба бути обережним: загубитись і залишитись без опіки — катастрофа, а затримувати всю групу — також не годиться. Тому багато намірів лишилися нездійсненими, бо могли б забрати більше часу, ніж ми мали.

Останній день у Парижі. Зранку — екскурсія до Версалью, 12 миль від Парижу. Маємо нового провідника, Андрія (Анрі). Він починає свої розповіді про Париж; частину — в цілком відмінній інтерпретації, частину й самі зауважили. Швидкість у місті необмежена, так що уважайте, перехожі, рятуйтесь, як хто може; на автострадах — 80 кілометрів (приблизно 51 миля), але також женуть, якщо є куди. Праця в бюрох починається о 9 годині, але ніхто одразу не хапається; розпитують взаємно про здоров'я родини, песика, котика, а через які півгодини — перерва на каву. Опівдні наступає чотиригодинна, типова для більшої частини Європи, «сіеста». Ідуть обідати додому або до ресторану, а більш ошадні любісінько пікнікують на свіжій повітрі в парку або на березі Сени. Через такі порядки, в Парижі не дві, а чотири пори скупченого руху авт. А нам, без звички, важко доводилось із купівлею, бо більшість крамниць на час обідньої перерви зачинені. Проте, є вже організації, що перейшли на американську систему праці, і є великі крамниці, що відчинені цілий день (наприклад, «Прізоні», схожі на наші «даймстори», тільки кращі, і також із харчовим відділом).

Ми, американці, нарікаємо на високі ціни на бензину. А в Парижі вона коштує ще більше: 2.30 дол. за гальон. В Парижі є понад 1 1/2 млн. безробітних, і на них іде «бензинний» податок.

Версаль... Знову такий натовп, що фасаду не можна побачити. Щодня 20-30 тисяч відвідувачів... От де гроші!

Отут жили три Людовики — XIV, XV, XVI, та їхні

королеви: Марія-Тереза, Марія Лещинська (гід вимовляв «Лексінська») та Марія-Антуанета. 2 тисячі слуг прибирали та доглядали цю тисячу кімнат. В скрутні для Франції часи меблі й устаткування були продані, а потім, більше шляхом подарунків, аніж відкупів, дещо було повернено до палацу. Величезні полотна розвішені на оббитих шовком стінах (багато портретів та скульптур володарів цього палацу, спеціально ж Людовика XV, що мав гарні ноги й виставляв їх на показ). Шовкові тапети на стінах були влітку, а на зиму їх здирали й замінювали на оксамитні. А що мали робити, коли не було таких, як тепер, розчинів для хемічної чистки? Легше було все замінити новим, все одно ж не своїми руками, а чужими. Королі та вельможі дуже дбали про розкіш та пишноту, але особиста гігієна була жаклива. Не купалися, пудру й фарби накладали шар на шар, а потім ножем здирали. Перуки розв'язували проблему зачісок та миття волосся. Двічі на тиждень відбувались урочисті прилюдні обіди, під час яких людям було дозволено дивитись, як їдять королі та їх учта. Цікаво, що кожний із трьох Людовиків мав свою окрему спальню, але всі три королеви вживали ту саму (одна після одної). Звичайно ж, у ті часи, а на думку багатьох, і тепер, чоловіки мали привілеї. Проходимо повз велику картину Деві «Коронація Наполеона», і нам пояснюють, що Наполеон ніколи не жив у Версалі, хоч і міг, але картину повісив тут, бо не міг деінде знайти на неї відповідної стіни.

Ось, нарешті, історична дзеркальна зала, де був підписаний Версальський договір 28 червня 1919, що вдарив нищівно Німеччину й віддав Галичину під Польщу. Зала продовгаста, порожня, якщо не зважати на натовп, досить запорошена й занедбана, як і решта Версалю. Якраз перед нашим приїздом мадярський терорист кинув бомбу й пошкодив частину палацу, але ми того не бачили, бо нас туди не повели. А самим дошукуватися забракло часу й сил. Ми раді були вийти з припалого пилом двірця в садок, що справді милував око формальним укладом клямб, скульптурами-водограями та кучерявими деревами. Тут вистачило місця всім, і навіть можна було так фотографуватися, щоб ззаду не було сторонніх.

Анрі вимахував парасолею, як вітряк, і закликав нас до автобусу. В зворотній дорозі він також не мовчав, а дотепно відповідав на наші запити.

— Чому Версаль був побудований так далеко від Парижу?

— Так, коли врахувати, що в ті часи їздили не автами, а кіньми, це справді було далеко. Чому? Бо король боявся народа.

— А чому в такому розкішнім палаці долівка дерев'яна?

— Мармур поздирали й попродавали. А також позамінювали на паркет в тих місцях, де проходять щодня тисячі екскурсантів. Мармур би знищився.

Проїжджаємо повз нові квартали Парижу, побудовані літ п'ять тому. Американський стиль «коробок», але з варіаціями. Кладовище для собак, де поховані любі Кікі й Коко, а серед них часом і котики. Багато тополь, і на щирому сонці блаженно усміхаються широкі масиви наших українських чорнобривців.

А по обіді, замість «сієсти», ми сіли на «Човен-мушку» (Bateau Mouche) й попливли по Сені, любуючись краєвидами та знайомлячись із Парижем ще й із такої перспективи. Звичайно, нас зацікавило, чому цей човен, чи, власливо, річковий пароплав, називають «Мухою». Розв'язка розчарувала: це всього-навсього ім'я власника.

Пливемо, а рекорд чотирма мовами пояснює наш маршрут. Чути погано, але з кожної мови щось ухопиш, і так, п'яте через десяте, щось і затишиш. Після Версалью вже голова гуде від інформацій, так що дещо можна й пропустити. Заплющити очі й грітися на сонці, навіть не зважати на різні мости, арки та палаци, що ми їх проминаємо. Але раптом — дощ на голову, просто з ясного неба. Ах, це халамидники-підлітки стоять на мостах і обливають екскурсантів, і хто їм що зробить? А також вони свистять на дам, і декому це подобається. А ось славетний Нотр-Дам, Собор Паризької Богоматері, відомий всьому світові найбільше з твору Віктора Гюґо. Цей старезний храм, також до неможливого запруджений туристами, є також і парафіяльною церквою, де вранці йде Служба Бога. А потім починається «бізнес».

Раптом наш «bateau» притишив хід, щоб дати нам змогу надивитися на голих дівчат, що купалися в Сені та вигрівались на березі. Може, їм дали спеціальне завдання — ролю туристичної атракції... До речі, в Парижі «нудизму» не бракує, хоч тут часто «секс» рекламують як американські ласощі (а в Америці — як французькі). Ми вже були вирішили піти, хай йому хрін, в Мулен-Руж і записалися на цю туру, що облегла б наші гаманці на які 100 доларів, але не всі з нашої групи були такі марнотратці, і через недостатню кількість бажуючих експедиція

не відбулася. В інші ж клуби та ресторани ми не хапалися, та й ніколи було. В довідниках не знайшли українського, але, як російський, був оголошений нічний клуб «Тарас Бульба». Цікаво, що знають про нього Паризькі українці?

Сонце пече немилосердно! Більшість туристів взяли з собою теплу одягу, навіть ватянки й светри, так що тепер терплять. Але як заїхати під міст, де навіть понаростали сталактіти, там прохолодно, а ще як «гаміни» обіллють, то й зовсім охолонеш.

— Ось статуя Генриха IV, — каже зарекований гід.

— Його люблять голуби, — додає турист, і всі регочуть, бо химерні птахи справді обсіли короля, не зважаючи на його велич, і використовують його, як сідало, для різних потреб.

Проїхали Арку Тріумфу й Айфелеву Вежу, а потім — Статую Свободи, таку, як американська, подарована Францією, тільки тут вона багато менша.

В готелі нам не дали спочити. О п'ятій треба відїжджати до Риму. Поїдемо в нічному поїзді, а спатимемо в «кушеті», шестеро в кожній. Марез старалась нас погрупувати так, щоб не були один одному прикрі. Отут вже треба мати хист і спостережливе око. Призначили нас із двома подружжями: одні — з Каліфорнії, другі — з Огайо. В Парижі ми ще не встигли роззнайомитись і тільки приблизно могли пізнати людей з нашої групи, а оце вперше мали нагоду надивитися хочби на чотирьох із них.

На двірці людно, подорожують поїздом тут більше, ніж в Америці, бо хіба ж тут звично мати по два, три, а то й більше авт, як то в Америці?! Кушети маленькі, але зручні. Нам одразу постелили чисту білизну, дали подушки й ковдри й побажали доброї ночі. «Каліфорнійка» блискала очима, гарячувала, безугаву розмовляла й скаржилась, що вона має «колд». В купе було тепло, навіть гаряче, а вона куталась в теплий плащ і трусилась. Я сердилась на неї, бо боялась, що захоплю її перестуду, і що тоді? Але ознак перестуди я щось не бачила. Я мала підозру на щось інше... Каліфорнійці відрекомендувались: вона — малярка, він — «також має справу з олією» (це мало означати, що він нафтовий магнат...) Ввесь час вони «кидалися іменами»: то вони мали вечерю з Гаммером, то з Полем Ньюманом — всім вони були за панібрата. Питання: чого ж тоді їхали на «бюджетний» тур, а не на люксовий?

Огайці були мовчазні, особливо він; вона, коли каліфорнійці пішли на випивон, зрадила нам, що це її друге подружжя, зовсім недавнє; зі своїм першим чоловіком вона обїхала півсвіта, а це везе нового, щоб і він щось побачив.

Ми відрекомендувалися також і почали провадити «пропаганду», як це робимо на кожній екскурсії. І цим разом ми взяли вишиті строї та вдягли їх у Версаль, так що нас уже вся група знала, як українців, і через те якраз нас усі пам'ятали та на нас орієнтувалися, щоб десь у натовпі не загубитися.

Притемнилося світло в купе, і ми послули. Каліфорнійка спала якось моторошно, з розкритими очима, — видно було тільки білки...

На ранок ми побачили вже краєвиди Італії. Руді черепиці на білих хатах, виноградники, на яких принадно синіли стиглі грона, там знову довга грядка червоних продовгастих помідорів, зеленосірі кучері оливок. Ось велике дерево — таке покірне: після кожної бурі воно все більше хилиться й не має духу випрямитися...

ВІЧНЕ МІСТО

Десята тридцять, 6 вересня. Приїхали!

Рим. Біля двірця вже чекає на нас автобус — ніколи з тим затримок не було; ми сіли й чекаємо, поки італійські вантажники покладуть в наш же автобус наші речі. Ось один вантажник везе плятформу з валізами, а серед них сидить і симпатична старша жінка, що не може ходити... Ідемо людними вулицями Риму. Італійські жінки стрункі, засмаглі, привабні, цікаво вдягнені, ходять без панчіх, але в черевичках на дуже високих закаблуках. Італійці говорять стільки ж руками, як і устами. Вони — чудові міми, їх можна й без мови розуміти. Коли говорять, дивляться пильно в вічі й читають ваші очі — будьте обережні!

Via Nazionale, повна крамниць — «Затямте її, дами!» — говорить Марез; П'яцца Венеція, Колізеум... Боже мій! Таж ми вже бачимо всі римські чудеса — вони всі тут, при купі, не треба за ними далеко шукати! Хоч бери та зіскок із автобуса! Але водій знає своє: привезти нас до готелю. Готель також за містом, бо в центрі міста нових будов ставити ніде.

Рим, заснований (за легендою) в 754 році до н.е. Ромулусом і Ремом, в мовах більшости народів називається

Ромом. Мабуть, Ромулус був сильніший, або вовчиця, що вигодувала цих близнят, більш молока давала Ромулусові, й місто було названо його іменем. А інакше — був би не Ром, а Рем. А в нас, та й у інших народів, «Ром» має інше, п'янке значення. Проте, і Рим може оп'янити...

Скрізь можна бачити емблему Риму — вовчицю, до-сить люту, з близнятами, що припали до її циць. В центрі міста — площа Венеція; посеред цієї площі — пам'ятник Вікторові-Еммануелеві II, що об'єднав Італію. Пам'ятник Вікторові-Еммануелеві II — це ціла епопея з білого мармуру: колони, люди, коні, пірамідки, колісниця, фонтанчики, сходи, брами... Вся ця бутафорія (бо так воно й виглядає, не зважаючи на коштовність і монументальність) становить різкий контраст із величними руїнами Колізею, Форуму й Капітолію. Недаром же італійці зневажливо називають цей архітектурний ансамбль «весільним тортом». На тому місці «торта», де належить бути фігуркам молодих, сидить на коні Віктор-Еммануель, що в свою чергу не пасує до кремової білизни тортових поверхів. Монумент не тільки декоративний, але й функціональний: всередині міститься Інститут і Музей Відродження (що їх ми, за браком часу й через туристичну недбалість не відвідали). Тут же міститься й Могила Невідомого Вояка.

Праворуч від монумента височенні сходи кудись ведуть. Хоч я підчитала дещо в путівниках, але одна справа — в книзі, а друга — в справжнім місті, та ще й для мене, що, мабуть, ніколи не усвідомить, де правий бік, а де лівий. Як би там не було — штурмуємо ті сходи.

— О, таж це — найсценічніший із семи горбів Риму, Капітолій, або, по-італійськи, Кампідольо. Яка краса! Звідси весь Рим, як на долоні. Це — ядро Риму, осідок уряду. Палаці, збудовані за проектом Мікельанджело, а понад усе — статуя Марка Аврелія верхи на коні. Цікаво, що пропорції цієї скульптури зблизька здаються неправильними, але вони так навмисне розраховані, для повного ефекту на віддалі.

На площу саме вийшла весільна парада: тут, за давно усталеною традицією, відбувається багато весільних церемоній. Фотограф узявся розставляти молодих та дружок поміж статуями, так що виходило, ніби молода повинчалась із Марком Аврелієм або із його конем. Всі були дуже галасливі, напевно, не без причини, а молода курила цигарку за цигаркою, що дуже не личило до її вельона.

Залишивши їх, ми пішли за урядові будинки, де був

маленький затишний скверик, і сіли на лавці відпочити й погрітись на сонечку. Тут була якась няня з двома «бамбінами», що пробували гратися з котами. Але коти були дикі, не хотіли бавитися, а один навіть вдряпнув дитині руку. Потім два коти взялися досить завзято битися, — хотіла б я знати, за що, та не вміла спитати. Йдучи вниз поміж руїнами, ми бачили таких котів з десятків. Ага, це ж ті римські коти, що мов домовики господарюють у руїнах, а місто їх годує.

Вулиці Риму вузькі, й розширити їх ніяк. Їх збудували, розраховуючи на їзду кіньми, а не автами та автобусами, а тепер уже нічого не вдієш. Якби це було в Америці — за тиждень розвалили б святі руїни й розширили вулиці, але в Римі ці руїни — найбільша краса й джерело прибутку, так що авта летять, як скажені, вузькими вулицями, а ви, пішоходи, рятуйтеся. Щоб перейти людну вулицю, треба зловити погляд шофера й, одержавши його згоду, швиденько дістатись на той бік.

Ми пішли бродити вулицями Риму поміж мальовничих руїн, поки стане сили в ногах. Йшли повз мури старого Великого Цирку, де відбувались перегони колісниць (згадайте «Бен-Гур») і розтерзання християн левами. Казали нам гідн, що саме тут відбувались ці жорстокі видовища, а не в Колізеї, де римляни дивились на боротьбу глядіаторів. Вздозж руїн цирку квітли олеандри. На обрії гостро вимальовувались на синім небі сосни, а між кущами олеандрів блукали бродяги-коти. Раптом кілька їх кинулись до нас, і ми думали, що то вони занюхали наші тістечка, куплені з метою влаштувати десь у скверіку пікнічок.

— Кицю, кицю, — покликкала я й відщипнула шматочок печива.

Але киця в мій бік і не глянула. Всі коти мчали до малого чорного авта, що спинилось біля хідника. З авта вийшла жінка з мішечками їжі й стала обділяти котів. Це була міська урядниця, що виконувала зобов'язання, встановлені муніципалітетом. В місті багато бідноти, що мабуть би поїли ту їжу, але коти важливіші.

— Ну, не хочуть, то нам більше буде, — сказала я. — І я вже далі йти не можу. Ось вільна лава — сідаймо.

Сіли, почали споживати тістечка з пляшечкою мінеральної води, а що були втомлені, то розмова була не дуже приємна, перенизана: «Ти ж казав...», «А це все через тебе» і так далі, як то в поряднім подружжі водиться.

— Добридень, — почули ми з сусідньої лави. — Ви українці?

Ми отетеріли. От так несподіванка! Бачимо — двоє зовсім молодих людей, літ, може, по вісімнадцять.

— Так. А ви?

— Ми з України.

Ага, думаємо. В «Новом русском слове» один час ішли об'яви про виступи новоприбулих із України жидів, що саме так свій ансамбль і титулували. Допитуємось далі:

— То ви — українці? (Що за наївність! Але це ми навмисне).

— Ми — євреї. Виїхали звідти три місяці тому, а тут живемо в перехідному таборі й чекаємо на візу до Америки.

Почалися розмови про те-се. Ми їх питаємо про Україну, а вони нас — про Америку: в яким стейті було б найкраще оселитися, щоб там і праця знайшлася, й учитися можна, й клімат щоб добрий був. Ми радили так, щоб вони самі вирішили, але певні, що вони ніде не пропадуть. Обоє тільки закінчили десятилітку, він з Києва, вона — з Одеси. Знаючи, що саме ми хотіли б почути, вони розповідали про утиск української мови й культури, про переслідування українців у ріднім краю.

— Ви одружені? — поцікавилась я.

— Ні, ми тільки тут познайомились, — почервонівши, відповіла дівчина.

— То подумайте над цим. Ви дуже добре вдвох виглядаєте!

Погомонівши ще трохи, ми з ними попрощались. Дали свої адреси, а вони нам, трохи побоюючись, — свої автографи (покищо без адреси — колись і ми бували нераз в такому стані!)

— Та підтримуйте українську справу трохи, там, де поселитесь.

— Конешно, — запевнила дівчина, й скоренько виправилась: — Аякжеж, звичайно.

Вечір упав на плечі раптово. В чужім місті першого дня не хотілось поночі блукати (нам звідусіль наказували тримати цупко торбинку, а також носити її на тім плечі, що далі від вулиці, бо торбохвати крутяться між туристами на велосипедах і одразу пізнають, хто роззява). Еге, мене не важко упізнати. А мій чоловік каже, що боятися нічого, всі гроші можуть бути в нього в кишені, й нічого не пропаде. Так би я йому їх всі й віддала! (От якраз про те ми й сперечались у сквері).

А тут іще й дощик став накрапати. Пропала наша добра погода! Тепер, мабуть, задощить на пару тижнів... А парасолі нема. Де сховатись?

Осьде зупинка нашого автобуса черга 94. А коло зупинки руїна якоїсь античної будови. Туди й заховались. Дивимось — йдуть наші євреї.

— Ви до нас? — Здивувалися ми.

— Ні, ми он туди по морозиво.

— Тут воно на кожному кроці!

— Так, але вона (цебто, його майбутня дружина) любить тільки те, спеціальне, що продається в отій каварні.

Мені казали, що італійці мають справді чудове морозиво — «Тартуфо», вмочене в чорну шоколяду й обсипане горіхами. І що коли його купити й їсти надворі, тартуфо коштує втричі дешевше. Наші євреї лишилися у ресторані.

Доц перестав, хмар як і не було, вийшли на небо яскраві південні зорі. Автобус швиденько підвіз нас до готелю Каравел, де ми спинилися, і нам ледве вистачило часу перевдягнутись, щоб із нашою групою податися на вечерю-бенкет до ресторану «Міно».

— Запевняю вас, ви будете мати «фан»! — лукаво посміхаючись, сказала Марез. Сама вона вирядилась у довгу до п'ят мішкувату сукню, що, поправді, виглядала, як нічна сорочка, що носять бабці або старі діви; але, з її гарною ірландською церою, вона в цій одежі виглядала також цікаво.

Ресторан «Міно», при залізничнім двірці, виглядав непишно, навіть непомітно. А ціна була висока: 25 доларів від особи. Ввійшли. Йдемо повз кухню (певно, щоб бачили, яка там зразкова чистота, мідні й алюмінієві каструлі виблискують!) Нагорі, в привітній залі, для нас накриті білим довгі столи, квіти (на жаль, хризантеми й гладіолі, замість місцевих олеандрів). Обслуговують красні-кельнери в чорних тісних вбраннях, обтягнені в стані чорними гумовими поясами. Страва за стравою... Кельнери розносять їжу, мов танцюють. Тихенько грає музика. Антіпасто (диня з прошшюто шинкою), лазанья, печеня з городиною, овочі, морозиво... Ми чекали на каву, але її не подали. Тільки морозиво, а пити — вино, біле й червоне — котре хочеш і скільки хочеш.

За такі гроші ми сподівалися послухати якийсь концерт, пісні чи «живу» музику. Але розважали нас чимсь іншим! Розносячи кожну страву, наші кельнери одній із дам не давали її порції, але аж наприкінці ставили перед нею

Рим. Руїни Колізею.

цілий банячок, в котрім було досить багато їх. Це була ніби спеціальна увага. За це кельнер підставляв шочу для поцілунку і, зважаючи на те, що всі вони були молоді й гарні, не знайшлось такої, що б відмовилась. А отримавши поцілунок, кельнер віддячувавсь тим, що щипав ту даму «по-італійськи». Нас ще в Америці попереджували, що італійці щипають жінок, але я, далєбі, на вулицях чи в автобусах цього не бачила. Так от отримала таку честь отут! Та ще й заплатила за те!

Другого ранку нас повезли на оглядини міста, і ми з автобуса дивились на те, що вже зміряли вчора ногами.

Прекрасні мальовничі руїни, що спочивали під землею аж до XVII століття, були колись мармуровими будовами. Але мармур пообдирали й попалили на вапно. Археологи доповнили руїни й уламки своїми розвідками й відтворили плян цілого старого Риму, з багатьма базиліками. Раніше базиліки були не церквами, а місцем зустрічів і зборів, а потім уже, коли не могли ділом домовитися, стали молитися богам, щоб вони розв'язали нерозв'язні проблеми, і так створилися церкви. Оглянувши Форум, ми подались до Колізею. Цегла маленька, ручної роботи, витримала вагу століть. На кожній цеглині — печать імператора (це дало змогу датувати будови). Тут кровожадібний натовп висиджував годинами, споглядаючи бої глядіяторів, котрих

Рим.

вбивали тисячами. В святкові дні часом гинуло 6 тисяч глядіаторів! Що за жорстокість, правда? А як у наші «цивілізовані» часи під час війни?! А ще як нас, жінок, кривдили й тоді! Ви ж подумайте: жінкам було дозволено дивитись на бойовища тільки по п'ятій годині вечора, та й то ховаючись десь у ніші.

Графітті не щадили навіть і святих руїн. То там, то там намальовані серп і молот, а часом і свастика, кому що.

Показали нам балькон, з котрого промовляв Муссоліні, а також вуличку, де знайдено тіло вбитого цього року Моро. Зайшли до Пантеону — чуда архітектури, з відкритою стелею-куполом; коли йде дощ, то вода стікає в дірку на підлозі. Тільки в теплім краю можна таке будувати!

Найбільш шановані гробниці — звичайно, батька нації — Віктора-Еммануеля та Рафаеля, що молодим помер, у віці 37 літ. Над його гробом два голубки літають та цілються, і хтось ставить і досі йому в вазу свіжі квіти.

Після перекуски їдемо до Ватикану. Це — найменша в світі країна (108 акрів) з найблагатшими в світі музеями. Ватикан оточений такими мурами, що аж неприємно, бо це становить огорожу між людьми й тими, що проповідують любов і згоду. Історія Ватикану повна воєн і ворожнечі, мури споруджені в ті часи, коли кожне місто було

водночас і фортецею. Ватикан має свій уряд, свою пошту й марки — що за бізнес із ними! — а також армію з 300 вояків та 81 швайцарських охоронців (місцевим Папи не довіряли). Переїжджаємо міст через Тибр — а мостів тих аж 24, з них чотири збудовано ще за часів Римської імперії, й дотепер вони вживаються. Паркуємо перед площею св. Петра й пішки йдемо до Базиліки. Тут нещодавно відбувалася авгурація папи Івана Павла I, і ще не попривирали стільців для публіки. Якби знали, що буде далі, то можна було б ще на два тижні стільці залишити... На даху Систинської Каплиці ще стоїть труба, через яку пускали білий і чорний дим і баламутили людей помилками. А скоро ту трубу приймуть, бо її встановлюють тільки під час виборів Папи. Також могли б не знімати, якби знаття...

Ось і церква св. Петра, шедевр праці кількох найславніших малярів і архітектів: Рафаеля, Мікельанджело, Берніні. Всі ікони й прикраси — мозаїчні, з природних, нефарбованих камінців. Збудовано на гроші, здобуті продажем індульгенцій...

— Шкода, що тепер не продають, — завважив мій чоловік. — Я б тут міг безгрішним стати.

— «Безгрішний» має два значення: «без гріха» й «без гроша».

— Одне й друге підходить...

— Тобі й індульгенції не продали б. Хай краще гроші лишаться в кишені, а ти — молись.

Мікельанджело, архітект цього храму, спершу його запроєктував у формі грецького хреста, а потім плян змінено в формі хреста латинського. Але не дочекався Мікельанджело до завершення свого твору, помер, і де ля Порта добудував баню. Дивно, що Царські Ворота в цій церкві внизу, гейби в підвалі. Тут же, в церкві, поховані Папи, деякі забальзовані, а інші в криптах. Чудові вікна: Святий Дух — голуб ніби злітає, коли в вікно сяє сонце. А найкраща прикраса храму — це таки «Піета» Мікельанджело, що побувала вже на гастролях в Америці, а тепер її знов бачимо тут, на жаль, під непроникливим склом, після нападу вандала. Звичайно, реставрації не помітно, і сам її творець не впізнав би шкоди. Ще більше: я думаю, що коли б і зовсім знищили «Піету», її можна було б відтворити, бо такі майстри знайдуться. Але ніхто не створив би її без зразка: ознака генія — оригінальність, неповторність, першість. До речі, є ще кілька інших «піет», подібних до цієї, що вважаються

також Мікельанджеловими, але тільки ця має на собі його підпис. Може, інші «пієти» — імітації?

Ватиканські музеї несла всі оглянути. Краса й велич творів, зібраних у численних залах, засліплює, приголомшує. Ось кімната самих гобеленів, за малюнками Рафаеля. Шкода, що вони бліднуть. Входимо в залю Собеського, де виставлена величезна картина Матейка «Собеський під Віднем» 1683, з девізом: «Ми приходимо, ми бачимо, а Бог перемагає». Нам не сподобалось, як на картині зображені козаки, але автора нема в живих, то й ніяк посперечатись. Одна зала називалась «Музей Профано», але це не означало «профанів», а музей поганського мистецтва. О, а «поганське» хіба справедливе позначення? Особливо, коли вся християнська культура на «поганській» базована... В залі картин Рафаеля ми сіли на лави й спочиваючи досить довго милувались та слухали пояснення в звукозаписі (така досить незграбна поліняка, що ми носили з залі в залю та прикладали до вуха). Ото потім ми з нею мали мороку! Виходячи з музеїв, хотіли її здати, як належить, а ніхто не хоче її приймати. Кудись посилають (може, й до біса), по-італійськи не розуміємо. Хоч бери на вкрадь ту слухавку! Ми вийшли надвір і поклали слухавку на скульптурній колонці, може її хтось потім знайшов.

Лишається преславна Систинська Каплиця, де проходять вибори Пап. Завдяки телевізійним передачам, що поволі проникають і в святая святих, ми мали нагоду бачити цю церкву вже кілька разів, але ступити туди власними ногами — це щось інше. І знов розчарування. Бо коли камера любовно спиняється на кожній деталі, показує окремо кожну складову частину фресок Мікельанджело, вони справляють гарне, естетичне вражіння. А коли ви стоїте в каплиці й намагаєтесь охопити оком і розумом це нагроможження сюжетів і образів, починає крутитися голова. Я завжди була проти пересади в мистецтві, та й узагалі в житті, і вважаю, що й у Систинській каплиці надто багато нагромождження. Може, в старі часи, коли не було кіна й телевізора, та й книг не дуже, малюнки на стінах були свого роду енциклопедією... Але й тепер нові церкви українці розцяцьковують так, що й муха не знайшла б місця сісти. А в наш час реклямної строкатости й крикливих фарб добре було б відпочити душею в просторій, чистій церкві-залі з незамазаними стінами...

Ще одне: нас попередили, щоб дами, йдучи до Ватикану, вдягалися пристійно: ніяких міні-спідниць, голих рук

або сенсаційних декольте, а по можливості — не штани, а спідниці, як можна нижче колін.

Добре, всі послухались. І що ж ми бачимо? В музеях Ватикану де не глянь — голі груди, неприкриті тіла, статеві органи, навіть без фігового листка, навіть у Систинській каплиці (погляньте на стелю або на картину Страшного Суда). Сподіваюсь, що святі отці скромно відводять очі від таких деталей, але для кого вони тоді призначені? А якщо такі речі в церкві «ол-райт», то чому ж тоді інакша мірка до нас, грішних?

Нарешті, зайшли до Ватиканської крамниці. Тут бизнес кипить! Різні реліквії, особливо медалі нового Папи Івана-Павла I, продаються, за дуже добрі ціни. При Ватикані є славна школа мозаїки, й чудові картини виставлені в крамниці на подив туристів. Але купити годі: ціни багато вищі від стандартів наших українських малярів, а вони досить високі (стандарти, не мистці).

ОСТРІВ КАПРІ... КОЦЮБИНСЬКИЙ...

Якби ми хотіли «свиснути» на Капрі самі, не впорались би. З Риму треба їхати на Неаполь, повз Помпеї, там сідати на корабель і плисти кілька годин. За один день (а це все, що нам лишалось) навіть туди й назад не встигнеш. Але для того й є тури, щоб неможливе зробити можливим.

Рано-вранці вже чекає наш вигідний охолоджений автобус. Ідемо через оливкові сади, мальовничі краєвиди, що просяться на полотно. В Неаполі робимо «фізіологічну зупинку», а на це директор мусить вважати, бо чимало старших пань нарікали б. За ті 10 хвилин можна було й прицінитися в крамниці та дещо купити. Все дороге, аж за пальці щипає, особливо цукерки. Але з коржиками справа краща, і я пачечку купила. Касирка мала мені видати тридцять лір, а таких монет тут не вживають: ліри рахують сотнями й тисячами, замість тридцяти лір, я отримала тверду цукерку, котру тримаю тепер на показ.

Неаполь увесь оточений горами, серед яких і сумної слави Везувій. Земля розорана після зібраного врожаю, але людей на полі не видно, і худоби мало. Виноград посаджений між деревами, й дерева підтримують виноград, як матері кволих дітей. Виглядає, ніби всі вони тримаються за руки.

В південній Італії найкращі краєвиди й найбідніші люди. Над морем біліють багаті вілли, що належать інтер-

національній сметанці, а при самій автостраді стоять злиденні халупи, навіть так звані «вулики» без вікон, без дверей. Добре, що це теплий край, то можна якось прожити. Скрізь сушиться білизна і, треба сказати, досить чиста — може, палюче сонце її так вибілює... Білизну вибілює, шкіру смажить...

Моторовий човен швидко мчить нас на Капрі. Море співуче, спокійне, але човен хитає, так що я ледве витримала — але таки витримала. Начитавшись Коцюбинського, я уявляла, що в цій раю пахнуть капріолі й висять жовті стиглі цитрини. Ні одного, ні другого не бачила, хоч і шукала, але бачила авта, ресторани, крамнички подарунків і багато-багато «бізнесу». Ще за римських часів тут відпочивали багаті, а тепер тут мають дачі Жакеліна Онасіс, Софія Лорен, Джіна Лолобріджіда. Вулички ж вузенькі, а наш автобус жене нагору, як скажений, тішачись вереском наших дам. Вивез нас на Анакапрі, вершок цього острова (1000 стіп над морем), де вже на нас чекав смачний полудник. З відкритої тераси бачимо в далечині Сорренто — яка співуча назва! Очі жадібно фотографують, душа вже не вміщає знімків!

Кельнер (вони тут всі взоруються на Рудольфа Валентіно) приносить макарони з томатом, потім досить смачну рибу, морозиво. За страви платить екскурсія, а за напитки — ми самі. Пляшка мінеральної води, склянка «капуціно»-кави — разом біля 5 доларів.

Після перекуски нас помчали вниз, тією стежкою, де, за часів Коцюбинського, тільки осли бродили. Скинули біля крамниць із ріжними брязкальцями, й ми почали торгуватися, бо такий тут звичай. Наша директорка навчила нас збивати пів ціни, хоч це не завжди вдавалося. Часом продавець ображався й починав стругати пальця, а це знак зневаги й насмішки. Тоді вже краще забиратися з крамниці.

Побродивши по острові, ми почали збиратися в дорогу. Директор рахував нас, як курчат, три рази перерахував і двох не дорахувався. Одного чоловіка й однієї дами; обоє, наскільки нам відомо, неодружені. Пахне романом. Почали добровільці зголошуватись на розшуки, десь довго пропадали, то інші бігли їх шукати. Нарешті, відшукали пропажу, нас ще раз порахували, і шофер натиснув на педаль, щоб наздогнати втрачений час. В автобусі весело, і більшість жартів навколо «романтичної пари»:

— Ви, напевно, хотіли лишитись на Капрі, але ж не можна, бо через вас наш розклад поламався б!

- Джанні, що це ти п'єш?
- Польське шампанське!
- В Італії? Що ж то за шампанське?
- Шипучка з алказельцером!

Знову їдемо через Сорренто, другий після Капрі при-манок для туристів. Автомобілевий рух неймовірний, куди більший, ніж у Чикаго під час повороту з праці. Але панує «дуже добре зорганізований безпорядок», за словами нашого гіда. Всі тиснуться, як можуть, живуть і іншим дають жити. Наш гід пояснює:

— Італійські шофери не мають ні гальм, ні мозку, але мають ноги й вчасно спиняють авто.

Проїжджаємо брудні вулиці з морем квітів — хтось же їх купує! Читаючи написи, вивчаю мову. Хтось для чогось виставив на дорозі горшки. Авта повз них їдуть, черкають так, що аж горшки дзвенять, але нічого не розбито. Артисти! Чим крутіша дорога, чим більш зивається, тим швидше жене наш водій. Ми вже втомились боятися, в когось ще знайшлася пляшка вина, пішла з рук в руки, й хвилювання припинилось.

ПОМПЕЇ

Помпеї нам ніби з неба впали. Нашим маршрутом вони не передбачені. Але директор туру весь час мусить бути насторожі, завжди в повній бойовій готовості. Не завжди можна дістати автобус чи квитки на пароплав чи хочби й на місце в ресторані, отож, директор крутить, як циган решетом. Тому, коли ми, ледве живі, повернулись з Капрі до готелю, на дошці об'яв було написано:

«Від'їзд до Бріндізі о восьмій годині ранку».

От тобі й на! Ми мали від'їжджати аж о п'ятій по полудні! Ми ж іще не все в Римі оглянули, а головне — ми мали саме в цей день відвідати українську церкву в Римі й УКУ. От же нам не щастить з українською справою! Ну, і що вдієш? Як той вояк, мусиш іти з армією й ані на крок не відстати в поході!

Пішли ще повечеряти, бо автобус витряс нас наголодно. А щоб не шукати біди, пішли до ресторану коло нашого готелю. Хтось із наших там їв і хвалив. Три кельнери на подобу Валентино підскачили до нас і мало не на руках понесли до столика. З нами було ще одне подружжя з нашої групи. Подали меню — виглядає добре. Замовили рибу, зацінену в 1,500 лір.

- І салату? — запитав кельнер.
- Давай і салату.
- Булочку? Квасольку?
- Гаразд, і вина, і мінеральної води.

Трохи почекавши, ми отримали нашу їжу. Порції маленькі, рибка, схожа на оселедчик, але смачна. З'їли й попросили рахунок, щоб не засиджуватись. Рахунок вийшов по 18 доларів на кожну пару. В наших сусідів брови поповзли вгору. Можна було просто заплатити й піти, але ми поцікавились: як так, коли риба зацінена в приблизно 2 долари, разом вийшло так багато, та ще й ми зовсім не наїлись?!

Кельнер, видно, сподівався такої реакції й був до неї підготований. Він навіть не вдавав, що не розуміє англійської мови. Справа в тім, що 1,500 лір було за 100 грамів, а з головою, хвостом, плавцями й нутрощами рибка важила 700 грамів. Подруге, все останнє рахувалось додатково, мабуть кожна квасолина окремо. Так що ми заплатили й вийшли, а італієць нам услід застругав пальця!

Зранку спакувалися. Речі ще хотіли лишатися й ховались в найтаємніші кутки. Валізи дулися й не хотіли замикатись. Але ми перемогли сон і валізний спротив, вишвигнули їх за двері й пішли снідати.

Наша директорка, чарівна Марез, вибачилась за зміни в маршруті, але за те, якщо ми хочемо, вона нас може повести на двогодинну екскурсію в Помпеї. Якщо ми хочемо?! Таж це чудово! Ми шкодували, що час нам на таку розкіш не дозволить, і втішали себе тим, що, мовляв, як повернемось до Чикаго, то хоч подивимось на виставку «Помпеї» в нашій Інституті Мистецтва. А тут якраз є нагода побачити Помпеї справжні, а не «підштуковані».

Знову їдемо в автобусі, що сьогодні нездужає, харчить і кашляє... Їдемо міжгір'ям, повз Кастел Гондольфо й Монте-Касіно, де відбувалися колись бої такі, як під Сталінградом. Наша провідниця на цю екскурсію, Марія Асунта, пояснює мало й неохоче, бо вона фліртує з водієм. Може, тому й автобус захворів... А водій, бідолаха, через ці любовощі згубив перепустку через митний міст і мав би заплатити 10 доларів із своєї кишені. Проте, наша малярка зробила «жест»: зняла кашкет із свого чоловіка й пішла з ним по автобусі, назбирала грошей, і вистачило нашому водієві на перепустку, ще й Марію Асунту буде за що запросити на вечерю. Марія Асунта в подяку почала пояснювати, що наша «айвей» йде тепер «он де топ оф де ілл».

Помпеї... Гарне було, заможне місто, щось із 20 тис. населення, 25 миль від Неаполю, під самим Везувієм. Люди знали, що то — вулкан, але вже сотні літ він був бездіяльний. На його схилах паслись кози й родив виноград. В 62 р. Помпеї були зруйновані землетрусом; за який десяток літ життєрадісне місто відбудувалося й знову розцвіло. Але в серпні 79 року несподівано вибух старий Везувій, з такою силою, що гарячий попіл і газу засипали й задушили більшість населення. Місто було засипане на 30 стіп, і ніхто його не чіпав аж до XVIII століття, коли почались екскавації й грабіж скарбів. І ось ми заходимо в мертве місто, ще й сьогодні не цілком відкопане. Типові римські вулиці, перехрестя, площі, храми, крамниці. Олов'яний водопровід, що ще й сьогодні працює.

В будинках лежать скорчені, в конвульсіях люди, котрих застукала зненацька смерть. Це, звичайно, не справжні тіла чи мумії, вони давно вже стліли. Але людські й тваринні форми відбилися на застиглий вулканічний масі, пізніше археологи наповнили ті відбитки плястикою й отримали досконалі маски й скульптури, посвідки передсмертних мук.

Вулиці добре впорядковані. Доми одно- й двоповерхові, з центральним двором — атриумом, де, власне, й провадили люди весь свій вільний час. Кожен мав свою окрему спальню, без прикрас, аби переспати. Чоловіки й жінки спали окремо, бо сон — не для любови, це приватна справа кожної душі. А для любови була спеціальна кімната — «еротікум», оздоблений «еротичними» фресками. Еротікум звичайно замкнений, але для екскурсії його відімкнули й показали нам картини, пояснюючи, що то — не порнографія, а просто ознака насолоди. Наївність нашого гіда: ми ще хіба таке бачили в Америці! Також як насолоду життя!

Прекрасна «помпейська червона фарба», секрет якої не відкритий, не може бути відтворена. Шкода, що з часом вона блідне... В дворі б'ють фонтани. Як дощ іде, його збирають на запас у резервуари.

Окремо влаштовані купелі — любили помпейці чисто-ту, для них купання було ритуалом, і на це не шкодували часу.

Будинки понумеровані, а на стінах можна бачити різні об'яви й написи: «Я тебе люблю» (підпис), або «Голосуйте за...» (ім'я рек) — точнісінько як у нас під час виборчої кампанії! Будинків збереглось у цілості багато, може яких 75. На брукованих вулицях росте дуже гарний кріп і Петрів

Батіг синьоокий. А цінності, золоті речі, вази, навіть фрески, повирубвані зі стін, порозбирали по музеях і приватно. Багато з них є в Неаполі, але чимало й у Англії та інших країнах. Заходячи наперед, скажу, що по приїзді в Чикаго ми таки відвідали виставку в нашій Інституті Мистецтва й доповнили вражіння. В Італії ми побачили місто загально, а в Чикаго були сконденсовані речі вжитку й мистецтва, гарні скульптури, картини, ювелірні вироби. Дуже вдало це склалося для нас.

ПО СИНЬОМУ МОРЮ...

Вже сонце сідало, як ми прибули в Бріндізі. Це місто славне тим, що тут помер Віргілій. Але нам тепер не було ніякого діла до Віргілія, бо де ж його в темряві відшукати? До того ж, ми були голодні. Висадили нас на пристані біля самого моря та й завели в ресторан. Одна з нашої групи, італійка, підсіла до стола й запропонувала нам пляшку вина, що вона везла аж із Парижу. Ми не відмовились. З нами сидів і дуже симпатичний гіппі з Тексасу. Він, власне, був не гіппі, а дуже порядний і навіть соромливий хлопець, але маскувався як гіппі: руді вуса й волосся до плеча, заправні джінси й біла підсорочка з написом на всі груди «Біллі». Що цікаво — його звали Джімом, але він афішувався як Біллі, щоб людей пантеличити. Як би там не було, вся наша група звала його Біллі. Ми смакували французьке вино з вечерею. Кельнер був подав нам рахунок за вино, але французька етикетка визволила нас із цього клопоту.

В сусідній залі почалась метушня. Заграла платівка (весільний марш Мендельсона), і в залю ввійшла молода з друзками. Тонесенька, гарна й така молоденька, ще дитина... Десятка зо два гостей посідали за три столи, кельнери принесли їм досить скромну вечерю; почали підносити тости та виголошувати промови, супроводжувані рясними оплесками. Ми зацікавилися: а як же виглядає молодий — і взагалі — де ж він? Розглядали всіх присутніх чоловіків, і ніхто на цю ролу не надавався. Ніхто навіть не був у білому чи формальному вбранні...

— Ну, а то хто ж сидить біля неї?

— Та, мабуть, батько.

— Ні, батько в кінці стола. А то молодий!

— Який він молодий, він старий!

— На весіллі й старий молодим називається, аби жевився!

Справді, на всі промови старий молодий відповідав, піднімаючи чарку. Знову заграла рекордована музика, молода з дружкою затанцювала вальс, і гості потроху розійшлися. Пішли й ми до пристані, де стояв наш корабель-порон «Егнатія». З моря заносився дошкульний вітер. Ми завжди мали светри наготові й одяглися, в той час як наші співмандрівники жалюгідно трусилися, бо їх ватянки були в багажі. А чекати довелося дуже довго. Зате ми мали вітху споглядати, як наш корабель, мов біблійний кит, глитав одне за одним: 8 автобусів (один із них із причепом), безліч авт, а потім багато пасажирів, в тому числі, нарешті, й нас. Нас розділили по каютах, вже тільки по чотири в кожній. Нас запросили Енн і Ел, з котрими ми їхали разом у поїзді з Парижу на Рим, за те, що ми не курили, не пиячили й не хропли. Малярка з її чоловіком були вражені, що їх зігнорували, й надулися. Подивившись трохи на темні води Адріатики та на вогні Бріндізі й Барі, ми пішли в каюту спочивати. Корабель плив нечутно, ліжечка були м'які й зручні, тож спалося краще, ніж будь-коли за весь час нашого мандрування.

Вранці нас покликали на сніданок. В їдальні було досить елегантно, й не можна сідати, де прийдеться, а треба було чекати, поки «метр» тебе десь посадить. Чомусь нас двох він повів не між нашу групу, а до чужого стола, де вже сиділо подружжя з двома хлопчиками літ восьми-десяти. Гарно вдягнені, вродливі люди, на вигляд греки. Ми привітались по-англійськи, бо інакше не вміли, кельнер приніс нам чудовий сніданок, що, крім ячочок, булочок і кави, складався також із кількох сортів доброго сиру й винограду.

— Евхаристо, — сказала я кельнерові. Наш співтрапезник привітно усміхнувся й почав з нами розмовляти. Його англійська мова була дуже добра. Дружина й діти, видно, розуміли теж. Виявилось, це були досить великі риби: генеральний консул Кипру в... Африці, з осідком у Бурунді, на ім'я Тасос Анастасіадес. Чоловіки подались у політику, консулова дружина мило посміхалась, а діти взялись учить мене говорити по-грецьки. На щастя, пам'ять моя в цей день була чудова, і я нахапалась багато грецьких слів, і досі їх пам'ятаю. З двох причин до грецької мови я мала більший ентузіазм, ніж до італійської: поперше, вона була «чужіша», а подруге — більше знайома, тільки треба було глибше докопуватись. Пригадався уривок вірша Анакреона, що його ми завчили колись у Київському університеті;

один семестр старогрецької нам дали, поряд із діалектичним матеріалізмом та історією «партії». Отже, «таласса», «піней», «меляйна», трохи інакше вимовлені, тепер пригодилися. А діти навчили мене назв різних частин тіла, їжі.

На покладі лежали в спальних мішках юнаки й дівчата. Я слухала їх розповіді про те, як вони мало не весь світ об'їхали з рюкзаком. Коло них сушилися їхні джинси та сорочки, що їх вони вже встигли попати в убиральні. Дівчата й хлопці виглядали якимось однаково: довге сплутане вітром волосся, засмалені, обвітрені лица, однакова вилиняла одежа, що висіла на них мішком і не давала розпізнати статі. О так, вони багато побачать — але чи не прищепиться до них циганська вдача?

Ми весь час пливли між островами, що здавалися, а може й були безлюдними. Господи! Гостре, голе сіре каміння, на котрім нічого не росте. Звичайно, синя, осяяна сонцем вода, білі хмари й сірі скелі творили разом разюче-прекрасні краєвиди. Це ми бачили нещодавно в фільмі «Грецький тайкун».

Коло десятої години ранку наш корабель причалив у Патрасі. Наша Марися (так ми зукраїнізували її ім'я «Марез») в Греції притихла. Вона знає кілька мов, бо пройшла тренінг методою «занурення», цебто, мешкання в тій чи іншій країні майже рік; але по-грецьки вона знала менше від мене й нікуди нас не провадила, а наймала грецьких екскурсоводів. В Патрасі вона нас повела їсти «сувлаки».

— Ви беріть їх із десяток, бо вони маленькі.

Зайшли в якусь буду, на котрій і було написано «Сувлаки». Кельнер приніс нам цілу миску сувлаків, — це такі шматочки баранячого м'яса, настромлені на короткі палички. Схоже на «шишкабаб», тільки багато менші, й тільки баранина, до того ж, шматочки зо три м'яса, а решта — самий товщ. Ну, то туристи поїли так-сяк м'ясо, а товщ лишили. Правда, сувлаки дуже дешеві, по 11 центів, то можна було викидати гроші. А греки їдять залюбки й товщ, і нічого їм від того не діється, бо, як нам пояснили, той товщ бальясується (а чим, то вже я не вкумекала. Мабуть, браком їжі).

З Патрасу автобусом їхали до Атен. Дороги тут вже не такі гарні, скрізь щось будують, лагодять, повно пилюки. Авт менше, бо країна бідніша, та й туристів тут не так багато, як у Італії й Франції. То там, то там пальми кланяються, кактус бовваніс. Скрізь сліди посухи й неврожаю. Так от вона, Еллада, колиска світової культури, що

перестраждала під багатьма займанцями, гартувалася й слабла у війнах і витворила нову мішанину людей, що навіть не схожі на своїх предків, еллінів. Але за традицією, вони ще несуть гордо свій античний прапор, і звідси починаються Олімпійські змагання, звідси почався грецький стиль в архітектурі, скульптурі, звідси вийшли й норми й закони Поезії.

БЛИЖЧЕ ДО СЕРЦЯ

Марез ввімкнула стереофонічний апарат в нашій автобусі, й повільно наростаючи, хвилюючі грецькі мельодії закрутили нас у швидкім танечнім вирі. Повз нас бігли пальми, кущі, завітчані синіми й рожевими клематисами. Люди сиділи на стільчиках у ресторанчиках і каварнях, пили газовану воду й вино, а закуски щось не видно. Тут добровільно сидять на дієті, бо бідні. Але гуляти люблять, то брак їжі надолужують піснями, танцями, дружніми розмовами й жартами. Ми спинились біля одного з таких кафе-ресторанів і спостерігали церемонію биття тарілок, відому в Америці з таких фільмів, як «Зорба-грек». Танцюра саме розвивав темп, і для заохочення йому під ноги кинули вже шосту тарілку. Служник без ніяких емоцій ходив з віником і підмітав черепки.

— Марез, де вони стільки тарілок беруть? Хто хоче за те все платити?

— Це тарілки не справжні, а дуже тоненькі й дешеві. Їх, сідаючи за стіл, замовляють разом із вином чи стравою. Звичайно, і на це треба гроші, й не всі можуть собі дозволити бити посуд.

Без пригод доїхали в Атени. Надиво, наш готель «Маратон» виявився не на передмісті, а в центрі, недалеко від славної «Синтагми» (Площі Конституції). Правда, готель був не дуже великий і з «витребеньками», але власник був добряга й старався догодити, чим міг: обмінював гроші без вищих, ніж у банку, вираховань, продавав нам поштові марки. А купити марку в Європі не так легко. Звичайно, як і в цілім світі, поштові марки є на пошті. Але нічого іншого не доводиться шукати так трудно, як тієї пошти. Скрізь її запроторюють у такий куток, що його ніхто нам не ладен показати. На щастя, марки продаються й у інших місцях, а саме, сказала нам наша всевідаюча Марез, у Франції їх треба шукати в тих крамницях, де написано «ТАВАС» (Тютюн). Якраз напала на нас охота писати

картки в Італії — можливо, мальовничі руїни тому причина. Де ж вони в Італії? У Франції я хоч могла спитатися, а що робити в Італії, де мої недостатні знання тутешньої мови пригнітили мене мало що не до почуття меншевартості. Гордість не дозволяла мені, як казав дорогий наш Понеділок, «виглуплюватись», тож я послала на те чоловіка:

— Йди ти питатися. Тепер твоя черга.

Він і пішов. Зайшов у книгарню, вибрав наймолодшу продавчиню й почав підбирати «італійські» слова:

— Сінйорина, постіцію картіні!

Дівчина засміялась, але нічого не второпала. Мій чоловік показав їй тоді поштову картку. Дівчина подала йому пакет із італійськими краєвидами. Степан знаками став малювати на картці марку. Дівчина те зрозуміла, бо була, нівроку, гямуца, і сказала одне слово:

— Табако.

Степан теж зрозумів і подякував: «Граціє!»

Як марка по-грецьки, я так і не знаю, бо, кажу ж, наш власник готелю купував їх для нас на пошті (або в крамниці з тютюном?!), та ще й пильнував, щоб марки були з гарними малюнками.

Наша кімната була на третім поверсі, непогана, але без ванни, тільки з «дощиком». Ми любимо дощик, але біда в тім, що не було ніякої куртини. Зате був стільчик: належало на нього сісти, взяти в руки рурку з дощиком і обливатися, та вважати, щоб дощ не пішов на постіль. На наших поверсі була коморка для служниць, і там вони сиділи від ранку до ночі на підлозі. Коли б ми не проходили, вони були там, проводжаючи нас своїми чорними грецькими очима. Одного разу Степан завважив фонтан з холодною водою, також чомусь захований у коморці, й пішов туди напитися води. Служниці скочили з місця й підбігли подивитися, що він там робить, але не сказали ні слова. Чи їм було звелено стежити за гістьми?..

В кімнаті є радіо, що виграє грецькі варіанти американських «років» і частенько нас трактує мільодіями з «Зорби».

Сніданок о сьомій годині ранку, а вставати не дуже хочеться. То доводиться робити так: спершу якось дійти до їдальні, поснідати, а тоді прокинутись. А о 9 вже відїжджаємо на тур по Атенах. В автобусі ми сідаємо коло Боба Нілсена, бібліотекаря з Конгресової бібліотеки. Крім професії, нас єднала ще й лінгвістична жилка. Боб, правда, встиг «підкуватися» перед вакаціями: підучив мови

всіх трьох країн, включно з грецькою, що для американців є символом незрозумілості («It's Greek to me»). А я дала слово собі й моєму чоловікові перед вакаціями закінчити свій віршований роман «Слова», працю мого життя, що після доброго початку була застрягла на півдорозі й мучила мене вже багато літ. Так от, я таки завершила цю працю — два дні перед від'їздом. Ми не встигли цієї події навіть відсвяткувати; валізи були спаковані як попало, а завчити кілька речень по-італійськи чи по-грецьки також не встигли. Написи гарними, близькими до нашої кирилиці літерами милували моє око, і я більше дивилась на вивіски, ніж на краєвиди, старалася розібрати значення слів. А це було неважко, бо всі ми знаємо силу грецьких слів, тільки несвідомі того. «Автокінете» — говорить мені одна вивіска. Ну, звичайно ж, «кінетична енергія». «Авто» — «сам». Самохід. Автомобіль. «Бібліотека». «Акрополіс» — «високе місто». «Еклезія» — церква. Навіть «евхаристо» — «дякую», таке важке для наших туристів, не важке для українців, що трохи знають Службу Божу й ту частину її, де приноситься подяка Господеві, евхаристія. А слово «каліграфія»! А більшість наших імен, що перейшли до нас із Греції разом із християнством! Мій чоловік Степан — «вінок», а зять Василь — «цар», а я сама й моя дочка не грецькі маємо імена, хоч тлумачать їх по-різному... Треба б нам більше свого триматися, своїх гарних імен: Мирослав, Надія, Богдан, Любов, Лада...

Греків не видно за туристами. Хоч у Атенах скупчилось біля третини всього населення, вулиці заповнені різним людом, що різко виділяється серед аборигенів. Греків, власне, побачите найбільше в крамничках, де вони заробляють гроші продажем сувенірів. В каварнях сидять здебільша чоловіки й молоді дівчата, а жінки по тридцяти роках ходять в темних халамидах, завинені в темні хустки й без жадних фарб.

За сніданком ми завважили, що мармелядка й інші харчі тут смачніші, ніж у Франції та Італії.

— Бо греки не досить багаті, щоб уживати штучні домішки.

— Але молоко штучне, порошокове.

— Бо вони забідні, щоб протримати корову.

— Еге ж, вони самі хочуть їсти те, що дали б корові!

Може, ці жарти кому й смішні, але, на жаль, так воно й є. Тільки одна п'ята території придатна для рільництва;

дощів мало, річки висихають, віють посушні вітри. Навіть море, що обцілює цю країну, не обдаровує її досить рибою. Проте, греки — одвічні мореплавці, їхні кораблі обслуговують цілий світ. Фльота, звичайно, в руках таких великих магнатів, як родини Ніархоса й Онассіса. Вони володіють цілими островами, а більшість населення бідує, проте, приймає своє становище як приречення й намагається тішитись тим, що є.

— Калімера, — вітаємось до наших прибиральниць, і у відповідь отримуємо аж чотири вдячних калімери, по дві від кожної.

В лоббі зустріли двох веселих македонців: Івана й Дмитра. З ними порозумітись було легше, ніж із греками. На даху нашого готелю, звідки чудово видно місто, попросили двох фінів зфотографувати нас і після кількох слів із ними встановили, що маємо спільного знайомого, Суло Мононена, що колись працював у моєї бібліотеці, а тепер живе в Фінляндії, в місті Сало (теж гарна українська назва. Суло живе в Сало!) В автобусі якраз є місце біля Боба Нілсена. Добре, не треба буде кричати через весь автобус, як зрозумієш якийсь напис або грецьке слово. Боб по-товариському ділить зі мною заздалегідь вивчені «грекизми» й тішиться, що я їх швидко підхоплюю.

Їдемо атенськими вулицями, де й просторіше, й вільніше, ніж в Італії, і авта не так женуть, і люди йдуть повільно, не поспішаючи. Гарні сквери — Омонія й Синтаґма. Під землею — залізниця, досить чиста й швидка, а головне — нею можна доїхати аж до моря, на золоті пляжі Суніон. В Чикаго нам розповіли, що ці пляжі прекрасні, і ми дуже шкодували, що не побували там. Але що можна було врізати з нашого маршруту на заміну? Рейд на Егейські острови? Акрополь? Чи може оглядини крамничок, куди нас завезли автобусом з обіцянкою, що там отримаємо 20% знижки? Наші дами почали гарячково «озолочуватись». Особливо популярними були золоті ланцюжки з 18-каратового золота, і всі шиї заблищали. Заблищала й моя, але не золотом, а міддю. Мене привабила грецька пектораля з полірованої міді, а золотий ланцюжок я якось не догадалася придбати.

Перед будинком Парляменту стоять два вартових у спідничках. Їх літні строї не такі пишні, як червоні зимові. Вони стоять як укопані, не ворушаться, мов манекени. А ось і славетний Акрополь, фортеця — ядро Атен, з Партеоном, храмом Зевса. Далі від нього ще вища гора —

Партенон

Лікабетос, на шпилі якої стоїть чудова церква святого Георгія. Автобус трохи нас підвіз до Акрополю, а далі треба йти пішки. Купили квитки й отримали чудову провідницю на ім'я Ніке. Вона — ставна, велика, як антична богиня, блондинка, така несхожа на сучасних греків, але ніби зійшла зі сторінок «Іліяди». Її англійська мова бездоганна (каже, що вивчила її самотужки), виклад розумний і цікавий.

— Може ви втомились? — питає. Ні, ми ще не втомилені. — Ви може, думаєте, що атенці сюди часто лазять? Мій чоловік був тут тільки один раз.

Я розумію. Ми в Чикаго ніколи ще не були в Чайна-товні, або ж на вершку найвищого в світі хмародера — будинку Сірса. Але були багато де інде.

Сходи крутішають. Між кущами стоїть бідна згорьована грекinya зі жмутом білих шалей.

— Купить! Недорого! Всього два доляри!

Боже мій! Виплести шаль за два доляри... Яка бідність... Купую той шаль, ще й білу шапочку за доляр. Якби можна було все це довести, я би п'ять купила.

— Ти все на світі купуєш, — сердиться Степан.

— Треба їй допомогти, вона бідна.

- Як всі гроші розтратиш, ти теж будеш бідна.
— О, чого це ти? Яка тебе сьогодні муха вкусила?
— Грецька.

Нарешті — ми на самій горі. Перед нами Партенон, Пропілеї. Туристи стараються знайти й украсти шматочок мармуру, хоч це й заборонене. Під горою внизу — базар. Колись там бродили, поміж перекупок, філософи й проповідували свої ідеї. На базарі зародилась демократія. В I столітті Грецію завоювали римляни й набудували своїх будівель, щоб знищити грецький стиль, але грецькі й американські археологи відкопали й грецькі руїни й відродили стару Плаку, базарну площу, щось як наша Бесарабка в Києві. Під час Другої Світової війни сім разів бомбили Акрополь, колони попадали, дещо розбилось, але після війни все було реставровано, відкопано й поставлено на місце.

Йдемо вниз.

— Есі кала гінеке (ви — гарна жінка), — кажу щиро комплімент нашій провідниці.

— Де ви навчилися цього? — здивувалась вона й віддячилась: — це, мабуть, хтось про вас таке сказав...

«Якби то»... — подумала я, але на сказала вголос.

Я йшла й уявляла, як то колись у V столітті до нашої ери волами волокли нагору тяжкі мармурові колони — кожну колону на 30 волах, тоді вже нагорі різали колону на частини, вирізували діри й міцно з'єднували частини в величну струнку будову. І так гарно та міцно було те збудовано, що й розвалене можна було скласти.

Другого дня ми знов були на Акрополі ввечорі, щоб бачити виставу «Світло і звук». Її так розрекламували, що ми були трохи розчаровані цим спектаклем. Розповідалось про бої з персами й перемогу під Маратоном, коли атенці, навіть без свого спільника Спарти, зуміли побороти багату сильнішу армію персів. Вони, з довгими списами, кинулись на персів так швидко, що ті не встигли пустити стріл із націлених на довгу віддаль луків. З того часу перси втратили забобонну славу непоборних.

Видовище було не таке велике, як заповідалося. Ми сподівались Бог зна яких «чудес», а це просто була розповідь за допомогою голосників, приміщених у різних кінцях Акрополю, прожекторів та світел і деяких звуконаслідувань бою й вигуків. Мені, зокрема, це нагадало наші бомбастичні академії з перехвалюванням навіть програних змагань, де також багато досягнень передано через

барабанний бій, сурми та блимання прожекторів (а це вже «модерна техніка» наших молодих кадрів). Проте, сидіти на вершку міста й дивитися на осяяну місяцем гору було дуже приємно; можна було просто мріяти про те, що... збулася мрія про відвідини Еллади — і часом навіть вщипнути себе легенько — чи це, часом, не сон?

Між іншим, коли ми сходили вниз із Акрополю, до мене підбігла бідна жінка в чорній сукні.

— Серденько, я тебе впізнала, — сказала вона. — Це ж ти купила в мене шаль і шапочку. Дякую тобі!

Мені хотілось обняти й поцілувати її. Так, я тільки купила її працю, але вона була вдячна мені, що я купила ті речі одразу, охоче й не торгуючись.

В готелі ми трохи підкріпились. На десерт нам подали морозиво, а це мене не цікавило. Я закликала кельнера, почала з «паракало» (будь-ласка) й попросила, чи не міг би він принести на десерт «стафілі» (єдині овочі, що я могла назвати по-грецьки). Моя грецька мова подіяла, як чари. Не подумайте, що я дістала «стафілі» (виноград); його в Греції не бракує, та бракувало в нашій готелі; натомість мені, та й усім за нашим столом, принесли чудового порізаного на скибки кавуна, а сусідні столи тріскались від заздрощів і збирались протестувати, що нам дають такі привілеї. Блукаючи вулицями, ми натрапили на продавців свіжих овочів і городини, що завжди були не біля готелів і великих ресторанів, а в закутках. Ми накинулись на стиглі, аж перестиглі фігі й захланно купили їх аж кілограм.

— Хочеш фігу? — кинув мені Степан лукаве запитання, на котре я відповіла інакше, ніж удома:

— Хочу, аж дві!

Кілограм фіг був знищений, і потім ми купили ще один та принесли його до готелю. Таких фіг ми ніколи не їли й певно не скоро знов натрапимо, та ще й по таких низьких цінах — щось доляр за кіло! Але тільки наша провідниця знала, де їх знайти; казала, що купить їх перед відлетом до Англії для своєї приятельки. Крім фіг, на вулиці продавались інші дарунки щедрого грецького сонця: медові груші, золотобокі яблучка, величезні грона винограду (стафілі!)

Не завжди мені щастило з нахапаною грецькою лексикою. Приманила мене, наприклад, грецька сукня-хітон, і я пішла прицінитися. З досвіду вже знала, що з греками не варт довго торгуватися — вони не знижують ціни.

— Тело напсо нісо (хочу купити), — промовила я після вступної «калімери». — Посо ехеї? (скільки коштує?)

Ціна на сукню зависока: тридцять доларів (а зроблена вона, власне, з фарбованої марлі).

— Іна полі акрібо, — завважую (задорого). І пропоную двадцять.

— Не. — беземоційно відказує продавець, і я відхожу.

Пізніше я додумалась, що він погодився на мою ціну, бо «не» по-грецьки означає «так». А «ні» звучить цілком інакше: «Охі». Але було вже запізно, і я промовила «охі!» в українським розумінні...

Ввечері нас повезли по ресторанах. Спочатку спинились у Патрасі (це порт Атен, бо самі Атени не приморські, вони віддалені від води на 5 кілометрів). В ресторані над водою нам дали дуже міцного вина «оузо». Порадили покуштувати його з чарки. Бр-р-р!.. Смакує, як газоліна. Тоді ми спробували розбавити оузо водою. Сталося «чудо»: рідина в склянці молочно помутніла. Можна було тепер пити, але нащо, як не смакує? Проте, вусатий рудий Білл вподобав цей напитек і спожив не тільки свою порцію, а й мою та Степанову. А закуска? Відважніші пробували смаженого восьминога, що, доречі, дуже спокусливо пахне, а ми вдовольнились манюсінськими смаженими рибками, приблизно такого розміру, як ті, що плавають у домашніх акваріумах; від нічого робити розбирали ті рибки по кісточках. Це завважив кельнер і показав нам, як треба їсти ту рибку: взяв цілу за хвостик, і з головою кинув її в рот за один раз.

Щождо вина, то оузо ще не найгірше. Тут ще п'ють «ретцину», горілку зі смолою, але тієї нам і не пропонували. На те треба родитися греком!

Отак перекусивши, ми поїхали в ресторан з пишною назвою «Атенські ночі». Ця претенсійна назва покривала барак з довгими столами, за які й ми засіли. Частували нас тут вином, непоганим на смак (як наш «манішевич»), а на закуску — скибки кавуна. Принаймні, добре для дієти! Чорнява, гарна, хоч і немолода співачка глибоким альтом співала грецькі мельодії, включно з «Ніколи в неділю», а потім вийшли танцюристи — хлопці в гофрированих спідничках, високо підкидаючи ноги. В Греції більш танцюють чоловіки, а не жінки. Якість їх танків можна порівняти з виступами самодіяльних етнічних груп на різдвяних виставах, але одна пара танцюристів була віртуозна.

НА ОСТРОВАХ

Один день, останній день у Греції, пішов на екскурсію до Егейських островів: Гідри, Поросу й Егіни. Це були може й найприємніші години нашої поїздки. Сліпуче синє море, безліч островів і просто скель посеред моря, повз які плів наш корабель. Гаряче сонце й свіжий морський вітер... Хто хотів привезти трохи того сонця додому, познімав одіж до мінімуму й смажився на покладі досхочу. Не бракувало тут купальних костюмів і бікіні на гарних і негарних жінках... А наш бідний Боб спалився неабияк, тільки передбачливо захоплений мною крем і врятував його від біди!

Першою в нашій рейсі була Егіна, але ми її проминули й попливли до найдалшого острова, Пороса, бо наш капітан, видно, таку вдачу мав, як і я: спершу найважче, потім найлегше. Він взагалі був крутенький: не давався фотографувати й вимагав, щоб ніхто не стояв посередині покладу, бо тоді йому не видно з капітанської рубки, куди керувати корабель. Острів Порос, 74 квадратних миль, — це літній resort, оздоблений руїнами храму Посейдона, від котрого ми, українці, успадкували тризуб. Якби я була Рудницьким, то вивела б корінь божого наймення від «по се дно», а звідси «посадник». Або чим погано: «Посейдон» — «по сей день». Але як почнеш таке виводити, то сам себе не знати куди заведеш!

Цей мальовничий острів (а що в Греції не мальовниче?) Тут навіть сміття виглядає артистично!) відзначається пляжами, але нас гнали наші туроводи (а це, пане докторе, зукраїнізований термін «гід») й не давали вгору глянути, не те що купатися. Їхні застрашування, що можна спізнитися на пароплав, привели мене до того, що я цілу годину простояла на пристані під кораблем, тримаючись за мотуз. На кораблі було найспокійніше. Синя вода — як випрасуваний шовк, хібащо який інший корабель навмисно перед нами прошмигне й занепокоїть поверхню. Наш корабель починає хитатися, і я біжу вниз, щоб не піддатися морській хворобі. Внизу, в салоні, вже валялися на канапках дві чи три жінки, що були слабші від мене й розхворобилися. Але справді небезпеки не було. Заворушене море швидко заспокоїлось.

Егейські острови колись були величні. З них і почалась слава Греції. Тут були храми, багаті купці й мореплавці й політики. Але потім життя перенесло свій темп на Атени й

Салоніки, і острови занепали, втративши багато населення, що переселилось на континент.

Наступна зупинка — острів Гідра, притулок малярів та прикладних мистців. Побережжя заповнене рибальськими шхунами, каварнями, де мало їдять і багато сидять, і сувенірними крамничками. Сувеніри, правда, не погані — не такі дрантиві, як у наших американських ресортах. Тут усе чесно позначено «Мейд ін Гріс», і якість, як на невисокі ціни, дуже добра. Багато ручно гачкованих жіночих камі-зельок із нефарбованих ниток, ручно розмальованих копій старогрецьких урн. Я так хотіла хоч одну купити, але...

— Ще не вистачало, щоб ми горщики за собою возили! — протверезив мене Степан. І він мав рацію. Проте, якби ми звідси летіли вже додому, хто зна, чи не підхопила б я з півдесятка глечиків, але везти їх до Англії не наважувалась. Тут, правда, знов попалась мені моя улюблена сукня, її легко віддали за двадцять доларів (Я сказала «Не, евхарісто»). Вибрала ту, що винного кольору, а що з того вийшло, скажу далі.

Я вже перестала боятись, що корабель утече, й командувала перекуску в каварні на свіжій повітрі. Ох, яке воно було свіже! З кухенки пахло смачно, коли не дивитись — бо то були смажені восьминоги. Ми замовили соду й чекали на неї вічність. Я знов почала боятись, що корабель відпливе без нас. Прийшлося шукати кельнера й просити поспішити. Він здивовано підняв брови: адже сюди приходять, щоб сидіти годинами, а не рватися, як на гвалт.

Остання наша зупинка, найдовша, була на Егіні, всього 15 миль від Атен; теж невеликий острівець розміром у 32 квадратні милі. Він лежить на високих скелях (аякжеж, також мальовничих), частково занурених у воду. На західнім березі цього острова дуже родюча земля, що дарує селянам зерно, виноград, мигдаль, оливки. Колись ахейці тримали тут у своїх руках грецьку комерцію. Але тепер головний промисел Греції — туристи, і скільки їх сюди заїде кораблем? Найбільше їх в Атенах, і туди подалась молодь з островів. Тут, на островах, та в селах континентальної Греції, ще міцно тримаються старі родові традиції: хата й майно переходить з роду в рід, жінки кутаються в хустки й мовчать, сини до смерти слухають батька, подружжя влаштовуються батьками за допомогою професійних сватів... Ми натрапили на дуже цікавого рибалку, що співав чудові балади, й умовляли його, щоб

поїхав з нами до готелю та дав нам змогу записати на стрічку його пісні.

— Зараз, одну хвилинку, — сказав він і зник у темній пащі дверей. Згодом вийшов і ніяково посміхаючись, признався:

— Не можу. Я б радо поїхав, та батько не дозволив.

А було цій дитині літ може з сорок.

Вже темніє, а ми ідемо до готелю. Завтра вранці — відліт до Англії, літаком, через усю Європу. Оце так розмах! І поїздуємо, і пливемо, й на автобусі трусимось, і літаємо... Приємно відчувати силу ЛЮДИНИ, що за допомогою науки й техніки здобула такі казкові чудеса.

Про греків ще треба сказати, що ці щирі, але горді люди зберегли в собі традиції героїзму. Для них Гомер не вмер. Вони з дитинства знають мітологію й історію свого народу, в каварнях цитують уривки давнього епосу, та й їх прекрасні руїни про це нагадують на кожному кроці. Правда, нові, та ще й не дуже цікаві будівлі, ховають від негострого ока Акрополь, але в греків очі гострі, вони бачать Партенон і Олімп. А я Олімпа не бачали, хоч би й дуже хотіла — нам він не був по дорозі. Героїзм культивується і в армії: в віці 21 року вся молодь іде до війська на 2 1/2 роки, дуже охоче, бо армія для новобранців є також і школою. Зроду добрі й гостинні, греки можуть бути мстивими й убити за кривду. Але тепер вони більш воюють язиками, і в лайці чоловіки куди майстерніші від жінок. Греків еднає мова й релігія. В цій країні вона лише одна — греко-православна. Церковці дуже гарні. На Егіні ми зайшли в одну, при самім березі під квітучою пальмою. Там сувора жінка в чорнім, що здавалась старою, а була, мабуть, літ тридцяти, щось чепурила. Лежали там тонкі воскові свічечки, позначені ціною «5 драхм», і ми, перехрестившись, купили одну, не на сувенір, а на згадку. Тут, як і в нас, стовпами церкви є жінки. Через бідність, тут «цивілізація» ще не цілком заповонила населення. Радіо ведеться на власну руку, але телевізійні програми беруться з більш розвинених, багатших країн, спричинюючи американізацію, що йде сюди також із туристами. Симпатичні грецькі «сігми» й «ро» виписують англійські слова-об'яви, серед яких ми натрапили на «МΠΑΡ». Що б це було? «Бар», чи «Бара». У греків нема літери «Б», і вони передають її через «МΠ». Але все ж головною розвагою населення є каварні (для чоловіків) і церква (для жінок).

Стоїмо на аеропорті, чекаючи на літак, а мені на очі

сльози напливають: шкода розлучатися з країною, що зворушила мені серце. В Америці греки мають опінію шахраїв і пройдисвітів, але тут вони дуже чесні й порядні (мене запевняли, що уряд за злочинство карає й що тільки тепер встановився такий порядок). Але моє власне вражіння було дуже добре.

— Я купила чудовий ланцюжок. І заплатила тільки 1000 драків (так наші дами називали «драхми»). — А ви що купили?

— А я купила сукню. За 700 драків.

Ох, та сукня! В Чикаго, як ми повернулись, було Бабине літо, і одягнути її було доречно. Вся бібліотека дивувалась на її красу, та ще з грецьким «золотим» намистом! Але коли я вдома зняла цю сукню, то не тільки підсорочка, а й уся я була винного кольору.

— Таж її буряком пофарбовано! Ото ж то й є, що греки — обманники! — виснував мій чоловік, котрому не подобалось моє захоплення цією країною.

— І нічого страшного. Я викупаюсь, а сукню вмочу в буряк, і буде як нова!

Сіли в величезний літак «Брітїш Ейр» і полетіли... А я просалась із Грецією всіми ласкавими словами, що завчила: «Калі ніхте! С'агапо! Полі філі!» Ну, і що я тепер робитиму із цим багатством слів?

*Лучче було б, лучче було б та й не знати,
Нїж тепер, нїж тепер забувати...*

ХОЛОДНИЙ, ТУМАННИЙ АЛЬБІОН?

13 вересня, в четвер, ми опинились у Лондоні. На аеропорті вже незмінно вірно чекає на нас автобус, і ми відїжджаємо до нашого готелю Кунард Інтернейшенал. Великі готелі в Лондоні також на околицях, і вїзд у столицю колишньої Великобританії (а тепер — Малобританії) йде через опущені, старі околиці, здані без бою індусам і «пакам» (пакістанцям), що тут на приблизно такім становищі, як в Америці негри, і так само тепер підносять голову та домагаються прав.

Ось і наш готель — найбільший із усіх, де нам довелося гостювати, комбінат, а не готель. Багатоповерховий і широкий, з їдальнями, ресторанами, крамницями. Обслуга здебільшого індонезійська, по-англійськи розуміють мало. Кімнати величезні й розкішні, аж забагато місця як на

*Лондон,
наш готель.*

таких, як ми, що потребують кімнату тільки щоб переспати. В готелі нас повідомили, що ми щасливі: якби прибули вчора, а не сьогодні, то затримались би на аеропорті принаймні на три години більше, бо тільки що скінчився страйк службовців іміграційного відділу. Вчора при перевірці прибулих стояли довжелезні черги, а сьогодні все йшло як по конвеєру. З погодою також нам пощастило. Досі вона була холодна й химерна, а відсьогодні злагідніла. Крізь хмари пробивалось сонце, і наші туристи пріли в своїх ватяних піджаках.

Наш шофер Гордон почав знайомити нас із Лондоном. Перш за все, він остеріг нас, щоб добре вважали, переходячи вулицю: авта для нас не зупиняться, отож треба спочатку швидко кинути оком праворуч, потім ліворуч, потім знов праворуч, а тоді — бігом! І не ходити близько до краю, бо авто може щось зачепити, наприклад, шарфик, що має на вітрі...

Від нашого готелю недалеко зупинка автобуса (до міс-

та з нашого району Гаммерсміт треба брати нумер 73) і метро (лінія Гаммерсміт). Звичайно ж, ми довго на місці не всиділи, бо знали вже, як швидко пролітають одміряні на кожну столицю три дні. Двоповерхові автобуси — до певної міри емблема Лондону — зацікавили нас, і ми вскочили в нумер 73, навіть не знаючи, куди він нас повезе. Головне — сісти, а там буде видно. В автобусі було не людно, й ми полізли нагору. Але Боже мій! Що то за трясучка! Не автобус, а землетрус! Кондуктор-пакістанець говорить із акцентом, ми ще й лондонців як слід не розуміємо, а цього й поготів! Але — бачимо — їдемо повз Кенсінгтон-парк, а тоді — повз Гайд-парк, і я, люблячи парки й сади над усе, виношу резолюцію: «Сюди ми завтра приїдемо», а Степан згоджується, додавши свою умову, котра означає, власне, заперечення: «Якщо нічого важливішого не буде».

Перед нами високий шпиль — а на площі написано «Пікаділлі Цирк». Про це ми чули. Люду повно тут, значить, це цікаве місце, то й сходимо. В центрі площі скульптура, котру всі називають «Ерос», бо виглядає, як амур зі стрілою, але справді — це статуя Милосердя. А на площі повно «гіппісів», «бітників», і всяких голодранців, у «джінсах» і в навмисно подертій одежі, навіть більш дикого вигляду, ніж у Америці. Тут повно різних крамничок, розрахованих на таку клієнтелю; продають товари, імпортовані з цілого світу, золоті вироби з 9-каратового золота (досі я не знала, що таке існує. Мабуть, це те, що в Україні називалось «самоварним золотом»). Тут же, кажуть, водяться й досить спритні торбохвати. Звичайно, це — не англійці, а умільці з чужих країв, що прилітають сюди літаками, здобувають солідні фонди й утікають так швидко, що їх не встигають зловити. А недалеко від Пікаділлі знаходяться найгарніші вулиці Лондона, з дорогими крамницями, де купує навіть сама Королева. В розкішних крамницях купують також і араби, що ордами наїжджають сюди, везучи в валізах гроші. Вони не тратять часу для вибирання речей, а закупають цілі прилавки. Їх замотані в чадри жінки скромно дрібочуть за ними на віддалі, блискають чорними очницями на балеві сукні, але нічого не просять, та й не потрібно: чоловіки ті сукні також купують, хоч не можна знати, для кого саме. Араби купуть не тільки одежу й ювелірні вироби, вони купують і будинки, ніколи не торгуючись. Щоб їх трохи віднадити, продавці ставлять для арабів потрійно вищі ціни, але наф-

та збагатила арабських шейхів так, що вони й не торгуються, закупають будинки, а тоді, на правах власника, переробляють архітектуру на свій смак, вносячи прикрий дисонанс у лондонський стиль. Так що з ними британці мають біду, але водночас і великий зиск.

Араби тут поводяться, як удома. Хоч вони прибули з пустель, де коло шатра бродять голодні верблюди, арабів не лякає шалений автовий рух. Вони сідають на хіднику, підібгавши під себе ноги, й годинами чекають на когось чи на щось, заважаючи пішоходам.

Начитавшись реклам у газеті (а що інше я могла робити в літаку?), я вирішила відвідати Коvent Гарден оперу й побачити, якщо можна, хоч одну виставу. Тільки з газети виходило, начебто сезон почнеться тільки за два тижні. Вирішила зайти до інформаційного бюро на Пікаділлі. Інформаційна дівчина, з сильним «какні»-акцентом, запевнила мене, що опера вже відкрила сезон.

— А як туди дістатись?

— Дві зупинки підземкою.

— А так щоб пішки? (бож ми любимо вивчати нові території ногами).

— Направо, тоді два бльоки наліво, тоді знову один бльок направо, обійти навколо, і тоді вона буде якраз там.

З таких інструкцій виходило, що ми прибудемо якраз на те місце, звідки вийшли, але що маємо робити? Пішли покищо направо, а тоді стали питати зустрічних. І мали нагоду познайомитись із англійськими типами та скласти про них свою опінію. Досі ми їх уявляли холодними, зарозумілими й непривітними. Виявилось якраз протилежне: ніде, включно з ЗСА, нам так уважно й терпеливо не пояснювали дороги. Хоч і кудись поспішали, але повертались і йшли з нами, доки не було нам ясно, куди йти далі. І все це з чудовою усмішкою й послужливістю.

На відміну від опущеної й занехаяної Америки, де добре одягатися не в моді, англійці вдягаються дуже гарно, зі смаком і вишуканістю. Хоч протягом цих трьох днів була чудова соняшна погода, багато ходять із парасолями — так, на всякий випадок. Звичайно ж, англійців і малюють із цим незамінним аксесуаром, що наче б то приріс їм до руки. Отож, іде вулицею гарний і гарно вбраний чоловік середнього віку й стрічає також вродливу фасонну даму (за всіма ознаками, не свою дружину). Яка радість! Вони спиняються й трічі, як українці, розцілюються. Таку сцену ми бачили в Лондоні не раз, тому й вважаємо її типо-

вою для англійців. Ну, так, англійці терпеливо показували нам дорогу, руками й ногами, крутились ми, аж голова закрутилась, і таки дібрались до зовсім непоказного ззовні Ковент Гардену, тільки щоб пересвідчитись, що сезон ще не почався. А також ми пересвідчились, що ми крутились навколо не знати чого, коли можна було туди іншою, прямою дорогою за п'ять хвилин дістатися. Щож, друга національна риса англійців — вони люблять морочитись.

А тим часом почало темніти. Щедро засвітилися електричні лампи, заблিমали реклями. На багатьох будинках напис «To let», що означає «Рента». В Америці ми звикли до виразу «For rent», і з незвички читали англійськи вивіски як «Toilet». До речі, в одному із парків ми відвідали й англійський «туалет», і що в нім цікаво, що кожний шматочок туалетного паперу проштампований: «Власність уряду».

Пішки ми дійшли до церкви святого Джеймса, а потім до парку з тією ж назвою, поблизу Бакінгемського палацу. Ми не знали, що королівська резиденція так близько, й тому не поспішали, а походили по цім чудовім саду, що ще й не збирався умирати чи завмирати на зиму. Навпаки, квіти тут були в розгарі своєї краси. Таких чудових троянд я ніде в світі не бачила. Вони величезні, пахучі й свіжі, як щічки бритійських красунь. І жінки, й рожі тут вражають ніжністю й свіжістю — мабуть тумани й морська вологість благотійно впливають на їх красу. Йдучи вулицею, ми натрапили на напис: «До Бакінгемського палацу». Це для нас була несподіванка — ми не думали побачити його одразу так у перший наш день. Пішли в тім напрямку й скоро опинилися на величезній площі, в центрі якої ціла група монументів і квітників, а навколо безперервно, як заведені, крутяться авта. Площа відокремлена від парку св. Джеймса золотими ворітьми філігранної роботи, що чудово виходять на знімках. Біля палацу, як нерухомі статуї, стояли вартові в червоних мундурах, і ніякої ознаки життя. Коли ми запитали, чи вдома королева, дістали відповідь, що вона тепер на вакаціях у Шотландії.

Другого ранку повезли нас на тур по Лондону. Це місто, збудоване в I столітті римлянами як столиця їх провінції, під назвою Лондиніум, що означало щось в роді «Калюжа під горою». Але римський водопровід і каналізація забезпечили високий санітарний стандарт, що різко низився, коли владу перебрали англосакси. Викидання помий і сміття просто на вулицю спричинило страш-

*Лондон,
пам'ятник
принцеві
Альбертові.*

ний сморід. А що вітер віяв з заходу, то багаті оселявались в західній частині міста, а бідні мусіли вдихати сморід, що приходив з західним вітром. Багатші й тепер живуть на заході (в тім числі й королева), й повітря там чистіше.

Наш автобус прибув до Бакінгемського палацу якраз на час зміни варті — а це головна атракція для туристів. Проте із невідомої причини церемонія не відбулась; можливо, тому, що королеви й так нема вдома. Зате ми побачили кінний марш королівської гвардії.

Лондон вражає величезною концентрацією музеїв і театрів. Музеї побудовано завдяки піклуванням принца Алберта, чоловіка королеви Вікторії. Мусів же чоловік такої жінки щось робити, то вдався в науку й культуру, влаштував першу Світову Виставу й на ті гроші набудував стільки музеїв, що їх немає змоги обходити й обдивитись. Але, поминувши жарти, принц Алберт був дуже розумний і

роботящий, і в наслідок перевантажень передчасно помер у віці сорока літ. Королева Вікторія страшенно його любила й за життя, й після смерти; спорудила йому величезний пам'ятник, де репрезентовані п'ять континентів (Америка уособлена статуєю величної жінки біля боффа-ло). А навколо пам'ятника барельєфи зображують видатних осіб цілого світу, всіх віків, від дохристиянських часів до вікторіанського періоду, що поєднані досить химерно. В центрі — Гомер, біля нього — Мілтон і Данте, Бах, Глюк, Гендель... Вчені, політики, малярі, поети... Всі, кого любив і шанував принц Алберт.

Тут ми довідалися, чому стиль багатьох будинків називається «джорджівським». Навіть у Америці ще й досі стоять «Georgian» хатки. Це просто тому, що з 1700 по 1827 рік усі королі звались Джорджами! Проїхали ми й повз будинок на Ітон площі, де проживали герої телевізійної серії «Upstairs — downstairs». Дорога з королівського палацу веде в Вестмінстерське Аббатство, місце коронацій та королівський цвинтар, прикрашений мистецькими, але макабричними скульптурними зображеннями королів та вельмож.

Ми мали щастя на цю екскурсію дістати найкращого гіда за весь час. Це була якась ходяча енциклопедія, що сипала на нас дати, статистику, імена, ошелешуючи нас цим потоком знання. До того ж, він був дотепний, міг би бути добрим актором, дуже вродливий (самітні дами сипали йому щедрі грошові нагороди, а одружені боялись це робити, щоб не розсердити своїх чоловіків). Це й була причина, чому наш Мік радше волів бути гідом, аніж університетським професором. Правда, коли його півжартома запитали, чому він не викладає в університеті, він відповів:

— Бо для того треба мати диплом.

Але, без сумніву, диплом йому було б дістати неважко, і мабуть він його дістане, як буде старшим (тепер йому літ тридцять, з гаком, але з невеликим гаком). Мова Міка гарна, літературна й жвава, але час від часу, особливо коли зажартує, він збивається на «какні»-жаргон. В кінці дня, коли сонце припекло, він скинув жакет, а тоді й камізьку, й лишився тільки в сліпуче-білій сорочці, з консервативною, але взористою краваткою, і в цій одежі виглядав ще краще.

Мік повів нас через Вестмінстерське Аббатство, де також повно було різного люду й гіді перекрикували один одного, і, треба сказати, ніхто не зборов нашого Міка.

Три речі заборонені в Вестмінстері: їсти морозиво, носити капелюх (це для чоловіків лише) й робити знімки. Два перших правила мені зрозумілі, а третє? Хібащо щоб не робити конкуренції музейним фотографам та не зменшувати продажу карток у музеях?

Отак ми пройшли повз замогилену історію Англії, та й цілого світу. Почавши з Могили Невідомого Вояка, в Вестмінстері є безліч меморіалів великим мужам (але не жінкам!!!) цілого світу, але тільки англомовним. Рузвелт, Черчілл, Лівінгстон, Ньютон, Фарадей, Дарвін (не дивлячись на його суперечні до вчення церкви теорії), основоположник поліції Роберт Боббі (от чому в Англії поліцаїв називають «боббі»)… Переходимо до Коронаційної зали, яку ми не раз бачили на телевізорі, але в дійсності вона виглядає зовсім не так… Навколо стоять доглядачі в червоних мантіях, схожих на докторські вбрання під час градаційних церемоній. А ось і згадка про недавню історію, що й нас зачепила крилами. Меморіал Другої світової війни з прапорами націй, що воювали проти Гітлера. Найважливіша частина — каплиця святого Павла й Генрі VII. На гробницях лежать бронзові статуї, виглядають моторошно-реалістично. Поховані в цій аббатстві й такі королі, що їм тут не місце, такі, як злочинець Генрі VIII, що закатавав шістьох жінок. Але на короля інша мірка, ніж на звичайних смертних.

Проминули ті мохом оброслі віки, а нова історія несла модерні жахіття. Над готицькими вежами аббатства в вересні 1940 року шаліла жорстока битва з явною перевагою німців. Сім тижнів тривали повітряні бої. Англійські пілоти боролись одчайдушно, а їм допомагали американські добровільці, що зголосились під маркою канадійців, нелегально. Згадали тут навіть поміч польських пілотів. Спільними силами перемогли. Вшановані в Вестмінстері письменники й поети: Чосер, Томас Гарді, Кіплінг, Діккенс, навіть Генрі Джеймс — але не Байрон — за деякі свої гріхи. Приголомшені таким нагромадженням історії, ми з полегшею зідхнули, вийшовши на погоже лондонське повітря. Проїжджаємо повз будинок парламенту. Статуя Вінстона Черчілла заглядає в «пуб», куди він при житті дуже любив заглядати. Мік розповів анекдота при цій нагоді: одного разу Черчілл ляпнув якусь дурницю при леді Астор, і вона обурилась:

— Ви п'яні!

— А ви — потворні. Але взавтра я прокинуся тверезим, а ви такою й залишитесь.

Ось і ще один атрибут Лондона — вежа з годинником «Біг Бен». Найновіший «джок» про цей годинник, після нашестя арабів, такий:

— Що є більше, ніж Біг Бен?

— Біг Бен-зин.

Ось славна адреса — ч. 10 Довнінг — резиденція прем'єр-міністра. Мік звертає нашу увагу на те, як скромно вона виглядає, в порівнянні з Білим Домом, що начебто являється відповідником. Але я не думаю, що це так, бо американський президент — це сполучення прем'єр-міністра й короля в одній особі (або в двох, коли жінка президента є його дорадником...)

Нам уже було забагато історії, хотілось чогось такого, в чому й ми, звичайні туристи, брали б активну участь. І трапилось. Не доїжджаючи Пікаділлі Цирку, наш автобус скапустився. Не більше, не менше, як ціла трансмісія зіпсувалася; він, здоровенний, двоповерховий, зупинився посеред вулиці й перешкодив цілий рух в обидва боки. Авта затрубили, як на гвалт, але нічого не допомгло. З-під автобуса витікала річкою олива... Нам звеліли висадитися, й ми поставали на хіднику, заглядаючи в вікна крамниць та прицінюючись до різних товарів. Приїхав вантажник, узяв наш автобус на гуж, а по нас приїхав інший.

В готелі на мене чекало повідомлення: дзвонила пані Ленкавська — мені не знайома. Пробую дзвонити з автомата в нашім велетенськім готелі, і що то за біда! Отримує якісь рекордовані вказівки, роблю, що вони наказують, а сполучитися не можу. Пішли до своєї кімнати, задзвонили звідти й досягли мети. Привітний голос запрошує мене на зустріч з українцями Лондону, якщо я знайду час. Ще б не знайшла! Я така рада, що несподівано тут мені трапиться те, що не вдалось у Франції. Пані Ленкавська вибачається, що, може, не так багато людей збереться, бо тільки три дні тому довідались, що я буду в Лондоні. А мені й трьох чи чотирьох вистачить, скільки буде, стільки й добре. Я ж хочу побачити, яка то порода українців в Англії, чи такі вони, як ми? Домовились про зустріч у суботу, цебто, вже напередодні нашого відлету до Америки. Такий буде фінал.

ВІНДЗОР

Ми «записалися» на Віндзор. Перекусили, де попало, в «пубі», де побіч пива, дуже любленого в цій країні, можна й добре та дешево попоїсти. Найхарактерніша страва для Лондону — м'ясні пироги (паї), спеціально ж так званий «Пастуший пай»: на тонкий шар тіста накладено січене м'ясо з приправами, а зверху — м'яту картоплю. За таку саму ціну (1 долар) в «пубі» можна купити й «кіш лорейн»; в Америці — це дорогі ласощі, тут — звичайна щоденна страва. Стільки ж коштує й добра порція смачного сиру з булочкою. Англіїці — любителі чаю, радше, ніж кави. Як тільки хто заходить до хати, перше запитання: «Хочете горнятко гарячого чаю?». Вони також вірять, що чай може вилікувати всі недуги, фізичні й душевні. Здається, і в Україні так думають, тільки більшими дозами: англійці здебільшого задовольняються одним горнятком, а українці спорожняють самовар. Але й кава в Лондоні непогана. А вже особливо мені вподобалися торти, що тут усюди продаються, навіть у кіосках у парку, так, як в Америці «гамбургери». І то не «кейки», а справжні торти, перекладені добрими кремами, з шоколадом і горішками, так, як печуть пані з Золотого Хреста.

Пополуднувавши, ми знову сіли в автобус і вирушили до Віндзору. Сама поїздка була насолодою, бо дала нам змогу познайомитись із сільськими краєвидами Англії, з їх спеціальним стилем коттеджів, що потопають у квітах. А які рожі! Високі, аж до самого даху, й величезні, здебільшого яскраворожеві й палеві.

В будинках часто палять камін. В кімнатах не так гаряче, як у нездисциплінованих американців, що підносять температуру до 82 градусів, ходять в хаті без сорочок, а потім перепрацьована піч втрачає терпіння й вибухає. Англія більше, ніж ЗСА, вважає на нестачу палива, але — заявив наш гід — Бог є англієць, як це усім відомо, й він завжди знайде вихід із кожного скрутного становища. Отож, дякуючи англійському Богові, в Північному Морі знайдено поклади оливи. Ми, українці, повинні теж усвідомити, що наш Бог — українець, і тоді він нам також стане помагати!

За вищезгаданою теорією, між іншим, Англія колись була з'єднана з Європейським материком, і Темза була притокою Рейна. Але тоді Бог вирішив переробити гео-

графію, відрубав Англію, зробив Англійський канал, і Англія стала островом.

От і мені прийшло на думку: якби ми також були певні, що наш Бог — українець, то й Він би узяв сокиру, відрубав би нас від Росії й Польщі, зробив би нас островом, і ми були б незалежні, як Англія.

— А чим ви завинили, що Бог наслав на вас римлян?
— підкопували ми нашого гіда.

— Це не була кара. Він їх до нас прислав, щоб навчили нас будувати фортеці. І ми навчилися!

А тут якраз і з'явився на видноколі величний і мальовничий замок Віндзор, збудований Вільгельмом-Завойовником у 1708 році. Подумайте, скільки століть замок вистояв і навіть не потребує ремонту — а як будують тепер, та ще й після винаходу залізобетону?! Віндзор — найбільша королівська резиденція в світі — тут і тепер мешкає королева. Коли вона приїжджає до Віндзору, то, звичайно, не займає всі залі, а тільки декілька на правім крилі. Серед середньовічних зубчатих стін видно телевізійну антену. Королева Елізабета любить... дивитись на змагання борців.

Через дорогу від замка — цікава приманка для туристів: крамниця Неллі Гвин, коханки короля Чарлза II, що її Бернард Шов змалював як Елізу Дуліттл у своїй п'єсі «Пігмаліон» (пригадайте п'єсу «My Fair Lady»). Звичайно, ні Чарлза II, ні Неллі, ні навіть Бернарда Шов нема вже серед живих, але Еліза Дуліттл — віковична, і її крамничка заробляє добрі гроші.

Всередині залі Віндзору розкішні й прекрасні. Це не так кімнати, як галереї шедеврів мистецтва. Твори Леонарда да Вінчі, Рембрандта, Ван Гога... Голова йде обертом від такої маси чудових картин і скульптур. А серед усього цього не губляться майстерні, різьблені з дерева облямівки при дверях, роботи Гіббенса.

Надворі також гарно. Скільки зір сягає, стелеться зелена панорама лугів і стрижених дерев та кущів, що прикрашують школу Ітон, запроваджену королем Генрі VI для виховання еліти.

З жалем вийшли ми із замку та й почали потроху збиратися для від'їзду. Один із наших туристів спохватився, що забув у «Неллі Гвин» фотофільм. Час нам був дорогий, але гід із типово англійським спокоєм сказав, щоб турист пішов та пошукав, а ми почекаємо. Через п'ятнадцять хвилин турист повернувся, з фільмом. Ніхто

Його не взяв, адже ж це Англія, — хоч нам казали, що й тут хапають усе, що погано тримається в руках.

Ми не відвідали Лондонської Вежі, про котру нам оповіли такі страхиття, що й іти туди не хотілося. Всякі мародерства можна побачити, кому охота, в ЗСА на телевізорі. В жакливі часи середньовіччя люди були кровожерні й навіть любили дивитися на страти. Катам за «чисто» відрубані голови давали нагороду. А талановиті малярі ще й увіковічнювали нещасну жертву на полотні. За страту князя Маунтмонта кат не дістав нагороди, бо п'ять раз рубав, поки відсік. Але спохватились, що маляр ще не змалював портрета. Тоді пришили голову до туба й покликали маляра. На портреті високий комір ховає рубці. Ще один гротеск: в Лондонській Вежі був спеціальний лікар, що оглядав приречених на кару, і коли хто був хворий, його спершу лікували, а тоді умертвляли. Кари були такі жорстокі, що й переповідати страшно. В кожному разі, це нас відстрашило від екскурсії до такого жакливого місця.

ЗНАЙОМИМОСЬ БЛИЖЧЕ З МІСТОМ

В Лондоні понад 40 театрів, і всі вони добрі, а є ще й багато не те що недобрих, але таких, що розраховані на певні аудиторії. Хоч Ковент Гарден опера, що має репутацію найкращої, тепер не працювала, можна піти до Англійської Національної опери в будинку Колізеюму. Нам казали, що навіть якщо всі квитки продані, для тих, що всеж прийшли з надією, якимсь місцем знайдеться. Без біди дістали два гарних квитки за порівняно недорогу ціну (в Чиказькій Ліричній опері за цю ціну й найгірших квитків не купиш). В програмі аж дві опери: Вайла «Сім смертних гріхів звичайних людей» і Пуччіні «Джанні Скіккі». Обидві опери ставляться не часто, а їх ніколи не бачила й зраділа, що познайомлюсь із чимсь новим.

Забезпечившись квитками, ми ще походили по Труфалгар площі, наступаючи на хвосту голубам, з'їли в Рибальським пубі порцію м'ясного пирога, а тоді зайшли до опери. Першою йшла модерна опера Вайла на лібретто Бертольда Брехта. Це, власне, був «співаний балет», вперше виконаний французькою мовою в театрі на Єлисейських Полях у Парижі. Балерина мала й добрий голос, але через поєднання двох талантів вона не була надзвичайною ні в однім, тільки задовільною. Проте, гротескний гумор виста-

ви був цікавий, так само, як і мораль твору, котру кожний мав право тлумачити, як хотів.

«Джянні Скіккі» приємно нагадав нам нещодавно відвідану соняшну Італію. Сюжет цієї опери взято з Дантової «Комедії», але Пуччіні не покарав обманника-Джянні, а навпаки — похвалив його за розум і винахідливість і нагородив багатством. З цієї маловідомої для українського загалу опери всі ми знаємо чудову арію «О, мій татуню»...

Між цими одноактівками була одна велика перерва. Публіка розтеклася по просторих фойє, — тут не так тісно, як у американських театрах, де краще й не виходити, бо нікуди поткнутися; ні, тут було куди йти. Можна було навіть вийти на людну вулицю й подихати погожим вечірнім повітрям; можна було купити книжку чи журнал в крамниці. Я купила брошку сьогоднішньої опери «Сім гріхів», вибравши найкращий із гріхів — «Гордощі». На мою думку, це — не гріх, а добра прикмета.

Нарешті, в будинку опери було аж три приміщення з їжею: в одному ви могли з'їсти гарячу вечерю (були тут і ulubлені мої м'ясні пироги), в другому можна було випити доброго пива — його англійці люблять не холодне, а тепле — а в третьому — каву з дуже добрим тортом, і то не з таким «дієтним» відрізочком, як тепер подають на українських прийняттях, а з у тричі товщим. Ми вибрали це останнє частування — і в дуже добрім настрою дослухали другу частину програми. Виконавці бездоганні, шкода тільки, що нам вони не настільки відомі, щоб оцінити їх мистецтво повністю. Англійці взагалі роблять таке вражіння, ніби вони безпомилкові — і так ускрізь, включно із театром.

При цьому треба сказати, що наступного дня ми побували й у театрі музкомедії — в театрі Адельфі на виставі «Айрін», американського авторства, але занглізованій. Серед артистів вирізнявся Джон Блит, що бере участь у серії «Польдарк», популярній в американській телевізійній мережі. Декорації багато дбайливіші, дорожчі, ніж в Америці, актори грають бездоганно. Мабуть, це наслідки англійської скромності й працьовитости, в той час як зіпсовані розкошами американці часто виконують свої ролі недбало й по-аматорськи.

Після вистави ми йшли без боязні світлими, людними вулицями кілька бльоків до найближчого всюдисушого «тубу» (так тут називають підземку) й за яких п'ятнадцять хвилин були в готелі. До речі, про англійську підземку: вона покладена на страшній глибині й розтікається по всьому

Лондоні та околицях. На випадок повітряного нападу, в ній може врятуватись населення цілого міста, чого, на жаль, не можна сказати про міста американські...

МУЗЕЇ

Коли приїдеш у цікаве, величезне місто, та ще попадеш на чудову погоду — як змусити себе ходити по музеях?! Але ж і обминути їх не можна, принаймні в Лондоні, що своїми музеями славний на весь світ. З усіх ми вибрали «порцію» на наші три з половиною дні: два. Один — Бритіш Музеєм, тому, що він уважається найважливішим і тому, що з його бібліотекою наш університет має зв'язки, і я навіть сама писала туди листи й отримувала допомогу; а другий — Музей Людини, антропологічний, через те, що він був недалеко від Бритіш.

А по дорозі завітали в Гайд Парк. Головна мета була — знайти той на весь світ відомий «Куток», де в суботу й неділю хто завгодно має право збирати мітинг і виголошувати промови будь-якого змісту, або й без жодного змісту; а слухачі мають таке саме право перебувати промовця, лаяти його й ображати.

В Гайд-Парку повно люду. Лондонці безмежно щасливі з несподівано теплої погоди. За кілька пенсів винаймають лежак і на ньому спочивають і навіть пробують запалитися. В парку велике озеро, по нім плавають човни, чимало людей купаються. В каварнях над озером п'ють чай із тортом, крізь вікна на всю стіну любуються краєвидами.

Ми шукаємо славетного «Місця для Рецитацій». Питаємо зустрічних:

— Скажіть, будь-ласка, де «Speaker's corner»?

— Я точно не знаю. Здається, в той бік.

Йдемо, йдемо... Вже ноги болять, а того «корнера» нема та й нема. Питаємо знову:

— Скажіть, будь-ласка, де «Speaker's corner»?

Посилають у протилежний бік! Ми не врахували, що англійці всі скупчились біля озера, а по алеях ходять такі ж недотепи, як ми, шукаючи вчорашнього дня... Але не мають мужности признагись, що не знають, і баламутять нас.

Нарешті, знайшли. Ми вже бачили, що в кінці парку скупчилось багато люду, і то не в однім місці, а купками, бо там було декілька трибун, і з кожної хтось промовляв, і хтось його слухав. А кому не вистачило трибуни, «про-

повідував» і з рівного місця. Багато було півбожевільних кликуш, таких, як і в нашій місті ходять вулицями та ні з того, ні з сього починають репетувати про кінець світа й страшний суд.

На одній із трибун, під червоним прапором, промовляв комуніст.

— Як ви назвете людину, що валяється на канапі й нічого не робить? Паразит, чи ж не правда?

— Авжеж, правда! — закричав натовп.

— Отож, це й є капіталісти. Вони нічого не роблять, а визискують трудящих, — легко перевів комуніст логіку на свої рейки.

Егеж, — подумала я, довго він капіталістом не буде, якщо лежатиме на канапі. Але що з таким говорити, коли він все це добре знає? Він заробляє свої гроші в цей спосіб...

На другій трибуні патетично розмахував рукавами соціаліст. Він не визначався ораторським талантом, і дуже швидко його стали засвистувати:

— Ти брехун! Забирайся з трибуни!

Більшість сприймала ці виступи, як безкоштовний балаган, але мабуть було тут і дещо серйозніше.

В цій кутку ходило з десяток добродушного вигляду «боббі» з дубинками, але в хід їх не пускали.

В «кутку» було навіть дві демонстрації: одна — іранців, проти Шаха та американських імперіялістів, а друга, більша — індуська. Індуси роздавали проклямації, спрямовані проти уряду Джанати та проти кастової системи, що її підтримує уряд. Демонстрація вимагала людських прав для «недоторканих» і обвинувачувала навіть «святого» Магатму Ганді в ворожій ставленні до «недоторканих», бо він був за збереження кастової системи.

Британський Музей, з його лютими на вигляд левами, дуже гостинний. Як і в усіх музеях Лондону, вхід вільний. В кожній залі стоять службовці, по вінця насажені знаннями, і якщо спитаєш, можеш пожаліти, бо отримаєш у відповідь півгодинну лекцію. Прекрасне мистецтво — картини, скульптури, археологічні знахідки — поєднане тут із наукою, розташоване в історичній послідовності й підгрунтоване докладними анотаціями. В Музеї зберігається безліч державних документів, в тім числі — Магна Карта, щоденник адмірала Нелсона... При вході я спитала, де бібліотека, і замість відповіді, отримала запитання: «Котра?» А я знаю, котра?! Побачивши моє заміщення, службовець підказав: «Королівська бібліотека?» Я поспішила

згодитись, і він показав напрямок. Основою цієї бібліотеки стали книжки короля Джорджа III. В ній рідкісні манускрипти й інкунабули: штудерно розцяцьковані манускрипти Корану, жидівські святі книги, 1455 року Біблія Гутенберга, виставка мап. На мапі 1842 року ми відшукали «Кеїв» і Одесу. Біля «Кеїва» — ілюстрація: човен через Дніпро — і церква на тім боці. Була виставлена колекція комічних, карикатурних мап, і нам було цікаво подивитись, як уособлювались рельєфи ріжних країн у 1877 році: Еспанія — як жінка з розставленими колінами, Італія — також жінка лежма, Німеччина — лицар у панцирі, Росія — восьминог, що засягає своїми шупальцями на сусідні території... Це дає уяву про міжнародню ситуацію! А на мапі 1899 року — писаний красень-цар Олександр попирає ногою Туреччину. Побачили ми й деякі документи Генрі VIII, послухали шмат лекції про Андре Марвеля, й перекусили в музейній кафетерії, де ціни були неймовірно низькі: м'ясний пиріг — 20 пенсів (40 центів), тістечко в тій же ціні.

Антропологічний музей мав виставку про Ємен. Було відтворене село, з хатами, вулицями, навіть із синтетичними запахами пилу, сіна й сухої городини, що стояла в кошах: родзинки, ячмінь, біб. Все це підсилене звуковими ефектами: чути, як мелють каву, співають весільні пісні, сваряться. Вистава була споруджена в 1975 році для Ісламського фестивалю й доживала вже свої останні дні. На зміну їй поставлять виставку про капітана Кука.

При виході ми ще глянули на всякого сорту ідолів, що показували нам язика, та на манекен еменки в паранджі, як кіт у мішку, тільки й видно було її лукаві котячі очі, та ще рясне брязкотливе намисто, з такого сорту, що й я люблю носити, а мій чоловік за те зве мене туркенею.

АВОНСЬКІ ЛЕБЕДИ

Зранку відїжджаємо до Стратфорду на Авоні, Шекспірівського заповідника. Це вже поважна мандрівка: аж 94 милі на північний захід від Лондону, і наша Марез, абож Марися, наказала шоферові, щоб не барився, бо одна з туристок — поетеса й мусить бути на літературнім вечорі о 7 годині. А тому тільки того й треба: навіть перевиконав плян, щоб і собі раніше звільнитися!

Не пощастило нам тут із гідом. Він був навіть гірший від Марії Асунти. Індус, із сильним акцентом, а головне —

з поганою дикцією. Він ковтав деякі слова, спеціально біля частки «не», і тому ніяк не можна було розібрати, чи щось відбулося, чи ні. Крім того, він був низький і опецькуватий і спутаний почуттям меншевартости. Працю гіда йому, напевне, дали, як поступку для національної меншости. Врешті, він був симпатична людина, але для гіда це не досить. Кілька разів я з досадою кидала олівець, не в силі записати щось із його розповідей.

Їхали знов тим самим шляхом, що до Віндзору, милувалися сільськими краєвидами, такими відмінними від американських, як також і від попередньо відвіданих країн. При дорозі стояли, як і в Америці, юнаки, щоб їх хтось підвіз, тільки вони великий палець тримали не догори, а вбік, від себе. Тут це не така небезпечна справа, як у нас, хоч газети щодня рябіють жажливими наголовками про несусвітні злочини. Так, і тут дегенератів не бракує, але в Америці — це масове явище, а тут — сенсаційні виїнятки. Наш гід, дякую йому, пояснив одну лінгвістичну загадку: я не знала, чому так багато місцевостей у Англії мають закінчення «секс». Чи справді це зв'язане з сексом? Особливо ж назва «Міддлсекс»: чи це означає «Гомосексуал»? Зовсім не те: це — відозміна «саксів»: повинно б бути «Міддлсакс», так, як у Німеччині — Саксонія...

На полях орали. Степан завважив, що плуги перевертають землю наліво. Рольки соломи акуратно скачані, як великі «horns d'oeuvrge».

Проїжджаємо містечко Генлі, 20 миль перед Оксфордом. Звідси по Темзі можна човном доплисти до Лондону або до Оксфорду. Я б хотіла, якби був час! Плисти по Темзі, а потім по Авоні, разом із лебедями... Тут навіть відбуваються змагання човнярів, і майже кожного разу перше місце здобуває ЗСА.

Генлі — чудове місто з черепичними дахами, на котрих труби стирчать угору, як коров'ячі дійки.

За Генлі — знову «село — і серце відпочине»... На полі пасуться насправді худенькі овечки, що від вовни здаються товстелезними — джерело славної англійської вовни (купувати вовняні речі в лондонських крамницях я не зважилась: ціни кусають!). Біля Дорчестеру видно екскавації: археологи розкопують залишки римських касарень.

Ось ми вже в Оксфорді. Перший у світі престижний університет. Насправді, пишне слово Оксфорд означає «Коров'ячий брід», але диплом з Коров'ячого Броду не порівняти, скажімо, з УВУ. Первісно це був католицький

університет, але після реформації характер змінився настільки, що католиків сюди не приймали. В Оксфордї й Кембриджї є 41 інститут для чоловіків і 8 для жінок, і лише три роки тому їм дозволили інтегруватись. Після реформації уряд відібрав кошти від католицької церкви й передав їх університетам, тому то вони багаті й незалежні й по цей день. Платня за навчання багато нижча, ніж у ЗСА (700 фунтів на рік), ще й дають стипендії. Новачки мусять жити в університетських гуртожитках, а другорічники можуть дістати дозвіл на приватку.

В Оксфордї також повно туристів, і наш гід страшенно зрадів, що йому вдалося втиснути нас без черги в ресторан на полудник. В його обов'язки входило також нас нагодувати. Ну, добре, ми гарно попоїли, але за те спізналися так, що нас не впустили в коледж. За це я сердилась на нашого боязкого гїда. Якби це був Мік, він би пішов на пробїй. Зате ми зайшли в Болеан бібліотеку, полюбувались на автографи Шеллі, його гітару та цяцьки його дитини, листи Байрона, а також лист на папірусї, писаний якимсь єгипетським хлопцем до свого батька: «Якщо ти не візьмеш мене з собою, оголошую голодївку».

Їдемо далї. В селищі Оксфорд Гїлс будинки з солом'яними та очеретяними стрїхами (а ми, українці, думаємо, що тїльки в нас та може в Новїй Гвінеї такі є!). Мури, зліплені з глини й каміння, яблучка принадно червонїють на деревах... І нарештї — Стратфорд.

КУЛЬТ ШЕКСПІРА

При вїзді в це надзвичайної краси місто є дуже гарний ресторан-готель, куди наш індус гордо повів нас на обїд. Будинок цей ще з XVI столїття, і якщо він був реставрований, цього не можна помітити. Перед будинком, на травнику серед квітів стоїть пам'ятник Шекспірові. Праворуч тихо пливе Авон, оточений плакучими вербами, а по водї пливуть ідилїчні лебедї. Всї будинки в місті зберігають «шекспірівський» вигляд, а багато з них покриті очеретом. З цих будинків п'ять пов'язані з Шекспіром безпосередньо: будинок, де жив поет, школа, де він учився, коттедж Анн Гетавей, його жінки, шпичаста церква, й будинок Голлс. В будинках-музеях власні гїди, що знають кожний куточок і кожний глечик. В садках приблизно такі самі дерева й квіти, як за часів Шекспіра росли.

Я ходжу з кімнати до кімнати й не можу позбутися

недовір'я, втовченого мені в голову багато літ тому в Київських школах учителями літератури. Виходило, що справа авторства Шекспіра — темна й заплутана. Може, й не Шекспір писав історичні трагедії — бо звідки ж він, проста людина з народу, знав би всі таємниці королівських інтриг і як же він би міг бути з вельможами запанібрата! Це мусів бути хтось інший, хто зріс при дворі, наприклад Бейкон. Або може це був і Шекспір, але не *цей* Шекспір, а якийсь *інший*. Так нам Шекспір був представлений як фікція.

І от, Стратфорд — це доказ, що Шекспір справді жив і творив тут, у цім тихім раю, на березі Авона, під плакучими вербами. Невже великий розум і талант не здатний осягнути королівський рівень? А чим, власне, був розумніший від Шекспіра брудний і кровожерний тиран — Генрі VIII?

В будинку Анни Гетавей 12 кімнат. Прості дерев'яні меблі навосковані. Внизу — молочарня, нагорі — спальня й ідальня. Підлога викладена грубим камінням... Бр-р-рр... Ото холодно взимку ступити босоніж на таку підлогу! Проте, ніде я не бачила письмового стола — мабуть, писав Шекспір на коліні, як пишу і я, хоч маю письмовий стіл.

Йду з кімнати до кімнати й роблю нотатки, які, вже тоді знаю, не використаю — але це професійна звичка. Я вже навчилась записувати на ходу, навіть коли йду по сходах — і не впаду.

Кухня велика й привітна. Тут господиня пекла по 14 хлібів, варила мило з попелу й товщу. Стоїть шкіряний глек, з котрого пили, пускаючи його по кругу.

Йдемо до Шекспірівського будинку. Батько поета був заможний майстер — рукавичник, але синові судилась інша доля. Він поїхав у Лондон і став артистом, а потім драматургом, аж при кінці життя повернувся в Стратфорд і тут помер.

Тепер у Стратфорді порівняно тихо. Туристів стільки, як десь влітку на відпочинковій оселі; але в квітні, в період Шекспірівського фестивалю, тут повідь народу. З квітня по вересень в стратфордськiм театрі, а також і в Лондоні, виставляються п'єси Шекспіра, а Канада й собі до того прилучилася, створивши свій Стратфорд із висококваліфікованим театром, куди їдуть на прощу шанувальники Шекспіра з цілого Американського континенту, дармащо багато позіхають і тільки дещо з цілої вистави розуміють.

Зате можна подихати театральним пилом і посмакувати елізабетинських страв із елем.

В нашій екскурсії чимало самотніх старших жінок, що без кінця роблять «шоппінг». Коли їх питають, що б вони ще хотіли побачити, вони кажуть:

— Я хотіла б ще дещо купити.

В Шекспіроцентрі багато сувенірних крамниць, але не дуже є що справді купити. Сувенірні ручки, такі самі, як у Парижі чи в Римі, тільки на них написано «Стратфорд». Мене спокусила пляшечка парфумів «Авонські фіялки», але, на превеликий жаль, вдома, коли розпакували речі, «фіялок» не знайшли. Думаю, що я забула їх в автобусі.

Я дуже рада, що ми побачили Стратфорд. Бути в Англії й не відвідати Стратфорда — це те саме, що бути в Києві й обминути могилу Шевченка в Каневі. Навіть більше, бо в Каневі Шевченко тільки похований, а жив він там мало, а Стратфорд зв'язаний із Шекспіром з роду в рід. По смерті поета його будинок ще довго належав Шекспірам, аж поки вони не продали дім якомусь м'ясареві. Проте, Дікенс організував комітет, на чолі з тим же вічним активістом, принцем Албертом, вони купили Шекспірів дім і зробили його національним заповідником.

Автобус чекає, а наші пані ще купують сувеніри. А поки вони прийдуть, і я шмигнула через дорогу в якусь шопку — так, щоб автобус було видно. Але що купиш, коли слідом іде чоловік і, наче між іншим, каже:

— А чи це тобі справді потрібно?

А як подумати тверезо, то таки й непотрібно. Але якби ми купували тільки те, що потрібно, давно вже була б криза й кінцева інфляція.

ЛОНДОНСЬКІ УКРАЇНЦІ

Тільки ми приїхали, вже задзвонив телефон: пан і пані Ленкавські прибули до нас в готель. Я схопила свої матеріяли для читання (не встигла переглянути і, як я часто роблю, вирішила сплянувати програму вже в залі, побачивши, хто прийшов і прикинувши, що саме для таких людей буде цікаве). В основному, я горіла бажанням прочитати уривки з свого щойно закінченого перед виїздом роману «Слова». Саме тут. Новий твір — новим слухачам.

Ленкавські, симпатичне й вродливе подружжя, зустріли нас, як друзі, хоч ми досі не бачились і не листувались. Це одна з привілеїв українства — що ми всі — як одна велика

сім'я. Якщо американець в великім місті до когось звернеться й скаже: «Я голодний, і мені нема де заночувати», це йому допоможе, як мертвому кадило. Але знайдіть українця й зверніться до нього рідною мовою — і вас приголублять. Правда, зі знайомими бувають прикрі розчарування, але про це не варто говорити.

Я думала, що ми відразу поїдемо до залі, де буде зустріч, але Ленкавські хотіли похвалитися деякими досягненнями українців Лондону. Вони повезли мене в ново-придбаний будинок Філії Українського Католицького Університету на 79 Голланд Парк, де нас зустрів господар, пан Кудлик. Будинок куплено за добру ціну (300,000 фунтів), левину долю яких дав Патріярх Йосиф. Будинок дуже гарний, особливо після того, як закінчать ремонт — у Джорджівському ж стилі, з мистецькими емалевими екранами. Окрема кімната приділена під бібліотеку — покищо порожня, але вже прибувають книги. Гарні викладові залі, а також кімнатки-спальні, розраховані на студентів і відвідувачів, із зручними скандинавськими ліжками. Слідом за нами якраз зайшов якийсь український мандрівник із діпівською валізою — він хоче тут спинитися. Одного разу тут гостював брат Джека Пеленса й повідновлював досить гарно дерев'яні шафи. Недалеко, на цій же вулиці мешкає й дочка Пеленса.

За кілька бльоків звідси — домівка Союзу Українок Британії. Там уже зібралась публіка, що могла в той день прийти: більше людей, ніж я сподівалась. На столі стояв букет чудових домашніх троянд і чарував мене своїми пахощами. Правда, жінки скаржились, що тут рожі «не пахнуть» а на мою думку — якраз дуже пахнуть, багато сильніше, ніж в Америці. Через ностальгію українцям здається, що тільки в Україні квіти пахнуть «по-справжньому»...

Публіка була дуже культурна, уважна й привітна. Серед них була одна пані з Австралії, в цікавім шкірянім костюмі з чобітками, а також мене привітала вродлива й сумна вдова покійного редактора «Визвольного шляху», пані Драбат.

Взялась я читати одну гумореску — і, як мені вже траплялося, виявилось, що я не взяла з собою останньої сторінки. Довелося зімпровізувати закінчення з пам'яті, зовсім не так, як в оригіналі. Далі почала читати уривки з роману «Слова», і виявилось, що сторінки, вибрані з цілості наспіх, перед самим від'їздом, порозкидалися зовсім без нумерового порядку. Це вже була поважна пере-

шкода, але кмітлива Голова відділу зрозуміла мою біду й заповіла перерву на каву («Що б ми робили без кави?» — так називається одна моя гумореска). Кава врятувала ситуацію, хоч мені довелося зрезигнувати з тістечка, а нато-мість поскладати «Слова».

Слухачі сприйняли мій новий твір з ентузіазмом і за-мовили двадцять примірників роману, що ще й не пішов до друку. Потім мені подарували китицю червоних гвозди-ків, а я подарувала Лондонським українцям експромт, що встигла скласти між двома горнятками кави.

СУВЕНІРИ

*Голубіють неба видноколи,
Хмари і церкви сліпуче-білі...
Грецьке сонце на засмаглім тілі,
В серці ніжні хвилі баркаролі.*

*В серця власні, без масштабів, міри.
Не минає все без вороття...
Серце теж збирає сувеніри,
Пляючи хвилинами життя.*

*Наші очі, пам'яти фотограф,
Ненаситно схоплюють красу
І складають все: шедевр — і огріх —
В несумісні проміжки часу.*

*Ми не квіти, що не сходять з клямби.
Мандри нам — весела карусель.
У своєму стилі ми — Колюмби,
Завойовники нових земель.*

*Я мелодію чужої мови
Вже люблю, як рідну, як свою.
В кожному місті кілька слів любови
Я на милу згадку збережу.*

*На найкращій із туристських точок
Скінчаться калейдоскопні зміни.
Повернусь я скоро в свій куточок,
Де цвітуть уже мої жоржини.*

*Милуватись буду по частинці
Сувенірами, що веселять мій зір.
Зустріч з вами, любі українці,
Це — з усіх найкращий сувенір.*

САМБА

Незадовго по Новім Році стали ми міркувати — куди б цього року «свиснути» на вакації. На такі, щоб були екзотичні, цікаві й не дуже коштовні. Аж раптом натрапили в газеті оголошення — подорож до Ріо: — 500 долярів: літак, тиждень у готелі й навіть бразилійський сніданок, який би вже він не був. Неймовірно! В тій же агенції продається квиток на літак, без готелю, за 700 долярів.

— Що за математика?! — дивувались ми. — З готелем дешевше, ніж без нього.

— А то вам знижка за те, що у вас в Ріо покрадуть.

— А може ж і не покрадуть?..

— Неодмінно покрадуть. Не сумнівайтесь.

Записались. Настав час відлету. Через те, що летимо чартером, довелося вставати вдосвіта, потрапили в ні тпру, ні ну на експресі, але якось дібрались до готелю, де ми лишаємо авто. А готель тим часом збанкрутував і «склався». Шукати іншого нема часу. Степан скинув мене з валізами, а сам кудись повіз авто. Ми вже спізнилися, але до каси стояла велика черга — отже, літак ще не відлетів. Відлетів аж через шість годин, бо в Нью-Йорку цього благословенного 9-го березня випав такий сніг, що аеропорт не приймав літаків. А через те, що було так багато чекання й пілот не знав, що робити, він вирішив перевірити літак. Виявилось, що на крилі, якраз навпроти наших крісел, згорів вимикач, і ліве крило не відкриває «пір'я». Зо дві години два механіки працювали на страшнім морозі, лежачи на крилі. Посилали в усі кінці по запасні частини, але в Америці все тільки нове. Старі речі можна знайти хіба в антикварних крамницях. Пілот проте був неабиякий розумник: він намацав, що в носі літака є такий самий вимикач, і там він не дуже потрібний. Отож, якось механіки прикрутили той вимикач на крило, і літак, під бурхливі оплески пасажирів, злетів. Нам дали, за наші тер-

піння, безкоштовний коктейль. Всі були голодні, поп'яніли, але їсти нам не дали. Бюджетний чартер викреслив такі люксуси, як їжа. Одна жінка, діабетичка, зчинила гвалт. На щастя, у нас було кілька коржиків, і ми їй віддали.

А тим часом буря стихла, сонце засяяло, мов нічого й не було. Чартер підкинув нас до здорового трансатлантичного джета, що вже на нас чекав із туристами з інших міст. Ми летимо до Ріо через Нью-Йорк і Маямі! Бо з самого Чікаго не набралось досить туристів. Літак заповнили студенти, футболісти й їхні подруги. Вони роздобули горілки й понапивалися. Дуріли, як на Дейтона-пляжі — святкували звільнення зі школи. Але коло нас сидів якийсь читака, дуже порядний і тихий. Він уже був один раз у Ріо, і так йому там сподобалось, що вирішив повторити.

— Чи правда, що там небезпечно, що злодюжки обкрадають туристів? Хлопець на це відповів:

— Вони одчайдушно бідні. Це єдиний спосіб здобути собі поживу.

— А може б їм віддати щось із нашої одежі?

— Не раджу. Вони горді, і це б їх образило. Але лишіть щось на пляжі, начебто забули. Як через п'ять хвилин повернетеся, нічого вже на піску не побачите.

В Ріо нас зустріли бородаті євреї й порозсаджували, за якимись незаними для нас принципами, в автобуси. Першими порозвозили студентів, а старших лишили накінець. Нас примістили в найкращий готель, хоч ми заплатили за дешевий. А це сталося через те, що всі записалися на дешеві, а на люксусові — ніхто. Не марнувати ж дорогих кімнат — можна там селити й «незаможників». Правда сказати, навіщо нам той люксус, коли це бо зна де за містом, далеко від славного пляжу Копакабана! Ледве дочекались, поки прибрали нашу кімнату і впустили нас, намучених і натомлених. Алеж не спочивати ми сюди приїхали! Виглянули в вікно — з гори благословляє нас слава на весь світ статуя Христа, а гора засіяна «фавелами» — халупами, де живуть безробітні злидарі. Ці халупки саморобні, з електрикою, але без каналізації. Дехто збудував собі навіть клозети, але їх треба зливати водою, тяжко принесеною з долини. Весь бруд і нечистоти стікають вниз до люксусових вілл і готелів, таких, як наш «Насіонал». Час від часу місто переселяє бідаків у збудовані для них добрі помешкання, але на їх місце прибувають нові з усіх кінців Бразилії. Ріо їх притягає, як магніт, і назад

ніхто не повертається... Отож у цих фавелах і живуть злодії, злодюжки і просто хапуни.

Ми вийшли на вулицю. Відразу підскочили представники трьох головних діамантових крамниць і стали сіпати нас за поли, прикликуючи до своїх крамниць, розташованих просто через дорогу.

— Та ми ще й не вмились, і голодні. Може ви порадите, де можна добре пообідати?

— У вашім готелі. Попоїжте, а тоді до нас. Добре? А ми тим часом повибираємо для вас найкращі діаманти й емеральди.

— А крім готелю ніде нічого нема? Онде там видно якісь крамниці... — Ні-ні-ні! Нізащо! Там вас обдеруть, як липку. Дуже небезпечна дільниця.

Перелякані, ми повернулись до готелю й пішли в нашу їдальню. На веранді біля ставка можна було їсти буфетну вечерю, спеціальну страву і «скільки хочеш», бразилійську національну їжу «feijoada». Кажуть, вона дуже смачна. Це — щось ніби «соул фуд», мішанина чорної квасолі, потрохів, свинини, різних приправ, з рижем і зеленню. На вигляд вона неапетитна, на запах теж не дуже, тож ми пішли до ресторану й замовили якусь печеню, що була смачна й недорога.

Вибираючись на ці вакації, ми плянували деякі ескапади. Моя дочка вже кілька літ листується з панною Олею Корчагін із Прудентополя, отож я збиралася гайнути до Парани хоч на один день та побачити цей український причілок у Південній Америці. Оля дала мені кілька українських адрес і в самому Ріо, і до трьох я написала, що хотіла б із ними зустрітись. Обізвався один із них:

«Привіт. Пишу по-англійськи, бо то скорше». І далі, в перекладі, таке: «Кілька слів нашвидко. Радий буду вас бачити. Якщо хочете побачити українців, мусите їхати на південь до парани (з малої літери — ГЧ). Але до мене дзвонить (дав два телефони, домашній і службовий). Хочу вас попросити — привезіть мені кілька стрічок до електричної машинки «корономатик», по можливості нейлонових, а на аеропорті купіть мені Джонні Вокера з чорним поясом, вам дозволено взяти дві пляшки на особу. А я прошу не тому, щоб пити, а тому, що це — люксус, добре надається для різдвяного подарунка, а я винний його одному чоловікові. Вам це буде коштувати 7 доларів, а тут це вартує 40. Я заплачу. Кінець по-українськи: «Чикаю — Вася».

Ну що ж, уже маємо приятеля... Купили чотири стрічки в Чикаго (вони не такі й дешеві, а головне — дуже багато місця зайняли). Але для приятельства чом не постаратись? Ну, а того «Джонні Вокера» ледве роздобули, бо нас, через спізнення, на аеропорті в Ріо дуже підганяли. Джонні виявився не таким і дешевим: не 7 доларів, а 17.50, але й це для приятеля можна влаштувати, щоб він зробив приємність своєму приятелеві, щоб не заплямував невиплаченим боргом нашої української чести.

Час іде швидко, ми вже знаємо, що тільки почнеш вакації, так і кінець недалеко. Пішли до нашого керівника, щоб дізнатися, як можна поїхати до Куритіби.

— Куди? На таку кудкудаківку? Хіба вам Ріо не подобається? Вся Бразилія, та й увесь світ прагне до Ріо, а ви щойно приїхали, і вже вас куди інде тягне.

— Нам Ріо подобається, але маємо рідню в Парані... Чи далеко звідси до аеропорту?

— Досить. Спробуйте звернутися до агенції навпроти нашого готелю. Пішли до агенції. Там сидить вродлива дівчина й чистить нігті.

— Сьогодні субота. Ми зачинені. По інформації й квитки їдьте на аеропорт.

— А скільки коштує квиток?

— Не знаю, бо всі книги замкнені.

Ввечорі задзвонила до Олі — нема. Поїхала до Куритіби. Дзвонимо до симпатичного Васі — нема. Коли буде вдома — невідомо.

Вранці поїхали на екскурсію. В міжчасі дзвонила Оля. Ввечорі задзвонили до неї.

— Нема чого їхати сюди в будень, і так усі на роботі. Чекали на вас учора, але я так і думала, що ви не встигнете. Я сідаю зараз у автобус і їду до вас. Приїду завтра вранці. По мене виїде одна українка, Неля, із своїм чоловіком-бразилійцем, і ми всі приїдемо до вас у готель. Чудово! Оце так Оля! Не Магомет до гори, так гора до Магомета. Знаємо, що це для неї тяжко й коштовно, але ми допоможемо.

Ріо! Одне з найпрекрасніших міст світу, ознаменоване статуєю Христа на горі Корковадо (Горбань). Де б ти не був, скрізь видно Христа, і вночі, осяяний прожекторами, Він береже сонне й безсонне місто. Він захищає людей від злочинців, а злочинців — від поліції, що й так дивиться на всякі збитки крізь пальці. Правда, не завжди так було. В роках 1950-70-х поліція мала вільну руку, лупила злодю-

жок наліво й направо, убивала злочинців без суда, ще й прив'язувала на трупи таблички: «Я вбив людину»... «Я був злодієм»... «Я хотів ограбувати банк»... «Я продавав марігвану»... Це колись так було. А тепер інакше. Злочинці тут не вбивають, хібащо з лютих заздрощів, але крадуть, як ніде в світі, а як хто чинить спротив, то можуть пурнути ножем або дати в зуби — і швиденько втекти. Хто їх буде шукати по фавелах? Там успішно ховаються навіть кримінальні злочинці.

Багато людей гинуть у шаленій гонитві авт. Приморська смуга Ріо відрізана від центру й північного міста горами, через які прокладено три тунелі. Через таку тісноту постійні затримки, а тоді шалені темпи. Хто відважиться невчасно перейти дорогу — пропаде, бо авта не спиняться. Наскочать на людину, покалічать і ідуть далі. І шукай вітра в полі. Ми, туристи, не забезпечені нічим, мусіли особливо вважати.

Але в автобусі добре. Його, великого, бояться бразильські тойоти й чемно дають дорогу. Ми захоплюємось чудовими краєвидами — дорога йде над морем. Ріо лежить в затоці, як перлина в мушлі. В морі розкидані мальовничі скелі і скельки. Хвилі лагідні, але коли здіймається вітер, море сердиться, набігає далеко на берег і часом бере в полон людей. Тоді на пляжі вивішують червоний прапор небезпеки. В цей день на Іпанема-пляжі якраз втопилася людина. Її пробували рятувати човнами й гелікоптером, але намарно. Взагалі Ріо тримає світовий рекорд по нещасних випадках. Щороку гине біля двох тисяч людей. Очевидці повідомляють поліцію і втікають, щоб їх не тягали по судах.

В Ріо є величезний парк, тропічний ліс на 100 миль — там живуть папуги, мавпи, армаділи, ракуни, дикі собаки й отруйні змії. Величезні старі дерева, 80 стіп висотою, і на деяких родяться овочі (яка) 30 фунтів вагою. Вдень у місті спека, але прохолода моря робить її приємною. Вночі на горах холодно. Величезна міль летить грітися до електричних ліхтарів, печеться насмерть і вкриває хідники білим килимом.

Корінними мешканцями Ріо і цілої Бразилії були індіани. В XVI столітті Атлантийське побережжя завоювали португальці, а що вони прибули без жінок і якось мусіли собі давати раду, то брали за коханок індіанок. В 1600 році в Ріо було всього 750 білих, але 3,000 індіан і мішанців і 100 чорних рабів, завезених із Африки. Корінні інді-

ни, що не хотіли коритися, були знищені — або повтікали далеко на північний захід, до Амазонки.

Тим часом завойовники розшукували багатство. Спершу головним прибутком були цукрові плянтації, потім, у Мінас Хераіс знайшли золото. На все це були потрібні робочі руки, тож привезли півмільйона негрів. Англійські, французькі й голландські поселенці не хотіли чорних жінок, а португальці їх не цурались, бо споконвіку були в контакті з неграми й маврами і до них звикли. Вони звільняли з рабства своїх чорних жінок, коханок і дітей. Колишні раби вибивалися в люди й самі заводили собі рабів.

Так створювалася особлива бразилійська «кавова» раса, що розчинила в собі африканські ритми, повір'я, темперамент і страви. Тут, як ніде, можна побачити всі відтінки людської цери — від молочно-білої до матової, смуглявої, кольору кави, з молоком і без, і до майже чорної. Бразилійці запевняють, що в них нема расової дискримінації, але якось так складається, що чим біліша шкіра, тим краще й багатше живуть люди. У фавелах живуть тільки чорні. Але діти, особливо на пляжах, бавляться разом — білі, руді, сірі, чорні, — всякі.

Спочатку Ріо не грало великої ролі. Багія, Олінда, Сао-Пауло були на першій місці. Але в 1763 році столицею Бразилії стало Ріо.

Коли в 1755 році в Португалії стався страшний землетрус, що знищив Лісбон, король так перелякався, що хотів перенести столицю *Португалії* до Ріо. Ледве умовив його прем'єр-міністер Помбал цього не робити. Але Ріо таки було столицею *Бразилії й Португалії*, з 1807 до 1815 року, коли Наполеон зайняв Лісбон і змусив принца Яго V втекти до Бразилії. Принц Яго полюбив Бразилію й оголосив її рівною в правах із Португалією. Він почав модернізувати Бразилію, прикликавав купців із цілого світу, завів у вжиток вилки, хліб, чай. Також принц Яго розбудував друкарні, академії, банк, школи, театри, заснував Т'юка парк і славетний ботанічний сад. Цьому ж принцеві Яго приписують встановлення звичаю масового купання на пляжі — найулюбленішої розваги бразилійців дотепер і навіки.

Не дивлячись на такі прогресивні заходи, і на те, що жінок завжди страшенно не вистачало, становище жінки в Бразилії було і ще є жалюгідне. 12-13 літніх підлітків, на зразок арабських звичаїв, змушували одружуватися з 50-60 літніми. 15-літня дівчина вважалася перестарком. На двадцять п'ять літ жінка вже мала десяток дітей, якщо до

цього часу не вмерла в пологах. Єдиною втіхою жінок була церква — просте пояснення надмірної побожності жінок.

В 1816 році померла мати принца Яго, і він мусів повернутися в Португалію й зайняти королівський престол. Своїм намісником у Бразилії він залишив сина Педро. Педро в 1822 оголосив незалежність Бразилії, став королем, але в 1831 році зрікся престолу. В 1840 році королем став його син Педро II, що процарював 49 літ. Цей король, із успадкованими габсбургськими щелепами, ласкаво прозваний Бананом, був улюбленим монархом Бразилії. Він цікавився наукою й технікою, і за його царювання в Бразилії були заведені найновіші технічні відкриття світу: трамвай, запряжений мулами, у 1858 році — залізниця, а також телеграф. На той час приплив африканських рабів припинився, і Бразилія стала вибілюватися. До кави додавалося все більше молока! Одного разу король поїхав закордон, а керівництво держави передав принцесі Ізабеллі, людині прогресивних поглядів. Вона скоренько підписала закон про скасування рабства, в 1888 році. Але це коштувало королівської корони. Консерватори розсердилися й вигнали короля. Отак у 1889 році Бразилія стала республікою.

Бразилія займає величезну площу, має багаті природні ресурси, але ще довго їй треба вистраждати, щоб зрівнятися з першими рядами цивілізації. Непрохідні зелені джунглі, брак добрих шляхів сполучення, низький культурний рівень і злидні населення бльокують прогрес, хоч ряд її талановитих президентів різних характерів — від диктаторів до лібералів — приклали максимум старань для розбудови країни. Президент Варгас, що можна сказати процарював, з перервою, вісімнадцять літ, визначався енергійністю й винахідливістю. Він, кажуть, умів зняти шкарпетки, не скидаючи черевиків. При тому, він не любив багато говорити. Він, знов же кажуть, умів мовчати десятьма мовами. Але натомість він діяв. Подібно до Перона, Варгас хотів бути батьком свого народу. Він обмежив чужі підприємства, розбудував бразилійську індустрію, зліквідував дитячу працю, дав жінкам виборче право і поліпшив умови робітників. Один із сильних конкурентів Варгаса, Ласерда, створивши заколот та інтриги навколо президентового сина Лютеро, заатакував президента в палаці Катете. Аніж скоритися, Варгас вибрав самогубство. З тих пір у президентській палаці ніхто не живе...

Другий видатний президент 1951-1961 років був син

чеських емігрантів Йоселіно Кубічек. Він поставив собі мету: за п'ять літ розвинутися на п'ятдесят. Він справді досягнув успіхів у розвитку індустрії та сільського господарства, будівництві шляхів і покращеннях для бідного люду. Щоб люди не збігалися від голоду до Ріо та прибережних міст, Кубічек переніс столицю в центр країни, в ново-збудоване місто Бразілію. Проте, його міроприємства ще більше пощербили бюджет, і З'єднані Стейти перестали позичати Бразілії гроші.

Тепер Бразілія гнеться під ударами інфляції, борги її астрономічно великі, здається, ще рік — і країна провалиться. Але вона живе, сміється, кохає, співає, гріється на сонці й витанцьовує самбу. Далеко не всі багатчі вміють так насолоджуватися життям.

Тим часом ми освоїлись на новім місці. Готель Національ круглий, як велетенська катушка трансформатора — на мою думку, досить огидний формою. Всередині темно і вогко. Ми ніколи не вирішили, в котрий бік нам іти з ліфту до нашої кімнати і часто йшли в різні боки, зустрічаючися під дверима. Це навіть було своєрідне змагання — хто швидше. Два гарних ліжка, убиральня з дощиком, комора для вбрання і холодильник із спиртними напоями, пивом і всякими содами. Тут же рахунок, де ми повинні чесно зазначити, що ми випили. Ми полюбили бразилійське пиво «чоп» і місцеву соду — гварану, зроблену з овочевого соку. В кімнаті досить чисто. Ми вгледіли тільки одного таргана, та й той, побачивши нас, дав драла. Одного разу ми насмілились вийти туди, де нібито повно злодіїв і чортів, і нічого такого там не знайшли. Навпаки, це був квартал дорогих модерних апартаментів, а також, для них і для туристів, чудовий «шоппінг молл» (так він і їхньою мовою називається).

На молі чисто, гарно, музика грає, все спокійно. Гарно вдягнені люди — місцеві середняки й туристи — гуляють, бігають по крамничках, їдять у ресторанах і кафетеріях. Тільки каріоки (це так називаються мешканці Ріо) замовляють лише соду з коржиком або склянку пива з таким, а туристи — цілий обід, що на масштаби місцевої людини виглядає бенкетом. Тут стільки не їдять, як у нас, порції маленькі. Коли нас запросили в гості, то подали на шістьох стільки, як у нас, на наш сором, на одного... Після відвідин Ріо я місяців зо три врізала наші сімейні раціони, а потім усе пішло по-старому, з першою, другою, третьою

і десятою стравою... Як його не їсти, коли маємо?! Колись у таборах була і для нас Бразилія...

Ми часто бігали на мол просто на «кафезіньо». Це — малесенька, цяцькова чашечка міцної, але не по-турецькому крутої кави. Її належиться пити без молока, але з кількома ложечками цукру. Її сьорбають помаленьку, довго, з насолодою. А ми, звиклі до великих горняток кави з вершками, ковтали ту кавусю за один раз. Потім навчилися смакувати. Пили без цукру, а зате з чудовим морозивом.

На молі були крамнички з популярним серед туристів добром: печивом, шоколядою (вона тут погана), вином і пивом, сиром (чудовий і недорогий) і кавою, меленою і в зернах. Тут ми заздалегідь накупили кави для себе й на подарунки, по два з чимсь доляри за фунт. Потім ми бачили в іншій місці каву удвоє дешевшу, але вже валізи були повні.

Ми накупили всяких наїдків — печива, сиру, ковбаски й напоїв — і відчули себе як удома, з напакованим понікуди холодильником.

Ввечорі ввімкнули телевізор. На всіх станціях те саме: КАРНАВАЛ!!! САМБА!!! Бум-бум! Тратата!!! Бум! Бум! Бум!!! Це був тиждень по карнавалі. Ми б може записалися на тур, що вилітає на тиждень раніше, якраз на карнавал. Але ціни були на той тиждень на 300 долярів на особу вищі. Тож ми вирішили поїхати пізніше, а ті гроші знайдуть собі інше призначення.

І добре зробили. Бо під час карнавалу тут панує таке божевілля, що тільки каріоки можуть його витримати та ще й насолоджуватися ним. Вся Бразилія живе в ритмі самби, і всі мрії зосереджені на карнавалі. Бідняки, що не мають чим тіла прикрити, мало не весь заробіток витрачають на карнавальний костюм, і то не якусь кльовнаду, а розкішне, дороге вбрання з вишитими, вимальованими, оздобленими намистом і пір'ям прикрасами. Вулицею пливе безкінечна процесія казкових принцес і королів; усі крутяться й пританцьовують. Ті, що нагромадили на себе фунти дорогих прикрас, тільки маршують, туди-сюди повертаючись, а ті, що вибрали прозорі, легенькі шати й лишили голою більшу частину тіла, викручуються, як змії, імітують різні стадії любовних актів, спокушають своїх партнерів і глядачів. Коли якась пара танцює задовго вприду, розпорядник приходить з відром води й розливає їх. Після карнавалу самбісти падають від знемоги, а дехто і вмирає.

Ми зручно сиділи в кріслах, у прохолоді й дивилися на карнавал, що передавався цілком день за днем на телевізорі. Не треба було потіти на Авеніда Президенте Варгас. Ми бачили і танцюристів, і глядачів, що цілий день вистоявали на трибунах вздовж вулиці, боячися вийти, щоб не втратити місце. Проходили батареї — групи барабанщиків, що лупили пекельний ритм, а костюмовані самбісти, разом із глядачами, не стихаючи горлали цього річну самбу, весь час той самий, немельодійний, дикий спів. Кожного року карнавальна самба має свою тему. Цього разу це була — свобода Бразилії. В убраннях домінував зелений колір, і багато танцюристок несли національні прапори з досить грубими держаками, що їх вони застромлювали собі в спідницю. Походження карнавалу досить скромне: «карнем леваре» — «відмова від м'яса». І святкують його перед Великоднім постом, не тільки в Бразилії, а й у багатьох інших місцях, також у Нью-Орлінсі (марді гра). Проте, інші джерела твердять, що слово «карнавал» походить від «каррус наваліс», потішний корабель по-італійському. Так гадав і наш великий мовник Артем Орел.

І це, мабуть, краще означення, бо прощання з м'ясом в час карнавалу не помітно. Навпаки, це свято носить виразно карнальний характер. Все в карнавальнім божевіллі дозволено, і саме через те його люблять. За карнавальні гріхи навіть і сповідатися не треба.

Самба! Биття сурдо-великого бубна, тамбурина, барабани, труби, тромбони, саксофони. Бом-бом! Бу-бу-бу! Барабанна гіпноза напливає й на нас. Самба заразна, як чума. Всі співають без упину: «Оба! Оба! Обаба-ола-обаба!»

Крім цієї паради, є ще й менші, сусідські, а також приватні балі. Їдять, танцюють, там же сплять, а потім прокидаються й починають знову. Парада йде без перерви від неділі до понеділка по обіді. Навіть авта дуріють: грають самбу ріжками своїх сигналів. Потім ще цілий тиждень наряд живе карнавалом — дякуючи телевізору, що зранку до ночі показує всю церемонію. Показують щасливців, що виграли премії за костюм чи за танець. Школи, як тут називають клуби танців, також змагаються за першість, так само як і «батерії», музичні команди.

Друга пристрасна любов каріоків — пляж. Їх там повно і в будень, і в свято. Безробітні там забувають про свою біду, а працюючі біжать туди під час перерви на обід і

після праці. По другій годині на пляжі здіймається вітер і стає холодно, але не настільки, щоб відігнати каріоків. Тут же і матері з дітьми. Нехай бавить дітей океан. Немовля лежить голе, з неприкритою голівкою, а молода мати спить. Троє старших дітей охороняють маму й маленького братика. Повз них ішла стара негритянка, похитала головою й прикрила папером голівку немовляти. Забула вже, яка сама була молодою!

Як і в кожному іншому народі, у бразилійців комбінуються взаємопротилежні прикмети. Вони — пристрасні, запальні «латинські» коханці, і вони ж — недбалі в подружжі, зраджують неприкрито своїх жінок, не гребуючи й чорношкірими звабницями. З тими вони можуть мати дітей і не відмовляються від батьківства, але перевагу дають своєму офіційному подружжю. Приятельство цінується і культивується. У нас, українців, не вміють приятельство культивувати. Думають тільки — а чи не можна з того щось зискати?! А от щоб так просто для приємності показувати увагу, дбати про друзів, задзвонити навіть без потреби — як там ви, а чи не можу чим допомогти? От якби так, щоб щось друзям дати, а не брати...

Бразилійці добрі до приятелів, але й до себе вимагають любови.

— Що це від тебе нічого не чути вже два тижні? — питається бразилієць. — Що розбило нашу дружбу?

Бразилійці люблять збиратися без особливої нагоди. Як хтось заведе пісню, всі підхоплюють. Пісні бувають і сумні, завезені з Португалії, що завжди була під тягарем фатума. Але в Ріо туга швидко минає. На зміну йде безугавна радість. Це — прикмети холеричного характеру, незрозумілі поміркованим мешканцям холоднішого підсоння.

Офіційна релігія Бразилії — католицизм. Ріо живе під охороною Христа Спасителя. Але крім того, тут панує оккульт, темні релігії Африки. Як стемніє, на пляжах відбуваються поганські церемонії: запалюють свічі, їх ставлять чортам, вимолюючи їхню поміч. Це нагадує байку Руданського про бабу, що ліпить свічку святим і чортові. Головним ідолом є чорт Еху і його коханка Помба Гіра. Не тільки свічки дарують чортам, а й інші жертви: продукти, цигари, кашасу (горілку), навіть папкорн і — убиті чорні кури. Їжу поливають кашасою, запалюють свічкою і творять заклинання. Також танцюють, скачуть, співають, щоб чорний дух зійшов і розв'язав проблеми. Культ умбанда нібито все виліковує, навіть рак. Програми цього

культу транслюються на телевізорі. Ось як можна чарувати: запалити три свічки, всередину поставити своє фото й написати на ній ім'я коханої людини. Вогонь з'єднає цих двох, і так можна досягнути недосяжне. А як хочете, можна ще сильніші чари творити: жабі зашити рот чорною ниткою і посадити її в баньку. При цьому треба назвати ім'я тієї особи, що ви зачаровуєте, і сказати: «Хай умре, як ця жаба». А якщо вам стане шкода і ви передумаєте, то вийміть жабу, розріжте нитки й поїть її сім днів молоком. Тоді й жаба, й зачарована людина одужають.

Чорна магія в Бразилії заборонена, але всі, навіть поліція, бояться її. А католицька церква закриває на це очі, щоб не згубити вірних.

Вранці задзвонила Неля. Сказала, що вона з В'єтрою (чоловіком) виїжджають по Олю і через пару годин будуть у нас. Якраз на цей день призначена екскурсія на «Цукрову Голову», що, поряд із статуєю Христа, вважається найкращою оздобою Ріо. Але приїзд Олі, та ще й із Нелею, для нас багато важливіший. Терпеливо чекаємо на них. А тим часом знов, уже в котрий час, дзвонимо до «Васі», і додому, й на працю. Нарешті, додзвонились.

— А де ж це ви так бродите, що й дома не ночуєте? Де ж ти, Хмелю, нічку ночував? — жартуємо.

— Та, знаєте, ще карнавал не скінчився...

— Ну, ми привезли вам те, що ви хотіли. Приїдете до нас?

— Може після праці, як їхатиму додому? Годині о четвертій?

— В цей час нас не буде. А що якби вранці, може б узяли нас на «Цукрову Голову»?

— Хібащо як їхатиму на працю...

— А коли ж ви їдете?

— О шостій ранку.

— Так тоді ж іще на «Цукор» не пускають...

— А я вас відвезу, і ви там почекаєте, поки відкриють...

— Ні, дякуємо, це нам не підходить. Приїдьте колись та заберіть свої речі. Зателефонуйте, ввечері ми будемо в готелі.

Вже й перша година дня, а Олі нема... Чи не сталось якої біди? Нічого не можемо зробити, тільки чекати. Нарешті, аж біля другої, наші гості з'явилися. Хоч, правда, ми теж ніби гості, так що не розбереш, хто гість, а хто господар. Ми вдягли наші українські сорочки, щоб нас відразу впізнали — ну, та й хотіли гарно вбратися, вигля-

дати як порядні люди, а не якісь цікагські боми. Неля, Оля і В'єйра кинулись до нас із обіймами й поцілунками. В Бразилії цілуються не тричі, як українці, а тільки двічі, але дуже широко.

— Я теж хотіла вдягнути вишиту блюзку, — вибачалась Оля. Невисока, гарненька і струнка, вона була вбрана в сіреньку сукню, що сама пошила. Я похвалила її майстерність.

— У нашій школі ми навчаємо дівчаток шити, пекти, варити. Все робимо самі, навіть муку з зерна.

Далі Неля й Оля почали розповідати, чому вони так запізнились. Коли В'єйра (зроду кариока!) замикав авто, якийсь злодюжка витягнув з його кишені документи, включно з ліцензією, кредитною карткою і, напевно, гроші. Довелось іти до поліції, складати протокол, дзвонити по всіх усюдах, так, як і в нас, коли пропадуть документи...

Проте, ця прикра подія не затьмарила радощів зустрічі. Неля казала, що вона відвикла говорити по-українському, але ми цього не помітили. Вона родом із Прудентополя, де мешкає й Оля, і з чоловіком-пенсіонером вони частенько туди навідуються.

В'єйра, після перекуски з того, що було в нашій холодильнику, запропонував повозити нас по місту. Показував усі найцікавіші будови й сади і пояснював не гірше професійного гіда, хоч без Нелі й Олі ми багато би не второпали. Потім повіз нас до свого помешкання. Тут скромний апартамент коштує від 12 до 18 тисяч, коли перевести на долляри, і для більшості кариоків це лишається недосяжною мрією. Вчитель заробляє 24 долляри на місяць... В'єйра гордий із свого мешкання. Кожну кімнату вони окремо замикають на ключ — осторога перед злодіями, які й так їх двічі обікрали... В кімнатах чистенько і затишно. Є й українські вишиті подушечки на канапі, а ще краще — українська газета «Праця», що видається при церкві в Прудентополі і яку Неля передплачує.

Неля вибачилась, що не мала часу приготувати обід, а тому В'єйра візьме нас до ресторану. А покищо — заморити червачка. Оля поставила на стіл пляшку бразилійського самогону з тростини, що називається «кашаса».

— Це з Прудентополю. Біда з цим у нас, пиячать наші люди...

Кашаса має надиво гарний запах — пахне свіжою малиною. А смакує так, як самогонка, якої я ніколи не кушту-

вала, але пробувала «скач», а досвідчені люди кажуть, що отак само смакує й самогонка.

На закуску Неля поставила кілька оливок і мисочку бобів, які треба було видушувати зі шкірки. Казала, що це один знайомий індієць дав.

В'єйра повіз нас до одного з кращих ресторанів на березі озера. Він мав неабияку репутацію тому, що раніше там був смітник. Ну, і славиться він рибою. Нам подали картки. Ціни були дуже високі, такі, як і в чикагських ресторанах. Ми чекали, що виберуть господарі, бо на бразилійські стандарти це були непомірні витрати.

В'єйра, посадивши нас, вибачився й побіг до банку анулювати свою кредитну картку. Кельнер чекав на його повернення, а покищо ми з задоволенням пили гварану. Неля замовила рибу в майонезі — це була найдешевша страва, і ми взяли те ж саме, хоч не любимо майонезу.

Довго ми чекали на В'єйру, що півтори години чекав у черзі. Але він таки достоявся, все полагодив, ми з'їли рибу, не осмілившись відгорнути набік майонез, випили чудову «кафезінью», що в ресторанах дають після їжі безкоштовно, і пішли до авта.

Біля авта сидів худий негритянський хлопчик, що простягнув руку по гроші, і В'єйра щось йому дав. Це була винагорода, бо хлопець стеріг наше авто.

А вже й темніти почало... В'єйра спохватився, що не повіз нас на Цукрову Голову чи до Спасителя, бідкався, але нічого не вдієш... Відвіз нас до готелю. Олю ми лишили ночувати в себе, щоб В'єйра не мусів її взавтра знову до нас везти. Від нашого готелю все дуже далеко...

Другого дня ми з Олею відвідали і Цукрову Голову, і статую Христа. На щастя, вони не дуже далеко одна від одной. Автобусом нам категорично не радили їхати. Ним, як і в Чикаго, їздять тільки темношкірі, і в автобусі найбільше обкрадають. Водій і кондуктор вдають, що вони нічого не бачать, а інші пасажири також сидять, як мумії. Так, як і в нас. Керівник екскурсії навчав нас не брати таксі без торгування, бо не зважаючи на офіційні правила, для туристів ціни спеціальні. Ну, ми ж маємо «язика» — нашу Олю, тож послали її до таксиста. Вона поговорила з ним і повернулася.

— Що він править?

— 100 долярів.

— Може крузерів?

Чудовий краєвид з гори Корковадо.

— О, ні, тут дуже добре вміють рахувати на доляри. Сто доларів.

— Ну, і що ви йому сказали?

— Що він божевільний.

Оля — дуже мила, ввічлива й побожна дівчина, та ще й катехитка. Я не повірила.

— Ану, скажіть мені португальською мовою, що ви йому відповіли.

Почувши «локо» (дурень), я переконалась, що таке здирство не тільки катехитку, а й янгола може розсердити.

Оля ходила ще до трьох таксистів, і кожний правив трохи менше — аж поки не найняла якогось за десять доларів. Ми їздили підйомними машинами, такими, як у Києві фунікулер; той, що віз нас на «Цукрову Голову», їхав просто сторчака. Збоку це дуже страшно, але в вагончику здається, що їдеш по землі. Навколо статуї Христа й Цукрової Голови побудовані плятформи, де є каварні, крамнички з дуже гарними сувенірами, квітники й навіть маленький звіринець. Я не здогадалась накупити бразільських самоцвітів саме тут, а потім їх у місті не могла знайти, а якщо якісь і були, то втричі дорожчі. Про те дбають єврейські комерсанти, що всі бізнеси тримають в ненаситних руках. Вони заговорювали до нас по-російськи і псували настрої, бо доводилось починати політичні супе-

речки й доводити їм те, що вони прекрасно знають, але не хочуть ствердити. По-їхньому виходило б, що ми — росіяни, а українці — це вони.

Найкраще на цих висотах — це красвиди. Можна годинами стояти й дивитися на океан, прекрасну затоку Гванабара, кучеряві крони дерев, серед яких ми марно намагалися знайти те дерево, що дало назву країні — «пао до Брасіл». Люди його винищили, так, що й на показ не залишилося.

Увечері ми подалися до нічного клубу — на вечерю й виставу. Вечеря була типово бразилійська й називалася «шугаско». Ми посідали за довгі столи, як то робиться для великих туристичних груп. На столі стандартні страви, як і в американських буфетах: безсмакові салатки, картопля, якась городина і досить смачні булочки. Але одразу, один за одним, до нас вирушили кельнери. Вони несли на списках великі шматки печеного м'яса. Поставить список вам на тарілку й ріже, поки ви не скажете «досить». Тоді за ним другий кельнер, з іншим м'ясом. Була воловина, свинина, баранина, шинка, язик, печінка й дуже смачні маленькі ковбаски (того я скуштувала аж два рази). На десерт нам дали трошки пудінгу і пару цукерок. Тоді ми пішли на концерт. Оскільки це був тиждень по карнавалі, для нас танцювали кращі дівчата з парадів. Як же вони танцювали? Перш ніж сказати про їх мистецтво, опишу їх вбрання, — схожі на вбрання бурлескних і лас-вегівських вистав, але багато більше сенсаційні. Нижче пояса майже нічого нема, сама тільки трикутна латочка. Так тут ходять не тільки на сцені, а й на пляжі і навіть по вулиці. Називається такий купальничок «танга». Ззаду тільки мотузочок, що тримає трикутничок на тілі. А як повіє вітер, красуні обмотуються легенькою спідничкою на зав'язках, що має цікаву назву: «томара-ке-кайя» («От якби вона впала!»).

Шестеро вродливих дівчат кольору кави з молоком ходили по сцені, з голими задками, загнuzдані металевими нагрудниками, а до їх пояса причеплені фантастичні павині хвости. На голові височенні споруди з пір'я і квітів. Танцюють вони головно задками, пхаючи їх під самий ніс своїм досить ординарним партнерам і публіці. Складних рухів не роблять, бо нести такі споруди на голові й на хвості, та ще на височенних стилетах, не легко. Виступала також голосиста співачка. Вона співала-співала, а далі не витримала й кинулась у вир пристрасної самби, затьма-

ривши мало рухливих тяжких пав. Не можна було розібрати, що ж її справжнє покликання: танок чи пісня. Кілька чорношкірих хлопців розважали публіку грою на місцевих інструментах — бубнах, брязкальцях. Один навіть грав на скворідці. А крім того, вигукували імена різних країн і міст, і публіка на те радісно відзивалась та горлопанила свої рідні пісні, наче без них тиждень обійтися не могла.

Вранці ми поспішаємо на сніданок. Він нам належить без додаткової платні. І що ж то за сніданок! Його можна б і не їсти — тільки дивитися на таку красу. Гори кармінного стиглого кавуна, жовтогарячої папаї, маленьких очищених пресолодких, пахучих бананів, — таких ніде в крамниці не знайдете; золоті помаранчі, соки тропічних овочів, присмажена манджоха, молочна каша з маніоки, мед, варення, булочки різних сортів... Хто хоче, може собі замовити, за додаткову ціну, яєчка. Але з такою їжею хіба ж можна хотіти чого іншого?! А ще й кава, тутешня, міцна, з добре присмажених квасольок. Бразилійці п'ють її чорною, а туристи переважно з молоком. Кельнери ходять між столами з двома пекельно гарячими глеками: в однім — кава, в іншій — кип'яче молоко. «Леч?» — питають, «з молоком?» Ми завважили, що й у їдальні, і в ліфті прислужники якісь інакші, не місцеві, дуже маленького зросту, мов діти, худенькі й довгообразі. Це — індіяни з Перу. Їх воліють наймати скоріше, ніж місцевих — може не так крадуть?

Степан подався на пляж хвилі фотографувати. А нам же казали — на пляж треба ходити тільки голими, бо все покрадуть. А в Степана новий і непоганий фотоапарат. Якби ж один, а то два, ще й із усяким причандаллям. Одне десь поставить, з іншим возиться. От якраз і вкрадуть! З готеля мені видно Степана, а також видно, що коло нього крутяться підозрілі типи. Врешті, щоб не нервуватися, я перестала дивитися. Аж ось вертається мій чоловік.

— Нічого не вкрали?

— Океан хотів мої шльопці украсти, ледве встиг ухопити. Але знайшов для тебе в океані щасливе ескудо.

Небо захмарилося, почав кропити дощ, на радість тим, хто його хоче. Оля втішала нас, що дощ скоро перейде; це тут так, як сум, що скоро замінюється радіщами — стиль життя каріоків. Ну, то ми просто сиділи й розмовляли — й наговоритись не могли. Я так хотіла відвідати українські поселення в Курітібі! То хоч розпитувала Олю. Вона чу-

*З Олею
Корчагін
біля статуї
Христа.*

дово говорить українською мовою, хоч ніколи в Україні не була. Не тільки вона, а й батьки й діди її народилися тут. Ще в кінці XIX століття прибули українці з Галичини, завербовані гандлярами на обіцяні заробітки. Привезли їх у густі праліси й кинули напризволяще. Розкидали невеличкими гуртками, далеко один від одного, а потім ті люди прорубували шлях у джунглях, щоб якимось зустрічатися.

Більшість українських піонерів загинула. Їх пожерли індіанці-людодоїди. Оточивши, забирали в полон і тримали на прив'язі, з'їдаючи їх по одному. Бідні бранці мусіли на те дивитися й чекати своєї черги без жодної надії на рятунок. Особливо тяжко було останньому... І не причислено їх до лику святих великомучеників...

А ті, що уціліли, одружувалися, дітей родили, кріпили громаду. Ніде не було португальців чи інших білих людей, крім німців, що також шукали щастя на новому континенті. Вони говорили по-німецьки. Ну, а як же мали гово-

рити українці? Певно що по-українськи, і досі так говорять, хоч уже в Парані є державна мова, португальська, є школи й університети. Але є й українські школи, українські церкви, семінарія — і українські організації, з них найбільша — Український Хліборобський Союз у Куритібі. Союз Українок там має свої відділи й посилає делегаток на з'їзди й конференції.

— А вареники у вас ліплять? — запитала я Олю.

— Та ліплять... І кашасу женуть. І сваряться, і пліткують.

— Так, як і в цілім світі.

В силу історичних і природніх умов, у Парані українська справа мабуть що найпевніша — бо молодь іще не цілком звар'ювала і тримається свого. Діти змалку ходять у рідні школи і перебувають під сильним впливом церкви, котра, на похвалу їй нехай буде сказано, далеко краще виховує молодь в національному дусі, ніж у Північній Америці. В Північній Америці молодь американізується, в Україні підкоряється москалям, то виходить — вся надія на Бразілію. Як правило, бідність помагає національній свідомості. Поки ми голодували в діпівських таборах, наша молодь, цебто, ми, також міцно свого трималася. Проте, не всі такої думки. Горді матусі й бабусі, почувши мої нарікання, ображаються й кажуть:

— Наші діти і внуки окей! Подивіться, як гарно вони танцюють! Егеж, танцюють вони гарно. В нашій молоді українські ноги й американські голови.

Оля Корчагін працює вчителькою й вихователькою дівчачого інтернату. Вона також навчає хлопців — майбутніх священників. Її брат нещодавно висвятився і працює в З'єднаних Стейтах.

Оля давно вже листується з моєю дочкою Інною. Дочка напевно буде питатися про Олю, отож я хотіла про неї знати якнайбільше.

— А що, Ольсю, чи ж у вас немає нареченого чи приятеля?

Оля показала мені свій катехитський перстеник і сказала тихенько:

— Ні, немає. Я своє життя присвятила на виховання дітей для України. Мені навіть нема часу на особисті справи. Єдина розкіш, що я собі дозволяю — це листування з людьми по цілім світі. І може коли подорожуватиму, як Бог дасть.

Бог почув її слова. Тепер Оля в Німеччині на курсах українознавства. Вона вважає, що її знання української

мови й літератури недостатні, й дуже зраділа, що не тільки вчитиме, а й сама дечого навчиться. Мене ж Оліна гарна мова зачарувала, а в розмові я виявила, що й у літературі та історії вона не спасує. Оля призналася, що також склала підручник української мови й обіцяла його прислати. Я наділила її й пані Нелю кількома своїми книжками, з котрих своєю актуальністю Олю найбільше зацікавила «Українська кров». Переглядаючи газету «Праця», я помітила на першій (!) сторінці статейку про «одне» оповідання в журналі «Веселка» про хлопчика-українця, що побував на вакаціях у Марокко й заприятелював там з арабським хлопчиком Ахмедом. Далі коротко був поданий зміст оповідання й висновок про корисну працю для добра України. В статті було зазначено число «Веселки», але не було сказано, що це оповідання написала Ганна Чернінь. Отака анонімна популярність.

— Олю, розкажіть про свою працю, про життя в школі!

— Ну, що ж вам казати? Вчимося, працюємо, виховуємо порядних людей, щоб тримали наш український прапор. Маємо мистецькі гуртки, з танцями виступаємо в містах Парани, вишиваємо, шиємо, Богу молимося...

— А як з їжею?

— Дуже скрутно. Щодня їмо те саме: риж із квасолею. М'ясо раз на тиждень, солодке також. Не дістають діти досить поживи.

— А з одежею? Як я виїжджала, саме читала лист із Бразилії, що був опублікований у «Новому шляху». В Унія да Віторія була жаклива повинь, і українці від неї тяжко постраждали. Канадські українці вислали туди кілька сот доларів, а на це чесні бразилійці відповіли; так багато лиха, що з цієї допомоги нема чого ділити! А щодо одежі, то ділять її так: ставлять людей в ряд, ідуть із пакетом, беруть речі й роздають — що кому потрапить, а потім нехай обмінюються... У нас Золотий Хрест і США один за одним шлють пакунки до Бразилії та Польщі. Інструкції наші керівниці дають такі: що тепліше — до Польщі, а літне — до Бразилії.

— Не зовсім так, як треба, — обізвалась Оля. — В Бразилії, а особливо в Парані, восени і взимку буває дуже холодно. Мені пощастило зібрати 70 плащиків, то я їх даю дітям, поки виростуть, а потім це переходить до інших.

Ну, а я зі Степаном у свої великі валізи взяли тільки

трохи вбрання для себе, а решту — для бідних українців. Оля дуже зраділа.

— Де ж це ви всього такого назбирали? Може де в крамниці вживаних речей купили?

— Ні, це все наше. Дещо стало мені тісне, а дечим можна ж і поділитися...

Мені було незручно, що я маю стільки шмаття... А скільки ще в шафах! Вирішила вислати ще, чекаю, поки Оля повернеться з Європи. Тільки, казала Оля, часом наші люди, посылаючи пакунки до Бразилії, не зазначають, що це — подарунок, і тоді на бідних паранців накладають непосильні мита.

15 березня я задзвонила до Віри Вовк. Думала тільки поговорити — нещодавно ж ми бачилися в Чикаго — але Віра дуже просила відвідати її й детально розказала, як до неї їхати жовтим маленьким автобусом — саме тим, що вважається дуже небезпечним. Ну, ми вирішили: Віра ж і кароока, і каріока, то знає, що каже, і боятися нема чого. Не такий чорт страшний, як його малюють. Вийшли на зупинку саме коло нашого готелю. Там стоїть поліцей.

— Не їдьте автобусом! Візьміть таксі.

Еге, якраз візьмеш, як він сто доларів править. А Оля вже додому поїхала, не pomoже.

Тільки він відійшов, підходить вродлива смуглява дівчина в купелівках, не розібрати, чи «наша», чи «їхня», і схвильовано промовляє:

— Невже відважуєтесь їхати автобусом? То хоч здійміть намисто!

— Та воно ж фальшиве, хай собі беруть...

— Не має значення. Поки вони розберуть, що то не справжні перли, ви вже лежатимете на підлозі... А шлюбний перстень із діамантом? Скиньте!

— Не можу. За кілька десятків літ я потовщала, і вже не можу скинути обручки.

— То хоч оберніть всередину долоні. Ну, ось ваш автобус. Не нарікайте на Бога!

В автобусі не так уже й страшно, ми щасливо доїхали до своєї зупинки; трохи поблукали, шукаючи вулиці Сан Салвадор, потинялись між п'яними бомами, знайшли Вірин будинок, куди нас, відімкнувши ворота, пустив сторож. Віра з обіймами вийшла назустріч. Ну, який же це Вовк! Це — справжня киця. Її приміщення — як музей із вишуканими, унікальними експонатами, здебільша українськими, але також і бразилійськими — Віра тримає компанію з

місцевими мистцями. Між ними міцна угода — продавати один одному твори. І так, завдяки місцевій дружбі й інтернаціональним зв'язкам, всі твори Віри Вовк успішно продаються. Вона весь час у мандрах, і в порівнянні з нею я — домосид.

Віра нас повезла автобусом до найстаршої частини міста, куди туристів не водять. Коло старого будинку тече річка, що колись була повноводою, і ще тепер в берегах порубані кам'яні сходи, по котрих рабині сходили до річки прати білизну. Тепер від річки лишилася брудна канава. Старі будинки не пустують, в них живе малярська богема, також приятелі Віри Вовк. Наступна наша зупинка була в церкві св. Бернардина — барокко, з позолоченою чудовою різьбою. Віра зайшла в капличку помолитися, а ми присіли в прохолодній церкві й роздивлялися, як кілька туристів поводитися: дехто молився, дехто їв у церкві морозиво, а дехто робив одне і друге.

— А тепер поїдемо до мене на обід, — сказала панна Віра. — Моя служниця зварила вчора курку, а я дещо до цього додаю.

Чекаємо на зупинці. Як підійшов автобус, між нами втерлися два мулати. Віра йшла попереду; купила квитки, оглядаючись на нас. Ми ввійшли через турнікет, сіли на вільні місця, не разом, але близько одне від одного. І раптом бачимо — Вірине лице поблідло, і вона голосно закричала по-португальськи:

— Ти вкрав мій гаманець! Зараз же віддай! Я бачила!

Той, до кого вона зверталась, щось пробурмотів і, разом із своїм напарником, швиденько вибіг з автобуса. Ніхто не сказав ні слова, але один із пасажирів показав пальцем на підлогу:

— Одне ваш гаманець. Він кинув його на підлогу.

Деякий час ми не могли отямитись! Нам було дуже прикро, що Віра так перелякалася, бо це було напевно через нас. Ми говорили українською мовою, і злодюжки вирішили, що всі ми — туристи. У нас в руках нічого не було, а Віра купувала квитки, і злодії бачили, що в неї є гроші. Коли ж Віра заговорила доброю португальською мовою, це злодіїв ошелешило, і вони відступили.

З таким геппі-ендом ми прибули до Віри на обід. Почekali, поки вона зварила швиденько молоденької картоплі та зробила салатку, а тоді випили заздалегідь прохолоджену пляшечку німецького вина. Етикетку з пляшки Віра приліпила на холодильник: це колекція на згадку про зу-

Гостина у Віри Вовк.

стрічі з цікавими людьми. Отож і ми попали в її музей. На десерт Віра дещо нам прочитала зі своїх поезій і розповідала прецікаві речі з життя українських митців.

Життя Віри в Ріо нелегке. Вона викладає різні дисципліни — мови, літератури, історію — в кількох вищих школах і мусить туди далеко їхати, а без свого авта це нелегко і не зовсім безпечно, хоч, як каже Віра, колись було зовсім безпечно; це тепер щось таке сталося з «її містом». Тому вона чекає з надією того, здається, недалекого часу, коли зможе взяти заслужену пенсію й писати твори великого розміру.

Найприємнішою частиною нашої подорожі, якщо не рахувати зустрічі з Олею, була подорож автобусом до Петрополісу — літньої резиденції короля Педро II, вогнище культури і прогресу в золоті часи Бразилії. Після скасування монархії, в розкішній палаці ще живе внук принцеси Ізабелли, принц Петро, що не зважаючи на свою блакитну кров, не б'є байдиків, а урядує в бюрі продажу будинків. Петрополіс надзвичайно гарний, лежить у горах Орган, і там завжди на десять ступнів холодніше, ніж у Ріо. Мій чоловік запитав екскурсовода, з чого тут люди живуть — адже немає фабрик-заводів чи плянтацій.

— Самі себе обслуговують.

Правда, є тут фабрика шоколадних цукерок, досить

дорогих і не таких добрих: в них покладено забагато цукру. І, здається, це не задля економії, а просто такий у бразилійців смак. Всі їх купували, а хіба ми гірші? І ми купили. Зате тут дуже смачне морозиво і недорогі аметисти — але нам не дали часу на закупи, навіть і на морозиво. Разом дорога в обидва кінці яких 160 миль, тож оглянувши двірець, ми поспішали додому. Правда, наша директорка спинила автобус на перехресті, де стояв продавець бананів, і купила для нас цілу гілку гарних, солодких маленьких бананчиків та й пустила її між нами на частування. Це теж добрий спосіб приласкавити туристів, щоб дали щось «на чай».

Ось уже нас відвезли на аеропорт. Чекаємо на свій літак, а нас іще запрошують до ювелірних крамниць, котрих і на аеропорті не бракує. Всюдисущий діамантний король Штерн обіцяє продати свої скарби на 10% дешевше, ніж у місті. А ми в Ріо уперто його бойкотували. Та й нащо нам врешті діаманти, коли ми й без них окей?! Але тут ми не встояли.

— Слухай, — каже мені Степан, — он же скоро твій день народження. Ходімо, я куплю тобі фігу.

І купив. Подарував мені на день народження фігу, цебто дулю. Золоту. Португальською мовою дуля називається «фіга», і це є справжнісінька дуля — амулет, що туземці носять на щастя. Тільки самому собі фігу купити не можна; треба щоб хтось тобі дав дулю.

Летіли з тим самим товариством, тільки тепер вони були тверезі, тихі. Мабуть, досить напилися в Ріо. Коло нас сидів той самий порядний молодий чоловік, що виявився не студентом, а молодим адвокатом. Він уже був знайомий з усіма студентами, бо разом із ними тиждень жив у тім самім готелі. Коли літак наближався до ЗСА, одна емансипована дівчина підійшла до молодого правника, міцно його поцілувала в уста і сказала:

— Хоч тобі і тридцять літ, а ти їй-бо о-кей!

Так закінчилася ця незвичайна подорож. А знайомі мене питають:

— А тепер куди? Ви вже мабуть ускрізь побували?

О ні, далеко не скрізь!

*Хочу до Китаю,
Хочу, та ще й як,
А грошей не маю
Стільки на літак.
От якби Галіні
Крила янголіні!*

МАНЬЯНА!

Є на світі письменники, є мандрівники. Одного якісь мікроби змушують мережити папір, а в найгіршій стадії цієї хвороби — ще й віршами; другого щось у крові непереможно жене мандрувати, для себе «завойовувати» нові території. Коли ж ці дві хвороби поєднуються в одній особі — з'являється письменник-мандрівник, а більш прозаїчно — репортажист. Ця солодка інфлюєнца не покидає мене ніколи, аж поки не вирушу в свою останню мандрівку. Отож, любі читачі — їдьмо зі мною знов!

До Мехіко мені щось не хотілось їхати. Більше манили інші далекі землі — Гаїті, Індія, Японія... Манила навіть Маніла. Але відстрашували кошти. До Мехіко не хотілося тому, що в Америці повно мексиканців, і надокучили вони нам гірше гіркої редьки. Дехто вважає, що ліпше вже з неграми жити, ніж із мексиканцями, бо з неграми, принаймні, можна порозумітися, а мексиканець приставить тобі ножа до горла, й ти не знаєш, як йому пояснити, що ще не хочеться на той світ. Одна бабця з української Бреханівки в такій ситуації не розгубилась і пояснила йому по-українськи:

— Ну, чого до мене причепився? Я ж така сама діпі, як і ти, тільки ти переліз через кордон начорно, а я — набіло. Але й я набрехала на скринінгу й згідно з паспортом народилась у Львові, де навіть ніколи не бувала... Так що ми обоє рябоє.

І мексиканець якось зрозумів, не відібрав від бабці її порожньої торбинки й відпустив її, промовивши «Маньяна!».

— А мене звать Тетяна, — в риму відповіла бабуся.

Отож, думаємо, нащо їхати в Мехіко, коли маємо його тут? І їх, і їхню музику, і їхню їжу. Чілі, такося й інші гарячі страви давно вже запроваджені в щоденнім харчуванні Америки й чудово діють на улькуси й гастрити.

Але, з другого боку, крім Канади, яка «не рахується»,

Мехіко — це єдина держава на нашій континенті, з якою ми маємо кордон. Як же той кордон не перейти, поки можна? Бо хто зна, що буде «маньяна» з нами, з ними, й із міжнародньою ситуацією? А ціна покищо приступна.

Що ж, годі товкти у вступі воду в ступі, поетично висловлюючись. З агенцією полагодили досить швидко, і в снігопад одного лютого дня відлетіли, з запізненням на півгодини. Коли виходили на старт, бачили літак, що два дні тому мало не збився при злеті з іншим літаком, повернувся й так лежав іще й сьогодні. Наш пілот мало на нього не наїхав, бо так було туманно. Злетіли, як у густе молоко, аж поки не пробились крізь туман і хмари та не побачили сліпучосинє небо. Під нами густі хмари, як бита сметана.

На літаку всі оголошення — двома мовами. Навколо нас, наскільки дозволяють мотори, чуємо еспанську мову: більшість пасажирів — смугляві мексиканці. Їхні діти бігають і викручуються, як циганчата.

Внизу, мабуть, великі снігопади, бо під нами хмари тяжкі й непроглядні; насідають одна на одну й творять високі гори.

Замість того, щоб почастивати нас чимсь ароматним, стюардеса кропить наші речі, та й нас самих, смердючою рідиною. Це щоб охоронити від занечиснення прекрасне Мехіко. Цебто, щоб наші какрочі не завоювали їхніх кукарач.

Летимо в країну великого багатства й іще більших злиднів. В країну великої культури старовинних індієських племен і застрашуючої неписьменности й примітивности. До нашого сусіда — ворога й приятеля, від якого ЗСА забрала величезні території, кращі шматки південно-західних земель. Коли б Мехіко вбралось у силу, напевно зажадало б їх повернення. Але є ще й спосіб мирної окупації: легально й нелегально Мехіко висилає в ЗСА цілі ешелюни своїх громадян, що знаходять тут працю, обростають салом, підтримують рідню в батьківщині й вимагають повних, або й більших, ніж усі, прав у країні нового поселення. Це не українці, що радо позбуваються свого акцента й із презирством дивляться на тих, хто в англійській частині своєї промови вимовляє «дзе» і «пліс». Українська мова вистачає для кількох слів під час обіду, то чого ж за неї змагатись?!

Може б і мексиканці були тихіші, але в їх руках опи-

нилась якимсь чудом потужна зброя: НАФТА. І коли мексиканський президент став показувати коники Картерові, мексиканці підтримали його в американських містах: не боячись депортації, вони заштурмували Міську раду, вимагаючи собі прав і привілеїв.

Так, за неточними підрахунками, Мехіко має вдвічі більше нафти, ніж араби. Але чи мають вони вдвічі більше розуму — буде видно.

Пілот оголошує, що вже перелітаємо кордон. Скоро будемо сідати. Нічого не видно, й тут густі хмари. Пілот каже, що внизу йде дощ. На підтвердження його слів, в ліве крило, коло якого ми сидимо, щось сильно б'є й спалахує іскрами, аж захитався літак. Чи маємо прощатися зі світом? Але ні, летимо далі, вниз — але не стрімголов. Пілот мовчить яку хвилину, а потім сповіщає, що «біля нас» вдарила блискавка. Як це «біля нас»? В що ж інше вона вдарила, як не в наш літак? В кожному разі, нічого не сталося.

Мексиканці починають гарним хором співати своє «Ай-яй-яй-яй!», бо вони з грошима прибули в свою країну й будуть їх тут на всі боки розкидати. Дощ уже перестав, але навкруги калюжі.

Чекаємо біля «каруселі», поки прибудуть наші валізи. Ось одна, видно вже й другу. Але поки ми їх взяли, з-під самого носа в нас їх вихопив спритний мексиканський носій і поклав на возика. Ми пішли за ним. Провізши кілька кроків до брами, носій зняв валізки на підлогу й простягнув руку по нагороду. Степан поклав йому доляра.

— Що ти робиш? За п'ять кроків — доляра? Так ми без грошей зостанемось! Я за доляр п'ятнадцять хвилин працюю!

Взявши свої легенькі валізи, ми вийшли надвір, шукаючи представника нашої тури. Ізнов підскочив носильник, але ми вже не дали валіз.

— Вам шкода дати мені заробіток?

— Ми вже одному заплатили.

— Так то ж було до дверей, а тепер — від дверей.

— Нічого, ми й самі подужаємо, а крім того, ще й нашого автобуса нема.

Маленький зграбний автобус повіз нас до готелю. Спереду, біля водія, сиділа його дружина й донечка. Дружина була молода й гарна, але так страшно нафарбована, що її лице виглядало на маску. Тут усі жінки так гримуються, і

тепер тільки я щось почну робити з лицем, мій чоловік незадоволено завважує:

— Намазуєшся, як мексиканка!

Дівчатко було чарівне, й одержало від нас шоколядку. Чому люди такі несправедливі, що люблять гарних, і навіть вродливу дитину частують щедріше, ніж негарну? Чому чоловіки одружуються з гарними, а не з добросердими жінками? А потім мають клопіт! Чому? Але так воно є.

Готель Васко де Квірога — старий і старовинний. Названий на честь начебто добросердого еспанського єзуїта, що помагав бідним. В готелі все з колоніальних часів, навіть книжки. Книжки є німецькою, данською, шведською, еспанською й, звичайно, англійською мовами, на корінці однієї читаємо «Hitler's Weg»; але дверцята до шаф замкнені. Просити ключа не варт, бо хто ж то би їхав до Мехіко читати про Гітлера!

Наша кімната — в старо-іспанському стилі, з приватним двором-садом із кактусів та гібісків. Думали, що гарячої води в готелі нема, але вона є, тільки треба відкрити грант і хвилину із десяти почекати. Але в Мехіко ніхто не поспішає. Маньяна!

На столі — карафка води. Хочеться пити. Але нас попереджали: води пити не можна. Тож ми взяли із собою кип'ятильник — на щастя, електрика в Мехіко має той самий вольтаж, що в ЗСА, так що ми робили собі чай, а також і для чищення зубів уживали переварену воду. Обачні туристи не їдять у Мехіко свіжої городини чи салати, не п'ють молока, яке тут не пастеризоване, й стараються обідати в своїм готелі або в ресторанах, розрахованих на туристів. Бо інакше станеться з вами те, що тут називається «помстою Монтецуми». І не з одним у нашій групі та «монтецума» трапилась.

Повечерявши в нашій готелі стерильною куркою, ми пішли роздивлятися на місто. Наш готель знаходився в так званій «рожевій» дільниці, як нам сказали, дуже елегантній. Але коли ми запитали, а чому ж то ця дільниця називається рожевою, то нам дали скандальну інформацію: колись це був район публічних домів, ознакою яких було рожеве світло. Правда, ми пішки обійшли наші бляки кілька разів і нічого «рожевого» не бачили, крім однієї закоханої пари, що, опершись на запарковане авто, пристрасно цілувалась, але в цім нічого поганого нема. Біля нашого готелю був маленький іспанський пляц із фонтанчиком і квітничками. На вулицях було багато псів. Тут же

з ними гралися діти, здебільша босі, брудні й обідрані. Мочились вони просто на вулиці, не стидуючись нікого. Проходжувались під ручку низького зросту прилизані молодики з такими ж низенькими сеньйорітами, на височених закахуках і з зачісками, як вавилонські вежі, з чорними, як сажа, бровами, синьо підведеними очима й криваво-червоними устами — моторошне вражіння, але така тут мода. Ми вийшли на головний бульвар Реформа й пішли до розкішного готелю Континенталь по марки. Це справжній комбінат із крамницями, поштою, перукарнею, скрізь люстри, мармур, килими... Вийшли ми з Континенталю, а під ним двоє жебраків: зліва — дівча літ семи, а справа її мати, нещасна виснажена жінка. «Tengo hambre (я голодна)», — повторяли вони, і ці два слова завчили всі туристи, бо вони нас супроводжували по цілій країні.

Уранці поїхали оглядати місто. Мехіко Ситі збудовано на руїнах колишнього ацтекського міста. Ті, що шкодують ацтеків, мусять мати на увазі, що й вони витіснили — або вимордували старші від них, ще не досліджені археологами культури ольмеків, толтеків, запотеків, майя — і хто знає ще кого...

В кожному разі, відомо, що десь у 1325 р. ацтеки побудували свою столицю Тенохтітлан, таку чудову, що еспанці остовпіли, побачивши її красу. Місто було перенизане каналами, водопроводи постачали чисту воду з джерел Чапултепека. На площах височіли храми й піраміди, шуміли барвисті базари. В храмах приносили людські жертви жорстоким і химерним богам. Боги вимагали багато жертв, або так ацтеки міркували, і запасом для церемоній були положені іноплемінці. А жреці розкошували. Але імперія ацтеків була затривожена чутками, що по морю плывуть якісь «хати» з людьми, зовсім не такими, як на цім терені. Деякі судна поминали побережжя затоки й пливли далі, але в 1519 році Гернан Кортес причалив до берега. В нього був чортячої сили порох і незнані тут страховидла — коні. Підступно завоювавши цю країну, еспанці почали її грабувати. Вони зруйнували столицю ацтеків і збудували на тім самім місці Мехіко Ситі. Прийшли новіші часи, Мехіко вибороло незалежність, з'явилися нові будови, але загалом місто зберігає свій первісний еспанський стиль. Через те, що тут нема зими, будівлі не дуже нищатья й тримаються довго. Наші вправні гіді, студенти Туліо й Віктор, спочатку розповіли, що знали, а потім сказали, що вони готові відповідати на всі наші запитання, крім політики й релігії.

— А чому таке обмеження?

— Бо політика небезпечна, а релігія відокремлена від держави.

Так, не дивлячись на те, що Мехіко — найміцніший пляцдарм католицизму, держава твердо наголосила відокремлення, й чимало монастирів та церковних закладів збанкрутували, бо побожне, але розпачливо бідне населення не в силі настачити на потреби церкви.

Офіційно в місті мешкає щось із 13 мільйонів населення. Тринадцять мільйонів! Це, мабуть, найбільше місто в світі, особливо, коли взяти до уваги всіх жебраків і шукачів поживи, що звідусіль їдуть, ідуть і повзуть по столиці й живуть на бруках і в парках. А якщо ще додати туристів, то й подумати страшно, скільки тут людей. А страшно подумати тому, що, власне, місто стоїть на не зовсім осушеному озері, з якого відвели воду й вистелили дно бамбуком. В місті постійно відбуваються землетруси, але м'яке дно не дає їх відчутти. Проте, коли скаля Ріхтера піде поза п'ять ступнів, все дрижить і труситься. На щастя, нам такого не трапилось. Місто щороку западає на 5-7 цалів, і песимісти пророкують, що колись воно зовсім провалиться під вагою величезного населення з будинками й транспортом. Але покищо ніхто тим не журиться. Туристи прибувають цілими арміями, а мексиканці їх розважають і самі розважаються. Життя йде вперед!

Проте, люди тут не квапляться. Що не встигнеш, завжди можна зробити завтра, маньяна. Авт стільки, що не вміщаються на вулицях і площах. Тому в Мехіко Сіті постійно «gush hour». Коли б ви не їхали, з міста можна виїхати тільки черепашою швидкістю. Нічого не pomoже, тому треба взяти себе в руки й не нервуватись. На виїзд із міста тратиться до двох годин, але, треба віддати належне керівництву турів, цей час вираховується з поїздки, так що коли ви замовите чотиригодинний тур, ті марно витрачені дві години не йдуть в рахунок. І не так уже зле: їдучи помаленьку, можна багато чого цікавого побачити й до людей придивитися. Газолін тут дорогий, 1 1/2 доляри за гальон, в той час, як у ЗСА 58 центів. Але не дивлячись на дорожнечу, авт на вулиці повно, отже, якось на газолін знаходяться гроші. А заробляє тут робітник в середньому 5 доларів на день.

Раптом скажено заревли сирени. У нас так виють пожежні авта або швидка допомога.

— Це президент іде до свого бюро, на головну площу

міста, так зване Сокало. Такі площі є в кожному місті, вони величезні й містять головні урядові установи. Президент їхав до Національного Палацу, що являється другою найбільшою будівлею Американського континенту. А яка перша? О, це ж наше Чикаго тримає рекорд: Мерчендайз Март! Цікаво про таке довідатися не «вдома», а в Мехіко.

О 12:30 Президент іде до свого будинку в Чапультек парку. Знову виття сирен і збитий транспорт.

Під палацом жebraють брудні невміті діти з гітаркою. Хоч повно тут поліції, дітей не проганяють.

Палац величезний, довжиною на чотири бльоки. В нім працює понад 18 тисяч службовців. Коли збудований цей палац, ніхто не може сказати, бо оригінальний палац Кортеса проходив через серії руйнацій і реставрацій; але принаймні з 1693 року палац був без істотних змін, крім однієї: в 1929-35 рр. стіни палацу розмалював найбільший національний маляр Мехіко — Дієго Ривера. Ці барвисті й детальні фрески в подробицях змальовують цілу історію країни, не оминаючи нічого. З самих тільки цих картин можна вивчити все-все про минуле, та й про сучасне Мехіко. Але на це треба було б потратити місяці.

А ми спиняємось над деякими з картин, і вони миготять калейдоскопом облич і краєвидів, аж голова йде обертом.

Ось ацтеки. Діти їхні бавляться цяцьками на коліщатах — отже, ацтеки знали колесо. Нам, може, це дивно, а в ті часи, коли просто волочили тягар по землі, винахід колеса був справою геніяльною, і ті народи, що до цього додумались, вважались найрозумнішими. Якби тепер ізолювати немовлят і дати їм змогу пройти цивілізацію з початку, не знати, чи скоро б вони додумались до колеса.

Ось картина, що показує індіан з їх автохтонними тваринами: козами й товстенькими собачками — сквінкі, котрі не вміли сторожити хати, але годовано їх просто на м'ясо, як свинок. А на човнах змальовано еспанців, із тваринами, що вони їх завезли до Мехіко з Еспанії: коні, вівці, свині, корови й навіть — о, яке страхіття! — слон!

Через те, що мексиканці й досі ненавидять Кортеса, на картинах його зображено потворою, кривоногим, із лицем дегенерата. Деякі дослідники на підставі вимірів костей та черепа доводять, що Кортес справді таким був, особливо після того, як він захворів на венеричну хворобу. Кортес, зустрівшись з вождем Монтецумою, заявив, що він хворий на дуже спеціальну хворобу, яку можна лікувати тільки

золотом — тому то він і прибув до Мехіко. Проте, стільки ліків, як йому було потрібно, він у Мехіко не знайшов.

Другим шедевром міста є центральна бібліотека Мексиканського Національного Університету — мозаїка, що знов же відтворює всю історію країни, від давнини по сьогодні. Все це нагромаджено й навіть наляпано так, що годі в тім розібратися, але здалеку й на фотознімках виглядає фотогенічно й привабливо. Університет — це гігантська мексиканська писанка. Університет, до речі, існує з 1553 року й являється першим таким закладом на континенті.

Цей гарний і просторий університет займає біля 500 акрів, і коли на щось не вистачає місця, підбудовують нові корпуси. Навчання майже безкоштовне (250 пезів вписового), і можна б думати, що важко добитись у цей храм науки. Але нічого подібного! Студентів не досить, і якби не закордонні студенти, то може б клясні кімнати й були порожні. Справа в тім, що навіть школу важко закінчити бідним дітям, що не мають чого їсти, в що вдягнутися й купити підручники. Вони хотіли б працювати, а не вчитись. Але на працю, навіть фізичну (на фабриці) не приймають без середньої освіти — отже, замкнене коло... Треба сказати, що в цій країні є й легші колледжі, для тих, кому важко вчитись в університеті. Колись освітній рівень, безумовно, підвищиться... Маньяна!

Йдемо по великому Чапультапек парку (це означає, мовою нагуатл, коника-стрибунця), де мешканці міста збираються на пікніки й з апетитом уминають тортії під агавами й кактусами. Всесторонньо-корисну агаву ми побачили в маленькім містечку, де продаються срібні прикраси — з майже стовідсотково чистого срібла, що не темніє (вдома воно таки потемніло). Перед крамничкою лежав п'яний осел. П'яний — бо для кожної групки відвідувачів його напували пляшкою пива. Зробили тварину алкоголіком, а люди тішились. Мені погано стало від такої мерзоти.

Коло осла ріс ні в чім не повинний кактус — агава. Індієнин вломив один листок, чи як той м'ясистий, соковитий відросток назвати, відламав кінцеву шпичку так, що слідом потяглась довга, міцна волокниста й промовив: «Ось вже готова голка з ниткою». Потім він віддер тонюсіньку плівку з листка й показав нам: «А це — папір». З агави також виробляють міцне мотуззя, нитки й тканину. Листям покривають дахи і годують худобу. Ним же палять в печі.

А в серцевині, поміж листям, збирається сік, з якого роблять міцні напої: пульке, мескалін і текілу. Дехто попробував соку просто з кактуса, але я не схотіла, бо не була певна, чи не причастився до того переді мною п'яний осел.

В крамниці, крім біжутерії, виставлені також прекрасні мозаїчні оніксові столики. Бізнес іде по-модерному: можна записати столик на «ВІЗУ», і його вам пришлють. Дивно, але кажуть, що ризику нема.

Якщо записуетесь на тур, у маршруті є кілька «козирних» пунктів, а решта — пишні назви, що часом означають просто те, що водій повезе вас повз віллу президента Портійо або повз один із парків. Але добре, що тут не ховають злидні. Навпаки, везуть і до найбідніших околиць, де будинки обдерті не тільки тому, що люди ліниви, а й тому, головне, що нема за що купити фарби. Та що будинки! Поруч із пишним готелем часто можна побачити собаку буду без вікон і без дверей, але з «фіранками»: на лінві колишуться так-сяк випрані штанята й пелюшки. Не диво, що багато дітей і навіть дорослих ходять невмитими, бо в їхніх жалюгідних житлах немає води. Брунатна шкіра принаймні трохи ховає бруд. По грубим, ще мабуть ацтеками вимощенім бруці ідемо на Індіанський базар. Щось на зразок Вулиці Максвел, життєвого базару в Чикаго, але багато більш мальовничий. Це — базар не для туристів, а для місцевого населення, тому тут менше барвистих товарів, розрахованих на чужинців. Тут практичні, теплі вбрання, багато дитячої одяжі, ковдри, светри — і повно харчів: цибуля (по-еспанськи «себойя», той самий індоевропейський корінь), банани, помаранчі, помідори, риба, м'ясо (хто зна з якого звіра). І тут же скрізь жарівні й пічечки, на них смажать і печуть м'ясо, коржі, кукурудзу — так смачно пахне, що хотілось би скуштувати — але боїмося помсти Монтецуми. А поміж ятками ходять троїсті музики з гітарами, одягнені в чорні обтислі костюми, рясно оздоблені сріблом, із ширококрисими капелюхами, що з ними вдвох не можна було б пройти хідником, щоб когось не зачепити. Також продається багато квітів — ціле море сліпуче-яскравих, свіжих букетів. І хоч люди бідні, квіти купують. Дівчата прикрашають ними свої зачіски або пришпилюють до вирізу сукні.

І тут повно старців, і їм мексиканці дають шматочок їжі, діляться.

— Чого у вас тільки старців? Невже такі бідні?

— Так. Молодші ще якось дають собі раду, а старим і німечним зле.

— А соціальне забезпечення?

— Це недосяжна мрія. Щоб отримати пенсію, треба 17 літ працювати, а хто може таким похвалитися? То праці нема, то працювати не хочеться...

Але уряд про це піклується й обіцяє реформи. Колись буде краще. Маньяна!

Біля однієї ятки Степан випив пива. Нічого собі, добре, й навіть холодне. Правда, а Мехіко Ситі, що лежить на горах, не було дуже тепло — отак десь біля 65 фаренгайта.

— Але треба ж чимсь закусити. Чи міг би я з'їсти одне тако?

— Ні! Ні! — злякано закричали обидва наші гіді. — Нізащо!

Вони боялись відповідальності, на випадок якби туриста напала «швидка Настя». Сьогодні вранці одна туристка в готелі скаржилась, що їй після вчорашньої вечері погано. Господар співчутливо кивав головою й винувато посміхався. Але кухар був дуже темпераментний. Почувши одним вухом цю мову, він вибіг із кухні, як стояв, зі шматом ковбаси в руках, і запротестував:

— Пані, крім вас мою вечерю їли сімдесят гостей, і нікого, крім вас, не взяв біс. Краще ви признайтеся, куди ще заходили на перекуску, як до півночі десь валандались по місту.

Їдемо через Лос Піньос (Сосни) — найбагатшу дільницю, де й президент проживає. Тут же резиденція кінозірки Долорес дель Ріо. На бульварі два ряди ананасових пальм, що ростуть тільки на високих пляях. Скрізь чисто, як замечено, бо таки й замечено: найняті працівники стараються, виконують свої обов'язки дуже сумлінно, бо якщо ні, то їх проженуть, а наймуть когось іншого, з тих, що благально чекають своєї черги. Тут ростуть навіть завезені з Австралії евкалипти, а про квіткові кліумби й говорити годі: це — живі картини, висаджені орнаментом. В лютім місяці дощам іти не належить, але, як каже місцеве прислів'я, «Febuario loco e marzo un rосо» (лютий здури́в, а березень і поготів). І серед квітів повно різних пам'ятників. «Тут кожний має свій монумент», — пояснює наш гід. Часом якийсь тиран за життя поставить собі пам'ятник, а як піде на той світ, то пам'ятник лишається, хоч населення зовсім його не шанує, або й ненавидить, як наприклад, еспанського короля Чарлза VI; вельможні наймали най-

кращих мистців для роботи над статуями, і нарід цінує їх талант і не скидає з п'єдесталів ненависних бурбонів. Врешті решт, тепер то тільки натурщики, вони згнули, а твір — безсмертний.

А ось так звані Сади Ляви. Три тисячі літ тому вулкан залляв південну частину міста лявиною, і залишки її видно скрізь, в тім числі й на подвір'ях університету. Ляву дуже доцільно використовують тут для мурів, споруд, огорож і скульптур. Тут же стоїть, як Мemento морі, кругла піраміда Бога Вогню.

«Пливучі сади Сочімілко»... Що за приманлива назва!

— Не забудь фотоапарати! Ото вже буде що світлити! Це щось як сади Семіраміди!

Заходимо в браму, сідаємо на плескати широкі човни з покривами, завітчані паперовими гірляндами — і попливли. І одразу ж за нами в погоню вирушила ціла фльотилія торгівців. На своїх човниках вони мали сувої килимів, светрів, блюзок, шалів. Все це вони розгортали, як стяги, й манили нас, привітно усміхаючись. Ми пливли поміж надиво нецікавими берегами, на яких нічого не цвіло.

— Що це за сади? Ні однієї квітки!

— А оце що? — показав наш весляр на паперові гірлянди.

Але якби на побережжях і були квіти, торгівці нам не дали б їх побачити. Вони затуляли горизонт своїми плахтами й сіпали нас за поли. Одна туристка, молода зовсім дівчина, видно, знала про такі напасті й була готова купити одне пончо, килим із діркою для голови. Але вона хотіла взяти її дешево. Торгівець, пезо за пезом, спускав ціну, а дівчина не здавалась. Він прилип до нашого човна, навіть не веслував, в тримався рукою за наш човен і плив на чужій силі, але наш весляр не перечив. Може, це був його свояк. Аж як ми повернули до пристані, й більш нічого не лишилось у перспективі, торгівець обтер піт на чолі і здався, віддав за ту ціну, що хотіла дівчина. Ми всі зареготали, в тім числі й компаньйон дівчини, можливо її наречений. Мабуть йому сподобалось, що з неї вийде така практична жона. А я, на місці чоловіка, не хотіла б такої дріб'язково-жаденної жінки. Така й у приватнім житті торгувалась би доценту.

Ми ще поблукали в парку, а потім сіли в автобус, щоб побачити, як ним їхати. Завважили, що в деяких автобусах повно людей, а в деяких порожньо. І там, де скільки хочеш порожніх місць, люди стоять і не сідають. Розгадка цього

ребуса така: «сидячі» місця вдвоє дорожчі від «стоячих». В місті є також підземка, де за чотири станції беруть 1 1/2 пеза, а далі — пезо за кожну додаткову зупинку.

На жаль, ми втрапили в такий час, що немає виступу славного Балет Фолклоріко де Мехіко (Мексиканський Народний Балет). Я його один раз бачила не де інакше, як у нашім славнім Чікаго, але дуже хотіла побачити тут, бо на гастролях висилають лише частину трупи, й не обов'язково найкращу. Те, що я бачила в Чікаго, мені дуже сподобалось. Справжня кляса, темп поєднаний із високою технікою й культурою. Але в нашім готелі ми мали маленький «ерзац»: кільканадцять вродливих дівчат і два молодики демонстрували вбрання з різних районів Мехіко й деякі танці. Мехіко — це федерація 10 стейтів (повна назва — З'єднані Стейти Мехіко, при чому, Мехітлі — це ім'я ацтекського бога війни, а «ко» — означає «місце»; отож, войовнича це країна!). І кожний стейт цілком відмінний своїм кліматом, типом населення, мовою й убранням. Так що цілий виступ справляє дуже глибоке вражіння й ніколи не загрожує монотонністю.

Снідали ми щодня з нашім готелі. Скучили за вареною кашею й попросили, щоб нам її дали. Розчарування: нам принесли дві пачечки американської сухої каші, *corn flakes*, і глечик водянистого молока. Другого ранку ми підкреслили, що хочемо варену кашу — або ніяку. Кухар зробив кислу міну, бо вареної каші не було, й він її спеціально для нас мусів готувати. Інші туристи їли яєшню, не боячись холестеролу, й каші не домагалися. Але обідати ходили в ресторан «ВІП» на Реформу. Це був американського типу недорогий ресторан, з чистими незастеленими столами, м'якими кріслами й вікнами на всю стіну, з яких видно було все, що діялось на вулиці. От тільки моторошно ставало від голодних дитячих поглядів, що провозжали кожний шматок їжі. Раптом як з відра полився дощ, дітлахи повтікали, й ми сиділи в ресторані довше, ніж плянували, бо не запаслися парасолею чи плащами. З вулиць до нашого ресторану повтікало багато туристів і навіть місцевого населення, так що стало тісно. Всі столики були зайняті. Місцеві замовляли за 50 пезів шматочок пая й каву й із тим сиділи добрих дві години. Ми їли смачну рибу, курку, стейк, і все коштувало дешевше, ніж у ЗСА. За п'ять долярів можна було дуже добре пообідати.

Мехіко славне розкішними церквами, де всередині все визолочене, висріблене, викладене мармуром і коштовним

камінням. Недалеко від Національного Палацу, на Сокало площі, стоїть Катедральний Собор XVII століття, найбільша церква країни. Поспішаючи за екскурсоводом, я йшла й записувала дещо в бльокнот, і не побачивши східців, спіткнулась і впала. Це мені трапляється, бо не можна разом писати й ходити, а я пробую. Порвала панчохи, але ноги не поранила. Мексиканські боги не проти мене, бо я доброзичливо ставлюсь до їх країн. Люблю природу цю квітучу й веселих та безжурних людей — вони тут, на своїй землі, незрівняно кращі, ніж у Чікаго. Тут вони природні, незіпсовані й не захланні.

Катедра будувалась від 1531 до 1772 року — мексиканськими темпами — але навечно. Після Римської церкви св. Петра, це друга по величині церква світу — зате орган тут навіть більший, ніж у св. Петра. Всередині — оніксові фонтани (кращі від мармурових). Як заграє орган, вся церква вібує, і оніксові фонтани резонують. Воістину страшне багатство — а тільки вийдеш — плазують на колінах і благають милостині жебраки.

Відвідали ми також церкву Пресвятої Діви Гвадалупе, до якої щороку 12 грудня йдуть довгі процесії. Церква нова, ще не цілком збудована. Сюди приїжджав Папа Іван Павло II і подарував Божій Матері коштовну корону, що й висить перед іконою.

Метрів за п'ятдесят перед церквою, люди стають на коліна й повзуть по брукові аж до церкви, а тоді в церкві аж до престолу, б'ють поклони та вимолюють Божої ласки. Одна багата молода жінка повзла на колінах з немовлятком на руках, а служниця виходила наперед і підстеляла їй під коліна килимок. За огорожею стояли бідні жінки з медаліками й вервицями та продавали все те туристам. У притворі церкви також ішла жвава торгівля релігійними сувенірами.

Їдемо до пірамід — найбільшої атракції Мехіко. В Мехіко Ситі, чи, властиво, за містом, їх дві: піраміда Сонця й піраміда Місяця. Вони зовсім інакші, ніж у Єгипті: поперше, вони солідні, нема комор із мощами, а подруге, їх будували не для похоронів. А для чого?! Як не дивно, на це питання ще не знайшли відповіді. Живуть іще нащадки ацтеків і майя, живуть їхні міти й пісні, а таємниця пірамід пропала. Здогадуються, що колись на пірамідах, що закінчуються зрізаними площинами, стояли храми. В цих храмах відбувались поганські церемонії й приносились живі жертви. Але еспанські місіонери працювали на всю пару й

на 100 відсотків виконали плян навернення поган у християнську, католицьку віру, так що тепер, за виключенням невеликої кількості безвірників, населення цілковито католицьке. Моляться щиро й ревно, з надхненням, і вірять, що на тім світі їм напевно буде ліпше, ніж на цім.

Що за чарівний краєвид! За нами — місто, навколо горби, вкриті деревами піменто — червоного перчику, що росте тут дико. Нарви повні долоні, тай їж скільки хочеш, якщо любиш перець. Над горбами підносяться гори Іхта-сігуатл і Попокатепл, вкриті снігом. З того снігу стікають джерела й постачають мексиканцям питну воду. Державна мова Мехіко — еспанська, гармонійна, без нагромадження важких для вимови приголосних, але більшість назв — індійські. Нам, туристам, важко їх вимовити, а тим паче запам'ятати, але багато індіян ще говорять своїми мовами й не мають труднощів у вимові «Попокатепл». Є такі, що й не знають еспанської мови.

Ось показалися піраміди. Більша — Сонця, менша — Місяця. Хто їх збудував — невідомо, можливо — майя. Туристів не так багато. Незліченними східцями виходять аж на верх піраміди, а потім — вниз — важчою мандрівкою, ніж нагору. Тільки зійдеш — нападають з усіх сторін торгівці й спекулянти, що намагаються «дешево» продати фальшиві «дорогоцінності», запевняючи, що то чисте срібло й опали — «Осьде й урядова печатка». Вдома роздивишся в люпу, а там якийсь песик зображений.

— Тут, за містом, ще вільні землі, можна зайняти собі діляницю і стулити з брухту якусь халупу. Хто проживе тут п'ять років, отримує землю у власність. Тоді вже можна будувати «адобу», намісивши глини з лявою. Таких поселенців тут називають «парашутистами».

Зайшли в ресторан щось перекусити, а не хотіли ще обідати. Нам подали меню з досить елегантними й досить дорогими стравами. Вибрали салату, замовляємо.

— Цієї страви, вже, на жаль, немає.

— Тоді дайте нам салату Імператора.

— Цієї, прошу вибачити, ще не приготували.

Довелось узяти омлет. Але ми помітили, що іншим гостям приносили салати. І тут, як скрізь, ресторан не хотів брати відповідальності за «помсту Монтецуми». Салату сервували тільки автохтонам.

2. В ДОРОГУ!

Прощай, Мехіко Ситі й наша затишна кімнатка в готелі Квірога! В черево автобуса поскладали наші валізи, а ми зручно розмістилися в охолодженім автобусі. Степан захопив перше місце спереду, біля водія Хорхе (Жоржа, або Юрка по-нашому). Ідемо високими горами на висоті понад 7 тис. стіп, тунелями. На горах розорані поля — готуються селяни до весняної сівби. На межах ростуть не верби й не тополі, а кактуси — агави й алое. Хорхе жене хто зна якою швидкістю, бо збираючи нас по різних готелях запізнівся, й хоче вирівняти темп.

— А ви поліцаїв не боїтеся?

— Ще й як!

— А чим виправдуєтесь, як зловить?

— Нічим. Даємо йому гроші, бо якщо пришпилить квиток, то відберуть право на їзду.

Автобус їде в долину, і перед нами з'являється, як райське видиво, Гернавака. Тут вічна весна. Червоні й пурпурові буганвілії обплітають кам'яні огорожі й будинки, одягаючи оселі в веселі барвисті сукні. Тут археологи розкопують пам'ятки давньої культури майя, є тут обсерваторія, але найбільше багатих пенсіонерів, що живуть тут, як королі. Пізніше тут оселився й шах іранський Реза Пехлеві. Тут 365 днів на рік світить сонце, пускаючи на кілька годин дощик саме тоді, як потрібно. Недарма ж 20 тисяч американських пенсіонерів вибрали Гернаваку місцем свого — останнього на цім світі — осідку.

На площі діти продають місцеві вироби, інакші й кращі, ніж у Мехіко Ситі. З квасолі й кісточок прекрасні намиста, що так добре пасують до легких літніх сукенок; а на корі дерева амате — малюнки: деякі лише в двох фарбах — білій і тепложовтій, а інші — в гармонійних поєднаннях рожевого червоного, зеленого... Голуби, олені й квіти — така радість і любов! Хорхе кличе вже нас до автобуса, й тому не вибираючи хапаю кілька картинок, а вже в автобусі стверджую, що вони не влізуть у валізу, — але якось доведу...

З Гернаваки, каже Хорхе, півгодини легкої їзди, а тоді... Тоді побачите. Ну ж і була це їзда! Як на Американських горах, що їх американці називають... російськими. Різкі повороти над прірвою, стрімкі спади, потім знову нагору, мало-мало не налітаючи на зустрічні авта, а також на кози, корови й дітей, що валандаються по дорозі, наче їм

іншого місця нема. Правда, через те, що тут страшна посуха, худоба шукає поживи скрізь, а спеціально при дорозі. Корови гарної тілесної масти, стрункі, з чудовими ніжними очима, спокійно ходять по шляху, вишукуючи бадилля, а як їде авто, не поспішаючи, але вчасно сходять з дороги. Не те з ослами. Вони не поступляться, хочби їх і вбило. Тому водій трубить, а коли осел не звертає уваги, навіть спиняє авто, виходить надвір і за хвіст відтягає осла набік.

Тут родюча земля й незліченні багатства в горах, але нема води. 75% мексиканської території — сухотна. Зелені оази тримаються завдяки кропіткому поливанню. Але в жовтні поля затоплені дощами, все зеленіє — і варт було б побачити всі ці голі краєвиди зеленими!

На шляху стоять босі діти й у витягнутих руках тримають якісь великі ящірки.

— Це — ігвани, — пояснює Хорхе. — Їх можна їсти, вони смакують так, як курка, або, вірніше, як жаб'ячі ніжки.

— Цебто, гхнуть болотом?

— Якби ж то тут було болото! Просто свій власний мають аромат.

— А хто ж ті ящірки купує?

— Сказати, хто? Божевільні туристи! От як приїдете в Таско, то вважайте, що вам дадуть на вечерю!

До гір ліпляться нужденні халупи, в котрих можна жити тільки тому, що клімат не холодний. Було б навіть загаряче, коли б не так високо в горах...

Але на одній несусвітній халупі — аж дві антени.

— Цей чоловік має два телевізора, бо одна його жінка любить дивитись на спорт, а друга — на фільми.

Сподіваємось, це тільки жарт, але іншої відповіді Хорхе не давав.

— Тут, у горах, можеш мати стільки жінок, скільки прохарчуєш.

Проїжджаємо через маленьке містечко. В струмку, як у наших селах, жінки перуть білизну.

— Місцевий ландромат, — пояснює Хорхе.

До містечка прямує зграйка чистих дітей у гарних рожевих уніформах. Тут усі діти уніформовані. Уряд це робить для того, щоб по одежі не було видно, хто бідний, а хто багатий. Але, напевно, й у однаковій одежі пізнати, хто звідки походить.

А які тут гарні вулики! Вони помальовані в різні кольори й дуже прикрашають монотонні краєвиди. Певно, й

бджолам у таких вуликах веселіше. А мед, із кактусів, мабуть чудовий. На жаль, не пощастило скуштувати.

Починає вечорити, і в чудовім світлі заходячого сонця вїжджаємо в чергову нашу зупинку — Таско.

3. ТАСКО — МОЯ ЛЮБОВ.

Коли ми ще в Долтоні записувались на екскурсію, дівчина з агенції сказала:

— Ні в яким разі не пропустіть Таско. Це найгарніше містечко в Мехіко.

— А на які там тури можна їздити?

— Жодних турів. Таско — саме в собі. Там ви будете просто ходити й насолоджуватись.

Ну що ж, на Таско припав один день. Припав, але не пропав. Це справді була кульмінація нашої мандрівки.

Таско — невеличке гірське містечко. Оселі покрили гори, а центр міста — в долині, так, ніби глибока розмальована миска. Ми знову вжили тактику, яка нас покищо не підвела: записались на бюджетні готелі, вдвічі дешевші від люксусових. На таку велику віддачу повної координації досягти неможливо, і туристам дають не завжди ті кімнати, що належаться, а скоріше — ті, що в даний момент є вільні. Так що ми на бюджет отримали в Таско цілий апартамент: спальню, вітальню, простору ванну й окремий великий балкон. З балкона видно все Таско, від верху до самого дна. Гарні готелеві будови утопають в садах і квітах. Наш готель, що також називався «Таско», займає велику площу, з садами, алеями, ставком і альтанками. Є де ходити й відпочивати.

В Таско є щось із 14 копалень золота, цинку, міді, а головне — славного на всю країну високоякісного срібла. Це місто завжди було заможне, всім є праця, а з туристів теж добрий прибуток. Тут є понад 600 ріжних крамниць, де можна купити дуже добре ювелірні речі. Продаж відбувається артистично: в гарній, охолодженій крамниці вас почастують, звичайно, безкоштовно, добрим напоєм. Мій чоловік відважно випив чарку текіли, настояної на якимсь хробаку (може, звідси пішло прислів'я «Заморити червака»?) Я задовольнилась «кою», котра тут уважається великим делікатесом. А далі — ходіть по крамниці та роздивляйтесь і прицінюйтесь до справді мистецьких виробів: намиста, персні, сережки, срібні чарки й глечики, картини, барельєфи. За крамницею є майстерні, де, вже без

*Наш готель
у Таксо.*

охолодження, майстри виробляють всі ті оздоби. Робота тонка й ручна, і ви можете пересвідчитись, що ніякого обману тут нема. Звичайно, ніхто звідси не виходить із порожніми руками, а хто б те зробив, то шкода, бо нижчих цін і кращої якості ніде не знайдете. Проте, не всі купують в цій крамниці, їх же шістсот із лишком; ввічливі власники навіть і не подумали б когось умовляти або показати невдоволення. Проте, торгуватись із ними можна, і до певної межі вони ціну можуть знизити.

Сеньйор Дієго, власник крамниці, ласкаво запросив нас подивитись на його помешкання, ще далі за майстернями. Це нам було дуже цікаво. Це була єдина нагода заглянути в мексиканські двері. Що ж, власник крамниці срібла й золота не міг бути типовим мешканцем Мехіко, але всеж ми мали уяву, як може жити заможний, або й багатий, мексиканець. Вітальня була прибрана на американський лад — із великим кольоровим телевизором у фокусі, з низеньким «коктейлевим» столиком, не чудовим мексиканським твором із оніксу, а таким, як у багатьох чикагських хатах. Канапа, крісла, килим на підлозі — й гарні мексиканські картини по стінах. Інших кімнат ми не бачили, але

ходили по чудовій веранді, де лежав непорушно величезний сенбернар. Чоловік звелів мені стати біля цього велетня для фотографії.

— Таж я його боюсь!

— Він тебе не зачепить. Ближче присунься.

Центр Таско — пречудова церква Санта-Пріска, що ми зараз же переклали як «Свята Пріська». Церкві цій понад 200 літ. Її зафондував француз-імігрант де ля Борда, що працював шахтарем і, знайшовши великі поклади золота, розбагатів. Два архітекти керували роботою, а виконували її місцеві люди. Золото, срібло й мармур брали з Таско, тільки орган привезли з Європи. Іконостас із чистого золота. Підлога з білого й червоного кедру, лави з рожевого дерева. Вся церква пахне від кедра. Малював ікони Кабре-ра, який відсидів сім літ у тюрмі за те, що зобразив діву Марію вагітною.

В бічній каплиці стояла на колінах молода мексиканка й ревно молилась. Три місяці тому привезли тіло забитого священника, переслідуваного урядом, і вважали, що він святий чудотворець, так що вже почали йти до нього на прощу.

Все це розказував нам екскурсовод, а з цілої групи таки знайшлись такі що, не боячись ні Бога, ні сорому, ввійшли в церкву в шортках. І, звичайно, це були дві дами літ за шістдесят.

Перед церквою, на площі, старців нема. Але діти наробили намиста з рябої квасолі й дешево його продають — заробляють собі на цукерки. Йдемо на місцевий базар. При вході наш галянтний гід купує тузин гвоздиків на 50 пезів і нагороджує квіткою кожну даму. Приємна несподіванка: діти нам співають серенаду. Мої знання еспанської мови дають мені змогу вловити, або хоч відчутти зміст. Ляйтмотив — «Тахсо ті атог» («Таско, моя любов»). Діти одержали кілька монет і пішли шукати нових туристів, а ми йдемо між ріжні овочі та городину. Те, що не захищене від мікробів бронєю, нам їсти не можна (Монтецума!!!), але зір мій націлюється на щось, покрите панцирем.

— Що це таке?

— Мамая.

Досі ми знали папаю, а тепер — ще й мамая. Папая-мамая... Ну, що ж, купили одну, в себе в кімнаті спробуємо. А потім ще купили й дві помаранчі — ану, який їх

місцевий смак? Для туристів, звичайно, ціна підвищується, як живе срібло при гарячці.

Вертаємось на площу. На хіднику молода жінка розпластала свої спідниці й виплескує руками кукурудзяну тортійю. Це забирає досить багато часу, й кожний турист встигає її зфотографувати або зфільмувати.

— Так, — каже наш провідник, — це праця повільна й детальна. І коли надворі гаряче, жінка втирає піт та вмішує його в тортійі. Тому то вони такі смачні.

Жінка нарешті розтачала плячок і поклала його пектися на жарівню та відщипнула з миски новий шматочок місива. Тут же в бляшанці парувала ароматна мексиканська кава, аж їсти захотілось!

Знов оточили нас діти — цим разом не з намистами, а... з льотерійними квитками.

— Купіть від мене — я щаслива: обов'язково виграсте!!!

Ну, цього ніхто з нас не купив, і так не встигли б виграти — завтра вирушаємо далі.

Стемніло. Скрізь лунають прекрасні мексиканські мелодії. Ми засвітили свічку на нашій бальконі й приготувалися пробувати мамаю. Коли — стукає хтось у двері. Відчиняємо — дві дівчини в фартушках, покоївки. Питаємо, що їм треба.

— Дозвольте постелити вам ліжка наніч.

Ніяково дозволяємо: ми до таких розкошів не звикли, самі собі стелемо, але тут інакші порядки.

Мамаю, під темноватою шкірою, має яскраво-помаранчевого кольору плід, схожий на манго, але терпкий; трохи щось є і від авокадо. Ми любимо скуштувати все. Правда, одна наша чікагська знайома запевняла, що вона часто купує мамаю в Маршалфілді, а коли ми спитали, як то їй смакує, відповіла: «Несогірше».

В Таско ми зустріли цікавих «земляків», що прибули в Канаду з... України після війни. І це не були жиди. Це були німці з околиць Дніпропетровська. В Україні вони обоє жили приблизно в тій самій околиці, але не були знайомі. Німець до 12 літ говорив тільки по-німецьки, а потім пішов до російської школи. Через кілька літ почалась війна, й вони відступили з німцями на захід. Там зустрілися, побралися й виемігрували до Америки. Ми бачили, що вони якісь інакші, познайомились і виявили, що й вони теж діпісти. Отож ми вже до кінця подорожі тримались один одного й потім дружньо попрощались, пообіцявши колись приїхати в гості — може, й зустрінємось коли.

Карл і Гельга мають ферму в околицях Сен-Кетрінс. В них шестеро дітей, і всі закінчили коледж або ще вчаться. А фермування їм легко не йде, прибутки малі, часто буває неврожай. Карл ще й у місті підробляє, бо добрий столяр. Він і свою хату сам збудував. Гельга всю одягу сама шие, жодної сукні ще не купила в крамниці. Вона спрацьована, змучена й виглядає старше своїх літ і старше свого вродливого чоловіка, але він її дуже любить і шанує, весь час обіймає її похилі плечі або гладить її руки. Цілком одверто вони нам розповідають, що мусять жити ощадно, ніяких люксусів собі не дозволяють — але подорожувати люблять. Мають хату на колесах («кемпер»), і з дітьми вже зїздили весь континент. А тепер вже майже виростили дітей, так що вирішили полетіти в Мехіко (може це їх срібне чи ще яке весілля, хто зна!) Як ми були в ювелірній крамниці, Гельга довго роздивлялась на персні, поки вибрала один у подарунок дочці. А синам купила капелюхи з пальмового листя.

Вранці над Таско засяяло сонце, задзвонили дзвони «Святої Пріськи», і хриплим басом загавкав пес.

— Це він! Це той! — упізнав Степан вчорашнього сенбернара.

Хотілось би довше пожити в цій мальовничій гнізdeckу але — «наплечники готові...» і автобус чекає. Той же Хорхе буде везти нас далі, в Акапулько.

4. ДАЛІ НА ПІВДЕНЬ

Гори, гори... Західня Сієрра-Мадре — майже непрохідний бар'єр між Каліфорнією й стейтом Сонора. Східня Сієрра-Мадре відмежовує землі при Мексиканській затоці. На кордоні з Гватемалою — Сієрра-Мадре дель Сур. Через середину країни йде вулканічна зона, що трясє землю й творить нові гори. Два десятки вулканів діють. Мехіко Ситі непевно хитається на підземнім озері. Становище непевне — кожного часу під тобою може запасти ґрунт. Тому мексиканській натурі властивий фаталізм, безтурботність, що поборює турботи. Нема хати, то й не треба. Великих холодів не буває, який Бог вимочить, такий і висушить. Сяк-так змайструють халабуду при скелі. Там же живе свиня, коза й вічно-голодний пес. Водуносять з далекої криниці — тільки для їжі, на миття не вистачає. Їдять квасоллю, тортії, п'ють чай із зілля й цитринового листя. Курять марігану — хто б то мав гроші на сига-

рети?! З трави й гілля плетуть кошики й носять на базар. В кого є осел, возять на нім, а в кого нема — носять на хребті. Коли ж здихає остання коза й утікає з голоду пес, дехто покидає все, зривається з місця й іде шукати щастя до міста, не знаючи, що там йому, неграмотному, буде ще гірше. А більш відважні начорно переправляються до «янків» і там стають панами.

Причиною такого убожества є ще й многодітність. Мексиканець не може похвалитися достатками, ні автом, ні будинком, ні одежею — то хвалиться дітьми. Чим більше, тим краще. Ну, а як же їх прогодувати?! В Ді-пі таборі мені було тяжко одну дитину прогодувати, а тут їх мають по десять. Але треба признати, що мексиканці — люблячі батьки, не б'ють і навіть не лають своїх дітей, все, що можуть, їм дають.

Оазою для бідолах є церква. Парадоксальний феномен: чим бідніші люди, тим багатші церкви. Останню сорочку скидають мексиканці та оздоблюють свою церкву. Коли я зауважила про це, з осудом, Хорхе не заперечував:

— Так, це правда. Але люди самі так бажають: все одно вони не могли б у таких злиднях доробитися до порядної оселі, то оздоблюють церкву, щоб у неділю вдягнутися в чисте вбрання й прийти полюбуватися на красу й розкіш.

Отже, мексиканці добрі сім'яни, люблять дітей і жінку. По-єспанськи одружений називається *casado*, від слова *casa* (хата), цебто, «прихатній». Але право мужчини дає їм нагоду завести ще й «малу хату», цебто, коханку, може й із дітьми.

В горах сполучення тяжке: ні автом, ні навіть літаком чи гелікоптером туди не продерешся. Священик їздить на ослі, як колись Ісус, і привозить своїм парафіянам ліки від малярії чи дезинтерії. Він же й учитель для дітей, і суддя в сімейних сварках.

Уряд Мехіко знає, що бідність — це вибухова речовина. Далі так іти не може. Страшне убожество на однім полюсі й розкоші небагатьох на другім могли б кінчитися революцією. Отже, помалу запроваджуються соціалістичні реформи, спрямовані на покращення матеріального рівня незаможних. З другого боку — капіталізм має необмежену свободу розвитку. «Другого Мехіко нема на світі», — кажуть мексиканці, горді зі своїх багатств і з своїх страждань. В країні є й расові суперечки: одні горді з того, що вони індіяни, а другі — з того, що вони «єспанці». В країні

ще до 35% неписьменних, а з тих, що письменні, багато малоосвічених.

Для бідних створені безкоштовні медичні центри, але в горах лікарюють одвічні знахарі, що роблять діагнозу за допомогою розбитого яйця й дають чародійне зілля на любові.

Автобус шугає між горами, як шалений. Обабіч стоять височенні кактуси, як баби з рогаками. А ось ціла парада кактусів-трисвічників, такі зелені канделябри.

Спняємось на годину в таверні. Я п'ю пульке, охолоджене на льоду й чудове. Корчмар дає нам мексиканську юшку, яку їдять всі, не боячись хвороби. Певно, всі мікроби поварилися, й нікого з нас не взяв біс.

Поїхали далі. Проїжджаємо через найбільший стейт Мехіко — Герреро. Ось село Акапулько (але не те велике місто, до якого ми їдемо), де накрутили кінофільм «Пепе». Квіти — чорнобривці. Мехіко — їхня батьківщина (а ми думали, що Україна!). Дорогою блукає багато собак. Біда в тім, що діти приводять додому цуценят, розплоджується багато псів, а годувати нічим. Собаки йдуть із селища в гори шукати поживи й дичавіють. В горах повно диких собак, що нападають на худобу й на людей.

100 миль до Акапулько, — каже напис. Ми починаємо їхати згори, тут нещодавно був дощ, і все позеленіло, віджило. Проїжджаємо повз папаєві гаї, помаранчеві сади. На скелях видряпані й помальовані гасла виборчої кампанії: «Лопез-Портійо». Про Портійо розказують, що він неабиякий дипломат. Коли він, користуючись тим, що має нафту, варить воду американському президентові, то це більш на показ. Справді Портійо дуже зацікавлений у добрих стосунках із таким сусідом, як ЗСА — хто ж інший купуватиме мексиканські помідори й ананаси? Вже ж не південні сусіди, в котрих цього краму не бракує... Недарма розповідають такий анекдот про тактику президента Портійо: одного разу їхав він із Картером: Картерове авто попереду, а за ним — Портійо. Доїхали до роздоріжжя. Шофер питає Портійо, куди звертати. Портійо питає в свою чергу: «А куди закручує Картер?» — «Ліворуч». — «Ну, то моргай праворуч, а закручуй також ліворуч».

Так, потужну зброю має тепер Мехіко — невимірні надра нафти. А ЗСА опинилися в нафтовій кризі. І от Мехіко починає правити таку ж ціну, як араби.

— Оце так по-сусідськи? — обурюються американці.

— А скільки ми вам нафти даром даємо, коли наші

кораблі розбиваються, і вся ропа пливе до вас? Замість валитися по пляжах, взялись би до роботи та половили ту нафту!

Справді, невже не можна її якось зібрати? Або навіть якщо вона йде в землю, тож напевно десь і джерело з неї створиться?

Гарно навколо! Тут уже трапляються багаті ранча в кокосових гаях. Власники лежать у гамаках і п'ють «коко-локо». В Акапулько в'їжджаємо вже в темряві й бачимо тільки намисто світел, оксамитний блиск води, сільвети пальм і готелі, готелі, готелі... До одного з них, Casa Blanca, (по-іспанськи означає «Білий дім») привезли нас.

5. АКАПУЛЬКО

Чудове приморське місто. Спека близько 90° фаренгайта, але не дошкуляє, бо поруч дихає море. Правда, треба вважати, щоб не попектись. Купуємо капалюхи з зеленого пальмового гілля — гарно в них, прохолодно. Ідемо по молу, а за нами слідом волочаться агенти, припрошуючи на прогулянку кораблем. Ми б і поїхали, але брак часу: опівдні маємо тур по місту.

З готелем ми знов виграли. На нашу думку, Каса Бланка — найкращий готель в Акапулько, бо розташований високо на горі, куди й автобус не може видертися. В місто треба йти вниз крутими стежками або брати таксі. Нам дали гарну кімнату на другім поверсі, ч. 215, а в кімнаті ч. 210 опинились наші знайомі «фольксдойчі». Виходимо на балькон — а вони винесли з кімнати крісла й насолоджуються виглядом на затоку. Ми приєднались до них і розмовляли, поки не приїхав автобус. Ідемо оглядати місто.

Цікава назва Акапулько, як розібратись, дуже прозаїчна: вона походить з мови нагуатл і означає місце, де ламають бамбук. Проте, був час, коли іспанці перейменували місто на «Санта Лусія», але потім знов повернулась ацтекська назва.

Готелі за готелями. Наш гід розводить теревені про ті готелі, називає їх і оцінює. Високо на горі світиться хрест. Там будували багаті, розкішний палац, і коли в катастрофі літака загинуло двоє братів із тієї родини, в їх пам'ять поставили хрест.

— А тут одружились Майк Тодд і Елізабет Тейлор... А тут стрічались Кеннеді й де-Голь... а тут живе Алеман, попередній наш президент... А тут фільмували Тарзана (а

зовсім не в Африці)... А оце — найбільший з усіх готелів, Принцеса Акапулько, і тут ми зійдемо з автобуса.

Про цей готель ми чули ще в Америці: на верхнім поверсі ховався, в останні дні свого бурхливого життя, півбожевільний Говард Г'юз... Тут він і вмер.

— А скільки коштує кімната в такому готелі?

— Дивлячись яка. За 50 дол. на день можна часом дістати, але шість місяців наперед замовивши. Про інші ціни дасть вам уяву такий анекдот: цей готель вважається найбільш побожним, бо почувши про його ціни, кожний каже «О, Боже!»

В розкішнім круглім вестибюлі прохолодно й просто, майже нікого нема: всі надворі, біля води. Більшість — не біля моря, а біля ставка — може й акул бояться. Лежаки стоять впритул, і скрізь розпластані попечені сонцем тілеса. Часом встане хто, піде по кока-колу, та й знову лежить, як мертвий. Тільки діти, що отримують знижку на 50 або й більше процентів, ходять громадками по висячім мосту й хитають його, на страх старшим дамам. З іншого боку готелю чоловіки грають у голф, а по траві пасуться гарні ситі корови, що замість косарок майстерно підтинають траву. 288 акрів — це зовсім не погане пасовисько, отож, можна й своє власне молоко дістати.

Тільки де спинимось — нас роєм обступають продавці й просять, благають і вимагають купити в них це або те. Допомоги бідним чи безробітним тут покищо нема, і кожний старається якось ту копійку роздобути.

— А діти? Чом вони не в школі?

— З 1948 року кожна дитина мусить хоч чотири години денно бути в школі, але на стільки дітей, як Мехіко продає, шкіл не вистачає. Тому тут вчать на три зміни: 8-12, 2-6 і 6-10. А решту часу — продають. Крім того, в липні й серпні вони на вакаціях.

Проїжджаємо повз величезний Центр Акапулько, місце постійних і безперервних концертів і розваг, розрахований на 12,000 людей. Тут відбуваються конвенції, свята, вибір Місс Всесвіту. Вступ вдень вільний, а ввечорі всього 30 пезів, так що місцеве населення щовечора суне туди лявиною. Ми попали в Акапулько в п'ятницю, так що в вихідні дні тут було повно мексиканців, і нам важко було дістати місце. Тільки й рятувало те, що атракції весь час пересувалися з місця на місце, і поки хтось збереться та віднайде всіх своїх дітей і родичів, можна було пропхатися попереду них і захопити крісло. Ще раз, навіть і тут, нас

завели в крамницю срібних виробів. Ми не пручались, знаючи, що там штучне охолодження й безкоштовне пиво. Але і якість, і ціни були тут багато гірші, ніж у Мехіко Сіті чи в Таско, й ми нічого не придбали.

Ми не поїхали до Каса Бланка, щоб не дряпатися даремно на гору, а зійшли біля старого центру міста, неодмінної частини всіх старих еспанських міст — Сокало. Гід, прощаючись із нами, завважив, що для водія авта належиться нагорода. Ми дали належне, але знали, що з того левину частку забере собі гід.

На Сокало центральне місце посідала церква нетипового мурського стилю — але католицька. На хідниках було повно всякого краму, а також ідальні й кафе на верандах — ми були голодні, але ще боялись туди заходити. Пішли бродити по навколишніх вулицях і побачили місто не для туристів, а таке, як воно є для місцевого населення: з грубим, повибиваним бруком, з брудом на вулицях, ятками, на яких шкварчало сало й пеклись плесканці, з цілими горами помаранч, папай, живих птахів і ігван, що, на ваше бажання, могли бути вбиті й засмажені. Мені хотілось морозива, але ще в Чікаго нас попередили, що й від нього може напасти «монтецума».

Аж раптом ми натрапили на щось «рідне»: крамниця Вулворт, як вдома! — Ходімо, подивимось, що там продається.

Продається приблизно те, що й і в Америці, але дорожче і трохи пристосоване до теплого клімату. Аж дивимось — а біля прилавка з фотоприладдям стоять наші Карл і Гельга!

— Ви тут?

— Аякжеж! Ми тількищо тут пообідали. Чудова їжа, й дешево.

Ми подякували за інформацію й пішли їсти. Тут було багато туристів, але досить і місцевого населення. Видно було, що всім ця їжа до смаку. Вона була пів-американська, а пів-мексиканська й нешкідлива для незвичних до перцю шлунків. Ми ще два рази тут обідали.

Наші сусіди почекали, поки ми пообідали, й ми разом пішли на пляж. Троє купалися, а четвертий, по черзі, стеріг вбрання й торбинки, в котрих були всі наші гроші й документи, і місцеві торбохвати, звичайно, це знали. Море лагідне, тепле, чудове. Грається з нами, як жваве котеня, а потім насилає величезну триповерхову хвилю й збиває з ніг.

Біля розкішного готелю, в цій будці живе ціла родина.

Мексиканські хлоп'ята просять кинути монету в воду, а тоді пірнають і ловлять її. Вони просять мексиканські монети, але туристи в більшості кидають «кводри». Один хлопчина звернувся до нас із «бизнесом»: попросив виміняти його кводри на мексиканські гроші, по дуже вигіднім курсі. Тут всі діти на пляжі й без школи вивчили непогано англійську мову.

Прийшли до готелю. Покоївки весь час навідуються до кімнати: приносять карафку зимної води, як тільки побачать брудний рушник — зараз же його забирають і приносять чистий, піднімають із підлоги кожний клаптик. Потім ми пішли з німцями до знаного сценічного пункту, де найкраще видно захід сонця. Це справді потрясаюче видовище: сонце немов вогнем налилося, палало й повільно котилось додолу. Ось-ось воно торкнеться моря. Ми націлили фотоапарати: ще, ще хвилику, поки дійде до горизонту... Раптом сонце торкнуло горизонт і блискавично впало в море, втікши від наших фотоапаратів. Але світлина лишилась у серці.

З цього ж місця ми дивились іншого разу, як скакають у море з високих скель нурці. Ось вони моляться до Пресвятої Діви, щоб не дала вона їм розбитися об скелі; перед тим, як стрибнути, ще раз христяться — і стрімголов униз.

*В розкішнім
готелі
«Casa Blanca»
в Акапулько.*

Мигнула смуглява дуга пружного тіла, сомерсот, сплеск — і по всьому. Плавець підносить руку на знак, що він живий і здоровий, а глядачі апльодують. Страшно тому, що нурець плигає в невеликий круг, обрамований гострими скелями. Трохи схибив — і смерть. Це місце ми пізнали, бо не раз бачили на телевізорі олімпійські та інші змагання, фільмовані в Акапулько.

Довго ще ми сиділи на балконі з нашими сусідами — не хотілося йти спати в таку чудову ніч. В долині співали й вигукували мексиканці, кукурікали їхні улюблені півні... Крізь сон ми чули, як тут, як то в наших піснях співається, піяли перші, другі й треті півні. Так добре спалося з цим рідним співом!

Другого дня ми пішли на базар, купили мексиканські сандалі, а потім дивилися, як гончарі виробляють чудові тарелі, глеки, вази, а мистці й мисткині, а навіть і їхні діти, прегарно їх розмальовують. Дуже мені хотілось купити велику посудину, бо чим більша ваза, тим гарніші на

ній були взори, але далека й важка дорога додому, коли всі речі треба тягати по різних етапах, змусили задовольнитися кількома малими тарілочками й вазами, на які я тепер дивлюся й не надивлюся.

Це був останній наш день у Мехіко, коли не рахувати завтрашнього, що «пропадає» на всякі виїздові клопоти.

— Де наша не пропадала! — сказав Степан: ходімо до мексиканського ресторану.

В мексиканця, що продав нам сандалі, спитали, де тут добра їжа.

— А онде, навпроти, за пекарнею, ресторан Пепе (то, мабуть, був його кум).

Пішли до Пепе. Як проходили повз пекарню, бачили цілу виставу височених пишно вдекорованих тортів, справжніх, а не з пластики. Це були замовлені печива. По них приїжджали автом і обережно забирали.

А ось і Пепе. Всередині сидять і деякі білі, не тільки мексиканці. Вітряк дає приємну холодну хвилю. Меню двома мовами, хоч і не зовсім точно перекладено. Я вибираю рибу, а Степанові раджу спробувати восьминога або гримучу змію.

— Сама те їж, як така розумна. Я вже щось краще виберу.

І вибирає спеціальність цього ресторану — по кусничку з різних їж. Швидко нам принесли наші страви — дуже смачну рибу для мене й мішанину для мого чоловіка. І те, й друге було дуже смачне. Потім уже ми зміркували, що, напевно, і восьминог, і зміїне м'ясо були в тім попурі... В готелі ми спитали клерка, чи можна було б дістати квиток на виставу в Акапулько-Центрі.

— Вже запізно, — відповів він. — Маньяна!

Еге, маньяна! Маньяна ми вже будемо в Чікаго. І знаючи, що гідам не завжди можна довіряти, ми вирішили їхати до Центру самі, цебто, в товаристві наших німців.

— Зараз, — відізався Карл. — От тільки Гельга «кошолку» візьме. Так Карл, по старій пам'яті, називав гельжину торбинку, що справді була велика, як кіш.

Хоч я трохи знаю еспанську мову, допитатись у Акапулько, куди їде автобус, справа не проста. Особливо тому, що тут більшість автобусів розраховані не на туристів — як не соромно таким великим панам їздити автобусом! — а на місцеве населення. Тож автобуси крутяться по завулках, як навіжені, й роблять мандрівку нестерпно довгою й важкою, бо від гуцання по бруку нападає морська

хвороба. Але нам пощастило: на зупинці з нами чекав на автобус інтелігентний юнак, що пообіцяв сказати нам, де сходити. Він іде теж у тім напрямку. А куди? На лекцію англійської мови до вечірнього колледжу. Отож, ми з ним зав'язали двомовну говірку: я питала по-іспанськи, а він відповідав досить добре по-англійськи, видно, що добрий із нього студент.

Проте, наш автобус так часто міняв курс і прямував у зворотнім шляху, що ми стали недовіряти: чи не заманює він нас у якусь халепу? Злочинці та хапуги не завжди на таких виглядають, часто вони носять маску джентлменів. Проте, через деякий час, позбиравши всіх парадно вдягнених сеньйорів і сеньйорит, що дріботіли в золотих черевичках і перескакували через баюри, наш автобус нарешті виїхав на центральну вулицю понад морем і помчав нас в напрямку, що безсумнівно вів до Акапулько-Центру.

Якраз ми потрапили в час найбільшого державного свята Мехіко — День Прапора (Діа де Бандера — радуйтесь, бандерівці!) 24 лютого. Скрізь гримить музика, ллється вино, літають спокусливі запахи смажених на свіжій повітрі страв. В центрі є й аристократичні ресторани з відповідно аристократичними цінами. Але пролетаріят сидить за столиками на свіжій повітрі, замовляє якусь тортию й за те має право сидіти за тим столиком хоч і до ранку.

Програма різноманітна, насичена й пересичена. Йдуть одноразово кілька вистав у різних кутках центру. Спершу ми бачили стилізований бій півнів. Заповідач пояснив, що жодного кровопускання не буде, так що навіть Товариство оборони тварин може спокійно дивитись на це видовище. Справді, вийшли дві вродливі сеньйорити, і кожна тримала в руках півника. Сеньйорити помахали своїми пишними спідницями, потупали ніжками, тоді трохи поцькували півнів, штовхаючи їх один на одного, й відійшли на бік. А півні почали змагатися. І запевняю вас, вони боролись дуже шляхетно, за всіма курячими правилами, без кровопролиття. Якимсь чином дівчата вирішили, що рябий півень — переможець і високо підняли його вгору. Півень переможно кукурікнув.

Гучномовець оголосив, що нурець тепер буде стрибати з вежі. Люди зірвались із стільців і побігли в той кінець, де був зовсім маленький, але, мабуть, глибокий басейн. Високо на вежі стояв і молився загорнений у червону мантию юнак. Потім він рвучко зірвав мантию й кинув додолу.

Тоді підняв руки й стрибнув. Потрапив у самий центр басейну, обляпавши всіх нас водою. Оце нагорода за стояння в першому ряду!

А на головній естраді вже грала музика, й національні балети всіх стейтів країни пишалися своїми костюмами й танками. Ацтеки показували урочисті релігійні церемонії, вони майже й не танцювали, тільки надзвичайно граційно ходили, несучи на головах убори такої майже висоти, як вони самі. Далі двоє індіан танцювали танок мисливця й оленя: мисливець вистежив звіра, гнався за ним і поцілів, і от олень у конвульсіях помирає... емоційна наснага неймовірна, і таких плястичних рухів ви не побачите в жоднім клясичнім балеті.

Балет стейту Морено з килимовими спідницями й червоними шаллями — ребозо. Але наймилішим виступом був танок нащадків майя з півострова Юкатан. Гарні, з клясичними привітними лицами, схожі на дуже засмаглих українців, одягнені в біле з квітчастими, також схожими на український гапт вишивками, в чорних черевичках на високих закаблуках, вони танцювали без упину й без втоми.

Тоді оголосили танок-церемонію, що відбувався на високій мачті. П'ятеро індіан, на чолі з верховним жерцем, вилізли на височенний стовп, там радились, танцювали на вузькій дошці, а скінчивши нараду, головою вниз на мотузці повільно спадали.

Може й варто лізти так високо на нараду. Якби так робив американський президент із своїми опікунами, може й не було б Вотергейту...

А тут як зірветься шум, грукіт і крик!!! Що сталось? Почався карнавал. Щось на зразок марді гра. Попереду всякі страшидла в масках, з головами з пап'є-маше, скакуни й плазуни, блазні, ящірки й крокодили. Нарешті, вивісли на плятформі гарну бльондинку (імпортували її, чи що?) — це мала бути королева карнавалу, а потім з'явився й король. До процесії одразу долучилась публіка, почалися масові танці, вигуки, з'явилось вино, пиво й інші запальні речовини, так що нам голова заболіла.

— Може б ми пішли вже спати? — запропонувала Гельга.

— А ще буде повна вистава з Лас-Вегас, — нерішуче обізався її чоловік.

Він все своє життя був святим та Божим, і тепер йому хотілось побачити трохи бурлеску, безкоштовно, не тратячись на подорож до Невади.

Але вже й так було по півночі. Ми були в чужій країні, з «кошолками», що їх не відважувались залишати в готелі, не знали, як пізно їздять автобуси. Вже не шукали автобуса, а взяли таксі й за які п'ятнадцять хвилин були в Білому Домі.

Останній наш день був найкращий за всі. Ще ніколи не було так погожо й соняшно. Гібіски зачіпали нас, як ми йшли на сніданок, пестили наші лиця. На подвір'ї красувалась спеціальна пальма-віяло, котрої ми ніде досі не бачили — вона була наче сплющена так, щоб було тільки два виміри, а не три. Клерки в бюрі були сонні й байдужі. Ми вже виїжджали, поживи від нас мало, то що їм тратити на нас силу й енергію? «Маньяна», автоматично відповідали вони на всі наші запитання, але ми знали, що є тільки сьогодні, а «маньяна» ми вже будемо в Чікаго.

Довго ми сиділи, чекаючи на таксі, що відвезло нас на аеродром, а ще довше сиділи на летовищі. Сиділи години з чотири. Справа в тім, що наша агенція «перевиконала плян», записала більше туристів, ніж місць на літаку, і ми лишились зайвими. Для нас викликали позачерговий літак, і ми чекали, поки він прилетів по нас. Ну що ж, ще чотири години в Акапулько. Хоч не на пляжі, так і не на морозі. А мороз буде — «маньяна»!

КРАЇНА МІЛЬЙОНЕРІВ

Знову нам пощастило! Пів ціни на двотижневі мандри, що, крім Китаю, включали також Японію (три дні з хвостиками) і Гонг-Конг (три дні витрачання грошей на сумнівно вигідні закупи). Можна було вибрати тур з цілим тижнем у Японії, а зате тільки чотири дні в Китаї. Ні, таки краще більше Китаю, цієї досі незнаной для більшості західнього світу загадкової і трохи страшної країни.

— Ви туди не боїтесь їхати? — питали друзі. — Там такий поліційний режим, як у Советському Союзі. Можуть нізащо причепитися й закатрупити...

— Цього я аніскільки не боюсь. Тепер Китай ворогує з СССР, а ворог мого ворога — мій приятель. Нічого мені не станеться.

Відлітаємо! Літак японський, стюардеси японські, їжа японська (зварена на фабриці-кухні Огера-Аеропорту, де, правда, кухарі переважно китайці). Дали нам, безпомічним, бамбукові патички; я тільки поглядала на мого сусідяпонця, що вправно мотав патичками їжу з маленьких мисочок. Я їла ложкою, але, напевно, з патичками їжа смачніша.

10 годин в повітрі проминули надиво швидко: хотілося б навіть довше літати. Не можу позбутися відчуття крил за плечима, хоч і не янгольських. Виходимо з літака — відразу в автобус і через місто до нашого Кейо Плаза готелю в Токіо. Тут ми познайомилися з нашою господинею на цілий тур, китайкою з Гонг-Конгу на ім'я Агнес (вона має інше, китайське ім'я, але мовила нам «називайте мене Агнес»). А також до нас привітався гучним «Комбатом!» наш японський гід Сато. Він сказав, щоб так ми його називали, без жодних «містер» чи «сер». Дехто з туристів на його «добрий вечір» відповів невпопад «Сайонара!» (треба ж показати, що й ми дещо вміємо по-японськи). Наша кімната, на 10-му поверсі 42-поверхового го-

телю, виходить вікнами на вулицю, а за нею площа. Можна бачити в вікно маленьких струнких японців, що заклопотано кудись поспішають. У цьому великому місті на невеликому острові Гонсу купиться понад 12 мільйонів населення, і якби вони стали їздити автами, так як у Чикаго, то ніхто нікуди б не заїхав. Але японці розумні й організовані: вони їдуть не автами, а публічними засобами транспорту: автобусами, підземками і так званими «поїздами-кулями», що розвивають швидкість до 160 миль на годину. Такий поїзд довозить людину до Осаки так само швидко, як і літак. Квитки на нього дорогі, але японці не щипають копійки, вони люблять швидкість і згодні платити багато дорожче, аніж на звичайний поїзд. Компанія, що керує поїздом-кулею, дуже добре заробляє, в той час як звичайний поїзд з дуже дешевими квитками банкрутує.

На працю японці їздять підземкою. Їздили нею і ми. Коли люди на праці, в вагонах просторо й вигідно, але коли всі їдуть на працю чи з праці, робиться щось несусвітнє. Люди мовчки лізуть один на одного, намагаючись за всяку ціну впертись у поїзд. Наступають на ноги, штовхаються і не вибачаються. Часом хтось тільки одною ногою в поїзді, а дехто головою там, а ноги на пероні. Тоді беруться за працю спеціально найняті «запахачі» (чи «запахайла») і вштовхують людей у вагон, так, щоб можна було зачинити двері. Наш провідник Сато розповідав про свою спеціальну тактику: він пропускає один або два поїзди, щоб на третій сісти в першій хвилі — можна навіть сидяче місце дістати. Дамам тут місця не відступають.

Вранці ми пішли на сніданок — єдине частування, що нам покрив тур.

— А далі їжте, що хочте. Ресторанів у Токіо стільки, як грошей у вашій кишені, — не зовсім делікатно зажартував Сато. Проте, таким сніданком можна на цілий день наїстися, — його навіть назвати сніданком не можна, бо що ж тоді обід? Це буфет, у котрім було все, від вівсяної каші й овочів до риби й ковбасок.

Пішли бродити вулицями, зайшли в парк. 30 березня — в Японії, як і в нас, весна. В Токію, мабуть, тепліше, ніж у Чикаго, бо вже цвіли магнолії, розвивалося листя на деревах, на клюмбах купчились маргаритки й братчики. А славетні японські вишні, сакура? Ще ні... Трохи зарано. Вони вкриті пуп'янками, набубнявіли й чекають на трохи тепліші дні, щоб розкритися й звеселити японців, для котрих більшого свята нема, аніж розквіт їх улюблених ви-

Вулиця в Токіо.

шень. А ми, українці, не розуміємо, що ж то за вишні, що не родять? Вишні-пустоцвіти! Які б вони чудові не були, наші вишні також не гірший цвіт мають, та ще й годують нас своїми соковитими гронами...

Після сніданку Сато везе нас на огляд міста. Перше, що нам зустрічається — похорон. На наші забобони, це нещаслива прикмета, але тут з цього нічого не роблять. Смерть вважається таким же звичайним явищем, як і народження. По смерті, вірять буддисти, людина переселяється в інший світ, і через те священик дає покійному нове ім'я (чим більше заплатити, тим краще буде нове ім'я). Покійника покривають круглими вінками і спалюють, попел кладуть до урни, урну закопують в землю, встановлюють надгробну плиту, на якій викарбовано нове ім'я покійного. Можна ховати й старим традиційним способом — у могилу, але землі мало, тож це коштує дуже дорого. Земля тут взагалі міряється матами (підстилками, на котрих сплять). Селяни не тільки орють поле, а й руками розминають грудки та всіляко стараються, щоб на своїх мініатюрних грядочках виростити якнайкраще й якнайбільше. Можна було б імпортувати дешеву городину з

Америку, але уряд шанує своїх фермерів і купує городину від них.

— Ми, японці, взагалі любимо дорожнечу. Чим дорожче, тим краще, — сказав Сато; ми не знали, чи він жартує, чи справді це так. Пізніше ми довідались, що це факт. Перш за все, японці отримують вищу платню, ніж американці. Це було нам по носі, бо ми звикли, що наші стандарти найвищі. Кожен японець — мільйонер, коли рахувати на сні. Один долар, в час нашого побуту, рівнявся 176 снам. Середній річний заробіток у них 4 1/2 млн. єн. Але не журіться: якщо взяти наш середній заробіток в 15 тис. доларів, то перерахувавши його в снх, отримаємо понад 2 1/2 млн. єн. Отже, і ми мільйонери. Але як доводилося щось купити, то за сто єн купиш може цукерочку. Обід коштував 12,000 єн і вище. Але за 20 доларів ви би й не дістали славного Кобе стейка. Що ж то за стейк? Через те, що в Японії так мало місця, мало пасовиськ і мало биків, вся увага зосереджується на якості. Городина неймовірно свіжа, риба щойно зловлена, а м'яса дають маленькі шматочки, але дуже смачні. Биків годують на убій зерном, намоченим у горілці, а також масують биків, щоб м'ясо було м'яке.

Нема більш працьовитих і чесних робітників, аніж у Японії. І це саме стосується їхніх працедавців. Між ними існує атмосфера повного довір'я. Фабриканти справедливо винагороджують за працю й поводяться зі своїми робітниками по-родинному. Обидві сторони всім серцем намагаються тримати престиж свого виробництва. Профспілок не існує, бо робітники не мають на що скаржитись.

— А як ваші податки?

— Помірковані. Від 5% до 70%, залежно від заробітку.

Японці дуже люблять вечеряти в ресторанах. Наймають гейшу, — гарну й розумну дівчину, що вміє розмовляти з клієнтами, граційно подає страви, часом грає на семісені і співає жалібні серцещипаючі японські пісні. Залицятися до неї можна, але без рук. За це або вас, або її могли би вислати з кімнати. Звичайно, гейшу наймає компанія японських чоловіків — це їм коштує біля 100 доларів. Удома вони могли б таке саме мати задаром, але японці люблять транжирити гроші. Одна за одною на столі з'являються маленькі порції вишуканих страв, прикрашених, як мистецькі композиції. Все йде повільно, тихо — відпруження після активної денної праці. Чайна церемонія супроводжується столітнім ритуалом поклонів, дякувань,

усмішок, повертань чашечок малюнком до гостя, а той обертає посуд малюнком до гейші... Час пливе, а рахунок росте. Ну і що? Рахунок, як правило, посилається до установи, де працює клієнт, і установа його платить, бо це відраховується від податку. А хто такої умови з установою не має, бере гроші з кишені. Часом виявляється, що в кишені порожньо. Не біда: власник ресторану тільки записує ім'я клієнта (не перевіряючи документів) — і все. Гроші будуть вчасно надіслані.

Ну, гаразд, — подумують деякі (тільки деякі!) чоловіки. Якщо вже гейша така недоторкана, що ж нам робити? Не біда: є ще й інша порода гейш, так звані «макура-гейші», в перекладі — гейші для подушки. Правда, в Токіо їх нема. Вони гастролюють по курортах. Крім того, є і такі «господині», що після бенкету можуть, за окрему винагороду, піти на прогулянку з гостем, якщо він не забагато набрався саке.

Увечері ми мали вирішити велику проблему: їхати чи не їхати на екскурсію до гори Фуджі? Назавтра заповідалась хмарна й туманна погода. Всі компютери погодилися на тім. Екскурсія, правда, довга, 12 годин із обідом, коштує 100 (сто!!!) доларів. Двісті на двох. Такої ціни ніде в наших мандрах ми ще не стрічали. Ми, колишні діпісти, лишимося ощадними на все своє життя. Проте, я поборолася своєю вдачу і сказала Степанові:

— Це єдиний шанс побачити Фуджі. Що ці 100 доларів проти тих тисяч, що ми видали на цю мандрівку? Їдемо!

— Оцього я тільки й чекав! — зрадів мій чоловік, додавши: — Алеж сто доларів!

— Егеж, 17,600 єн... Ми ж мільйонери!

Пішли записуватися. А там наші обидва керівники: Агнес і Сато. Вони як змовились:

— Не їдьте! Нічого не побачите. Ось із нашого вікна видно гору — не Фуджі, але також гарна. Дивіться на неї в гарну погоду й уявляйте, що то Фуджі. А в туманну днину ви так само побачите Фуджі, як ту гору з вашого вікна.

Навіть касирка екскурсійної агенції підтримала їх у цій сумній прогнозі. Чесні японці не хотіли здобувати бизнес неправдою й заманюванням, як це роблять у нас в Америці та й в інших країнах.

Другого ранку надворі було похмуро. Мряка і хмари. І горі з нашого вікна не видно. Через пару годин туман розсіявся, і яскраве японське сонце засміялося до нас. Але ми вже спізнались на екскурсію. Гору Фуджі ми всеж по-

бачили, коли відлітали з Японії. Наш літак летів просто над нею, і ми бачили той білосніжний конус із кратером — не знаю, чи краще побачили б на екскурсії.

Що ж робити в Токіо, як краще використати короткий день? Їздили в Гінзу, центр крамниць, театрів, ресторанів і забав. Нічого не купили, бо дуже дорого. Спинилися на каву і вибрали собі два шматочки торта. Як же ми здивувалися, коли довідалися, що це німецький торт, імпортований із Баварії! В Гінзі є і традиційний Кабукі театр, що вражає своїми яскравими декораціями й костюмами. Колись акторами були тільки дівчата, пізніше — тільки хлопці. Ролі жінок і дівчат грають також чоловіки. Така зміна сталась тому, що в п'ятому-шостому сторіччі жінки, що до цього часу були рівні з чоловіками, під впливом китайської культури були знижені на статус рабинь. Тільки тепер жінки знову відзискали свою гідність, і хоч чоловікам було тяжко до цього звикати, вони стали триматися хати, ділити обов'язки виховання дітей і навіть допомагати в хатній роботі. Але ці зміни не заторкнули театр Кабукі.

Ми відвідали Мейжі храм — святиню релігії шинто. Спочатку в Японії панував буддизм, запозичений із Китаю, котрий, у свою чергу, прийняв його з Індії. В ранньофеудальнім періоді виникла ще одна релігія — шинтоїзм (від слова «шинто» — «шлях богів»). Основа шинтоїзму — пантеїзм. Головна богиня цього культу — Ама-терасу, богиня сонця, а імператор вважався її сином, отже, імператор Мейжі став сином божим. Кількість буддистів і шинтоїстів майже однакова, і ці дві релігії абсолютно льюальні одна до одної. Проходячи повз храми шинто, буддисти молитовно складають руки, а шинтоїсти кланяються й ляскають в долоні біля буддистської святині. Можна належати й до обох віровизнань, і багато хто так і робить. Молодь більше схиляється до шинтоїзму, а старші тримаються буддизму. Тому то в храмах шинто більш відбуваються одруження й «христини» (посвячення дитини) — радість, а буддисти більш похоронники, але досить веселі. Чого, справді, ридати, коли людина просто переселяється в інший світ? Туди їй і дорога! Сайонара! Святкують тут навіть похорони ляльок. Раз на рік зносять діти свої старі ляльки, і їх урочисто спалюють. Через те, що японці двовірні, всіх віруючих нараховується офіційно понад 200 мільйонів — вдвоє більше, ніж ціле населення!

— В мене в лівій кишені шинто, а в правій буддизм! — заявив Сато. — Спочатку я був шинтоїстом, але мені вже

за сорок, отож час переходити на буддизм і збирати гроші на нове ім'я.

В парку навколо храму шинто старі, 60-літні дерева. Характерні для шинто ворота — два стовпи і перекладина зверху, як гігантський меч самураїв.

Перед вівтарем в лінію стоять вірні. Бабця тримає дитину в рожевім убранні, коло неї молоді мама й тато і ближча родина. Молодий священик і шинто-діва провадять церемонію освячення немовляти. Священик махає білим паперовим батіжком, а шинто-діва гатить молотом у гонг.

За сто ен я купила якесь ворожіння — поетичний афоризм. Тут же його треба спалити на священнім вогні, і може твої бажання здійсняться, принаймні, хоч частинно.

Ніхто нікого в релігію не заганяє, але той, хто не дуже щиро вірить, в наступнім житті може народитися слимаком або черваком — а хто б же такого собі бажав?!

Імператорський палац оточений високим муром, занадто масивним як на японську крилату архітектуру. Але це ще з феєдальних часів, коли будували палаці, як фортеці. Коло головного будинку є палац для гостей, де скоро мала відбутися Верховна конференція в справах економіки. Не дивлячись на спокій і порядок у Японії, знаходяться радикали, що їм ця зустріч небажана, і вони завзято протестують. Поліція нервується і стоїть насторожі. Над будинком уряду два прапори — це означає, що парламент — Даєт — працює. Вхід до палацу імператора, звичайно, закритий. Але двічі на рік — на Новий Рік і в день народження імператора — люди можуть ввійти до палацу й побажати імператорові щастя.

Токіо знаходиться біля затоки того ж імені, і за часів шоганів з затоки до міста було проведено багато каналів. Не було тоді авт чи поїздів, тому човнами доїжджати до самого палацу було зручно. Коли канали стали непотрібні, їх засипали. І Токіо перестало бути далекосхідньою Венецією.

Другого дня ми поїхали в зоопарк Уено, улюблене місце мешканців міста Токіо. Японці не тільки люблять, а й шанують своїх дітей. Кожна сім'я має лише одну або дві дитини, не з примусу, а добровільно. Хочуть дати дитині добру основу для розвитку й освіти. А крім того, минулися ті часи, коли японки були приречені на безвихідне сидіння з дітьми вдома. Тепер японки хочуть і подорожувати, і до театру піти, й до ресторану, та й на працю піти

непогано — заробити дуже корисні в житті гроші. Вже ви не побачите на вулиці жінок, одягнених у кімоно, з високими важкими зачісками. Модерні японки ходять залюбки в джинсах або в сукнях останньої паризької моди, з коротко підрізаним волоссям. Їх лискуче, масивне чорно-синє волосся дуже добре виглядає в гладеньких зачісках з гривками.

В ці дні не було школи, і батьки з малими дітьми лявиною плвли до зоопарку. Не треба було питатися дороги — просто йди вслід за дітьми! Вслід за дітьми ми пішли до підземки. Коли відходить поїзд, на станції дають сигнал ніжним арпеджіо. Хоч було тісненько, обійшлося без запихання. Скоро діти стали висипатися з поїзду — і ми за ними. В морі дітей ми просувалися алеями зоопарку, стараючись з-поза дітей побачити японських звірів. Більш ніж дивитися на звірів, треба було вважати, щоб не наступити на якусь маля. Були тут пави, журавлі, тигри, китайські леопарди, леви і — звичайно — панда Гуан-Гуан. Панда цей, як і інші панди — розчарування. Пандам дає якусь насолоду повертатися до людей задком, який у них і не дуже акуратний. Був гарячий день, і пандам було скрутно в їх мальовничих козушках, тож вони ховалися в глибину печери. Був там іще й маленький звірик, що називався «Менший Панда», але він більш був схожий на ракуна, аніж на панду. Загалом, треба сказати, звірі мають в Японії більше площі, ніж люди. Площу тут міряють на татамі (мати з рижової соломи). Татамі 6 x 6 ступнів називаються цубо. Цю міру вживають при будуванні офіційно. Велика (?) кімната переважно має розмір 6 татамі, а малі 4 1/2.

Діти захотіли їсти. Дорослі купують їм те, що в нас (та напевно і в них) називається «джанк фуд», діти їдять і цю їжу патичками. Діти пречудові: спокійні, веселі, чемні (ані одне не плакало) і рожевощокі. Їхні рум'янці особливі — яскраво-рожевий круглячок на кожній щічці. Я думаю, що то намальовано, хоч коли я спитала Агнес, вона відповіла, що рум'янці природні. За дітьми й звірят не видно! Пішли ми туди, де немає дітей — до музеїв. В Національний Музей Токіо треба брати окремий квиток. На касі напис для «гайджінс» (так тут називають американців): TICKET BOOTH (ticket booth).

Не люблю ходити по музеях, коли так гарно надворі — і вишні от-от зацвітуть, та ще й мало часу. Але через те, що я людина культурна, то мушу напихатися культу-

рою. Обдивляємось більші вази й різьбу, мечі, відполіровані краще від мого святкового «срібла», бронзові диски з 7-8 століть, кондомініюми 5-го століття, мистецькі вироби династії Мейджі... І з радістю виходимо надвір, на сонце, де щебечуть чудові японські діти.

Вони в поїзді сидять на рівних правах з дорослими, бо вони — щось спеціальне, майже святе. Раз на рік, 5 травня, святкується День Дитини. Спершу це був тільки День Хлопчиків, і в той день та родина, в якій був хлопчик, гордо вивішувала спеціальний стяг — велику паперову рибу. Рівні права жінок змінили й цю традицію, так що тепер і для дівчаток вивішується риба. Коли ми поверталися з Китаю через Японію, то вже і вишні порозцвітали, і риби тріпотали на вітрі — Японія готувалась до Свята Дитини задалегідь.

На третій день нашого перебування ми вже завчили кілька слів, а серед них «Огайо» («Добрий ранок»). Особливо легко це було запам'ятати двом туристам, що живуть в цій штаті. «Так» по-японському «гай», а «ні» — «єє». Ще цікаве й смішне для нас було їхнє вітання на телефоні: «Моші-моші». Але напевно й вони регочуться з багатьох англійських слів, а ще більше реготалися б із наших українських, якби з ними стикнулися.

Дуже цікава це країна, особлива, ні на що інше не схожа, хоч може й стане схожа на Америку. Багато чого Японія взяла з Китаю в давнину: мову, письмо, релігію, звичаї, навіть назву (по-китайському «Зіппон», по-японському — «Ніппон»). Але за тим пішло відокремлення від усього світу й самобутній розвиток. Коли імператори стали занадто визискувати фермерів, вони віддалися під охорону самураїв. Потім з них вибився один, найсильніший, «шоган», що не зліквідував імператора, але звів його владу до стану маріонетки. В Японії пішла інтенсивна торгівля з заходом, але шогани — не безпідставно — повстали проти впливу єзуїтів, і протягом двох століть Японія була ізольована. Америка змусила Японію підписати торговельну угоду й відкрити порти для чужих кораблів. Молодий імператор Мейджі став повновладним і переніс столицю в Токіо. Японія зміцніла, в 1936 році частинно окупувала Китай, а в 1941 році встряла в Другу світову війну, яку програла. Здавалось би, після атомових бомб і нищівної поразки країна занидіє; а вона, як Фенікс, возродилася з попелу й стала з ряди найсильніших світових потуг; ті, що колись поставили Японію на коліна, тепер запобігають її

*Мек-Доналд
по-японськи.*

ласки, і саме японська ена стала мірилом вартости американського доляра. В цім мініатюрнім царстві маленькі люди граційно метушаться на хідниках, чепурять свої маленькі хатиночки в вузьких старих вуличках, виносять на свіже повітря банзай — деревця, виносять у пластикових мішечках своє маленьке сміттячко, їдять малесенькі порції делікатесів — і разом із тим будують хмародери, заводять Дізни-Ленд і Мекдоналди, танцюють рок-енд ролл і п'ють кока-колу, на зміну з зеленим японським чаєм. На вулиці в джінсах, у себе вдома — в кімоно. Назовні американізуються, внутрі лишаються незмінно японцями.

ГОСТИННІСТЬ ЧЕРВОНОГО ДРАКОНА

Китайська традиція встановила припис для правильного урочистого обіду: він має складатися з тигра, лева й дракона (зварених або засмажених). Але де взяти цих звірів, особливо дракона, що являється нереальним, мітологічним уособленням зловіщих сил?! Тому в практиці китайці користуються сурогатами: замість тигра — кіт, замість лева — собака, а замість дракона — півень. Отож, дракон, що в понятті заходу символізує Китай, може вивитися просто півнем.

— Як будете міняти доляри на яни, зберігайте рахунки. Це дуже важливо при митних перевірках. Якщо згубите, можете мати серйозні клопоти, — попереджує Агнес. Ну-ну, — подумали ми, виглядає, що це таки не півень, а дракон. Треба бути насторожі.

Літак присів на Бейджінському аеропорті, і ми впірнули в густий натовп однаковісіньких на вигляд людей. Не розібрати, хто молодий, хто старий, хто жінка, хто чоловік, хто охайний, хто нечупара, хто здоровий, хто хворий. Тут обмовлюсь: дехто ходив із маскою на лиці, як хірург під час операції. І ще одна спільна риса — всі курять безперервно. Не знаю, як курять ті, що в масках. А носять їх з доброї волі: одні — щоб не спіймати перестуду, другі — щоб не заразити інших, а треті — щоб вберегтися від пилу, що дуже тут дошкуляє. В Китаї постійно вітри й суховії, і все покривається рудим або сірим пилом. У нас відразу склалося вражіння, що пил навіки в'ївся у лиця й одягу тутешніх людей — такі вони сірі, знебарвлені, — всі, чоловіки й жінки в однакових жакетах — або темно-синіх, або сірозелених, а на голові — мао-картуз із червоною зіркою.

Туризм знаходиться в заряді так званого Chinese International Tourist Committee. Відставши від Заходу на 50 літ (в багатьох аспектах, але не в усіх), китайці в справі

*Наш готель у Бейджіні.
Побудували 2 роки тому, а сміття ще не прибравли.*

туризму взагалі нічого не тямили. Тільки п'ять літ тому вони відкрили свої тяжкі ворота й дали змогу глянути на свої дива, особливо ж на Великий Китайський Мур.

Ті, що відвідали Китай першими, особливо ж представники різних установ та промислових компаній, не вподобали Китай. Вони побували в самому лише Бейджіні, і хоч їх там розважали смачними стравами й віртуозними виставами, «західняки», що звикли до американського комфорту, в тім числі й деякі українські відвідувачі, що вже забули таборіві «комфорти», нарікали на примітивні в Китаї готелі. Таж американці, якщо в убіральні нема туалетного паперу, почуваються нещасливо й осуджують все назагал.

Але минуло п'ять літ, китайці послали здібну молодь в інститути чужих мов, дали їм вишкіл з дипломатії й політики, вдягли в європейські костюми (зроблені в Гонг-Конгу) і призначили гідами для туристів. Одразу беруть гостей на перекуску, вітають ввічливо й сердечно і везуть до модерного, недавно збудованого готелю — так званого joint venture. Наш готель Лідо спільно збудований китайськими й сингапурськими власниками. Прибуток ділиться за умовою, а по кількох роках готель переходить у власність Народної Республіки Китаю. Готель чудовий, особливо

вестибюль: картини, скульптури, дуже цікава люстра у вигляді кришталевого водоспаду, збоку ресторанчик, з другого боку різні послуги: інформація, каса, пошта і навіть крамничка сувенірів. Серед залі тріо: скрипка, віолончель і фортеп'яні. Грають Чайковського і якусь китайську музику, що творить досить милозвучну суміш китайських мелодій із російськими танцювальними ритмами. Наші вікна виходять у двір, гарно влаштований: ставочки, молода вербичка, що тільки стала вдягатися в зеленожовте вбрання, місток і альтаночка. Чудовий куточок для фотографій. А з другого боку готелю смітник. Готель збудовано два роки тому, а ще й досі не прибрали викопаної землі, уламків, каміння і бруду. Коли йде дощ (а він і не забарився), то доводиться, як жабка, скакати по жердках, прокладених через болото. Такі то китайські парадокси.

Вранці ми пішли снідати. Перед тим нам принесли якийсь пакунок, ми подякували і взяли його. Роздивилися — аж то чиясь прання. Віднесли до чергового клерка — він не хоче брати:

— На пакункові стоїть номер вашої кімнати.

Номер для нього важливіший, ніж людина. Ми розшукали Агнес, вона застрекотала по-китайськи і змусила клерка розшукати власника білизни. Переплутали номери кімнат.

Наступного ранку нас привітали приставлені до нас офіційні провідники на місто Бейджін: головна гідеса, мадам Чонг, гарна жінка літ 35, вбрана в скромний костюм європейського крою, її помічник — молодий, незвично високий, як на китайця, юнак, що ще тільки вчився говорити по-англійськи, і мовчазний, але пильний наглядчач, що сидів позаду нас — ми визначили його як «комісара». Мадам Чонг оголосила, що ми поїдемо на Т'єн-Ан сквер, а тоді до Імператорських палаців. Автобус гоцав по немощених дорогах. Скрізь будували багатопверхові, майже однакові будинки з сірого бетону. Працювали там бригади людей з лопатами й молотами, підвозили матеріал грабарками. Скрізь ручна праця, але працюють помалу, не по-стахановськи.

— Чому так мало механізації, чому не машинами? — запитуємо.

— Щоб вистачило праці для мільйонів нашого населення. Ми добре даємо собі раду. Ось погляньте на цього красня.

Мадам Чонг мала на увазі не якогось молодика, а

новозбудований сирій будинок. Нам він краснем не виглядав, але китайські очі бачили інакше, ніж інші. Особливо коли порівняти цю акуратну й чисту будову з страхітливими піврозваленими халупами, що купчилися тут же коло новобудови. Мешканці тих житл чекали на закінчення будування — вони мали першість на переселення в нову квартиру. Не було рації ремонтувати руїни, в яких вони жили досі — їх просто розвалять і зрівняють із землею. Покищо немає часу прибирати ті розвалини, та й нащо? Так вони і стоять, неприбрані, наповнюючи околиці пилом і смородом.

За часи міжусобиць, воєн, нужди й голодування в Китаї винищено ліси й сади; тепер іде інтенсивна кампанія дєревонасаджєння. Кожний мешканець мусить посадити щороку п'ять дерев. Вздовж дороги милують око молоді гаї, ряди тополь, розкішні городи, розквітаючі персики, абрикоси, вишні. Городина наніч закривається пластиком, нап'ятою на бамбукові обручі, а вранці розкривається.

— А чи дорогá рєнта в нових будинках?

— 15 янів на місяць.

Сєредня місячна платня робітника — 100 янів.

Автобус спинився і довгєнько стояв. Що сталося? Приїхала на оглядини міста якась висока особа, і поліцейський спинив рух, поки проїхали урядові авта. Тут майже ніхто не має власних авт, і взагалі їх небагато. Людей на роботу возять відкритими вантажниками, як у советських колгоспах. А загалом цілий Китай велосипедизований. Китаєць ніби зрісся зі своїм наколесником. На нїм він вєзе не тільки себе, а й досить великі вантажі, дитину, часом стару матір чи батька (але не дружину), закуплені харчі; як їдуть китайці з роботи, то в кожного з кошика звисає розкішний зелений хвіст щойно купленої редьки чи сєлерію. Вулиці р'ябі від велосипєдів, і проскочити між ними треба вміти. Нам це було дуже важко.

— А яка рєнта в старих будовах?

— 5 янів на місяць. І кожен сам собі мусить купувати вугілля на опалювання.

Ми не наважились спитати, яка рєнта в піврозвалєних халупах. Вони виглядають жахливо; майже так виглядають халупи і в задвірках Нью-Орлінсу. Але тут такі халупи були не дєсь у закутках, а на головних вулицях, навіть під боком Національної Академії Наук.

— Ну що ж, це труднощі зросту, — без сорому, а навіть із гордістю обізвався «комісар».

Т'єн-Ан-Мєн сквер — найбільша в світі площа, де відбуваються грандіозні китайські паради, що наповнюють радістю й гордощами серця китайців. При самій стіні Імператорського палацу — величезний портрет Мао-Дзе-Дуна, ідеолога комуністичного Китаю, на котрого спершу молилися, потім критикували за помилки, а потім знов його піднесли на п'єдестал. Центр площі — пам'ятник героям, поляглим за революцію. Лежать принесені в пошану вінки й пучечки квітів. Молода мама показує маленькій дівчинці літ п'яти постаті на барельєфі й читає лекцію політграмоти. Дитина слухає, широко розкривши очиці й ротика. По закінченні лекції, я наблизилась до дитини й хотіла їй дати «лоліпап». Дитина перелякано відступила назад і заховала ручку за спину. Якже, вона напевно перший раз у житті побачила жінку, інакшу, ніж її мама: білошкіру, та ще й блондинку, і в такому яскравім убранні! Я зняковіла й спробувала щастя з іншою дитиною. Те ж саме. Бояться від мене взяти цукерку! Спробувавши ще кілька разів, я втратила надію — доведеться самій смоктати лоліпапс! Нарешті, один хлопчик нерішуче глянув на тата. Я подала цукерку татові, а тато дав її дитині. Дитина взяла цукерку і сказала «Сесе» (дякую). Тато раптом розреготався і, звертаючись до навколишніх китайців, що цікаво придивлялися до нас, закричав:

— Він сказав «сесе»! Він сказав «сесе»! — і ще щось що вже я не зрозуміла.

Проте, в Бейджіні не тільки діти, а й дорослі були стримані й перелякані. Одноманітно вбрані, вони обминали нас, скоса поглядаючи своїми косими очима, втікали, коли ми пробували заговорити до них, і не всміхалися. Одного разу тільки, коли ми простували по алеях Літнього Палацу, до нас «пришилися» два привітних хлопці в джінсах (!) і запропонували пачку листівок за 2 яни (скрізь вони коштували 6 янів). Хлопці досить можливо говорили по-англійському, краще від нашого молодого гіда. А тут він якраз і з'явився, накричав на хлопців і не дав нам купити листівки.

— Це погані хлопці! Дуже погані!

Літній палац був збудований у XVIII столітті для вдови-імператриці Цзу-Гсі. За її вказівками, збудовано перше в світі штучне озеро, що займає три чверти всієї площі. З викопаної землі утворено мальовничі горби. Прикраса цієї літньої резиденції — мармуровий корабель на озері, що ніколи нікуди не поплив, бо це тільки пристань у

формі корабля. Імператриця любила сидіти на мармуровім кораблі, спиною до озера, й дивитися на озеро в люстро. Вона любила плисти в нікуди. Вздовж озера йде крита галерія з картинами. Імператриця любила по ній ходити, в дощову погоду, а вікна обрамлювали гарні краєвиди. Тепер тут сяло весняне сонце, скрізь було повно дітей. На відміну від дорослих, вони гарненько й дуже якраво вбрані в рожеві, червоні, блакитні вбрання. Малі діти мають штанята-розпірки, бо тут не заведено пелюшок. Хоч взагалі в Китаї карають за сміття чи навіть плювання на вулиці, для дітей роблять вийняток. Діти тримали в руках булочки й пляшки з помаранчевою водою, полуднували. Повели й нас обідати, не куди-небудь, а до імператорського палацу! Дали нам тільки патички, отож всі почали якимось ними ловити маленькі шматочки смачної китайської їжі.

Китайська їжа... Вона зовсім не така, як китайська їжа в Америці. Звичайно, ми їли зовсім не те, що їсть населення. Китайці часом їдять таку їжу — наприклад, під час великих свят, як весілля. Щодня вони їдять подібну їжу, але не так багато страв і майже без м'яса. В основному, вони живуть на рижі й городині. Цього вони мають вдовосталь. Але м'яса, мабуть, ніколи не буде досить. Щоб вигодувати кілограм м'яса, треба витратити п'ять кілограмів зерна, а цього настати неможливо. Китайці також не мають досить палива для варення їжі, тож вони винайшли дуже розумний спосіб ощадного, здорового й швидкого готування їжі — в так званих воках (можна для такого варення вживати і звичайну сковорідку). В гарячий вок влити кілька ложок оливи і кинути підмариновані в соєвім сосі городину і дрібно порізане м'ясо. Додати травиприправи, швидко мішати — і за кілька хвилин їжа готова. Разом із рижем дуже смачно. Нас частували, як царів. Подавали страву за стравною; на всіх (вісім за столом) одну тарілку, і кожний собі набирав, скільки хотів і скільки можна було, щоб усім вистачило. Перші дні ми мучилися з патичками, а потім не знати як і навчилися. Якщо можете взяти патичками одне рижове зернятко, то вважається, що вмієте їсти по-китайськи. Мені дуже подобалось брати патичками підсмажені земляні горішки. Тільки одна з нашої екскурсійної групи не могла опанувати китайської техніки і їла великою ложкою, що нам давали для набирання їжі. Всього нам виносили щось із 15 страв, усі інакші й переважно дуже смаковиті. Нічого підозрілого не було. Одного разу нам принесли смажених голубів (так

ось чому ми їх не бачили в місті!). Тут смажать і варять усе з головами й лапами: курку, качку, рибу... Якщо комусь здасться дивним, що тут їдять голубів, то пригадайте пісню про Байду, де він співає:

*Дозволь, царю, лука взяти,
Тобі на вечерю голубочка втяти...*

Ми вже наїлись, а страви несуть і несуть. Нарешті, виносять велику миску супу з ополоником. Суп пречудовий! Одного дня нам подали майже борщ. Скоро ми упевнились, що суп — передостання страва в китайських обідах. Після того невеличкий десерт: маленькі помаранчі або грушки (торішні), часом малесенькі шматочки несолодкого печива. А славетний пахучий китайський чай, як це не дивно, дадуть тільки як попросити. А так на стіл ставили багато пляшок пива й помаранчевої соди. Ми мало не стали алкоголіками. Замість серветок — мокрі митки.

Агнес повідомила, що в палаці можна за 30 фенів піти до платної, гарної вбиральні, а хто хоче задаром — мусить пройти кілька бльоків убік. Ми вирішили скористатися безкоштовними народними благами. Як це не дивно, вбиральня була чиста, з увесь час протікаючою водою, тільки сісти не було на що, та це й не обов'язково. В СССР, у передвоєнних будинках, з цим багато гірше.

У дворі мармурові столики й стільці-діжечки для тих, що хочуть в палаці пікнікувати. Прибиральниця ходить із віничком, тим самим замітає підлогу і столи.

По обіді ідемо до так званого Забороненого Міста, до Зимового палацу китайських імператорів, куди до революції був заборонений вхід звичайним людям. Роздивляємось, що діється на вулицях. На відміну від Америки, де на вулиці нема людей, а є тільки авта, тут вулиці завжди заповнені густим натовпом. В нових будинках на балконах і з вікон тріпоче на вітрі білизна. Дворів нема, отож сушать і провітрюють шмаття просто на хідниках, навіть на головних вулицях. Вивішують сушити навіть невіпрані ковдрочки, що їх замочила дитина.

Під накриттями — базар. Туди нам спритно не давали змоги зайти — мчали повз нього швидше, а коли ми йшли пішки, ввічливо, але настирливо підганяли — мовляв, немає часу. Ми бачили, як там важать городину й інші продукти на старовинних вагах, так, як і на советських базарах. Діти залюбки смокчуть цукрову тростинку.

*Лев і левиця перед Імператорським палацом.
Левиця — та, що ліворуч: у неї під лапою
грайливе левенятко.*

А ось і тролейбус, що якось пропихається між велосипедистами. Їде пара — хлопець і дівчина, що виглядають, як два хлопці, поруч, розмовляють жваво, але за руки не тримаються. Тут, як і в Японії, не прийнято обніматися або ходити під ручку, а поцілуватися при людях вважається непристойністю. Зате хлопці ходять обнявшись і ласкаво один одного поплескують по плечах.

Аж ось воно, на весь світ славне Заборонене Місто! Входимо центральними воротами, призначеними для самого тільки імператора.

Минулося... Тепер сюди йдуть сірі лявини китайців і строкаті гурти туристів. Хоч китайців багато, як мурашок у мурашнику, ми не губимось, бо дуже виділяємося в однокольоровій юрбі. До того ж, наша провідниця, мадам Чонг, взяла помаранчову трубу й галасує на всю площу, як архангел Гавриїл. Було видко, було чути. Вона вправно витрублювала короткі, але точні дані про 4-тисячну історію цієї дивної, великої країни, що дала світові чотири перших важливих відкриття: компас, порох, папір і друк.

— А ще й макарони, — вставили огайці.

— Мабуть, і спагетті..., — додали канадійці вже на жарт.

Мадам Чонг трубить у Забороненому Місті.

Мадам Чонг і не всміхнулась і вела свою оповідь далі. Палац будували 15 літ. В ньому 9 тисяч кімнат в різних будинках, оточених валами й мостами через воду. Збудований володарями династії Мінг, це був палац 24 імператорів династій Мінг і Чін. Палаці в основному дерев'яні, і тому навколо них були запаси води на випадок пожежі; але в палацах багато мармурових колон і оздоблення. Як же їх було ввезти в палац, коли двори зроблені в западинах, щоб напасники не могли відразу штурмувати палац? Чекали на зиму, тоді наливали повен двір води, і коли вода замерзала, котили мармурові колони по льоду.

Заборонене Місто складається з двох частин: зовнішній двір — для урочистих церемоній, і внутрішній, де жила імператорська родина. Родину обслуговували десять тисяч слуг і почоту. Після революції 1911 року, коли владу перейняв Гоміндан, імператора Пуї змусили зректися, але дозволили йому жити в палаці аж до 1937 року, після чого Пуї втік до Манчжурії і був там маріонетковим імператором створеної японськими інтервентами держави Манчжоу-Го. Після того, як китайці вигнали японців, при допомозі советських військ, Пуї був деякий час у советським

полоні. Потім китайці його визволили, реабілітували і зробили дорадником в уряді. В 1967 році колишній імператор помер на рака. Він мав п'ять законних жінок і хто зна скільки наложниць. Дві його вдови ще живуть.

Тут трапилась подія, що змусила «архангела Гавриїла» замовкнути. Нас, без усяких пояснень, відтиснули в кут. До одного з палаців, куди ми саме прямували, сунула поважна процесія європейців. Врешті нам сказали, що це президент Югославії зі своєю делегацією.

Коли армія Чан-Кай-Шека відступала до Тайвану, вона захопила багато скарбів із палаців, так що в залах стало досить просторо. Але багато чого й лишилося. Особливо вражає колекція годинників, починаючи від піскових і кінчаючи складними спорудами, що мало чим нагадують годинник. Були тут годинники — пагоди, з яких що три години вискакують різні фігури... Виходимо з палацу через задні ворота. Мадам Чонг питає, чи нічого ми не помічаємо на мурі. Аякжеж, — кажемо: дуже гарні дракони, викладені з мармуру. Виявляється, третій справа дракон зроблений з дерева, бо мармур пошкодився. І так добре зроблено, що уважне око імператора не помітило. Я б сказала, що він і не додивлявся. Чи став би він усі дракони переглядати? Ще показали нам колодязь, де, на наказ ревнивої імператриці, «добровільно» втопилася коханка імператора. Дехто з туристів і туди вкинув монету.

На тому місці, де нас мав чекати автобус, була несподіванка: новий автобус із новим шофером. А ми вже звикли до нашого добрячого Янга. Що сталося? Хтось закрив китайський напис на ліцензії, поліцей причепився й забрав бідного Янга на розправу.

Нас спрямували в так звану «крамницю дружби», де ми познайомилися з китайськими фінансовими махінаціями. Поперше, для нас, туристів, надруковано спеціальні гроші, подібні до звичайних, але з написом двома мовами, що це — туристські гроші. Нам натякнули, що ми можемо купувати тільки на ці гроші і ні за що на світі не повинні брати здачі звичайними грошима. А нам якраз хотіли давати здачу «звичайними». Тепер ми бачимо, які ми були дурні. Поперше, в китайських крамницях крам коштував дуже дешево, бож населення отримує дуже скромну заробітню платню. Подруге, китайці дуже хотіли дістати цих «дорогих» туристських янів, щоб пролізти в «крамниці дружби» і хоч і по дорогих цінах купити собі речі, котрих у їхніх місцевих крамничках не дістати. Якби ми до цього

додумалися вчасно, то брали б від китайців їхні гроші й давали б їм «наші», а то ми розібрали цю справу вже на літаку. В «крамницях дружби» ціни були вчетверо вищі, ніж у місцевих, а на базарах, до котрих ми майже не мали доступу, харчі й сувеніри продавалися зовсім дешево. Наприклад, я купила в «Дружбі» зроблену з клаптиків жилеточку за 15 янів. Таку саму на вулиці продавали за 5 янів. На жилетці чого тільки не повзає і не літає: голуби, ящірки, панди, квіточки... А кишеньки підшиті папером, та ще яким: сторінками з підручника англійської мови! До речі, жодного китайця в такій жилетці ми не бачили, хоч вони безсумнівно китайського стилю. Китайці їх продають спеціально для туристів.

Дорогою ми почали бомбардувати наших гідів запитаннями. Переконались, що ніхто нас за це в тюрму не посадить, і осмілились аж до нахабности.

— Чого у вас так мало авт?

— А нащо вони нам? Нам і в автобусах добре. І де ж ті авта паркувати?

— Якщо хтось має високе становище і подає заяву на нове помешкання, то він його швидше від інших отримає, чи ж не так?

— Якби я мав високе становище, я не потребував би подавати заяву. Я і так одержав би гарне житло.

— Чому оця будова розпочата й покинена?

— Не вистачає матеріялу. Дістанемо — будемо будувати далі.

— Чому в місті немає собак?

— Бо вони занечищують вулиці, а ми слідкуємо за чистотою.

— А не тому, що їх поїли?

— Тепер собак не їдять.

— А котів?

— І котів.

— А нам казали, що китайці їдять усе, що літає, крім літака, і все, що стоїть на чотирьох ногах, крім стола.

— Ми також їмо рибу, що не літає і не стоїть на чотирьох ногах. А собаки є на фармах, бо вони там потрібні, так само, як і коти. В місті теж, за спеціальним дозволом, можна тримати собаку. Але вона коштує 600 янів, і за неї треба платити податок, а також вважати, щоб вона не наробила на вулиці. До речі, у вас також треба за собак платити дорого, — підклав провідник своєю шпильку.

— Що роблять китайці після праці?

— Вони їдуть 30-50 хвилин додому велосипедами. По дорозі йдуть на базар купити щось на вечерю (холодильників ще нема, отже, щодня купують свіже — це добре!) Забирають дитину з садка. Може з годину варять обід, тоді не поспішаючи вечеряють цілою сім'єю й розмовляють. Миють посуд. (До речі, вока ніколи не миють, тільки витирають. Мені це не подобається, і я вирішила, що ніколи собі не придбаю вока.) Потім дивляться на телевізор. До десятої години показують китайські, індуські, американські кіна — особливо популярні тут «Дочка шахтаря», «Зоряні війни», «Поворотний пункт» з Барішніковим... А тоді — спати, бо наступного ранку треба о шостій годині встати і йти на працю. Дорогою вправляються в «тай-чі» або бігають.

— А чому всі так темно вбрані, ніби в уніформи?

— Бо вони так звикли. Не треба так часто прати. В штанах і жакетах зручно працювати. Моя мама так ходить. Я їй купила світлі вбрання, а вона не хоче їх вдягати. Ціле життя ходила в темному. Але тепер ще холодно. Ось скоро дівчата повдягають спіднички й білі блузки...

— Шкода, що вже не побачимо, — з недовірям завважила огайка.

— Ми не хочемо прати щодня і не хочемо відрізнитись один від одного, — повторив «комісар». — Модні сукні — це буржуазні витребеньки.

В плян наших екскурсій входили оглядини мавзолеїв династії Мінг (їх є тринадцять, але тільки один відкопаний і впоряджений для туристів, лише в 1958 році). До мавзолеїв веде дорога, обставлена скульптурами, різних людей і тварин: коней, верблюдів, левів — у повних розмірах. Вони стоять, як живі, стоять уже 500 літ. Мавзолей імператора Тінг-Лінга, що царював 48 літ. За тогочасними звичаями, володарі самі собі будували могили, і завбачливий Тінг-Лінг почав цю працю в 22 роки. Цей гробовий палац збудували за шість літ. Тінг-Лінг сам наглядав за будуванням і підганяв робітників: «Чом ви так повільно працюєте?!» А ті відповідали хитро: «Бо ми не хочемо, щоб ти скоро вмер, великий володарю!» Тут поселився по смерті імператор і його дві жінки. До того часу разом з імператором закопували його жінок і коханок. Один володар примусив своїх 24 коханок повіситися, щоб йому самому було не скучно в мавзолеї. Але потім звичаї стали м'якші, і замість живих людей у мавзолей ставили статуї. При вітварі запалювали вічну лямпадку. Коли відкопали

Біля Китайського Муру.

могилу Тінг-Лінга, знайшли сезамову олію в лампадці, але вогонь погас через брак кисню. Власне, цей імператор мав тільки одну жінку й тільки одну любовницю. Коханка вмерла раніше, але імператриця не дозволила поховати її в мавзолеї. Коли ж померла імператриця, внук полюбовниці домігся, щоб останки імператорової коханки перенесли також до мавзолею.

І нарешті ми прямуємо до одного з найбільших чудес світу — Великого Китайського Муру. Це довжелезна споруда вздовж північного Китаю, а щодо її довжини, є різні виміри: в одній книжці вона лише 1 тис. миль, в іншій 4,000 миль, ще в іншій — 4,000 кілометрів. Наші дровідники сказали, що довжина стіни 3,000 миль. Якби ми лишилися в Бейджіні довше, я б узяла з собою метр і вимірjala. Першу частину стіни збудував, руками своїх рабів, перший імператор Китаю, Чін, в третім столітті до нашої ери! Але головна ділянка була збудована 500 літ тому з наказу династії Мінг. Чів будував стіну з глини, і вона порозвалювалась, але Мінги вживали цеглу, і стіна ще й досі міцна й імпазантна. Збудували її для охорони від напасників з півночі, хоч гори і так майже непрохідні. Чи був це успішний захист? Так і ні. Відважні монгольські наїзники пробиралися, але поки вони ту стіну подолають,

китайці мали час зібрати військо й приготуватися до відсічі. Як-не-як, стіна стоїть, міцна, як самий Китай, по ній можна ходити, не боячись провалу (а по наших міських хідниках треба вважати, щоб не провалитися). Навіть астронавти ясно бачили з космосу Китайський Мур!

Перед входом до Муру мадам Чонг дала нам вибір: іти важчою або легшою дорогою. Я пішла легшою, бо я так як кіт: нагору йду легко, а спускатися мені млосно. Навколо мене йшло безліч китайців і не-китайців. Подібно до того, як усіх мешканців СССР світові невігласи вважають росіянами, так і всіх, що мешкають у Китаї, загально вважають китайцями. Насправді в Китаї є 55 меншин, і хоч це складає лише 6% всього населення, все ж це — 60 мільйонів. До того ж, більшість населення живе біля трьох великих річок, а меншини займають 2/3 менш догідної території. Ті, що ми звемо китайцями, в Китаї звуться «ган», від імени династії Ган, — першим із неї був улюблений народом ліберальний Лію Банг, походженням селянин. Він назвав Китай іменем річки Ган, де було ядро його володінь. На північній заході живуть казахи й уйгури, що міцно тримаються ісламу. А на півдні від них — тибетці, поклонники буддизму і Далай-Лами. Самі гани мають сотні діалектів. Північні мешканці не розуміють південних — або вдають, що не розуміють. Офіційною мовою є мандаринський діалект (бейджінський). Хоч меншини мають повну автономію, в школах викладають мовою ган, і діти з покоління в покоління асимілюються, — становище дуже зрозуміле нам, українцям... Південь і північ не люблять одне одного. Південні гани називають північних здирниками, а на те отримують у відповідь «А ви — дурні».

Ми якось запитали нашу провідницю, чи Китай перейде колись на латинку. Вона сказала, що мабуть ніколи. Хоч вивчити китайські символи (їх є понад 50 тисяч!) не так легко, за два роки діти вивчають яких 2 тисячі. Пересічна людина знає лиш 7,000 символів. Їх запозичили від китайців і японці, тому то вони можуть читати те саме письмо, хоч слова звучать зовсім відмінно. Я була незмірно здивована, коли з перших же кроків у Китаї натрапила на символи, що їх запам'ятала з Японії: вхід 人 口 і вихід 出 口. Обома мовами однаково. Отож, китайці тримаються своїх символів, бо це об'єднує різні народи сучасної імперії. Це, так би мовити, їхній «общепонятний язик». А зате китайці мають мороку з друкарськими машинками. В скриньці

лежать 2,000 різних логограм, що їх друкар мусить набирати, як на лінотипі. Найшвидше можна видрукувати 20 логограм на хвилину. Але якось китайці собі з цим раду дають.

В Бейджіні нас частували Пекінською качкою (Пекін перейменували на Бейджін, але качку не перейменували). Та Пекінська качка, або ж качка по-пекінськи, так само славна на весь світ, як «Chicken Kiev». Я зарані облизувалась. Поки дійшло до качки, нас підготовляли іншими стравами, в тім числі й дуже смачною куркою, що пекінською не звалась. Після може десятої страви вносять золотисто запечену невелику качечку й оголошують урочисто: «Пекінська качка». І забирають її в кухню. Хвилини через десять вносять млинчики, сос і... пекінську качку в такому вигляді, що вона й сама себе не пізнала б: порізана на тонесенькі шматочки. Тепер кожен мусить сам своїм шефом бути: взяти млинчик, накласти трохи качатини (вважати, щоб і іншим щось лишити), полити сосом, згорнути й споживати. Млинці, хоч і принесені з вогню, швидко охололи й не так дуже смакували, а з ними й качка не тее. Розчарування.

В Китаї нас ганяли по екскурсіях від ранку до ночі. Все було покрите ціною туру, та ще й розкішна їжа три рази на день, при чому не в однім місці, не в нашому готелі, а скрізь, де що було найкраще.

Настав час відлітати з Бейджіну до Сі-Яну. Вперше ми летіли китайським літаком. Літаки советські, але з китайськими написами. Наші туристи вже обкупилися, а поперед ще багато міст. Родина цигаркового фабриканта з Джорджії обладована, як верблюди. В основному, вони накиннулися на скульптури, зроблені з жада, і на килими, що їх вони поскручували, як солдатські ковдри, й мотузкою перев'язали через плечі. На аеропорті нас одразу почастували запашним китайським чаєм (з порцелянових горняток!), безкоштовно. Але чай не смакував, бо в почекальних усі, чоловіки й жінки, немилосердно і безупинно курили. На щастя, чекати довго не довелось — нас пустили в літак. Прив'язались, приготувались, вже давно час відлітати, а літак не рухається. Власне, рухається, так, якби його хтось колисав. Через півгодини нам сказали висісти: здійнявся гураган, вітер до 100 миль на годину, і літак не може злетіти. Ми пішли знову в закурену почекальню й одержали ще раз горнятко чаю. Не встигли сісти — кличуть на літак. У вікно видно, як мало не до землі хиляться

під буревієм дерева. Пил здійнявся такий, що світу не видко. Але через десять хвилин літак злетів. Півгодини нас хитало так, що ми, вперше за всі наші літання, боялися і на всякий випадок попросили один в одного прощення всіх заподіяних за спільне життя гріхів і провин. Але потім настала тиша, китайські стюардеси пороздавали подаруночки: спершу медаль-зображення цього літака, потім щось ніби цукерку, зроблену з квасолі, — єдина китайська їжа, якої ніхто не їв. Нарешті, ще й пачечку досить гарних американського типу смачних цукерочок. І картонку доброго соку.

Ось і Сі-Ян, дуже старе місто, — вже йому минуло 1000 літ, колишня столиця Китаю за династії Ган і Танг. Провінція Шансі, колись передова, тепер відстала в сільському господарстві, але виросла як промисловий центр. Провінція весь час бореться з примхливою й небезпечною річкою Гванг Го, що приносить родючий лес, але може при розливі забрати все добро селянина з ним самим. Місцеві провідниці були грайливі дівчатка — Шонг і — Ніна! Тут ми відразу відчули ріжницю в характері місцевого населення. Тепліший клімат — тепліше серце. Вже й убрані краще, і веселіші, і ходять поволіше, зграйками, дівчата й хлопці. Прикраса міста — Пагода Дикої Гуски. Є кілька легенд щодо назви цієї 10-поверхової пагоди. Одна з них розповідає, що в місті жили буддистські монахи, що звичайно живилися м'ясними стравами, але м'яса не стало, і монахи голодували. Тоді вони помолилися, і з неба раптом упала гуска. Монахи зраділи, що бог їм дав їжу, але не з'їли гуску, а закопали її, а на знак вдячності збудували пагоду. Пагода чудова, висотою 64 метри, і хто здолав видряпатися на саму гору, міг бачити ціле місто. Пагода збудована так міцно, що встояла тисячоліття і навіть землетрус силою в 8 балів. Мені пагоди нагадують перекинену парасолою — хто зна, китайці ходили здавна під парасолями й може дивлячись на неї вимріяли обриси пагоди. Перед пагодою буддисти ставили свічки. Було багато тибетців — уряд возить автобусами людей на екскурсії, звертаючи особливу увагу на меншини. Два монголи вирячилися на мене, як на якесь диво — певно, не часто бачили світлошкірих. Я поклонилась їм і знаками попросила їх зі мною зфотографуватися, і вони згодні. Навколо було багато молоді й дітей. Один молодик знав трохи по-англійськи, то почав викладати свої знання й на швидку підучувати нові слова. Діти охоче брали цукерки й

бальончики, але деяким треба було якось пояснювати, що робити з гумою. Головна ціль наших відвідин — могила імператора Чіна, першого імператора Китаю, що об'єднав 16 князівств і встановив февдальний лад замість рабовласницького. Від його імени країна назвалася «China». Коли прийшла йому пора вмирати, імператор Чін мав добре товариство: 200 возів, 1,000 коней і 600 вояків, в різних уніформах, рангах і позах. До цього часу з імператором ховали справжніх людей, а з імператором Чіном — теракотові скульптури, виконані з подивугідним мистецтвом. Розкопки в Сі-Яні почалися тільки в 1950 році, випадково, коли копали підвалини нової хемічної фабрики. Розкопали залишки 6,000-літньої давности примітивної культури. Досі розкопано тільки 1/10 знахідок. А при копанні каналів фермери в 1975 році знайшли ще й оцей мавзолей імператора Чіна, і тепер до Сі-Яну безперервним потоком ідуть туристи з усіх кінців світу. Надивившись на розкопки, відвідувачі йдуть ще й до музею, де виставлені в скляних клітках деякі скульптури, а на стінах — імператорські скарби.

Радісно виходимо на свіже повітря, на сонце. Подвір'я вкрите квітучими кущами, але ступати треба обережно, щоб комусь не наступити на ногу. Батьки й матері гордо ведуть за ручку своє єдине дитя й поглядають на всіх переможно — мовляв, ага, а в мене є син. З дочкою трохи менше пихи, бож то таки дівчина, вона не зберігає родового імени, та й жити йде до сім'ї свого чоловіка. Але вже як маєш дочку, то будь і тим задоволений, бо другої дитини мати не можна. Щоб зменшити приріст населення й урятувати країну від злиднів, уряд пішов на такий радикальний засіб. Орлині очі жінок з місцевих комітетів відразу завважують випнутий животик і наказують робити аборт. Хто не послухається, буде покараний зменшенням платні й іншими репресіями. Другу дитину можуть мати тільки меншини або ті, в кого дитина дефективна або померла. Ще один виняток — якщо чоловік у своїх батьків одинак і його дружина одиначка, то їм можна мати двоє дітей. Отож, одинаки стараються знайти собі до пари одиначку. Бо традиційно всі бажають хлопчика. Цікаво, що б то була за втіха, якби родились тільки хлопці?! Головним чином, дід і баба хочуть внука, а не внучку, і встряють у подружні взаємини своїх дітей. Така справа часом призводить до розводу. Взагалі, розводи в Китаї не толеруються. Справа йде на розгляд комунального суду,

судять довго й настирливо, досліджують причини і умовляють подружжя не розходитись.

Дорбогою ми любувались городами. Вони доглянуті й політі, бувають. Пшениця вже вигналась може на стопу. Жовтіє квітуча кольза — олія тут важливіша, ніж м'ясо, бо без неї нічого в вокові не звариш. Біля ручаю жінка пере білизну, дере її терпугом. Не диво, що тепер, на початку квітня, городи й поля такі гарні — скоро уже й жнива. Це ж південь. Фармерські будинки гарні. За новими порядками, здавши належне державі, селяни можуть продавати решту на базарі. Деякі фермери такі багаті, що придбали собі не тільки хату і що в хаті, але й сільськогосподарські машини, собак і котів (егеж), трактор і навіть гелікоптер.

Вузькими вуличками, перестрибуючи через смердючі калюжі й сміття, ми якось дісталися до мусульманської колонії Сі-Яну. Тут живе біля 40 тисяч мусульман. Обабіч арабські яточки зі всіляким крамом, схожі на ті, що ми бачили в Марокко. Крамарі настирливо пхають під ніс свої, на жаль, непотрібні нам вироби. Правда, один із наших туристів, жид літ під вісімдесят, купив собі червону, розшиту ящірками й метеликами жилетку й одягнув її зараз же. Хоч він далеко не красень, жилетка дуже йому личила.

— Скільки?

— П'ять янів.

А ми вже купили дві в Бейджіні по п'ятнадцять. Всі кинулись купувати жилетки, і я теж послала Степана:

— Купи зо дві на подарунки, може хто відважиться вдягнути. А ні, то я сама всі носитиму. Я така!

Нас запросили до мусульманської вітальні й розповіли про основи ісламу. При тому почастивали чаєм з порцелянових чашечок (паперових тут ще не знають). Дуже добре, натомившись під палючим сонцем, відсвіжитися пахучим ясиновим чаєм!

Походили по подвір'ю — запушне, пагоди порозвалювалися, їх лагодять дошками, пиляють величезними ручними пилами. Ідемо назад до автобуса — ще дужче атакують продавці та діти — це їх останній шанс. Пропонують намисто з жаду.

— Я б купила, і недорого ж, але боюсь підробки.

— Не бійтесь, — заспокоїла мене Агнес, — у них нема чим підробляти.

7 квітня ми встали дуже рано, о 4:45. Будили нас три чинники: наш будильник, готелева обслуга телефоном і —

Агнес. На сніданок дали нам щось нове, якийсь компотик, і ми не знали, з чого він.

— Це вибілені вишні, — здогадувалась огайка.

— Це — лічі, — надійшла Агнес. — моє улюблене.

Їдемо на аеропорт ізнов — о 6:30 відлітаємо до Шанхаю. На вулиці люди бігають. Інші виробляють вправи тай-чі. Хто цього ніколи не бачив, може подумати, що люди здуріли: повільно повертаються, як заведені, руки до сонця здійсмають... Кажуть, що це дуже відпружує і наснажує. Колись, як піду на пенсію, спробую.

Замітають вулицю широкими бамбуковими мітлами, здійсмаючи страшну куряву. Каналізації в китайських містах нема, помії виливають з відра просто на вулицю, і вони стікають в рови. Але якщо з відра впаде якийсь «солідне» сміття, китаєць негайно його підіймає, бо буде кара. Якщо дитина, що ходить в розпірках, наробить на вулиці, батьки мусять негайно прибрати.

В літаку ми сиділи в 5м ряду. Килим на підлозі відірваний, так що й зашпортатись можна, крісла не вирівнюються, бо зламані, так що довелось напівлежати. Стюардеси не дбають, чи ти прив'язався, чи ні, чи речі засунуті під сидіння. Якщо щось трапиться, то ж і так усі загинуть. На сувенір нам подарували портмоне.

8 квітня. Шанхай — найбільше місто Китаю з найбільшим населенням. До нас прикріпили тут чотирьох гідів: один — дуже вправний, пізніше ми довідались, що він самого Ніксона за ніс водив. Два молодих підмайстри, з них одна дівчина з кінським хвостом («Pony tail»), яким вона відганяла мух, що їх у Шанхаї сила. Ну, і той «комісар», що подорожував із нами невідлучно. Він і Агнес з кожного міста дзвонили в централю СІТС, запевнюючи нам квитки, транспортацію й обіди. Це було не так легко, бо туристи прибули, як повідь, і ще не напрацьовані китайці часом не могли їм усім дати раду.

Як тільки рушив наш автобус, молода провідниця взялась ознайомити нас із містом. Але вона розгубилася і ледве могла зібрати свій не такий уже й великий запас англійських слів. Дехто спробував їй допомогти:

— Скільки мешканців є в Шанхаї?

Дівчина впала в паніку.

— Е-е... Чотири тисячі.

Старший гід зараз же забрав від неї мікрофон і велів сісти на лаву й не підноситись. Решту туру він провадив сам один.

Населення Шанхаю величезне, понад 12 мільйонів — може й більше, ніж у столиці. Людей стало забагато, і їх з міста переселяють на передмістя. В місті 143 столітніх, з них 90% жінки, тож і не дивно, що статистично жінок тут більше, ніж чоловіків. І мейор міста також жінка на ім'я Ші (по-англійськи «вона», жінка, мейореса). Перед революцією Шанхай був символом розпусти й усяких гріхів, столицею опіюму, що його сюди завозили західні кораблі з моря через Янцзи. За Нанкінським договором, після Опіюмною війни, в місті панували англійці й французи. Це було і добре, і зле, бо разом із розпустою й наркотиками в Шанхаї буйно розвилася торгівля, промисловість, будівництво й мистецтво. Аж у 1949 році комуністи встановили нові порядки, заборонили проституцію й опіюм. Привчені до наркотиків китайці переключилися на цигарети, що їх вони постійно й жадібно смокчуть. Мені все здається, що вони підмішують в тютюн наркотики... Проте, навіть у найсуворіші роки комуністичного терору Шанхай був ліберальніший, ніж інші міста; ніколи тут поклоніння Мао і партії не дійшло до рівня безглуздости, і промисловість та торгівля не зникли. Шанхай привітав нас дощиком, що рюмсавав всі три дні нашого побуту, так що деякі наші пляни підмокли. Але багато чого ми побачили й на дощі, а спеціально такі речі, які на сонці виглядали б прикрашені сяйвом китайського комунізму. Переплигуючи через калюжі, не можна весь час усміхатися. Наш старший провідник, Чанг, сказав, що так зветься одна десята китайців. Промовляючи, Чанг мав звичку раз-у-раз тихенько реготатися своєрідним, тільки йому властивим «Ха-ха». І як тільки він починав «Ваші кімнати ще не готові, ха-ха, тому ми поїдемо оглядати місто, ха-ха...», як майже вся група відгукнулася «ха-ха!» — і з того моменту кожне його «ха-ха» викликало гучне відлуння. Я і Степан до того не прилучилися, бо не любили такого сорту гумор. Чи то Чанг не помітив насмішок, а чи вдавав, що не помітив, він спокійно продовжував свої дуже розумні й ґрунтовні розповіді, пересипаючи їх рясними «ха-ха».

Шанхай увесь поритий канавами — копають рови під каналізацію, розвалюють старе дрантя. Сморід нестерпний.

— То нічого, тут збудують великі готелі, ха-ха, і консуляти.

Дійсно, ха-ха! На вулицях висить ріжна білизна, навіть штанці, але не нагрудники. Білизна висить і на дощі, бо куди її діти? Якось висохне. Сподіваємось, що її не будуть

вішати, коли збудують консуляти, ха-ха! Йдуть діти зі школи — неорганізовано, понуро. Врешті, дощ же мрячить, як під дощем організуєшся? Чанг вказує на одну будівлю, оточену халупами, й каже, що це — Інститут Драми — тепер вони готуються до Шекспірівського фестивалю, ха-ха.

З одного вікна на жердці вивісили сушитися фарбовані нитки. З них виплетуть барвисті шалі. Чанг каже, що якщо показати такий гарний шаль павичеві, він розпустить свій прекрасний хвіст — бо має тонке відчуття краси, ха-ха. По обіді в найкращому готелі (що за декор! Павич тут би розпустив своє віяло й не складав би його) ми оглядали виставку картин і ваз. Я так ними захопилась, що й не зчулась, як опинилася в залі сама. Вся група, включно з моїм чоловіком, десь ділась. Ха-ха! Пригадала, що звідси ми пішки мали йти до цирку — всього які три бльоки. А на роботу я йду вісім, то чому б не дійшла? Але в який бік? Здається, праворуч. На вулицях уже темно, а на хідниках повнісінько веселих молодих китайців. Тут хлопці й дівчата навіть беруться за руки. Багато людей, а запитати не можна, бо ж я без язика. Знаю по-китайськи «Нігав» (Привіт!) і «Се-се» (дякую), але тут це не допоможе. Іду, а цирку нема, та й як знати, який він на вигляд? Я заблудилась. Ха-ха! Вирішила вернутися до готелю, де ми вечеряли, але вже й його не можу пізнати, бо темно. Аж біжать до мене з двох боків Агнес і Степан, а за ними ще й китаєчка з кінським хвостиком. О, радість зустрічі! Ніхто мене й не лаяв, але Агнес взяла таксі, бо ми вже ризикували запізнитися. Знайшли нашу групу, що привітала мене овацією. Всі вони їли морозиво й чекали початку вистави. Дали морозиво й мені — бідніше, ніж в Америці, й не таке солодке. В Китаї я не бачила корів, та й молока не бачила. Китайці цього не п'ють і в їжі не вживають. Як мама перестане годувати дитину грудьми, малятко мабуть обходиться без молока. Для нас давали вранці до кави консервоване молоко.

Вистава шанхайських акробатів — щось неймовірне! Не віриться, що це — справжні люди, а не витвори біоніки. Ми вже їх бачили один раз у Дізні-Світі, у Фльориді, а тепер вони гастролюють в нашій Чикаго. Чиказька реклама каже: «Вам би треба було їхати 9,000 миль, щоб побачити у Шанхаї, а так можете побачити тут». Ну, а ми їздили 9,000 миль, щоб побачити акробатів! І варт було. Не дивлячись на подивугідну майстерність, це були справж-

нісінькі люди. Вони працювали над сіткою, і це дуже добре. Я думаю, що в Америці циркачі тому працюють без сітки, що привчена до жорстокости американська публіка прагне бачити ризик, небезпеку і навіть смерть.

Іноді шанхайські акробати помилялись, або їм не цілком вдавався якийсь трюк — тоді вони спокійно його повторювали, з успіхом.

Наступного ранку я відчула, що мене хапає хвороба, але вирішила не здаватися. З попередніх мандрівок знаю, що не варт іти до місцевих лікарів, і тоді все якось мине. Здому прихопила ліки, навіть пеніциліну, та й беру собі потихеньку. Інші туристи також хворі, але не признаються. Здорові купчаться зі здоровими, а хворі з хворими. В нашій різношерстній групі є навіть лікар, та ще й особливо визначний, але він це замовчує. Проте, коли пара жидів з нашої групи попрохала його допомоги, лікар одразу ж пішов з ними до їх кімнати — рятувати.

Оглянули фабрику килимів. Ми вирішили, що китайські килими — найгарніші в світі. Чудові візерунки й артистична праця. Все це руками, помалу, старанно. Готові килими виставлені в крамниці на продаж. За 100-200 доларів можна купити гарний килим, але 130 доларів за пересилку. Дехто з нашої групи, заощаджуючи гроші, скрутив килими й обперезався ними, як патронташами. Мучились, пріли, але везли. Родина фабриканта в останню хвилину змінила думку, обміняла килим на інший; терплячі китайці розпакували й запакували, а вся група нетерпляче чекала.

Після кількох днів наша група почала ознайомлюватися не тільки з Китаєм, а й одне з одним. Дві пари жидів досі мовчали про свою «вибраність богом», а тепер щось у них прорвалось, і вони в кожному реченні вставляли, що вони жиди. Могли б цього й не говорити, портрет показує. Один із них, торгівець хутрами, заявив, що його батько приїхав з Києва, з Росії.

— То я з вами родом з того самого міста, але з різних країн. Я з Києва, з України.

На щастя, жид схвально кивнув головою, вибачився й погодився. Правда, не знаю, коли його батько виїхав на захід — може ще за царату, коли Київ належав до Російської імперії. Але як би там не було, Київ і тоді був в Україні.

Докучливий дощик не вгаває. Добре, що якраз у Шанхаї нам випало багато екскурсій всередині. Пообідали в гарнім ресторані. Передостання страва була для нас за-

гадкова. Тільки після того, як ми її з'їли, нам сказали, що то був кальмар. Якби сказали перед тим, мабуть ми не відважились би спробувати. А кальмар смакував непогано. Але я його більш не хочу. Взагалі, нам починає надокучати китайська страва, і вже хотілось би звичайного американського гамбургера.

Відвідали храм Будди, зробленого з білого китайського жаду. Храм працює, люди моляться. Ми зняли в передпокої черевики і взулись у капці. Буддисти, одна з меншинних груп, багато з них — індуси, стають на м'які стільчики й моляться. З нашої групи двоє теж помолились. Одна — Мері, старша жінка, що тут була без чоловіка, молиться всім богам, то й Будді зробила реверанс; а другий — Білл, молодий журналіст із Фльориди.

— Ви буддист? — спитала я його пізніше.

— Так, я християнин і буддист. В Індії, я ознайомився з цією релігією й вирішив, що мої переконання в більшості аспектів підходять під цю ідеологію...

Статуя Будди зображує його молодим і гарним; також, на відміну від популярних знаних статуеток, цей світлий Будда був стрункий і поетичний.

Ми пішли оглянути гарний сад, що його собі збудував багатий урядовець за часів династії Мінг. Це, власне, те, що називається китайським садом: сполука дерев, ставків і струмків, кам'яних скульптур, будівель і критих коридорів, походжаючи якими і в дощ можна насолоджуватися чарівними краєвидами через майстерно обрамовані вікна. Каміння, привезене з Чечвану, химерних покручених форм. Можна уявляти, що хочеш, і сидіти в садку годинами, думаючи, на якого звіра чи дракона той камінь схожий. Дракони прикрашали мур і ворота. За правилами імператорів, тільки вони мали право на скульптуру дракона. І тому мистець, що зробив дракони для власника цього саду, був притягнений до суду. Але скульптор виправдався тим, що його дракон має лише три кігті, а імператорський — п'ять. Отже, це не імператорський дракон. Мабуть, суддя був у доброму настрою і звільнив мистця.

В саду зроблені окремі доріжки для жінок і окремі для чоловіків. Для жінок вужчі доріжки, бо в них були вузькі, затиснені дерев'яними лабетами ніжки, а в чоловіків ноги широкі.

— Дивись, яку я тобі блюзочку купив! — хвалився один із наших туристів. — Отам вони висіли, то я вибрав найяскравішу, на сувенір.

— Дурню, та ж то хтось вивісив білизну сушити, а ти взяв. Зараз же поверни!

— Чого? Я ж не вкрав. Я заплатив два яни.

Я також купила блюзку, але не з чиєсь мотузки. Купила в Інтернаціональнім Центрі, в безсмаковім величезнім «палаці» з колонами, збудованим за советським зразком. Моя блюзка коштувала 70 янів — китайці вже навчилися піднімати ціни. Надалі ми старались обминати «крамниці дружби» і яюсь прокрадалися в крамниці для китайців або купували речі на вулиці. На півдні Китаю партійний контроль трохи слабший, люди живуть вільніше й починають полювати на долари: В Інтернаціональнім Центрі продають чудову каву за 1 ян, у порцелянових горнятках, але з молоком від бляшаної корови.

Ідемо в китайську комуну, по-китайському «консул». Наш комісар Чанг (Ха-ха!) провадить ідеологічну підготову, пояснює, як побудовані комуні. В керівництві є члени партії, що пильнують за високим ідеологічним рівнем і не допускають жодного відхилення від партійної лінії. В Китаї є 40 мільйонів членів партії — на 1 блн. населення це не так багато. Ми думали, що партійців більше. Чанг пояснив, що далеко не кожного приймають до партії — треба бути відданим комуністичним ідеям, дуже чесним і активним.

— А ви — член партії? — прямолінійно запитала я. Чанг був невдоволений — він не хотів виставляти напоказ свою партійність. Але не міг і зберехати.

— Так, я член партії, — сказав він скромно. — Може ви ще що хотіли би знати про мене? Моя жінка — вчителька китайської літератури, і в нас є 15-річна дочка... — все це без «ха-ха»...

По калюжах в'їжджаємо в комуну Чі-По-Тен, в західньому передмісті Шанхаю. Комуна постачає городину Шанхаєві і провадить своє господарство на 1,249 гектарах. Тут є чотири майстерні, що виробляють мотори, батареї і вино. Крім того, є ще приробітки, в котрих здебільшого зайняті старші члени комуні, включно з пенсіонерами: тваринництво, грибництво і плетення покривал, скатертей і блюзок. Комуна вирощує 50 видів городини і продає містові, з чого 20% бере собі. В комуні є шпиталь, 2 середніх школи, 9 початкових, 11 дитячих садків і 84 ясел. Остання цифра означає, що тут, як і в СССР, матері віддають немовлят державі на ранне промивання мозку, а самі йдуть на працю. Ніхто би не відважився «сидіти

вдома». Якби наші українські мами, тут і там, ідучи на працю, віддавали немовлят не до чужих «бейбісіттерів», а до українських садків, може б у дітей змалку впоївся патріотизм.

Зі школи 90% дітей виходять із достатніми знаннями, щоб вступити до університету. Але лише 5% ідуть студіювати далі, так, як в українських селах. А куди йдуть після університету? Куди пошле партія. Знов же — як у Советським Союзі. Жінки в 55 літ, а чоловіки в 60 можуть іти на пенсію (25 янів на місяць). Хто не має дітей, живе в старечім будинку, а інші ще тримаються традиційно-китайської «великої сім'ї», варять їсти й доглядають дітей, а також розводять кролів і плетуть шалики. В комуні 95 родин збудували нові житла. Кожна сім'я має телевизор, і тому ця комуна дістала кличку «телевізованого села».

Комуною керує Господарча Комісія, призначена урядом: директор, два замісники і чотири члени.

Це все нам розповіла, як із кулемета вистрочила, одна із членів управи. Наша перекладачка ледве встигала за нею. Тоді нас запросили задавати запитання. Ми їх сипали, як із мішка, і треба сказати, що комунарка на все відповідала і оком не моргнувши.

— Чи будинки належать селянам?

— Так. Але земля, на котрій будинок стоїть, належить державі. Проте, коли селянин починає будувати, він має право на ту землю. Китайський ребус: виходить, і його власність, і не його. Власне, будинок його, але він сам належить державі, а з ним і будинок.

— Чи лікування безкоштовне?

— Так, але коли не любиш призначеного тобі лікаря й хочеш іншого, мусиш платити. Хворих на тяжкі хвороби посилають у центральний шпиталь.

— Скільки в комуні людей?

— 25 тисяч.

— Що люди роблять після праці?

— У нас є кіно на 200 місць, театр на 1,200 людей, навіть із охолодженням. Є культурний центр, де можна грати в шахмати, пінг-понг. Молодь щосуботи має танці. Заплановано будову басейну і бекет-бол та інші розваги.

Доц не вгаває. Йдемо оглядати комунальний шпиталь. Шкода, що не можемо через доц піти в поле й на городи. Китайці дуже пильнують, щоб люди не смітили, тому скрізь скриньки до сміття, розмальовані, наче в Дизніленд: слони, леви і панди запрошують кидати сміття їм

просто в пашеку. Будинки відгорожені мурами, в котрі вмуровано гострі шпичаки розбитого скла. На жаль, нашої комунарки вже не було, і ми так і не довідалися, від кого ця охорона. Ось і шпиталь. Він жахливий! Тут, видно, не діють приписи чистоти, що діють навіть на вулицях. На підлозі бруд і окурки. Заходимо зразу до кімнати, де лікують хворих. На чотирьох застелених брунатною цератою столах лежать і сидять хворі, жінки й чоловіки разом, і лікар їх усіх разом обслуговує: тому ставить баньки на живіт, іншому — на потилицю, старенькій жінці міряє температуру, а юнакові робить акупунктуру чотирма голками. При тому лікар тримає в зубах цигарку. Мені здавалось, що юнакові боляче, але він не сміє сумніватися в силі апробованої партією медицини. З полегшенням виходимо на дощ. Каналізації нема, тому і з такого дрібного дощу назбиралися озера води. Що ж то тут діється, як приходять зливи!

В комуні нам дали найрозкішніший обід, просто бенкет — не 10, не 15, а 20 страв (не розумію — нащо така пересада? Адже ми бачили, як робітники в обідню перерву несли дві мисочки: в одній риж, а в другій — якась городина. Невже, частуючи нас по-князівськи, хотіли нам дати вражіння добробуту цілої країни?!) Врешті, і в Україні гостей приймають далеко кращими стравами, ніж споживають щодня. І що ж нам лишалося, іншого, як вдячно приймати цю ласкаву гостинність? Китайці, врешті, задоволені, що мають вдосталь рижу...

Ось приватний будинок родини Гуамів. Стрічає нас тільки гарний молодий господар, щоб показати нам, як тут живуть, а решта родини працює: мати в дитсадку, жінка на фабриці, а дочка в школі. Сім'я заробляє 4,000 янів на рік, з того витрачає тільки 2,000, бо має свої власні продукти — городину і кролів. Будинок новий, збудований у 1979 році. Господар працює в полі, але має ще й фактеслі, то й сам побудував цей будинок, і іншим допомагає.

— Покажіть руки! — просить один із туристів. Гуам показав свої долоні, вкриті мозолями.

— І я їх маю! — обізвався фабрикант із Джорджії.

— А то від чого? — здивувалась його дружина.

— Від тягання твоїх валіз!

Один із туристів запитує Гуама, чому саме його дім вибрали для показу.

— Бо живу при дорозі, — знайшовся той на відповідь.

А я спитала Агнес: — Чи завжди цей будинок показують туристам, чи й інші?

— Завжди той самий, — усміхнулася Агнес.

Ми ходили по будинкові, розглядалися. В передпокої, що правив і за комору, стояли 2 велосипеди й мішки з зерном і рижем. Скрізь цементові долівки, в кухні долівка вимощена з каміння. Вмуровані два котли. Збоку майстерня господаря. Нагорі спальні. Кожен член родини має свою власну. В спальні подружжя шафа із облізлим люстром, телевизор, на стіні вирізані з журналів портрети вродливих артисток у вишуканих барвистих вбраннях — великий контраст із сірими вбраннями комунарок. Виходячи з комуни, ми чули, як сварилися дві китайки. Ох, і вміють же вони лаятися! Хоч ми не знаємо китайської мови, але розуміли, що слова пересипані сіллю й перцем.

Побували ми й у Дитячому Палаці, куди діти біжать після школи й там чекають, поки батьки закінчать зміну. Перше що нас там вразило, це непривітність і незатишність цього з дозволу сказати «палацу». Обдерті й брудні стіни, гола голівка, де-не-де поквецяна олійною фарбою, ніяких прикрас у кімнатах. Але скрізь щось робиться, майструється, навчається. На першому поверсі діти з газардом луплять пінг-понгові м'ячики. Один із наших туристів одразу взяв і собі ракетку, то дитина його загнала в кут з першої хвилини. З таких ростуть чемпіони. Що вони можуть робити в напіврозваленій халупі? Для них це справді палац. Є тут навіть одна електронна гра, де діти влучають з кулемета в товсте опудало, що має бути капіталістом, мабуть що й американським. Нагорі різні студії: хорова — діти співали чудово, а вчителька грала на піяніно й показувала мінами, де треба усміхатися, а де завзято бити в долоні. Для нас спеціально діти заспівали по-англійськи «Home on the range», — у сантиментальній Мері сльози виступили. В балетній студії тоненька дівчинка для нас танцювала танок рибалки. Вона бігала з ятірцем, закидала його в річку, тяжко зідхала, коли витягала його порожнім, і стрибала, коли там була риба. Це танок однієї з меншин, — підкреслила керівниця, щоб ми знали, яка тут демократія. Далі ми пішли в драматичну студію, де діти виставили для нас інсценівку. Заповідачка розказала, як лев проганяв від себе кицьку, бо вона не пара такому величному звірові. Аж тут з'явилась мишка (вертка дівчина літ п'яти) і почала докучати левові, бігаючи навколо нього, лоскочучи його. Тоді кицька кинулась на мишку й повалила її на землю (мабуть і з'їла). І тоді лев подякував киці за послугу. Після цього вчителька заграла, а діти покликали нас до танцю:

дівчатка запросили панів, а хлопчики — пань. Ми трохи з ними потупцювали й нагородили їх цукерками та бальончиками.

О четвертій годині пополудні, коли трохи вияснилось небо, ми відлетіли з Шанхаю на Гвелін. Летіти треба три години.

*Вітаю з Китаю!
Літаю, літаю,
З міста до міста,
Як сила нечиста...*

Писала я в листівці до знайомих.

Ми з жалем прощалися з нашими гідами в місті Шанхай. Наш політрук Чанг Ха-ха давав найцікавіші інформації. Він — один із головних гідів комуністичного Китаю, і хоч відносно своєї особи він досить скромний, всеж повідомив нас, що супроводжував як гід-перекладач президентів Ніксона і Картера, не кажучи вже про менших риб. Він же й водив нас у прекрасний масток, де жили президенти на час їхньої візити. Наші молоді гіді-підмайстри також були симпатичні й людяні. Я дала провідниці маленьку пляшечку парфумів. Вона злякалася:

- Я не знаю, чи мені можна. Я спитаю його (Чанга).
- Не треба. Ми йому теж щось дали. Можна!
- Ну, то я вже й не знаю, як вам подякувати!
- Нема за що!

Політруків та шоферів дали по пачці американських сигарет — це тут дуже люблять.

На літаку нам дали перекуску в коробочці, дуже смачну, але після 20 страв у комуні ми не могли вже нічого їсти. Проте залюбки випили хризантемний чай. Чай у Китаї не відціджують. Заливають листячко кип'ятком і п'ють, хай собі листя плаває.

Чудові хмари! Ця краса означає, що внизу дощ або мряка...

Я сиділа поруч сина фабриканта із Джорджії. Той син, Сем, навчається в Бейджінському університеті вже два роки. В Бейджіні він приєднався до своїх батьків і сестри і з нашою групою подорожує по Китаю. Досі він, крім Бейджіну й околиць, ніде не бував, тож йому не менше, ніж нам, цікаво. А нам було дуже корисно мати Сема коло себе, бо часом він розпитував дорогу та діставав інші інформації. Часом ми його запитували, чи дуже прибре-

У прекрасному Гвеліні.

хують при перекладах. Сем казав, що не дуже. Правда, за два роки він ще не вивчив китайську мову досконало, але всеж багато чого розумів. Він міг нам розказати принаймні, що то за їжа і як її споживати, хоч кальмара-чорнильця і він не розпізнав. Я спитала Сема, скільки студентів є в університеті. Одинадцять тисяч, з них 350 чужинців, в тому числі 50 американців, може з 30 росіян, і японці. Вчителі дуже вимогливі, на свій лад.

Гвелін! Місто казкової краси, унікальної, єдиної в світі. Автономна область Квансі заселена меншинами: 10 мільйонів чуанг, 3 мільйони яо, мільйон м'яо. Фактично, це не китайці. Вапнякові поклади, розмиті підґрунтовими водами, створили казкові, фантастичні горби, що тягнуться вздовж тихої річки Лі. Тропічний клімат дає змогу вирощувати збіжжя цілий рік і збирати два-три врожаї. Вродливі селяни в бамбукових капелюхах орють поле під риж, сіють його, розсаджують. Орють водяними буйволами, надзвичайно гарними тваринами, що люблять стояти по шию в воді, раз-у-раз пірнаючи й виринаючи, немов гіппопотами. Вони охоче тягнуть плуг по болотянім полю, — їм здається, що вони купаються! Скрізь човни з бакланами-

риболовами, натренованими ловити рибу для свого господаря. Шия баклана перев'язана так, що він не може ковтнути рибу. В долинах крадькома вирощують і опіюм. Тут не такий сильний контроль, як у північних районах (автономія ж!).

Наші провідники у Гвеліні були: молодий парубок на ім'я Су і дві гарненькі дівчини: Лі і Гуан. Верховодив Су, дуже кумедний на вигляд і жартун. Він одразу посипав дотепи. Почав з повідомлення, що наш готель, найкращий у місті, звідси далеко, треба їхати з годину. Через дві хвилини Су сказав. — Ми приїхали. Виходьте.

— Це Баб Гоп!!! — закричали ми. — Китайський Баб Гоп!

— Хто такий Баб Гоп? — спокійно запитав Су.

Вечоріло. Гори обступили місто, як чарівна казка. Перед готелем парк. Співають птахи. П'яно пахнуть тропічні квіти. Люди і не збираються спати. Тут не тільки місцеве населення, а й туристи мають свободу, тож ми радо нею скористалися — пішли гуляти навколо готелю, де все було таке прекрасне, а люди вродливі, легко й світло вбрані й привітні. Хлопці ходять з дівчатами, обійнявшись, залицяються.

В місті виробляють текстиль, залізо, машини й вино. А головна промисловість — туризм. Місто відкрито для туристів у 70-х роках, і з 1978 року почався наплив туристів. Минулого року в Гвеліні побувало 80 тисяч англомовних туристів, а всіх туристів разом — до 150 тисяч.

10 квітня. Вранці виїжджаємо автобусом до пристані, звідки кораблем попливемо 6 годин річкою Лі (55 миль).

— Наша подорож складається з трьох частин: перша — гарна, друга — прекрасна, третя — чудова! — заповів «Баб Гоп». Він сказав чисту правду. Тільки ми не знали, яка з цих частин була найкраща. Вони тільки були трохи різноманітні формами гір — тонші колони, ширші піраміди, кругловерхі стіжки... На них гарні дерева, на берегах мальовничі хати, в них веселі люди метушаться, працюють. Діти бігають, граються з песиками. Водяні буйволи купаються в річці. Ось пагода на горі... При березі на камінні молода жінка пере білизну. Наш корабель не один, їх ціла флотилія. Зі свого корабля бачимо корму того, що пливе перед нами. На кормі кухня. Бачимо купу обпатраних курей та городину — певно, такий нам дадуть полуденок. Кухарі беруть воду з річки, і туди ж виливають помії. Краще про це не думати.

Коли ми вже налюбувалися краєвидами, нас покликали до столів на обід. Дійсно, смажена курка, з городиною, чай. На десерт — присушена сливка, загорнута в три папірці.

Поївши, спішимо на поклад, знову милуватися красою Гвеліну. «Баб Гоп» видихався, викінчив усі свої дотепи й замовк. Здається, вчора за 15 хвилин він вичерпав увесь свій репертуар. Але нам ніяких пояснень і не потрібно — краса не потребує коментарів.

До готелю ми поверталися автобусом. Тут нас пустили на базар, хоч і не надовго, і ми торгувалися з чуангами не гірше, як з мексиканцями чи італійцями. Часу було мало, то дещо купили з дірками; жадове намисто мабуть було з агату, але що за ріжниця? Ми керувалися правилами, яких мене навчила жидівка з нашої групи: 1. Як щось бачиш — купуй! 2. Якщо воно тобі подобається, ти купила вигідно. Цікаво, що приблизно однакове намисто в однім місці ми купили за десять доларів, а в другім за двадцять.

В лесовім ґрунті легко викопувати печери; я читала, що в Китаї багато сімей живуть в таких печерах і що в таких житлах навіть гарно: спереду вставляють велике вікно, що дає досить світла, а всередині тепло і сухо. Проте, коли я спитала гіда, чи живуть люди в печерах, він навіть образився. Показав на гарні будиночки при дорозі і сказав: «Отут живуть наші люди». Але я ж своїми очима бачила в горах вигребані печери з досить гарними брамами, бачила навіть, як ті брами відчинялися, і з них виходили люди. В Гвеліні нам дали пишний бенкет. Подали голубів, спечених із голівкою й ніжками. Подали дві чарки вина: більшу — солодкого й запашного вина з квітів касії, а в маленькій чарочці — сильне вино під назвою «три ямочки». Ніхто не наважився просити ще одну чарочку, щоб не пішла про нас недобра слава. Тут ми скуштували й так званих 1000-літньої давности ячок. Надиво, вони були смачні. Звичайно, зварені вони були не 1,000 літ тому, а може минулого тижня і добре вимариновані в міцнім чаю з додатками різних приправ, — так приправлені, що можливо й тисячоліття витримали б. Ніхто того не перевірить, бо людина так довго не живе.

Наступного дня, по дорозі, відвідали ще одного панду, котрий тут, як і всі південні мешканці, був більш товариський і, покомизившись може хвилин із 15, таки вийшов до нас і дався зфотографувати. Апарати заклацали, як кулемети!

Головний наш маршрут був — спершу до найвищого в Гвеліні горба, звідки можна милуватися красвидами цього чудового міста. З нашої екскурсії молодші швидко томилися, скисали і втрачали інтерес до видовищ. Зате старші ішли скрізь, підскакували, совали скрізь свого носа, розпитували, записували, фотографували. Вони хотіли зібрати якнайбільше знань і вражень, щоб було з чим переселятися в інший світ (Ха-ха!) Більшість молоді і не пішли на гору (треба було дертися із півгодини, яких 500 метрів вгору). Але на самий верх дібрались тільки семеро, в тім числі наш вісімдесятилітній жид із своєю 40-літньою коханкою. В нього недавно померла тяжко хвора дружина, котру він 12 літ доглядав, як дитину, отож, він не без підстав уважав, що заслужив відплату за свої страждання. Жид цей — адвокат, ще працює й не думає «відставлятися»; а його коханка — австріячка, малярка; казала, що малює в стилі бабусі Мозес.

Злізши з гори, ми пили ясиновий чай в альтанці, знов милувалися рижовими полями й річкою Лі та хвилями горбів, що синіли в далечині.

Збиралися оглянути печеру, що йшла якраз під цією горою. Тут заговорив мій американський патріотизм, і я стала вихваляти печери стейту Міссурі — Мерікем і Онандогу. Як це не дивно, наші американці багато світу побачили, але в цих печерах не побували, бо що таке Міссурі, коли можна помандрувати в Сінгапур або Таїті?! Отож, ми вихвалляли наші печери, як тільки могли, щиро впевнені, що таких нема в цілім світі.

Стоїмо в черзі до печери. Входимо помалу, і тут молода доня фабриканта мало не закотила істерики. Вона боїться йти в печеру! Має фобію. Мати вмовляла свою 26-річну доню:

— Не бійся, дитинко, мама з тобою, іди, я тебе за руку триматиму!

Не помогло. Дочка позадкувала з печери.

Ввійшли і остовпіли... Куди там міссурійським печерам! Тут така велич — природна, непідробна. Американські печери розреклямовані й розтрублені, а тут нема жодних реклям — просто заходь і любуйся. В американських печерах гіді тобі розтлумачують, на що схожа та чи інша формація вапняку, а тут можеш фантазувати сам. Форми сталактитів і сталагмітів тут — китайські, покручені, як стовбури тропічних дерев. І в той час, коли по більшій частині американських печер доводиться мало що не пла-

зувати, тут вони такі великі й високі, що можна йти по них гордо, як князь, не згинаючись. І коли ми вийшли з печер, я ніяково сказала:

— Забираю назад свої слова. Гвельїнська печера краща...

— Чи ви атеїст? — запитали ми свого «Баб-Гопа».

— Зовсім ні, — відповів він. — Я свято вірю в комуністичну партію.

— І в Мао?

— Колись вірив і в Мао, але він — не бог, а людина, тож має й людські слабості. Ми його шануємо й безмежно вдячні йому, що він визволив нас з лабетів голоду, але не молилось на нього, хоч мої батьки й молились. Але в Китаї є багато традиційних віруючих. Є буддисти і таоїсти, є прихильники Кун Фу-Цзи.

— Кого, кого? Про таку релігію я не чула.

— Це правильне ім'я Конфуція, — втрутився Сем, студент Бейджінського університету. А через те, що молодий Су не міг багато більше розповісти про релігію, на допомогу прийшов Сем, що тільки минулої зими складав іспити з релігії й філософії. Конфуцій жив у V столітті до нашої ери й проповідував гармонію, покору і терпіння, самовдосконалення й авторитет імператора. Конфуцій радив тримати єдність і послух у родині, і ця засада живе ще й сьогодні, хоч матеріальні покращення вже ведуть до відокремлення молодих подруж від батьків. Люди й тепер ходять на високу гору (6,000 східців), до храму Імператорів; приносять на алтар жертви предкам (палять папірці) і моляться до богині Плодовитости. Уряд заборонив мати більше ніж одну-дві дитини, тож що можна просити від цієї богині? Моляться потайки, щоб народився хлопчик!

Поряд із традиційним буддизмом багато китайців ще вірять у пізнішу релігію — таоїзм (виник у I столітті нашої ери). Але таоїзм, як філософія, виник багато раніше, також у V столітті до нашої ери. Засновником її був Лао-Цзе. Це цікава й гармонійна філософія, в яку легко можна повірити, бо хто ж може заперечити всесвітню гармонію й закономірність? Та сама енергія, що рухає світ, є в кожній людині, тільки треба її берегти й розвивати в тілі й душі. Дві сили — ен (жіночість) і янг (мужність) разом творять гармонійну цілість. Якщо баянс порушується, його треба лікувати вправами, глибоким диханням і цілющими травами, головна з яких — жень-шень. Тому то китайці дряпаються по горах та вишуковують цілюще зілля. Цілющим зіллям залюбки користуються і лікарі. Так звані «босі лі-

карі», що відвідують хворих удома, разом із аспіриною чи навіть пеніциліною відсипають в мішечок відповідної трави. Навіть акупунктура базується на віднайденні рівноваги між двома складниками енергії. Лікарі також курять за поєм, навіть коло хворої на бронхіт. Хібащо в тютюн підсипали цілющого зілля? На півдні є навіть ресторани, де варять їжу, що допомагає при різних недугах. Якщо людині бракує енергії, треба їсти гусинь, фунгус, мозок мавпи або шкіру їжака...

Шкода нам було покидати прекрасний Гвелін, Баб-Гопа й гарненьких гідес. Тож ми зраділи страшенно, коли нам продовжили побут у цім місті ще на пів дня. Замість відїхати ввечорі, ми переночували в нашім чудовім готелі над озером, між синіми горами, а виїхали, не поспішаючи, вранці.

Ми мали побути один день у Кантоні. Це — торговельний центр, спеціально для комерції заснований 1,700 літ тому за династії Танг. Це порт і залізничний вузел. Ріжні народи здавна прибували в Кантон з усіх кінців землі. На початку нашого століття Кантон був найбільшим по населенню містом Китаю, але скоро поступився Бейджінові, Шанхаєві й Шенянгові. Тут була база націоналістів, і тут в 1927 році була заснована китайська комуністична партія. Сучасна назва Кантону — Гванджов.

Кантон — виїняткове місто. Тут щороку 15 квітня відбувається ярмарок. Торгівля йде з 180 країнами, отож, це місто звикло до чужоземців і зазнало на собі вплив капіталізму. Для чужоземних представників збудовано 79 нових модерних готелів. Тут провадяться деякі торговельно-економічні експерименти в бік капіталізму.

Вулиці захаращені брудом і руїнами — тут також усе безперервно руйнується й будується. Шість мільйонів населення заповнює вулиці велосипедами, — їх нараховується до двох мільйонів. Велосипедисти пруть, куди видно; за рік гине від сутичок з автобусами тисяча їздців. В новозбудованих дорогах для велисопедистів відведена окрема траса, але її не вистачає. Велосипедна повідь заливає цілу вулицю.

Наш гід на місто Кантон був чимсь дуже заклопотаний.

— Може в нього теща померла? — почали ми вгадувати.

— О ні, тоді б він був дуже веселий!

— А звідки ви знаєте? У китайців усе навпаки!

— Не все. Багато чого, але не все. Ложкою їжу до рота носять, а не до вух.

— Ну, то чого ж він бігає й озирається, як розгублена курка?

Щоб перервати прикру мовчанку, ми спитали нашого гіда, чи він одружений.

— I am merry and have son. He is much much cute.

І знов замовк. Раптом наш автобусик так спинився, що ми аж попадали. Що сталося? Начебто нічого. Тільки нам напереріз прошмигнув цілий вантажник військових із рушницями. Чого доброго на війну?

Наш автобус став повільно просуватись уперед. Ліворуч, на площі, ми побачили людину з такою архангельською трубою, як мала наша провідниця мадам Чонг у Бейджіні. Геральд щось викрикував, але навіть наш студент не міг доладу розібрати, що саме.

— Він говорить про якісь тяжкі злочини.

Тут слово взяв наш постійний політрук, що досі сидів у автобусі ззаду й мовчав:

— Це буде прилюдна екзекуція.

— Розстріл?

— Так. Заслужена кара злочинцям.

— За що? За що? І так на вулиці, прилюдно?

— Так, щоб усі люди бачили й брали з того науку.

— А що ж вони вчинили?

— Я не знаю, що саме, але дуже великі злочини супроти комуністичної партії.

В цей час наш автобус рвонувся, як пес із ланцюга, і швидко помчав геть від цієї сцени. Агнес стиха завважила, що в Кантоні такі екзекуції бувають часто. Минулого року розстріляно 1,000 чоловік... Так от чого наш кантонський провідник ніяковів! — здогадалися ми. Але ми помилилися. Кара за злочини — для партійців звичайне явище, і це їх не бентежить. Було щось гірше: нам урізали побут в Кантоні, ми тут нічого не побачили. Тільки з'їли, як завжди, смачний обід — і на поїзд до Гонг-Конгу.

Але не на таких натрапили! Ми зняли страшну бучу. Протестували проти такого неподобства. Дехто тихо відійшов до каси обмінювати вже непотрібні яни, а інші напали на кантонського гіда й нашого комісара, що прибіг на гвалт, і не жаліли слів. Найбільше старалися австрійка, її приятель і я.

— Як ви смієте міняти маршрут, за який ми заплатили гроші? Ми не ваші без'язикі підданці, що з ними ви мо-

жете робити щозавгодно. Як узяти гроші, мусите дати те, що належиться.

Китайці терпеливо вислухували й не показували жодних емоцій.

— Вибачаємось. В Кантоні не було вільних готелів, і через те ми вас довше тримали в чудовім Гвеліні. Він кращий від Кантону.

— Рація, але ми хочемо бачити і краще, і гірше. Ви хотіли сховати від нас екзекуцію!

— Ми не знали, що вам так приємно було б її бачити! Це для наших громадян, щоб робили висновки.

— Ми теж хотіли зробити висновки, не такі, як вам би хотілося.

— Ви ще не доросли до туризму, — кричала австрійка.

— Ви — відстала країна, на вас можна тільки здалеку дивитися, а ви хочете гостей запрошувати. Тільки комунізм на таке здатний!

Якби ми були китайські громадяни, то вже б потрапили в компанію тих, кого вели на розстріл. Але китайці мали суворий наказ із туристами обходитися лагідно. Вони вислухали нас, ми википіли й заспокоїлись. Врешті, коли нас лишали довше в Гвеліні, можна було б догадатися, що відітнуть маршрут в іншій місці. Ми не дбали би, якщо б трохи врізали Гонг-Конг, але кожна компанія жадає саме там туристів затримати найдовше, бо приходять великі комісійні заробітки.

Через годину ми сиділи в поїзді.

* * *

Підсумовуючи вражіння, переважає позитивне. Приємно дивитися, як нація росте, розвивається, молодіє, вилюдноється. Всі мають досить рижу в мисці й дах над головою. Драстичні заходи на зменшення приросту населення мають свою зворотну сторону: в суспільстві збільшиться старих, що, за допомогою китайської філософії, жень-шеню, непереїдання (китайці навіть не знають, що таке торт із двадцятьма яечками й півтора фунтами масла), стриманого життя без газардних вад та розпусти, та за допомогою сліпої віри в акупунктуру й комуністичну партію, житимуть дуже довго — суспільство стане старим. І що то за життя, коли в тебе немає брата, ні сестри, а згодом не буде ні тіток, ні дядьків! Правда, партія вчить, що комуна — то велика родина, в котрій всі рідні. З комуни не так

легко вирватися чи перейти хочби до сусіднього осередку. Одружуються звичайно з людиною своєї комуні, що не віщує нічого доброго в генетичнім пляні.

Китай — єдність протиріч. З одного боку, проповідується ощадність, скромність, жертвування власними інтересами для колективних; з другого — все більше й більше підтримується приватна ініціатива, віддається в приватне користування те, що лишається після виконання державних податків. Західня культура пробивається навіть через Китайський Мур, хоч і не з півночі, а з півдня, від Гонг-Конгу, через Шанхай і Кантон. Китай інтенсивно нав'язує торгівельні й культурні взаємини з усіма країнами світу, що в таких зв'язках зацікавлені. В останніх часах все теплішають відносини з недавнім ворогом — Советським Союзом. В Москві відбулася велика виставка продуктів, що Китай міг би дати на ринок. Самі китайці копають землю лопатами, а орють буйволами, але на експорт виготовляють мінітрактори, електронні прилади, шовк. В Китаї жінки так одягнені, що й розпізнати не можна, де жінка, а де чоловік, а в Москву привезли показ мод. Струнки дівчата на неймовірно високих каблучках вивели вечірні «капіталістичні» вбрання. В часах «Культурної революції» класичний балет був заборонений — показували лише «революційні» танці. Тепер центральний балет Китаю показує «Лебедине озеро» в Нью-Йорку, а славні шанхайські акробати виступають у Дізні-Ворлд.

Був час, коли молилися на Мао. Але партія знайшла й на сонці плями; виявилось, що до всіх гріхів верховного вождя додалася ще одна хиба. Він, як заплямований Котляревським видавець Парпура, «чужеє оддавав в печать», трохи в іншому сенсі: Мао хотів стати поетом і привласнив собі чужі твори, що після його смерті було викрито.

Китайські вчені не сплять. Їм дають змогу студіювати, посилають до передових університетів світу, де китайці зарекомендували себе як найкращі студенти. Отож, при всій своїй бідності, Китай володіє умінням атомових споруд та найвищих досягнень техніки. Коли загинув американський «Челленджер» і трапилось кілька невдалих спроб астронавтики, Китай оголосив, що він може випустити сателіти для будь-якої країни на її території — з гарантованим успіхом.

Добробут населення росте. За 10 літ середній заробіток китайця зріс на 60 відсотків. Тепер накреслено сьому п'ятирічку (1968-1990), і середній заробіток робітника має

збільшитись на 20%, а селянина — на 40%. Статусом вважаються три речі: телевізор, холодильник і пральна машина — і більшість родин мають хоч одну з цих речей. Вони дорогі: холодильник коштує 700 янів, пральна машина 500, а телевізор аж 1,000 янів. На 100 міських родин 87 мають телевізори, 77 — машини до шиття, 40 — пральні машини, але тільки 3 родини зі 100 мають холодильники. Тому то в них така свіжа городина, та й м'ясо. Як пише газета «Женминь Жібао», китаєць в середньому споживає 2,500 калорій на день — в основному, риж (дуже корисний для здоров'я, нам би потрібно більше його їсти). Рижу є вдосталь, але на людину припадає на рік лише 5 кг. м'яса (а скільки в американській родині? Мабуть 5 кг. на тиждень!) Риби припадає 9 кг. на рік, овочів 50 кг., а молока 14 літрів. До 1984 року трималася карткова система на харчі. Не дивлячись на вихвалання комуністичної системи, навчання й медична обслуга не безкоштовні. За візиту до дантиста треба дати 10 янів — а заробіток, пригадаймо, в середньому — 100 янів на місяць. Тому то не дивно, що в китайців такі погані зуби.

В Китаї є багато шкіл: 830 тисяч початкових, 93 тисячі середніх. В них вчаться 200 млн. дітей і молоді. Є понад 1,000 вищих шкіл, що в них навчаються 2 млн. студентів. До цього треба додати дві з половиною тисячі технічних шкіл. Покищо всі діти мусять ходити тільки до початкових шкіл, але в 1990 році заплановано ввести обов'язкове 9-річне навчання. Сільське населення в основному малоосвічене, й багато хто навіть негативно ставиться до науки — мовляв, це вигадки й даремне витрачання часу. Причиною до такого ставлення може бути те, що за навчання в початковій школі треба платити 42 яни на рік, а в середній школі 50. Пригадаймо знову, що середній місячний заробіток — 100 янів!

Але для успішних студентів введені стипендії й пільги. Кадри лікарів, інженерів, рахівників зростають, хоч у багатьох ділянках доводиться запрошувати дорогих чужоземних спеціалістів.

В сірім натовпі починають з'являтися кольори, дедалі чіткіші й яскравіші. Перед цим великим народом лежить велике майбутнє, не менше, ніж його велике минуле.

Серпень 1986

ПІД ПРАПОРОМ БІДНОСТІ

Боротися за Ямайку мені довелось досить важко. З ким? З моїм власним чоловіком.

— Чому саме Ямайка? Що ти там не бачила?

— Нічого не бачила, в тім то й справа. Але хочу побачити все, або, принаймні, так багато, як зможу.

— Але чому саме туди? Що там ліпшого від Фльориди чи Гаваїв?

— Фльориду й Гаваї я вже бачила, а Ямайку — ні. Це найважливіший аргумент.

— А чи не поїхала б ти туди сама?

— Добре.

— Еге, так би я тебе туди саму й пустив! Ну що ж, ідемо.

Так я завоювала свого чоловіка. Я ніколи не думала, що одне слово може вирішити змагання!

Почалися торги з туристичним бюро: вони хотіли послати нас туди, де їм вигідно, а я хотіла вибороти найкраще для нас; хоч і не знала, що саме — відчувала, що це не зовсім те, що мені радила агенція. Врешті, зійшлись на якісь компромісі. Правда, тепер усі підприємства намагаються, з нагоди інфляції, відщипнути шмат від кожного доляра, так що три рази довелось доплачувати ціну, начебто непорушну після підпису угоди. Про третю доплату мій чоловік довідається тільки з цього репортажу.

Нарешті — восьмого грудня 1979. Встали о 6:20, як на роботу, але на зовсім інші пляни. Заповідано мороз, але, на щастя, помилково: надворі соняшно, 30°, так що можна легко вдягнутись. Запаркували авто й невеликим канадським Буінгом злетіли в небеса.

Кажуть, що більшість аварій трапляються на підйомі. Але якось не страшно: якщо й довелось би загинути, то швидко; а до того ж, разом зі мною згинули б і всі клопти, що так докучають у щоденнім житті... От тільки

шкода було б часу, витраченого на пакування валіз. Коли хочеш узяти лише одну валізу й кожну річ оцінюєш, як перекупка на базарі, то це справді велика праця.

На роботі мене питали: «А ви не боїтесь туди летіти?»

— А чого, це ж не Іран!

— В такій напруженій атмосфері вулкан може вибухнути де завгодно.

Може й так. Вчора на вістях передавали, що Куба посилено бунтує Караїбські острови, а спеціально Ямаїку.

— От тому то й треба її побачити, поки не запізно, — додала я аргумент своєму чоловікові, хоч уже й так він здався.

З вікна любо глянути: сонце, ясне, прозоре повітря; хмари — немов пухнасті квіти.

Як глянути вниз через хмарні фіранки — видно чіткі силуети міст, гір, річок.

Канадська компанія Вестерн Пасифік обслуговувала нас чудово. Це, власне, була обслуга першої класи: смачний обід, перед ним — коктейль, до обіду вино (три гатунки на вибір), по обіді — ликер. Можете уявити, як усім стало весело! Нікому навіть не прийшло на згадку, що нам три рази підвищили ціну!

О другій годині дня досягли кордонів Куби й дивились на білі обриси побережжя. Виповнили митні анкети («Чи маєте гроші понад 500 доларів?»).

За вікном нічого цікавого, тож глянули в авіаційний журнал, що лежав у торбинці перед нашим кріслом — а там — о чудо! Оголошення українського ресторану в Едмонтоні, під чудовою назвою «Пірогі Гавз». Світлини власників і їхніх вареників, і навіть деякі українські стравописи, включно з... «Ukrainian raisin pie». Дивно, правда? Це ще нічого: в нашій Долтонській газетці одного разу з'явився рецепт на «Ukrainian goulash».

М'яко приземлюємось в суцільній суміші блакиті неба й води.

*Синє вгорі,
Синє внизу,
А посередині хмари.
Ті, що приносять грозу,
Ті, що приносять чари.*

*Хмари будують білі міста,
З них виростає побілений ліс,
Біла трава зроста
На дощовий сінокіс.*

*Острів
Ямайка,
відпочинкова
оселя Трилони.*

*Хмари — як мариво ніжних фіранок,
Може комусь на весільний серпанок?
Вітром нарядені,
Вітром мережані,
Вітром украдені
Над побережжями...*

Ех, годі, бо стільки хмар, що й рим не вистачить!

І ми вже на землі. Пілот м'яко приземлився в Монтего Бей, годину нас протримали на летовищі, поки чорні інспектори не поспішаючи перевірили наш багаж — чи не привезли ми нічого такого, що могло б перетворити Ямаїку з раю на пекло. Їдемо над морем 45 хвилин до нашого готелю, або, властиво, клубу — чарівного острівця в маленькім містечку Трилони. Дорога вся в квітах, які ніхто не насаджував. Тут стільки сонця й дощу, що кожна ломака пустить коріння й зацвіте. Шкода, що наш шофер був

«німий». Його обов'язком було довести нас у готель, а не розмовляти з нами. Та ще треба вважати, щоб на яку козу не наїхати, а вони тут ходять, як принцеси, й із дороги не зійдуть. По Ямайці авта їздять лівим боком дороги, і раз-у-раз зустрічаємо написи «Keer left» (це можна розуміти символічно).

В готелі нам одразу дали ключі до кімнати й запросили на вечерю. Ми радо перевдягнулись у літні вбрання й за яку хвилину були вже в їдальні, де їжа виставлена на вибір, буфетним стилем, і вибирати було з чого. Звичайно, всі гості брали з кожної миски, а потім ще приходили вдруге і втретє по те, що засмакувало. Їжа чудова: свіжі місцеві овочі, плоди хлібного дерева, калабаш, чо-чо, акі, банани й їх родичі — плянтани, папая, манго, — їх нам подавали щодня в різних комбінаціях. Домашнє печиво — від чудового, як паска, хліба до вибагливих тортів. Риба й м'ясо різних видів — їж скільки хочеш. Такі харчі змусили нас забути про ціну та додаткові надвишки.

Сьома година ранку. Через радіо баптисти передають гарні церковні пісні, ті самі, що в Америці їх співають «рок-групи», замінивши любов до Бога любов'ю до коханої. Вишванці баптистських шкіл розповідають, як то вони, з Божою поміччю, закінчили школу, а тепер... поїдуть до Чикаго вчитись у Муді Інституті! Це для них великим щастям уважається; а інші сюди втікають із Чикаго... Диктори говорять бездоганною англійською мовою, а місцеве населення — з акцентом, але м'яким, не таким, як наші негри.

Готель величезний, і має все потрібне, щоб можна жити тут і не виходити поза його межі: море, пляжа — і великий ставок із волейболом, вітрильники й човни із скляним дном (так вони пишно називаються, а яке там скляне дно? всього скляний чотирикутник, що до нього й не протопишся); є тут і голф, і доріжки для бігання та гімнастики, і крамниці, і залі для танців, і різні гри, і — головне — аж чотири бари: і над морем, і в самім готелі, й на веранді (ця називається «Покоманія», на честь однієї з поганських релігій на цім острові). Бари мають свій розклад, розташований так, що можна «охолоджуватися» вже зранку, потім переходити до інших бар, і нарешті до тієї, що відчинена до ранку. Отже, можна пити зранку, як то по-українськи співається, «Ой, куме-куме, добра горілка, вип'ємо, куме, від понеділка...» — і так до самого кінця вакацій. А хто не хоче пити — не мусить. Тільки як ляжеш на лежак та закриєш очі, вже й почувеш:

На пляжі.

— Вибачте, а чи не хотіли б ви щось випити?

І так щоп'ятнадцять хвилин. Хочуть, бідні, щось заробити, хоч бери та напийся зі співчуття до них!

Ввечері нас почастивали (безкоштовно!) чудовим ромовим напоєм, і наш керівник, чорношкірий Джордж, почав нам викладати науку доброго поведження на цім острові.

— Я знаю, що ви тількищо прибули, бо ви — білі, як простирадла (це він вимовив з насолодою, щоб відплатити нам за свою чорношкірість).

— Але через кілька днів ви почорнієте. — І тут він додав «бородатого джока», що декому видався дотепним: — Мені забрало дев'ять місяців, щоб отак загоріти.

Мова нашого Джорджа настільки цивілізована, що я маю підозру — він може також із Чикаго чи з Детройту, приїхав сюди на заробітки. А туземці розмовляють по-англійськи так, що й розуміти годі, тільки для туристів стараються підбирати «спеціальні» слова. Перед голосними вони часто додають «г» з придиханням. Джордж порадив нам купити місцевий плин із рослини алое та намазатись ним, щоб не попектись на сонці. Як тільки ми, білі як простирадла, з'явилися на пляжі, до нас, із привітними усмішками, почали звідусіль підходити ямайкські дівчата, пропонуючи пляшечки з-під рому, наповнені якоюсь мутниною.

— Що це таке?

— Це — галó, — пояснила дівчина. — Помогає від сонця.

— А скільки коштує?

— П'ять доларів.

Сторгували за чотири (тут того, хто не торгується, вважають дурнем). Але ще одне: як тобі кажуть ціну, то ніколи не уточнюють, чи це в американській, чи в місцевій валюті. Ямайські долляри майже вдвічі нижчі, ніж американські, але як заплатите ту саму ціну американськими доллярами, то їх радо візьмуть. Дехто просить дати місцеві гроші. А канадійських доларів не беруть взагалі, з ними треба йти до канцелярії готелю або до великого міста в банк.

«Галó» (áлое) смердить, але від попечення, мабуть, помагає — бо з нас шкіра не злізла. Але й так нас трохи піддурили: наше «галó» було принаймні на половину розведене з водою, й коли ми вжили липкий сік алое, що сплив на поверхню, решту довелось викинути.

Знайомимось потроху з сусідами, хоч тут і самим не нудно. От пара з Канади, з Міссісагі біля Торонта, звідки нещодавно евакували мешканців, бо сталась аварія, і з розбитих цистерн витікав отруйний газ.

— Нас також евакували. Але наша мандрівка на Ямаїку була вже замовлена, і ось тепер ми тут.

Він — хемік. Вона — ... жінка хеміка. Чомусь страшенно товста, ходить у мішку й виглядає на мішок.

— Мій чоловік такий талановитий, він просто геній...

— промовила жінка не з гордістю, а зі смутком, зі скаргою.

— Ти також розумниця, — ввічливо додав чоловік. Але жінка відкинула етикетки:

— Я — ніщо. Я ні до чого не здібна.

— Ти мій діловод, господиня.

— Ні, я ніщо, — запевняла жінка. — Купи мені ще один коктейл.

Кожного вечора — концерти до ранку. Місцева оркестра з рибальського містечка Фалмаус грає на інструментах, зроблених із бочок на сміття. Звук мельодійний, ксилофонний, у стилі славного ямайського каліпсо. А ще нагадує ця музика концерт, що його щонаочі задають джунглеві жабки. Вилазять на дерева й жарять концерт, і ніколи ми їх не бачили, але чули — і охристили їх ямайськими соловейками.

Заповідач оголосив, що цей оркестровий ансамбль має

свою платівку на продаж (8 американських доларів — зовсім недешево!). Але коли я підійшла з десяткою, в них не було здачі. І ніхто з них не побіг розміняти; отак собі — продав, то добре, а ні — то й так буде. Платівку я таки купила в четвер, коли вони грали знов — я вже приготувала гроші, а мій чоловік ще й їхні автографи позбирав на обгортку. А побачили б ви тих музик! Довгі патли, в кого прості, в кого в «афро» зачісці, в інших же заплетені в тоненькі кіски. І цілий тиждень вони сідали їсти разом із туристами й відпочивали. Серед туристів заіснував міт, що нібито ямайці шляхетніші від негрів, вони буцімто іншого походження. Проте, вже перший тур, під час якого нам розповіли про давні часи цього острова, розвіяв романтичні ілюзії. Це були ті самі раби-африканці, що й у Америці; а якщо й були якісь домішки до їх крові, то небагато, бо місцевих корінних індіан — араваків винищили перші завойовники Ямайки — еспанці, за те, що араваки були горді й непокірні. Проте, багато мешканців нашого готелю не їздили на жодні тури, а тільки бавились і сиділи в барах; тож вони й далі думали, що ямайкські чорношкірі — це щось особливе, а тому з ними можна обніматися, цілуватися і так далі.

Поміж чудовими пальмами й лапатими мигдалевими деревами йдемо на пляжу. Там, на площі, розвага: прийшла оркестра місцевої гімназії й маршує, показуючи різні штуки, як на футбольних змаганнях в Америці. Тільки тут ще й кожний оркестрант танцював сольо, як у нас на забаві, показуючи свою вправність, включно із... українськими присядами. Потім наш заповідач або, як він сам себе величав, «культурний директор», розповів про цю оркестру; розповів, що їм потрібна нова школа, й перевів збірку. Ми вже сподівались, що такі збірки будуть провадитися щодня, але, надиво, це була перша й остання. Два дні по тому нас розважали діти з Фальмаусу, гарненько танцюючи й співаючи, але не тільки збірки не було, а їх навіть і не пустили між туристів (мабуть, щоб не стали просити дарунків).

Дитяча оркестра накінці заграла три гимни: місцевий ямайкський (грайлива танкова мелодія), англійський і американський. Мало хто встав на будь-який із цих гимнів. Волейбольники в ставку, як ні в чім, продовжували гру. Вислід гри, правда, залишився невідомий, бо, як повідомив «культурний директор», суддя метчу втопився.

Під лежаком повзе краб-самітник. На собі несе зелену мушлю.

— Наче пофарбована!

— Може, й пофарбована, — сказав наш знайомий, що був тут уже втретє, тож знав багато чого, що нам здавалось дивом. — Цей краб собі не робить мушлі, а бере, що знайде, й росте в ній. А як виросте, вилазить із старої домівки й десь знаходить нову. Тому то в них такі різні хати, як на чий смак.

Чарівна Ямайка! Я справді не думала, що тут так гарно. Покищо з усіх теплих країв це найгарніший. Тут досить сонця і дощу, дуже родюча земля, гарна питна вода, погожий вітерець, що так шовково охолоджує й не дає відчувати 85-ступневу спеку. Нема тут лютих звірів, отруйних змій чи докучливих комах. Краєвиди прекрасні. Над морем низько, а середина острова — невисокі зелені до самого верху гори, переважно з рудого бокситу й ще не досліджених мінералів.

— У нас чотири пори року, й усі однакові, — хвалиться директор.

— А як же ви знаєте, коли Різдво?

— По колядках.

А Різдво якраз і надходило, і радіо, так само, як і в ЗСА, гримить і дзвенить колядками. І «Джінгел беллс», і «Фрости», і пісня Бінга Кросбі про Біле Різдво...

Одного разу зайшли ми до нашої кімнати й застали там прибиральницю — гарненьку ямайську дівчину.

— А ви коли бачили сніг? — питаю я її.

— Ні.

— А в кіні або на телевізорі?

— Ні.

— А ви були в якійсь іншій країні, крім Ямайки?

— Ні.

— Ми українці. Чи ви знаєте, де є Україна?

— Ні.

— А СССР?

— Ні.

— А Russia? — останній одчайдушний запит.

— Ні. Але я знаю, що далеко за морем є Америка. Туди б я дуже хотіла поїхати. Візьміть мене з собою! За один доляр на день я вам буду прибирати в хаті й варити їсти. Я дуже добра куховарка. Ніхто краще від мене не зварить квасолі з козячим м'ясом.

— Але ди ми в Америці візьмемо козятини?

— Такі багаті, як ви, все можуть дістати.

— Таж ми зовсім не багаті!

— Як ви сюди приїхали, то багаті.

На це ми нічого не спромоглися відповісти. Дівчина була на нас трохи ображена, але видно сподівалася, що може таки попадеться такий турист, що візьме її з собою до Америки. Цікаво, якби таке сталося — як довго вона бибрала б хату за одні доляр на день?

Раненько наступного дня ми поїхали на екскурсію до Очо Ріос, в ту частину острова, де найбільше лишилося пам'яток з еспанської окупації. От хочби й сама назва Очо Ріос — «вісім річок». Так назвали врадувані моряки Колумба місце, де вони причалили. Там було справді не менш ніж вісім річок із смачною джерельною водою. Порівняйте це з прекрасними Гаваями, де на весь острів Оагу нема ні однієї річки!

Ми сіли в міні-бус, всього було нас шестеро — і шофер, він же й екскурсовод Генрі. На вигляд Генрі був непоказний, але вигляд буває оманний! Генрі виявився розумним, дотепним, симпатичним і охоче інформував нас про все, що тільки спало на думку нам чи йому. До того ж, він був неабиякий зальотник. В кожному містечку його вітали вродливі молодички й дарували йому різні ласощі, сендвічі, овочі. І кожна думала, що вона в нього тільки одна. А ми, що бачили їх усіх, помирили зі сміху.

Перш за все, Генрі розширив наше уявлення про соціально-політичні умови в країні. Ми знали, що Ямайка, пробувши понад 300 літ під владою Англії, в 1962 році здобула самостійність і стала членом ООН. Ми знали також, що люди тут дуже бідні, що вони тиняються по вулицях без роботи й оточують туристів непрохідною стіною. Вони не просять подачки (це заборонено), але просять гуми, цукерок, старих речей. Туристи, що приїхали сюди не вперше, привезли старе вбрання, черевики, соняшні окуляри й вимінюють на тутешні вироби. Діти бігають за туристами й кричать:

— Зфотографуйте мене! — і професійно стають у різні пози.

Ну, а вже за фотографування турист може й подарувати якого centa.

— Дайте мені вашу адресу! — просять інші. На ту адресу вони потім шлють листи, сподіваючись «великої й багатой милости» від своїх кореспондентів. Одного разу до нас підійшов похмурий хлопчина й попросив грошей на квиток на автобус.

— А скільки коштує квиток?

— Двадцять п'ять центів.

Нам це виглядало задорого, і ми дали хлопчикові «дайма». Він навіть не подякував, узяв монету й пішов, розчарований нами.

— Генрі, як вам тут живеться? — запитали ми нашого водія.

— А то як кому. Мені добре. Я дуже люблю свою працю, і люди мене охоче наймають. Як тільки вам куди треба, задзвоніть мені, і я зараз же об'явлюсь перед вашим готелем. Але є такі, що навіть і не хочуть працювати або хочуть не ту працю, що є, а ту, що вони б хотіли. Наш острів родючий, то можна піти в джунглі й нарвати всякої їжі, а потім наловити риби, тай якось проживеш. Але раніше, до незалежності, на мою думку, жилось нам ліпше. Чужоземні капіталісти мали тут підприємства, і в них ми добре заробляли. Тепер соціалістичний уряд прогнав чужинців, і жити стало гірше. Біда в нас навіть на прапорі.

Прапор Ямайки — з трьох барв: зелене (рослинисть), золоте (сонце) і чорне (бідність). Так нам пояснив Генрі, але мені здавалось би, що чорне означає колір шкіри туземців.

— Раніше ми були бідні й щасливі, а тепер — бідні й нещасливі, — підсумував Генрі.

Проте, ми не бачили тут старців із простягненими руками, як то було в Мехіко, де на кожному кроці ми чули «Я голодний»... Люди були веселі, непогано вдягнені, не босі. Власне, що було дивно — ми, туристи, потіли в наших легеньких літніх убраннях, а ямаїці ходили в довгих штанях (і жінки також) і навіть у светрах. Правда, надходило Різдво, традиційне зимове свято, і може від пісень про сніг, що лунали з усіх міських репродукторів, декому ставало зимно?

— Як довго у вас люди живуть? — запитали ми Генрі.

— Поки не вмруть, — відповів він.

Але потім розповів, що загалом, живуть довго, до 75 і довше. От тільки був такий час, що гинули від діабету, бо їли багато солодкої картоплі та інших ласощів і не знали, що то їм шкодить. Тепер знають, але їдять. А діти тут мають цукерки безкоштовно: можуть зрізати собі цукрову тростину та й смоктати. Але вони краще люблять гуму. Скрізь вони її в нас просили, і перший раз у житті я пожалкувала, що гуми не вживаю. По вулицях міст Сент-Анн і Порт Антонію сновигали натовпи людей, що поверталися з роботи, а також діти, що їхали додому зі школи.

Дітей ви побачите на вулицях у кожному пору дня, бо школа працює на дві зміни: 7 до 12 і 12 до 5. Діти вдягнені в дуже гарні уніформи, кожна школа має свої кольори. Не всі діти ходять до школи, бо хоч навчання безкоштовне, то треба купити книжки й квитки на автобус, а багато батьків, особливо багатодітних, не спроможні на це. Уряд дає 10 доларів на уніформу, а решту мусять заплатити батьки. Після школи діти здійсмають дорогоцінну шкільну одежу і в стареньких вбраннях тиняються по вулицях, не знаючи, що діяти.

Сходимо в Реа Буена, де висадився в 1494 році Колумб. На причалі стоїть неохайний великий корабель — на нього вантажать боксит. Вздовж берега є відкритий музей просто неба, з ріжним зняррддям з часів еспанської окупації. Тут же жалібно нявкав кіт, мати якого безсумнівно плуталась із сіямцем. Генрі повів нас у мистецьку галерію, сполучену з рестораном, де всього за 25 доларів можна було зїсти дуже смачного ямайського рака (без клешнів). Його подають із приправою з акі. Цей овоч тим цікавий, що нестиглим він отруйний, а як дозріє, стає нешкідливим, або так, принаймні, ямайці вважають. В нашій готелі ми їли все, також і акі, навіть не знаючи, що воно примішане до їжі, і якось ніхто не вмер. Щождо цін на вечерю, то робітник заробляє (якщо він працює), щось із 8 доларів на день. Рака в ресторані він на такі заробітки не зїсть, але може зловити й сам присмачити його акі та іншими приправами, котрих тут не бракує.

— Генрі, а чи це ваше власне авто, чи ви працюєте для якої компанії?

— Ні, я самостійник, але авто це і моє, і не моє. Я його випозичив на чотири роки. На це треба мати добрі рекомендації, але я їх маю.

В цім ми не сумнівались. Генрі весь час по дорозі заїжджав до багатих чужоземних вілл, і завжди з дверей випорхувала до нього на розмову якась гарненька служниця.

Найбільша атракція на острові — Данс Водоспад. Вода біжить срібними каскадами з гір по камінню аж до моря. Знизу догори йдуть, взявшись за руки, туристи, а їх провадить через каміння місцевий хлопець. Люди сковзаються, падають у воду, верещать і тішаться, коли досягнуть самого верху. А зі східців їх фотографують друзі, стараючись упіймати момент, коли хтось посковзнеться й зїде по гладкім камінню на своїм власнім матраці. Під

величезними деревами магогані сидять місцеві мистці й халтурники й продають — ні, нав'язують — свої вироби — дерев'яні статуетки птахів, тварин і — власні подоби, але такі жахливі, що одна американка відверто заявила «Я не хочу таких потвор», на що її чоловік завважив:

— Цить, хіба ж можна так говорити? Вони вважають те гарним, а як ти в них у гостях, то мусиш з увічливости затримати свою оцінку до повернення в Америку.

Місцеві ремісники, як мухи, обсідають нас, бідних туристів.

— Купіть цяцю для своєї дитини! — і накручує нитку йо-йо або брязкає тарахкальцем, зробленим із гарбузика. Щоб якось від них вирватися, я накупила намиста з ягід і кісточок, справді гарного. Але цим не відкупишся. Побачивши, що я щось купила, вони ще дужче на мене напали.

— Купіть качечку! Сову! Курочку!

Бачу — стоїть чимала курка, чи півень, зростом на півметра. Може б узяти одну, то вже хоч видно буде, що щось куплено? Почали торгуватись. Править 20 долярів, віддав за 10, а вдома я роздивилась, що воно й 5 не варт. Хоч, правда, за п'ять долярів тепер в'язки дрів до каміна не купиш... Як тільки ми купили півника, почалась справжня веремія:

— О, то ви його любите, а мене ні? Від нього купили, а я ж чим гірша?

Ну, купили ще дві чаші, вирізані з бамбука. Для нас мистець зараз же накарбував на корі наші імена.

— А тут збоку — брунька бамбука. Як наллете в чашу води, почне рости.

Втомлені повернулись ми до нашого готелю. Тепер, коли ми до нього звикли, він ще краще нам подобається. До речі, розплянував його архітект Морріс Ляпідус, той самий, що створив Фонтанблу готель у Маямі. За ямайський готель він отримав премію.

Справді, розплановано все дуже доцільно й по-мистецькому. Кімнати зручні, гарні, кожна має свій балькон з виглядом на море, і нізвідки не видно, що на бальконі діється. Але одна річ нам у готелі не сподобалась: коли ми повернулись і хотіли відімкнути коридорні двері, ледве не зламали ключ, бо щось там застрягло, й відчинити було неможливо.

— Певно, зсередини хтось засунув двері, — здогадувався Степан.

Ці коридорні двері були на дві кімнати. Стали стукати,

щоб вийшли сусіди, але видно, їх не було вдома. Виходить, хтось зачинив двері зсередини, а потім вийшов і затріснув їх. Може й ми самі...

Пішли кликати механіка. Тут ми побачили, що темпи в Ямайці повільні. Довго чекали, поки він з'явився. Якимось відчинив і простяг руку по нагороду, хоч по правді це нас треба було нагородити за довге чекання. Проте, більш такого не трапилось — ми вже вважали на двері.

Перевдягнувшись у вечірні вбрання, ми пішли на терасу, де цього вечора були перегони крабів. Краби сиділи під скляною покришкою на сцені. Їх панцирі пофарбовано в різні кольори, можна було до них придивитися й поставити заклад на чорного чи зеленого краба. Ставка була один ямайський долар.

Ми вибрали жовтого. Коли підняли ковпак і краби почали повзти, наш жовтий не виграв. В наступних перегонах ми знов ставили на жовтого, але теж безуспішно.

Аж через два дні, коли знов були перегони крабів, ми поставили на срібного краба. Цього разу виграв найповільніший краб, і це був якраз наш. Срібний краб, коли підняли покришку, посунувся може на цаль — і далі ані руш. Закляк. Ми думали, що здох. Але він поворошив лапкою. Після крабів аж по півночі в нічному клубі танцювала гологруда дівчина, але ми пішли спати, бо воліли вставати рано. Ранки тут чудові!

Хотіли поїхати в човні зі скляном дном — подивитися на кораловий риф, але не пощастило: море бушувало, мутило воду, так що нічого не видно. Грілись на сонці; наші розважальники вчили нас плести капелюхи з пальмового листя й танцювати ямайський танок під назвою *Bus stop* — «Автобусна зупинка». Теж мені танок! Мандруючи по нашій подвір'ю, натрапили на соняшник, що красувався поміж пальм; і так, як колись Коцюбинський привітав мальви на Капрі, ми теж вклонились нашому національному квітові й сказали «Здоров був!» І хто його тут посадив?! Отож, я в своїй вишитій блюзці фотографувалась під соняшником, біля пальми.

В четвер ми встали о шостій годині, бо записались на тур до столиці Ямайки — Кінгстону. Як це не дивно, знову нас було лише шестеро. Іншим туристам вистачало готелевої садиби й бар. Степан робить фотографії, бо на небі розташувались прекрасні формації хмар. А для доповнення композиції мушу позувати ще й я.

— Посунься, посунься, бо я хочу це пташку захопити!

А пташка цікава: чорна, метка й товариська; коли ми снідаємо на терасі, підлітає близько й просить їсти. А звуть її — Клінг-клінг.

В дорогу готель нам, як добра матуся, дає з собою перекуску в коробочці: майстерно обчищена помаранча, шматок курки, сендвіч із сиром, тверде яєчко (і сіль у папірчику!) і шматочок печива.

Цей водій, на жаль, був не Генрі. Він мало говорив, а коли щось і скаже, через акцент не можна зрозуміти. Отож, треба дивитися й самому розуміти, що і як. Швидкість для авт — 50-55 миль на годину, але їде хто як може й хто як хоче. Не швидко їзда робить аварію, — каже наш водій, — а ром. Від нашого водія також чути ром! Але якось їдемо, аж вітер гуготить. Проїхали повз ліс гігантських папоротей і стрімко подерлись на гору. Дорога однолінійна, так що водій увесь час трубить. У нас це заборонено, а тут — конечно. Звертають з дороги один одному, а також коровам і козам.

Линув дощ, як з відра, і так же раптово перестав. Сонце вмилося дощем, утерлося пухнастою хмаркою й засміялося. Веселка перекинула над нами своє барвисте коломисло.

На горах, властиво, живуть і працюють фермери. Родюча бокситова руда земля, покрита соковитою травою. Гори помережані проваллями, й хатки ліпляться над урвищами так, що аж глянути страшно. Наш водій спинив авто й зірвав лаврову гілку та дав нам понюхати. Пахне п'янко, сильно!

— Це кладуть в ром, а також вживають для одеколону.

На вершку гори — крамнички. У великих казанах чоловіки варять кукурудзу в якихось пахучих приправах. Я купила й із насолодою обгризла один качан. Хлопчина начищував піском до блиску баняк, у котрім ту кукурудзу варять. Навкруги нас були різні крамнички з гірляндами бананів, цибулі, перцю, горами помаранч і гарбузиків. Але ми були такі ситі від щоденних бенкетів у нашій клубі, що для нас ці щедрі дари природи були просто як натюр-морт.

Поїхали далі. Автобусик скаче по вибоїнах через круті гори, і літери в моїм записнику скачуть у танці святого Віта. Ось бамбуковий гай над бокситовим озером, з рудими берегами й іще рудішою водою. Буйна й дика рістня.

Зупиняємось у Еспанському Місті, колишній столиці. Оглядаємо руїни пишних еспанських палаців, де колись

розкошували вельможні пани. Висять списки рабів, оголошення про продаж та виміну служників.

В іншому кутку — Народний музей, що складається з кількох кімнаток. Тут різні машини для різання тростини, мелення кокосу; плетені кошики різних родів, горщики. Показано, як будують халупи для місцевого населення: роблять основу з плетених гілляк, а тоді затинковують глиною так, що й не можна догадатися, що всередині тин. Як глина засохне — стіна дуже міцна. А через те, що на острові тепло, нема проблеми з опаленням та інсуляцією. Хоч, правда, гірське населення, цебто, фермери, скаржаться, що їм холодно, і це, власне, вони хотіли б, щоб туристи їм подарували чи обміняли щось тепле. Ми, на жаль, брали з собою такі речі, що для аборигенів не підходили — пляжні вбрання.

В'їжджаємо в Кінгстон, столицю Ямайки. Деякі вулиці дуже брудні й закидані подертими газетами, як у Чикагським гетто. По вулицях швendraють кози, навіть на центральних площах, а також бездомні пси, шукаючи в смітті поживи. Але щурів ми не бачили. Тут є і кока-кола з її крикливими рекламами, і Мекдоналд, і інші американські атрибути. І скрізь відкриті базари: ятки з горами овочів, риби, лахміття. Окремо розташований так званий Солом'яний базар — для туристів. Ямайкські жінки вишивають соломою пишні квіти на кошиках, торбинках і капелюхах і правлять дуже високі ціни. За таку ціну можна щось подібне і в Америці купити. Але майже кожна жінка купила якийсь солом'яний сувенір, що потім лежатиме десь на горищі. Я не купила соломи тому, що вже купила дерев'яного, превеликого й важкого, як камінь, півня. Мене вже мучить думка — як я його доведу?! Кінгстон розташований над морем, і прибережний мол — це справді чудове місце для відпочинку. З моря віє солона прохолода, а на обмін олеандри посилають свій гіркавий, п'яний запах. Діти сновигають і тут натовпами й не дають спокою. Вигадують різні історії, щоб якось роздобути монетку або шматочок гуми. Наш шофер з'являється нізвідки й також починає якісь фантазії:

— Я попав у біду, й мені потрібно п'ять доларів (не каже, чи ямайкських, чи американських). — Я вам їх поверну (еґе, як рак свисне).

Даємо три ямайкських долари. Великого задоволення не виявляє й іде шукати інших туристів, щоб набрати потрібну суму. Грошей нам він, звичайно, не повернув, але

це був його «тип», що ми звичайно даємо водієві по приїзді до готелю. Хоч він таки простяг руку, але нічого не дістав.

Пішли ми до ресторану на перекуску, в новім комплексі на зразок американських Shopping centre'ів. Називається «Пташина клітка», але без птахів. Певно, то ми були птахами, що попали в клітку. Їли дуже смачний суп за 85 ямайських центів (яких 50 американських) і пили добру каву з тістечком. Багато не їли, а так, аби не вмерти з голоду, бо щодня переїдалися в нашім щедрім готелевім буфеті. За сусіднім столиком сидів добре вдягнений негр із своєю дівчиною — не знати, чи тутешній, чи турист — скоріше останнє. Він тричі повертав кельнерові воду, що була йому затепла, а також вилки та ножі, бо на них нібито були плями. Кельнер мінився на лиці, але виконував забаганки гостя. Тутешні черношкірі не люблять американських братів за те, що ті багатші. Але якби вони підрівнялись до американських негрів, то й самі були б такі вередливі. А покищо вони досить ввічливі, згідливі, добродушні, й не сердяться навіть коли їм нічого не дасте.

По обіді пішли в Дім Губернатора, де тепер музей мистецтва. Це розкішний будинок, оздоблений мармуром. Всередині полотна місцевих малярів. Багато з них — білі, що приїхали сюди, бо чудові краєвиди й цікаві люди дають надхнення. Є тут і відображення африканських релігій рустафалії й покоманії — віри в духів. Як уже зазначено, один із наших барів має назву «Покоманія», отож там, напевне, й викликають духів за допомогою спирту, що по-латинськи й означає «дух». Наша Покоманія завжди була переповнена, особливо під час так званої «щасливої години», від 4 до 5 по полудні, коли всі напої продавались за пів ціни.

В крамничці при музеї мистецтва ми купили ще один сувенір, також немалого розміру — картинку, складену із шматків козячої та осялячої шкірок, що зображує місцевого «ковбоя» верхи на ослі. Мало мені було півня, то ще й осла тягатиму! А мій чоловік, сердитий за мої купування, відмовляється нести сувеніри, щоб провчити мене на майбутнє. А я все одно їх купую скрізь і всюди. Треба ж, врешті, дати бідним людям заробіток! Туризм, після бокситу — друга індустрія Ямайки. Прем'єр Менлі, той, що попроганяв капіталістів, вітає їх у ролі туристів. Він вважає, що капіталісти мусять ввозити гроші в Ямайку, але не вивозити їх, і тому одне з його популярних гасел є:

«Соціалізм означає туризм». Оригінально, але сумнівно... Покищо, як частина Британського Коммонвелту, Ямайка користувалась пільгами співдружності, але вже не витримала іспиту на кредити. До Ямайки залицяється Куба; соціалізм може симпатизувати комунізмові, але кубинців тут не люблять хочби через різницю мов. Ніхто тут не розуміє еспанської й навіть не знає, що означають давні еспанські назви, такі, як Очо Ріос.

Дорога додому мовчазна й приємна. Водій, набігавшись у Кінгстоні, їде лагідніше, не так нас трусить. Часом спинається, щоб дати дорогу мордатові віслюкові, щокатому мулові або групці елегантних кіз. Обтяжені повними вим'ями, вони йдуть шляхом супроти нас, по дорозі стинаючи кожную стеблину.

— А їх ніхто не пасе? Вони не губляться?

— Ніколи! Кожна знає свою садибу й без годинника точно повертається додому.

*Заходить сонце, засмутились гори,
І солодко шумить солодкий очерет.
Дві пальми без корон — їх заломало горе,
І тільки вітер знає їх секрет.*

*Не відростає вже гілля на пальмах,
Судилася їм смерть повільна і суха...*

*Зненацька авто буцнуло на гальмах,
Але все обійшлося без гріха.
Бо врятувалися моторні кози
Й від нас сховалися в зелені лози.*

В готелі нас чекала чергова несподіванка (для нас, а не для дирекції). Гіпнотизер після вечері давав сеанс. Хто бажав, міг бути загіпнотизований (якщо він гіпнозі піддається). Маленький, сухенький, схожий на Гейлі Селассі чоловічок з пронизливим блискучим поглядом спочатку науково пояснив нам значення й зміст гіпнози, а потім сказав скласти долоні пальцями між пальці й слухати його монотонне повторення тих самих, з варіаціями, фраз: «Мені спокійно, добре. Я почуваюсь вільно, ні про що не думаю». Потім гіпнотизер запропонував роз'єднати долоні, і ті, що не могли, надавались на гіпнозу. Я також пробувала піддатися його суггестіям, але поруч сидів мій чоловік, що все на світі ставить під сумнів, він сміявся, підштовхував мене й давав такі коментарі, що ніяка гіп-

ноза мене не взяла. Але за сусіднім столом люди почали клювати носом і падали головою на стіл — вони гіпно-тизувалися вже, заки ще почалась гіпнотизація!

На сцену вийшло з двадцять чоловіків і жінок, але двох гіпнотизер відіслав. З іншими ж почав робити такі процедури, як часом бувають на телевізійних програмах, умовив їх заснути, а потім наказував їм робити всякі неподобства: моїй сусідці сказав прийти до свого стола й закукурікати, старшій матроні звелів сісти на палічку й скакати по сцені. Одному хлопцеві наказав зобразити сержанта, що муштрує солдатів, другому — почати «стріптіз», і зупинив загіпнотизованого, коли той став роздягатися донага. Один із загіпнотизованих, молодий чоловік літ 26, вдався в такий шал, що мало не впав зі сцени, і публіка кинулась його рятувати. Серед загіпнотизованих були й діти, але з ними гіпнотизер був обережний і не здіймав їх із стільців. Мій чоловік запевняв мене й усіх навколо, що це — фальш, придурювання, але я думаю, що все було справжнє, бо значення й сила гіпнози доведені науково. Коли сеанс закінчився, гіпнотизовані повернулись на свої місця досить зніяковілі, почувуючи, що вони себе осмішили, але не знали, чим саме.

— О так, це було справжнє, — запевняла нас одна з туристів, симпатична єврейка з Чикагського передмістя. — Коли одне з моїх близнят померло, я не могла отямитись від горя, і тільки гіпноза мені допомогла. А також доктор мені допоміг гіпнозою прийняти контакт-лінзи, котрих я ніяк не могла стерпіти. До дискусії приєдналась жінка хеміка з Міссісіпі:

— О так, без гіпнотичних сеансів я не могла би існувати!

Щодо цього я сумніваюсь. Може, якраз через гіпнозу вона психує? Чого ж гіпноза не допоможе їй побороти своє почуття меншевартости? Доречі, вона не така вже нездібна: першою виплела пальмовий капелюх. Правда, вона вже третій раз провадить тут свої вакації, то за три рази намайструвалась. Якщо справді гіпноза так діє, то це — страшна зброя. Цією зброєю можна палити, руйнувати й убивати, і може так воно й діється...

Після сеансу було змагання на кращу сукню з простирадл (готелевих), і винахідливість ресортних дам була необмежена. Премія — пляшка рому. В останній наш день ми мали їхати вглиб острова на поїзді. Поїзд стає на кількох станціях, і на одній із них, в містечку Катадупа, можна замовити мальовану сукню, а повертаючись можна

її вже й відібрати, готову. Це була моя мрія, але наш Джордж узяв собі вихідний день і не замовив нам місця. Поїхали ми на ризик до Монтего Бей, але місця таки не знайшлося, і ми ні з чим повернулись до готелю, заплативши кілька доларів за транспортацію. Я сердилась, бо як же можна було повернутися з Ямайки без сукні з Катадупи?! З горя пішла до крамнички в нашій готелі й купила якусь мальованку на мішковім матеріалі. Треба сказати, що в Ямайці нема багато фабрик, так що матеріали здебільша довозять, тому то все таке дороге.

На пляжі грає музика, люди п'ють нелічені ромові напитки, співають, танцюють самбу й братаються з чорними. Молоді негри липнуть до старших самотніх пань. Атмосфера любови й насолоди, проголошений девіз клубу Трілоні — «екстасизм», що означає: роби, що хочеш, де хочеш, як хочеш і з ким хочеш. Геденізм вищої марки. Добре, що лише на тиждень такі правила, так що не встигнеш здегенерувати.

Пакуємось і слухаємо радіо. Для мене це теж цінне джерело інформацій. Спочатку — інтерв'ю з вибраними представниками населення з приводу урядової заборони марігуани, котру тут називають «ганджею». Раніше ганджа давала Ямайці величезний прибуток. По неї прилітали літаки, сідаючи просто на полі, давали фермерові чи посередникові готівку — і бувайте здорові. Тепер уряд поробив спеціальні барикади, щоб літаки не могли сісти, але торгівля марігуаною всеж іде. Марігуана, дуже гарненька на вигляд, красується в нашій готелі на барельєфі, де зображені головні рослини острова. Отож, чекаючи на автобус у Монтего Бей, я купила собі ямайську майку з емблемою, в якій центральне місце займало листя марігуани, і написом: «Ganja University». Вдома я одягнула цю майку, хоч була зима, й парадувала в ній у бібліотеці. На жаль, потрібного вражіння я не зробила: кожен думав собі, що Ганджа — це якесь місто, може індуське, де є університет, до котрого я записалася!

Отож, питає диктор людей, що вони думають про заборону ганджі.

— Це погано. Бідному фермерові забирають заробіток.

Далі радіо стало навчати, як треба поводитись, шукаючи праці. Під час інтерв'ю не годиться курити або жувати гуму. У волосся не чіпляти прикрас, вдягнутись добре, але без претенсій, не в джинсах або тісних сукнях, а головне — прийти тоді, коли призначено, а не спізнитись на п'ятнадцять хвилин.

Далі, з нагоди наближення Різдва, подали припис на різдвяний кейк по-ямайськи: цебто, замість звичайних англійських складників уживати те, що родиться на ямайських деревах.

Постукала наша прибиральниця. Вона знала, що ми вже відїжджаємо, й сподівалась, що їй дещо перепаде.

— Чи це ви намалювали самі? — спитала вона, показуючи на мою українську вишиту сукню. Тут ніхто нитками не вишиває, тільки соломою, тож їй і на думку не спало, що моя блюзка вишита. А може й недобачає. Тут сонце очі сліпить, і не диво, що в Бамбуковім селищі, біля нашого клубу, місцеві майстри дуже просили соняшні окуляри в обмін на свої вироби.

— У вас у кімнаті завжди такий порядок, — похвалила вона.

А це не зовсім так, бо ми, як і всі туристи, перевдягались кілька разів на день і кидали речі, де попало, бо спішили насолоджуватись соняшними годинами — ЕКСТА-СИЗМ! Але, вдягаючись на обід, якраз перед тим часом, коли приходила прибиральниця, ми робили порядок, клали речі на місце, щоб можна було потім їх знайти. А як не ставало терпцю все покласти як слід, то хоч брали все в оберемок і кидали до комори. Отакі в нас були порядки!

От уже й везуть нас на аеропорт. Мене, і мого півня, і картину з ослон, і двадцять разків доброго намиста з квасолі й горіхів. І дві валізи та всякі інші пакунки. Ми ще на аеропорті дістали дві великих пляшки рому. В засаді, ми непитущі, але ром я купила ось через що: одна моя співробітниця попросила мене привезти їй пляшку ямайського рому, бо він нібито зовсім не той, що продають в Америці, навіть якщо на пляшці написано, що ром зроблений у Ямайці. Мені це не дуже сподобалось, бо ром — це не пір'я, а речей везти вже маємо досить — але відмовити не можна. Ну, то як уже я маю тягнути пляшчину комусь, то купила одну й для себе — побачимо, чи то справді щось особливе!

Нарешті, я, мій чоловік, півень, осел і дві пляшки рому в літаку. Знов чудовий лет і першокласне частування з коктейлем і вином. І щасливе приземлення в дуже гарну, як на середину грудня, погоду, так що не було прикрого розчарування після ямайського раю.

А ром?

Він був смачний. Через тиждень по приїзді до нас завітали друзі, а з ними їх молоденька дочечка.

- Я зроблю вам коктейл із ямайським ромом, добре?
- Аякжеж, хочемо спробувати.
- А донечці можна?
- Трохи, слабенького.
- Я всім зроблю легенький, ось таку мірочку всім, а маленькій — половину.

Але коктейл діяв дуже сильно. Смак добрий, а голова обертом іде, всі ми були напідпитку. Тоді я подивилась на етикетку й побачила, що цей ром має 150 градусів. Недарма казала моя співробітниця, що це — не той ром, що у нас.

1980

НАЩАДКИ ВІКІНГІВ

13 липня 1983. Такий день нашого відлету до Скандинавії випав тому, що ми, як завжди, запізнились із замовленням, інші дати були вже зайняті. А тому, що забобонні американці бояться тринадцятки, для нас знайшлося місце. Ніяких особливих невдач нам не трапилось, ніде навіть торбинку не вихопили. От тільки як прилетіли в Лондон, нас повідомили, що в призначенім для нас готелі нема вільної кімнати, а тому нас відвезуть до іншого, ліпшого готелю, під самим Кенсінгтон-парком. Чи можна це вважати невдачею?

Невдачею в цій екскурсії до Скандинавії треба вважати щось інше, і в цім тринадцятка не завинила. Власне, екскурсія починається в Остенде (Бельгія), а в Лондоні ми лиш переночуємо (додаткова платня).

— Чудово! — зраділи ми. — Отак, мимохідь, і Лондон побачимо.

Тільки ми його й бачили! Трохи походили парком, що опинився тепер в руках арабів, пакістанців і темношкірих із колишніх британських колоній. Подибали пішки аж до Бакінгемського палацу, полюбувались красою його в сьйві заходу сонця. Чорношкірі дитинчата повилазили на кожну статую монументу королеви Вікторії (а самій Вікторії хтось уже й носа розбив). Наступного ранку, чим світ, мусіли — на свою кишеню — їхати на Вікторія-станцію, а звідти потягом до Доверу. Тринадцятка виставила різки на станції, на збірнім пункті. Уповноважена агенції Космос на ім'я Нола, прорекла, що нас нема у списку, й послала нас шукати притулку в інших групах. Ніде нас не прийняли, ми повернулися до Ноли, а на той час вона вже всіх віднайшла, і одне прізвище було ще не позначене «птичкою», якраз наше.

— Але ж я не була до вас невічлива, — боронилася Нола. — Я просто не могла вас відшукати.

Оточені валізами й торбами, втомлені туристи були не дуже привітні. Отож, така буде наша родина на ці два тижні...

В вагоні всі заспокоїлися й почали потроху знайомитись. Коло нас сидів дивного вигляду чоловік, оброслий бородою, кудлатий, цегляної чери, подзьобаний і косоокий. Він нічого не говорив і на запитання похмуро мовчав. Ми охрестили його ван-Гогом. Потім виявилось, що він родом з Тасманії, а працює вчителем у Нігерії. Друга наша сусідка навпаки, бомбардувала нас і всіх інших нескінченними розмовами. Вона говорила з шаржованим «кокні»-акцентом але це не приховало її жидівського вигляду. Почувши нашу мову та дізнавшись, що ми — українці, вона похвалилася, що зроду лондонка.

— Алеж ви — єврейка? — нібито запиталася я.

— Звідки ви дізналися? — стрепенулась вона.

— З вашого вигляду.

Ріта (так її звали) аж засмутилась. Не допомогла їй операція, що вкоротила й округлила її носик... Пізніше виявилось, що в нашій групі було п'ятеро жидів з Ізраелю, з котрих двоє, подружжя, жили тепер у Нью-Йорку; інше подружжя таки в Ізраелі, а двоє жінок курсують між двома країнами туди-сюди. Тоді наша Ріта підняла носа вгору, присунулась до них ближче й обернула свій медальйон із портретом королеви іншим боком — там була зірка Давида.

Червоні дахи англійських містечок, червонобокi яблучка й розкішні троянди пролітали повз нас (або, вірніше, ми повз них). Ось забілили славетні скелі Довера, і нас посадили на корабель-порон на довгу й нецікаву подорож. І як же ми зраділи, коли нарешті опинились у своїй домовіці на колесах — у зручній і просторій автобусі «вольво», що вже на нас чекав. Привітали нас бельгiєць-шофер Віллі й наш «тато», екскурсовод і опікун Даррен, англiєць із таким сильним «кокні»-акцентом, що тільки Ріта його перевершувала. Виявилось, що наша група — це справді ООН в мініатюрі: 16 із Англії (але різних національностей, включно з індусом); 15 із ЗСА (включно з нами, українцями); двоє з Гонг-Конгу, одна китайка з Малайзії, один кореєць, 5 з Південної Африки, 5 ірландців, 5 ізраельтян, двоє з Трінідаду, один австралієць, ну, і бельгiйський шофер.

Трошки проїхали Бельгією та й скоро переїхали кордон до Голляндії. Перевірки нема. Одразу вразила нас у Голляндії чистота й порядок. Такий порядок, що навіть дерева

ростуть усі однакові зростом і формою. Заночували біля Арнгему, нічого особливого не побачили, і рано-вранці вже знову в путь. Наш Космос у своїх об'явах прибрехав: написано, що спиняємось у великих містах, а справді нас селили далеко на передмістях, і щоб дістатися до самого міста, треба було шукати зв'язків автобусами й підземками. Отож, доводилося брати додаткові тури й платити за них чимало нашому провідникові. Вечерю дали біля десятої години вечора, пояснивши, що в Європі всі вечеряють пізно. Може й так, але напевно не о десятій! На столах стоять пляшки вина, одна на чотирьох, але ніхто, крім «Ван-Гога», до них не доторкнувся: наш керівник завбачливо попередив, що вино, ані жодні інші напої, навіть кава, не включені в вечерю, за них треба платити додатково і досить дорого. Вечеря була скупенька. Те, що дали на чотирьох, міг би з'їсти один. Але добре для дієти. Зате сніданок щедрий. Бери собі, що хочеш. Нахаби пробились наперед і забрали весь бекон. Нічого, й без того було що їсти.

Ідемо далі. До нас усміхаються штудерні вікна голляндських будинків. Кожне з них — це справжня мистецька виставка: гарні квітучі вазони, або повирізуваний із паперу орнамент, або просто чудові завіси з мережива — які вони чисті й гарні в порівнянні з важкими американськими завісами, що мало коли чистяться й пригнічують настрої.

Скрізь велосипеди! Символом статусу являється мати їх аж два. Для велосипедистів окрема доріжка й окреме світло.

Аж ось кордон, біля Генгело, при кордоні чотири атомних реактора — в самому місті. Напевно, добре подбали, щоб не було радіоактивних катастроф. Ідемо повз Бремен. Німецькі хатки не такі чепурні, як голляндські. Ми так шкодуємо, що ніде не мали нагоди ближче глянути на Голляндію... Але наш гід заспокоїв нас тим, що ми будемо повертатись майже тим самим шляхом і спинимось у Голляндії надовше.

— Ще й матимете цікаві несподіванки, а які — не скажу, бо тоді це не будуть несподіванки.

Спинились на спочинок у спеціальній, для туристів призначеній кафетерії. Тут вся їжа циганська: «циганський гуляш», «циганська печеня»... А може це німці в делікатний спосіб лають мадярів циганами? Між туристів затесався й один німець, і коли я повідшукувала в пам'яті тридцяти-

літньої з чимось давности німецькі речення й заговорила до нього, він почаствував мене приписом на циганський струдель:

— Украсти десять яблук... — і зареготав.

— Ну, і що дали?

— Це все! — і німець зареготав знову, цим разом з моєї нетямущости.

В кожному разі, за всі ці циганські ласощі німці у нас вициганили десять долярів (так, долярів) від особи. Правда, я ще мала потіху, що годувала виданим мені хлібом папугу, що висіла догори ногами в клітці й кричала мені над вухом «Галло! Галло!». Папуга брала хліб у лапки й їла дуже швидко. Два чималих шматки не знати де й ділися, а тоді знову: «Галло! Галло!»

Гамбург... Гавань, кораблі, підняті крани з роззявленими пащеками, газоліна 1,31.9 марок за літр — ті ж самі дев'ятки при кінці ціни. Молодь у «джінс» і в обдрипаних шортках.

Всі написи й мова зрозумілі.

— Мені два місяці, і я би знову шпребав, — завважив Степан.

Гамбург-Альтона... Залізнична станція... Спогади: звідси наші таборіві спекулянти в портфелях оселедці возили.

Ходимо по старім місті, де люди ще мешкають в будинках, збудованих 200 літ тому. В однім такім будинку Брамс народився. Німці може й за нього на «циган» сердяться, бож найкращі його твори пульсують мадярськими ритмами. Побачили ми й будинок редакції «Штерн», тієї, що зфабрикувала щоденник Гітлера.

Німці люблять качок не тільки смажених, а й живих. В однім багатім кварталі, біля річки, оселилася качка з каченьятами. То задля них поставили спеціальний знак зупинки, щоб авта чекали, поки качки своїми качиними темпами перейдуть дорогу.

Ну що ж, місто, як місто. Високі будинки, німецький порядок і чистота. І не віриться, що під час війни знищено було 60 процентів будівель, а портових споруд та кораблів — аж 80 процентів. Німцям треба віддати належне. Вони подумалися навіть до того, що в деяких вулицях до обіду рух іде в один бік, а по обіді — в зворотнім напрямку. Тільки німецька голова від таких правил не закрутиться!

На високій вежі є ресторан, звідки можна любоватися містом, а за сім марок отримаєш стільки торта й кави, скільки подужаєш. Рекорд — 23 шматки.

— Я б його побила, — сказав хтось із нашої групи, не буду її називати.

Ввечорі нас повели на «славний» Ріпербан, місце гулянки для матросів та інших чоловіків. Тут густим рядом стояли реєстровані повії різних мастей, різноманітно одягнені, всі дуже молоденькі. Вони чіплялись до чоловіків і запрошували їх на любов. Помітно було, що деякі робили це досить мляво й неохоче. Вечір був холодний; ті, що вирядилися в шортки, трусилися, а щоб зігрітися, одну за одною курили цигарки.

— Вони щодня проходять лікарський огляд, — запевнив нас провідник.

— Справедливість вимагає, щоб і ті, що до них ідуть, перейшли медичну інспекцію!

В одну вулицю, Гербель Штрассе, жінок і неповнолітніх не пускають. Отож, нічого робити, лишилися ми, жінки, перед воротами й чекали, поки наші чоловіки натішаються спокуюю. Коли вони, досить спантеличені, показалися в воротах, ми зустріли їх овацією. А що вони там бачили, для нас лишилося таємницею.

Раненько виїжджаємо на Копенгаген. Діти з ранцями вже йдуть до школи. При вїзді на автобан стоїть пошкоджене авто. Інспекторське око Степана ствердило, що вже покрали колеса.

Їдемо полями. Урожай зібрано, трактори переорюють поле. Біля Кільського каналу — так звана Гольштинська Швайцарія. Горбки, дзеркальні озера. Нема індустрії, і без неї так чисто, спокійно... Але без неї було б так бідно, застійно...

— А як там ваша картопля? — питаємося ірландців нашої групи.

— Не дуже добре. Ще щоб не довелося знов до Америки тікати...

Вантажимося на корабель-порон, щоб їхати на острів Зеланд, де знаходиться столиця Данії, Копенгаген. По містку в черево корабля вїжджають одне за одним авта й автобуси, а з другого боку, по рейках, паротяг записує вагони з цистернами, скринями, автами.

Ось ми і в Данії... Чудові родючі низини. А що на них росте? Цукрові буряки, рослина незнана в Америці й Англії, але така рідна нам, українцям. Дорога майже безлюдна, і тільки чудові гольштинські корови прикрашають її обабіч. Сонце, пишні веселі хмари доповнюють пейзаж — але ні лісу, ні гаю... Придорожні смуги некошені, бо

закон охороняє дикі квіти. Тут навіть дорожні знаки так гарно помальовані, що виглядають, як квіти.

— Ну, що це за погода! — завважують ізраїльці. — Щодня вісімдесят, а то й більше. Ми це маємо в Ізраїлі, а сюди приїхали щоб трохи змерзнути. І що ми тепер будемо робити з тими светрами та плащами, що понабирали в валізи? Доведеться літніх суkenок прикупити!

Ну, і прикуплювали ж вони — і суkenки, і до суkenок, стільки, що число їхніх валіз на кінець подорожі подвоїлось...

Не тільки буряки на полі, а й житечко, невисоке, але густеньке, і овес, і пшениця — все вже чекає жнив. Передню смугу викошують звичайною косаркою, а тоді через поле широкєс йде розмахом комбайн. Для цього селяни гуртуються в спілки.

В'їжджаючи в Данію, належить вїхати й у історію Скандинавії, бож Данія — це перша із Скандинавських країн, що ми будемо бачити. Чомусь поняття «Скандинавія» асоціюється зі Швецією й Норвегією, також трохи з Фінляндією, а вже менше — з Данією. Може тому, що Швеція й Норвегія займають Скандинавський півострів. Такий собі собачка, що гавкає з півночі на Англію; але він тільки гавкає, а не вкусить, хоч колись був дуже лютий. Тепер у собачки советський хвіст (Кольський півострів). А Данія, власне, довго була головною скандинавською країною, диктувала закони Швеції й Норвегії і впливала на мову, стиль і культуру.

Скандинавські країни мають багато спільного через природні умови — суворий північний клімат, морське положення, спільне історичне минуле. Природа керує життям. Довга зима часом паралізує життя, але мужні скандинавці до того пристосувалися. Сніг розчищують, електричні мережі налагоджують, а транспортацію мають таку, що не залежить від електрики: лижви, сани. Тут дитина спершу навчається плавати й їздити на лижвах, а вже потім ходити. Кожна школа має басейн, а якщо ні, то дітей везуть на лекції плавання автобусом. Оце такий скандинавський варіант «автобусування».

Будівлі, особливо на півночі Скандинавії, з давніх давен були монументальні, з міцними підвалинами й товстостінні, з подвійними вікнами. Але й дерев'яні будови давали надиво добрий захист. Люди міцні, загартовані, чимало з них купаються взимку в ополонках. Вдягаються тепло, в хутра й багато шарів одежі. Роботу починають

рано, беруть яких 20 хвилин на перекуску, щоб ще засвітла прийти додому й займатися спортом. А влітку всі виїжджають на літні оселі. Кожна родина має хоч будку на озері. Човен тут більш необхідний, ніж авто. Мама з дітьми весь час на оселі, а чоловік приїжджає з праці.

Через те, що літо коротке (яких два місяці), ним поспішають насолоджуватись. Великих «бізнесів» влітку не роблять, от так собі, аби якимось триматись. Зате надолужують взимку.

Шведи вважають, що скандинавці нізвідки не примандрували до своєї землі, а жили на ній споконвіку. Інші кажуть, що першими мешканцями там були готи, германські племена, що не обминули й нашої України. Краще довіритися скандинавським мітам, згідно з якими однокий бог Один створив землю з попелу гігантів. Серед суворої північної природи людина мусіла бути відважною й агресивною. Ера вікінгів позначилась далекими мандрівками, війнами, агресією. Неписаний код законів вважав, що звичайна смерть від хвороби чи старости — це ганьба. Герой мусить померти в бою. Тоді можна дістатись до раю, але ніяким іншим способом. Вікінги мандрували до Англії, звідти до Гренляндії й Америки. Правдоподібно, саме вони відкрили Американський материк, припливши до теперішнього Масачузетсу, а не Колюмб, що побував тільки на Вест-Індських островах. В X-XI століттях почали створюватися скандинавські держави. Принц Гаральд у X столітті об'єднав Норвегію. Його нащадок Олаф приніс у Норвегію християнство. Як і в Україні, скандинавців християли огнем і мечем. Як і наш князь Володимир, Олаф вважається святим. Норвезькі джерела згадують, що Гаральд Сміливий одружився з «руською князівною Елесеф» (цебто з Єлизаветою, дочкою Ярослава Мудрого). Шведські джерела вихваляються, що скандинавці заснували Київ, з якого потім виросло «руське» князівство, але асимілювалися й залишилися там. В XIV ст. Норвегія об'єдналась із Данією і Швецією, що означало данську диктатуру на 400 літ і занепад Норвегії. Швеція довго воювала з Росією за панування в північній Європі, і кульмінацією була Полтавська битва. Карл XII був надзвичайною людиною. Ще неповнолітнім він став королем і в вісімнадцять літ уже водив своє військо у бій. В бою під Нарвою він з 8-тисячною армією переміг 40-тисячну армію Петра I; а було Карлові в той час дев'ятнадцять літ. Але в Полтаві спіткало його нещастя. Тяжко поранений, із рештками

війська він утік до Турції і ще підмовив Турцію виступити проти Петра — без успіху. Тоді король встановив незадокументований олімпійський рекорд: проскакав на коні з Турції до Швеції понад 1000 миль за 80 днів. Поразка Карла XII означала руїну Швеції, але в історії він лишився найбільшим національним героєм, що напевно потрапив до раю.

Коли в 1814 р. Швеція перемогла в війні Данію, за Кільською угодою до неї було приєднано Норвегію. Норвежці збунтувалися: «Умремо, але не піддамося!» Швеція прислала військо, але мусіла визнати незалежність Норвегії. Проте, до 1905 р. унія номінально існувала, аж поки норвезький національний референдум не скасував її.

У ХХ столітті, можливо тому, що Скандинавські країни стали заможними, вони зосередилися на своєму внутрішньому господарюванні, стали взірцевими економістами та продуцентами й змінили свою войовничу вдачу на тихомирну. Вони лишилися нейтральними в двох світових війнах і здобули репутацію мирних провідників. Недарма ж саме зі Скандинавії вийшли два авторитетних генеральних секретарі ООН: Трігве Лі (норвежець) і Даг Гаммерскїод (швед). А славний норвезький дослідник-мореплавець Фрітьйоф Нансен у 1920 році встановив так звані нансенівські паспортні для бездержавних.

Чи задумувались ви коли, чому в ЗСА так багато шведів, та й норвежців не бракує? А чому так багато ірландців? О, це ми знаємо: вони прибули сюди через голод, коли картопля не вродила. Так саме з таких причин і скандинавці емігрували. Так, як і перші українські поселенці. Не завжди ж Скандинавія була багата. Але тепер там найвищий життєвий стандарт, і вже звідти прибувають хібащо кінозірки та бізнесмени. Скандинавці зацікавлені в закордонних інвестиціях, але в себе їх не дозволяють. Якось їм так вдається, що Данія й Норвегія — члени НАТО, а баз у себе не дозволяють. І кози ситі, і сіно ціле. Скандинавські країни об'єднані в Північну Раду, мають спільну біржу праці, спільні наукові об'єднання, телевізійні програми, вільний вступ до своїх університетів для всіх скандинавців, відкриті кордони для своєї скандинавської громади. Покінчивши з війнами, вони перестали бути ворогами й стали друзями. От якби то нам так із нашими сусідами...

Отож, в'їжджаємо в Копенгаген (по-данському «Копенгавн — пристань купців»), найбільшу із скандинавських

*Пам'ятник
Гансові
Андерсеніві.*

столиць. Спинились на передмісті, але сполучення із центром непогане, так що одразу подалися на Радгауспладсен, де можна крутитися півдня й не нудитися. Тут і ратуша — суміш середньовічної данської архітектури з італійським ренесансом; скульптури улюбленого дитячого автора Ганса Христіяна Андерсена й світової слави фізика Нілса Бора, фонтан дракона, університет із бібліотекою, величезні крамниці й установи, ресторани й кафе. Трохи далі — і наші рідні, дуже тут популярні Мекдоналд і Бургеркінг, в них повно народу. Ми думали зайти і спробувати, чи краща тут їжа, ніж у Америці, але натомість спокусилась на місцеву лакоминку — так звані «полсери», щось як наші «гатдоги», але надзвичайно смачні. Їх аж чотири сорти. До ковбаси дають тільки трошки хлібця. Як тільки ми сіли, налетіла ціла зграя голубів. Довелось ковбаску їсти саму, а хліб віддати птахам. Побачивши, що більш у нас нічого нема, голуби полетіли шукати кращого місця. А нас че-

кала нова напасть: підійшов кельнер і пояснив, що ми не туди сіли. Ці столики для клієнтів каварні, а «полсері» мусимо їсти стоячи.

Увечері пішли до головної, на весь світ розрекламованої принади Копенгагену — Тіволі. Цей сад справді не такий великий, ми його за наш побут у цім місті не раз обійшли навколо, але гарний і веселий. Майстерно насаджені квітники, фонтани, мавританський палац і кілька театрів, деякі безкоштовні, інші платні, а також крамнички й кафе; для дітей і тих, що ними хочуть вічно бути — каруселі, але не такі скажені, як у Америці. В однім із відкритих театрів давала виставу приїжджа група зі Швайцарії; танці повільні, часом просто тупання на місці, і невправний «йодл» — аматорський рівень. Але в другім театрі балет-пантоміма, бездоганна й дуже оригінальна вистава. Зіпсувало нам вечір те, що наш гід не вказав нам як слід, де чекати на автобус. Ми чекали в однім місці, а він в іншій.

Данія славна своїми сільськогосподарськими продуктами. Її називають фармою Європи. «Ми — тільки маленька країна», — скромно кажуть на це данці, але справді вони заслужено горді з того. Вони також добрі кулінари (згадайте «деніш» булочки до кави), вміють робити і смакувати шоколяду і варять дуже добре пиво. Броварі фірми Карлсберг і Туборг, конкуренти, дають безкоштовні тури, та ще й частують відвідувачів пивом і сиром.

Другого дня ми пішли понад водою до славної Русалочки. Спершу побачили фонтан, що зображував богиню Гефіон, якій було дозволено взяти зі Швеції стільки землі, скільки вона зоре за ніч. Богиня обернула в биків своїх чотирьох синів, і вони заорали чималий шмат. Гефіон кинула ту землю в море — і так зродився острів Зеланд. Цікавий міт, що виправдує агресію. Так все на світі прирати можна!

Бути в Копенгагені й не бачити Русалочки — це нечувана річ. І ми її побачили. Може хто забув, то нагадаю, що русалочка врятувала вродливого принца й закохалася в нього. Щоб дістатися до нього, вона віддала відьмі свій голос, а за це отримала ноги. Їй було так боляче ходити, як модній красуні в тісних черевичках на високих шпильках, але вона дійшла до палацу й побачила свого принца... з іншою дівчиною. Русалочка кинулась у море й стала морською піною. 70 літ тому скульптор Еріксен, на гроші, даровані броварями, зробив мідну статую русалочки. Ба-

Славозвісна Русалочка.

лерина, що виконувала роллю Русалочки в балеті, дозволила відтворити її голову, але не тіло. Отож, для фігури позувала жінка скульптора. Виник конфлікт, коли дійшло до кінцівок: пивовар хотів хвіст, а скульптор — ноги. «Не заплачу!» — сказав пивовар. Пішли на компроміс: щось середнє між хвостом і ногами. Поки ми не побачили статуї, ми цього не знали, і тому не хотіли купувати статуетки в крамниці, бо русалка безхвоста. Довідавшись, що така вже вона і є в оригіналі, ми ввечері знов пішли до крамниці й купили маленьку русалочку. Статуя Русалочки далеко менша, ніж ми сподівались — приблизно в натуральну величину середнього зросту жінки. Кілька років тому якийсь вандал відломав і украв голівку Русалочки. Добре, що форма збереглася, то швидко відлили нову голову й приробили так, що нічого не знати.

Ну що ще можна сказати про Данію? Живуть тут люди непогано, всі їздять велосипедами: діти, жінки з немовлятами, старі бабці. Дехто читає газету, їдучи, інші тягнуть за собою пса на лінві. Ось двоє їдуть поряд на велосипедах і цілу дорогу розмовляють. Їздять професори, прем'єр-міністер, священники, монашки. Лікарі кажуть, що це — запорука здоров'я. Їсти й пити нікому не бракує, крім тих, кому ніколи не досить пити. На залізничній станції повно п'яниць, вони просто на ногах стояти не можуть і

жебрають на горілку. Високі такси (22 відсотки за крам, але це включене в ціну); податок на заробітки в середньому 55 відсотків (від 42 до 70 відсотків); але безкоштовне лікування й добра пенсія. Один священик, на ім'я Грундвік, заснував народні школи, де діти могли вчитись і мешкати безкоштовно. Вдячний нарід побудував для священика в 1965 році величезну церкву з найбільшим у світі органом. Кожна дитина тієї парафії дала одну крону, а решту заплатив уряд. А архітектура голландська, бо найняли голландського архітекта (бо дешевше).

— А що це за черга? — поцікавились ми. Якраз натрапили на чоловіка, що добре говорив по-англійськи.

— Сьогодні свято Пекарів, і вони дають безкоштовно чотири фунти хліба.

А от уже кому добре живеться в Данії, та й у Скандинавії взагалі — це порушникам порядку. Поперше, за всякі дрібниці їх не хапають. Мусить бути тяжкий злочин, щоб потрапити до в'язниці — наприклад, убивство. Тюрми гарні, просторі, з усіма вигодами і добрим харчуванням, а головне — можна самому собі їжу готувати, ходити один до одного в гості, романсувати, одружуватися, дітей народжувати. Весело живеться в тюрмі! На ніч, правда, кожного замикають в його кімнаті. Ну, і ворота замкнені, за межі тюрми не вийдеш. Але наглядачі навіть зброї не мають.

— А як хтось хоче втекти або кидається битись?

— Тоді викликають поліцію.

— І ніхто не втікає?

— Часом утікають. Краще хай втече, аніж його убити.

Піймати можна пізніше.

В тюрмах є школи і є трохи праці: на кухні, в городі, а також, як і в Америці, в'язні виготовляють номерні таблички для авт. А при університеті Упсала є ще й така тюрма, де в'язні є студентами цього престижного університету.

В останній час у Данії 10-відсоткове безробіття. Але можна їхати до Швеції й Норвегії, там є робота.

Фредрексборг-замок — данський відповідник Версалю. Дехто з бувалих туристів запевняв, що тут картини кращі, ніж у Луврі або Версалю. Краще було може те, що тут не так людно, як у Франції, то замість того, щоб уважати, чи хтось на тебе не наступить, можна вільно дихаючи полюбуватися картинами. Це — переважно портрети королівських родин, мальовані данськими малярами, в прикра-

шено-реалістичному жанрі. Для нас цікава була виставка орденів Слона. Серед нагороджених ми шукали знайомих і, крім Айзенговера, нікого не знайшли. Слово «знайомий» має два значення: одне, вужче — майже те, що «приятель», і таким знайомим ми назвати Айзенговера не можемо. Але знайомий він нам як наш колишній президент, прихильний до України, той, що в страшенну спеку відкривав у Вашингтоні пам'ятник Шевченкові. Серед нагороджених орденом знайшли Нілса Бора, винахідника атомової бомби, що відчував її фатальність і попереджував про те весь світ — але марно, запізно... Скринька Пандори відкрилася. Кожен орденоносець має свою девізу. Ось Масарикова: «Pravda a vitezi». Айзенговер вибрав собі «Мир через розуміння». Поряд із «Працюй і молись» — «Cave diem». Девізи можна було б читати й аналізувати без кінця, але нас підганяли: далі, далі! В однім кутку вікна порізані, подряпані. То вельможні відвідувачі підписувалися на вікні діамантами своїх перснів.

Всі данські королі звалися або Християнами, або Фредеріками, з нумерами від 1 до 10. Але по смерті Фредеріка IX вже не було спадкоємців — чоловіків, і в 1972 р. королевою стала принцеса Маргарета II. Вона, нарівні з чоловіками, так само не має вирішального слова в політиці, але вродива й приємна й гідно репрезентує свою державу. Вона одружена з французом, має двох гарних дітей, скінчила університет і захоплюється археологією. Нарід спершу не любив її чоловіка за те, що він француз, але коли принц Андре навчився данської мови й змінив ім'я на Генрика, він покорив серця свого народу.

В Ельсінорі ми відвідали замок Гамлета. «Щось смердить у Данському королівстві»... Замок справді смердів пустою й огортав серце смутком. Цей замок збудував у 1426 році король Ерік, щоб збирати податки з кораблів. Коли Шекспір у 1600 році писав свого «Гамлета», він відвідав цей замок і визнав, що саме в таких декораціях буде відіграватися його трагедія. Тут час від часу відбувається вистава з участю відомих «Гамлетів» — Лоренса Олів'є, Ричарда Бартон. При цій нагоді продають пиво «Офелія». Складено й пародію на славозвісне «Бути чи не бути»: To beer or not to beer...

Недалеко від замку багаті дільниці, так звані «віскі-райони». А це тому, що в Скандинавії не виробляють віскі, воно тут страшенно дороге й не всім доступне. Данці роблять свій аквавіт, міцний і пекучий, але... А пиво краще,

ніж будь-де. Пивоварі конкурують не лише в заробітках, а й у культурних досягненнях: фірма Туборг підтримує спорт, а Карлсберг — мистецтво.

Ельсінор лежить на Орезунді, яких 5 миль (15 хвилин кораблем) від Швеції. Ми ясно її бачили по тім боці й бажали вже швидше туди дістатися.

Над нами тріпотить на вітрі данський прапор — білий хрест на червоному полотні. За легендою, червоний шмат упав з неба і став національним прапором. Білий хрест — символ християнства. За кормою піниться вода...

Автобус їхав з нами на кораблі, і як тільки ми зійшли на землю, привітно розкрив нам двері. Поїхали ми прекрасними шведськими дорогами, що так радували око своїми гористо-лісистими краєвидами після таки одномаїтних рівнин Данії. Блищать яскраво-сині озера. Аж раптом вздовж дороги стрімко побіг якийсь чималий звір. Що б то воно було, при самій дорозі?

— Скандинавський осел! — крикнула я на весь автобус.

— Це самичка лося, — заперечив наш провідник. Ми ще довго реготали з того скандинавського осла.

Щоб нас розважити, шофер Віллі дав нам задачу: якщо згортати вдвоє п'ятдесят разів папір товщиною в 2 десятих міліметра, якої товщини отримаємо купу паперу?

Хитрі макітри взялися вичисляти з компютерами. В мене того не було, бо зайвих речей не брала (!). Взлася мудрувати й вираховувати власною головою. «Компютерники» почали зголошувати результати. Віллі заперечливо хитав головою. Нарешті я отримала кінцеву цифру. Вона, на моє здивування, виявилась вірною. Ніхто інший і близько не підійшов. Отож, як скласти папірець 50 разів, буде пака чимала! От тільки й папірець мусить бути чималий, щоб його 50 разів перегнути. Але це — теорія.

Китайка кинулась до мене зі своїм компютером:

— Як ви зробили? Як?

— Секрет, — усміхнулась я. — Державна таємниця.

Кореєць вийшов наперед до мікрофона й запропонував бавитися в гру «Хто я?». Йому ставили запитання, і на основі його відповідей здогадувалися, кого він має на увазі. Цікаво було, коли питають:

— Чи ви ще живете?

— Ні, я вмер.

Скоро це надокучило, кореєць пробував організувати якусь іншу, дитячу гру, але недостатньо знав англійську мову й не міг пояснити правила гри.

— Розумієте? — питав він щоразу.

— Ні!!! — хором відповідали туристи.

Нарешті, він махнув рукою і сказав:

— Ну, то я вам заспіваю корейську пісню.

Після нього співали південні африканці, китайка, трінідадці... Ізраїльтянин вийшов наперед і заревів у мікрофон, як ерихонська труба, пісню про Ізраель, що йому завжди «дає Бог» перемогу. Його жінка й дві її молодші сестри ляскали в долоні й після кожної стрічки викрикували тричі «Ізраель!» Це справило неприємне, зловіще вражіння. Англіїці спробували його злагіднити веселою піснею-дурничкою.

— Гей, Америка! Ви не вмiєте співати? Німі, чи що? — дробилася китайка. Тоді встала я. Чоловіка не тягла, бо хоч у нього гарний голос, та з жодної пісні слів не знає.

— Хоч я з Америки, але родом з України. На вакаціях не розводять політики (це шпилька на адресу сiонiстiв), тому тільки коротко скажу про Україну, а тоді заспіваю пісню про старого діда, що одружився з молодого й дивується, чому вона його не любить. Заспівала, як могла, «Ой під вишнею...» Мікрофон поміг мені так, як і багатьом безголосим співакам, що з не кращим, ніж у мене, голосом лізуть на сцену й запаморочують підлітків.

П'ятеро ізраїльтян весь час говорять між собою по-гебрейському, говорять голосно, часто сваряться. Подружжя, що мешкає в Ізраелі, не злюбило своїх земляків за те, що вони в автобусі весь час грають в карти. Що їм краєвиди чи якісь замки, чи навіть скандинавський осел! Без карт вони жити не можуть. Рахунки записані на папері, а як повернуться додому, буде розплата. Ізраїльський фронт розколовся, і двоє з них перенесли всю увагу на нас. Приєднувались до нас на прогулянки, разом ішли до театру й займали нам місце в поїзді чи трамваї. А почалися наші взаємини не дуже добре, бо, довідавшись, що ми з України, пан Янкель став до нас вітатися «Здравствуйте!» Я сказала, що це нам не подобається, але другого дня при зустрічі ми знов почули те навісне «Здрасте». Тоді Степан привітав його відповідно:

— Салем алейкум!

— О-о, — сказав пан Янкель. — Я зрозумів. Більш не буду. Але скажіть, чи ж російська мова не гарна? Очень красивий язык.

— Як у кого. У язикатих язык негарний, — відповіла я по-українськи. Пан Янкель удав, що не розуміє. Тоді я

додала по-англійськи: — Мова імперіялістів-тиранів не може бути гарною. Вона така ж погана, як і самі вони. Який язик, така і мова.

Більше ми російської мови не чули.

Швеція, одна з найстарших держав Європи, зв'язана спільною історією з іншими Скандинавськими країнами настільки, що часом важко розібрати, де було що. Південна частина Швеції, Сконе, від котрої й пішла назва Скандинавії, до 1658 року належала Данії. Після поразки Карла XII Швеція втратила свої провінції в Балтійській Німеччині. В 1814 році фактично, а в 1905 році юридично втратила владу в Норвегії. Після цього вовк став овечкою, розбагатів і обернувся в носія миру й нейтралітету. Дивні діла твої, Одино!

Підїжджаємо до Стокгольму. На автостраді більший рух. Сонце сяє, а всі авта їдуть зі світлами, як на похорон. Бо тут часто мряка й короткі дні, то встановили правило їхати зі світлом увесь час. Спинились на передмісті у новому, ще й не до кінця збудованому motelі. Такі собі барачки, ніде ані квіточки, скрізь пісок, цемент, порох. Проїшли щось із шість кварталів до підземки, поїхали в центр. Було вже нерано. Розчарування: на вулицях самі п'яниці, здебільша молодь. Китайка хоче в дискотеку, то ми її лишили з індусом, а самі, з ізраїльтянами, пішли назад до станції. Було по десятій, отож, наша лінія вже не працювала. Якось доїхали до найближчої станції, а потім пішки до готелю. Жидівки вирядилися в відкриті сукні, змерзли, а до того ж взулись у чобітки на високих шпильках і почувалися так, як славнозвісна Русалочка, коли обміняла хвіст на людські ноги. Довелось помагати їм іти, якось дошкандибали.

В Стокгольмі дуже цікава ратуша. Побудована в 1923 році, а виглядає, як із XIV сторіччя. А це сталося тому, що архітект довго думав, перш ніж почати працю, й вирішив, що стиль головної будови міста мусить відповідати цілому стилеві Стокгольму, що визначається терміном «шведська романтика». Високі, просторі, незагромаджені меблями залі з символічними фресками: Тор, бог грому, що кидає сокиру в ворога — і тоді гримить; ось статуя короля Еріка IX (святого). Заля засідань, бенкетова заля, стіни якої розмальовані пензлем принца Юджіна. Стеля прикрашена квітами, схожими на полтавський орнамент. Гіди пояснили ті взірці, як «візантійські». А ось і славна Золота заля, де відбуваються нобелівські бенкети. А вру-

чаються нагороди в Концертній залі, домівці Стокгольмської філармонії, крім Премії Миру, котру вручають у Норвегії, в університеті.

— Чи дуже холодно в Швеції? — стандартне туристське запитання.

— Дивлячись у якій Швеції, — відповідає екскурсовод. — Швеція довга на 1,000 миль, з півночі на південь. В той час, як на півдні літо, на крайній півночі лиш починається весна. Зими, як і скрізь на землі, бувають дуже холодні, а бувають і теплі. В Стокгольмі бувають м'які, навіть «зелені» зими. Холод менший, завдяки благодійному впливові Голфштрому. Звідки йде та гаряча течія, що приносить тепло і косяки риби, певно ніхто не знає, але мабуть із вогненних надр нашої планети. Коли затока Балтійського моря, при якій лежить Стокгольм, замерзає, льодоколи розбивають лід. В цій затоці звичайно товчуться советські підводні човни.

Демократизація королівських традицій виявилась у тім, що король Густав у 1972 році зустрів гарну дівчину з Гайдельбергу на Олімпіяді й одружився з нею, не втрапивши престолу. Правда, з 1975 році його влада обмежена конституцією. Вирішальну владу має парламент, що базується на п'ятих головних партіях: соціал-демократи, комуністи, ліберали, центр і незалежні. Щоб отримати більшість, соціал-демократи з'єдналися з комуністами в коаліцію.

Ми коротко відвідали катедру. Її будували майже 200 літ, почавши в 1306 році, а потім перебудували з готичного стилю на барокко, щоб пасувало до загального стилю міста. Біля алтаря величезна скульптура св. Юрія, що пронизав списом дракона. Ця статуя відображає перемогу Швеції над драконом — Данією в 1471 році. Стіни спершу були білі, а потім фарбу зішкрябали й лишили природну цеглу. На стінах, замість ікон, картини з історії Швеції. Ми шукали Карла XII, і знайшли його, але без Мазепи. Взагалі, Шведи приділяють Україні й нашому гетьманові багато менше ваги, ніж би належало. Вони згадують ім'я Мазепи як бунтівника проти Петра I, але не кажуть про його велику мету — здобути незалежність України. Кожний швед знає, що таке Полтава, але не кожний знає, де Україна. А ми, мабуть, маємо чималу домішку шведської й норвезької крові, ще з тих часів, коли відважні й хижі завойовники й торгівці мандрували шляхом «із варягів у греки»; а перед тим ще й невгомні готи не обминули

нашої землі; за часів Мазепи шведи зимували під Полтавою, і не один залишився в Україні. Тож не дивно, що слова «шинка», «смак», «лікар», навіть «дякую» спільні у нас із скандинавцями. Ну, і створилось за тих часів дієслово «швендяти» (від «швед»). А щодо того, що в нас досить багато блондинок, включно з авторкою цього репортажу, то це ще як сказати, звідки вони ведуться. Повір'я, що всі шведки — блондинки, не відповідає правді. За статистичними обчисленнями, тільки 40 відсотків шведок блондинки, а скільки з того ще й підфарбованих, то вже ніяка математика не виявить. При цім слід зауважити, що жінки в Скандинавії не так уже й вистроюються; ходять у спортивній одежі, коли тепло — в коротких сукнях або шортках, коли холодно — в довгих штаних і светрах з оленячими орнаментами; не гримуються й не роблять штивних професійних зачісок.

Взагалі, найбільш розфарбовані дівчата в ССРСР, включно з Україною. Вони чорнобриві з природи, але ще накладають на бровенята товстий шар смоли, так що й чорт злякається, а також вимальовують криваво-червоні уста, сильно підсинюють очі, і з таким лицем українське народне вбрання виглядає комічно. Ні, молоді скандинавки носять волосся або довге, вітром розчесане, або по-хлопчачому коротке. А матрони причесуються гладенько, з кубелечком або бурулькою на маківці. Перукарень тут небагато, не так, як у Америці.

Нам дали адресу українського лікаря Г., що живе біля Стокгольму, і ми хотіли зустрітися та побачити, як то наші земляки тут почувуються. Взяли телефонну книжку, шукаємо, шукаємо — нема такого. Переглянули й приміські книжки — нема. А ми якраз переїжджали через те містечко й навіть бачили напис «С'юкгауз». Шведської мови не знаю, але подумалась, що це «Sick house», цебто, лікарня. Почала шукати в шведській «жовтій книзі», під «доктор», «Physician», що б означало «лікар», і нічого не знайшла. Аж потім довідалась, що «лікар» по шведському «Lekare». Звернулись до інформації; нас повідомили, що телефон д-ра Г. «секретний», і нам його дати не можуть.

В досить гарних підземках багато п'яної молоді і таких, що себе молодими вважають. Вони п'ють просто з пляшок. Може тому тут роблять невеликі пляшки з алкогольними напоями, вигнутими по лінії стегна, щоб зручно носити в кишені. Вродливий блондин раз-у-раз попивав із пляшки й розповідав присадкуватій азійській дівчині, як

його мати ставиться до тих дівчат, що він приводить додому:

— Вона ніколи не питає, хто це й звідки. Часом і кавою почастує. Тож і ти можеш до мене сміло йти.

Азіятка казала, що вона — ідеалістка, без кохання ні з ким не йде в ліжко.

— Ти окей, ти чесна дівчина, — похвалив швед і вручив їй пляшку. Розмовляли вони, звичайно, зрозумілою для всіх мовою — англійською. Потім вийшли разом на зупинці. За ними, прогавивши свою зупинку, кинувся якийсь чоловік із може п'ятьма пакунками в плетених кошиках і торбах. Автоматичні двері вже зачинилися; чоловік силою розсунув їх, проліз на перон, але його пакунки застрягли, зашморгнувши й руки. Поїзд рушив. Чоловік несамовито заверещав. Добре, що кондуктор його помітив і зупинив поїзд. Чоловік виборсав свої пакунки й погрожуючи кулаками, одчайдушно лаючись і заточуючись, пішов до виходу. Кажуть, що пияцтво розвилось у Швеції після того, як один із королів став захочувати своїх підданих, щоб більше пили й таким чином поповнювали державну скарбницю. Нарід підтримав цю ідею з ентузіазмом. По війні, як і в Америці, було заборонено пити без міри, але що таке міра? Ну, от, наприклад, у ресторанах не можна було пити без їжі. А пияки їсти не люблять. То вони приносили з собою гумові сендвічі й замовляли до такої їжі горілку.

Велику роль у поборюванні пияцтва, як ми знаємо, відіграє церква. Але ми знаємо також, що при кожній церкві є парафіяльна бара. З церквою у Скандинавії зовсім інакше, ніж деінде. Церкву утримує держава, і люди без нарікань платять на те податок. Але до церкви ходять може п'ять відсотків населення. Приходять туди на коронацію чи похорон короля, на весілля, а також на Різдво. Тоді всі як один ідуть церемоніально, із смолоскипами, до церкви. А так — моляться в «зеленій» церкві, або зовсім не моляться. Немає тут ніяких парафіяльних урядів, парафіяльних зборів чи пікніків, і ніхто не каже знайомим на прощання «До побачення в церкві». Релігійні теми висвітлюються в пресі, обговорюються на лекціях і на радіо-програмах.

В 1628 році вплив у першу подорож флагманський корабель «Ваза» й одразу затонув у раптовій бурі. Аж у 1956 році знайшли його на дні й три роки підіймали, аж поки не встановили в музеї. Виставляють обладнання й знайдені речі, показують фільм, продають сувеніри й зби-

рають гроші з туристів. Особливо сприяє цьому близькість до Скансену, музею під відкритим небом. Скансен відкрито в 1891 році на мальовничих горбах над водою. Спочатку йде невеличкий звіринець, радість дитяча, де є навіть слон. Більшість наших туристів побоюлись дертися нагору, бо наш гід не розказав нам, як високо це є. Але ми знали, що нема тут ні Монбляну, ні Цугшпітцу, поборолі високий підйом і побачили давні будинки Скандинавії: лапландські халупи, фермерські будівлі з XVI і XVII століття, старі церкви та дзвінниці, вітряки. Віталій Коротич, побачивши українське село під Едмонтоном, завважив, що в Україні є багато кращі музеї під відкритим небом. Але Скандинавія тримає патент на винахід таких музеїв, і це справді чудово: замість того, щоб їхати далеко в провінцію й побачити одну 250-літню будову, їх позбирали бережно в одне місце. Скансен — дитячий рай: тут діти танцюють і співають, показуючи зразки скандинавського фолкльору. Якраз в час наших відвідин на арені відбувалися змагання малолітніх борців. Їх представляли публіці, оголошували вік, вагу й професійний тренінг. Потім вони коротко, але й завзято боролися, і суддя оголошував переможця.

Прощай, Швеціє! Ще тебе побачимо в зворотній дорозі, але вже інші міста, інші краєвиди. Покищо в'їжджаємо в прикордонну нейтральну смугу. На кордоні — ніякого контролю. Хати вкриті торфом, на яким росте густа трава.

— А як же її косять? Беруть косарку на дах?

— Ні, — цілком серйозно відповідає наш шофер. — Козу туди висаджують.

Дахів зі стріхою тепер не роблять, тому, що це дуже складна робота, вимагає великого вміння й точности, щоб було гладенько й рівно; таких майстрів тепер нема, а якщо який і знайдеться, то дуже дорого бере.

Осло, столиця Норвегії, була заснована в 1050 році Гаральдом Сміливим, але тоді це було тільки селище. Син Гаральда, Олав, збудував у місті катедру, і тут зосередилося релігійне життя. В 1300 році Гакон V спорудив тут фортецю Акергус. В 1624 р. пожежа спалила місто; король Данії, що тоді володіла Норвегією, Християн IV, відбудував місто й переназвав його Християнією. В 1925 р. Норвегія, що вже була самостійною, повернула містові його первісну назву Осло, про походження якої, як і про походження назви «Київ», нема документальних даних. Кажуть, що «Осло» означає старою норською мовою «Ліс

В гостях у докторів Радейків.

богів». Осло лежить на величезному й пречудовому Ослофйорді, а крім того в береги міста і його околиць врізаються ще тридцять фйордів, утворюючи мальовничі затоки, острови й півострови. Ми оселилися на два дні в досить гарному готелі Сара. Негайно задзвонили до д-ра Радейка, адресу й телефон котрого нам дали його друзі з Чікаго. Задзвонили одразу, бо як не застанемо вдома, будемо ще дзвонити. Відізвалася жінка норвезькою мовою, але зрозуміла нас і покликала доктора до телефону. Доктор вже знав про наш приїзд, тільки не знав коли.

— У мене зараз конференція, але я з нею швидко впраюся й заберу вас до себе. А покищо я ще й перед конференцією до вас заїду в готель.

Що за мила людина! — подумали ми. Ми ж незнайомі, а він — як до друзів. Ще більше: д-р Радейко скоро з'явився в готелі й сказав таке:

— Покищо я одвезу вас до жінки, вона приготувала каву, а тоді я повернусь, і будемо вечеряти. А потім покажу вам Осло.

Пані Рагнгілд, норвежка, дружина доктора, також лікарка. Вони приймають пацієнтів у своєму будинку, але працюють точно визначені години. Швидко допомогу подає інший, черговий лікар. Пані Радейко розуміє українську мову, трохи говорить по-українськи й дуже добре

знає українську історію й суспільне українське життя на еміграції. Вони так собі забажали, щоб у їх будинку спинались українці зі всього світу. Це їхня громадська праця і разом з тим їх українське суспільне життя.

— Жінко! — українською мовою звернувся д-р Радейко до дружини. — Давай вечерю готувати. Ти звари м'ясо, а я картоплю. А Марійка (дочка) подаватиме.

Не знати звідки й коли й вечеря взялася. Картопля була молодесенька, а м'ясо виявилось оленячим. Марійка, струнка й тонесенька, уважно прислухалась до розмови. Вона наступного дня мала їхати до університету, влаштуватися на квартиру (з цим скрутно). Добре говорить по українському.

— Сини ще краще, та зараз їх немає вдома. Один у Гарварді, в літній школі. Мої діти вже весь світ облітали, щоб учитися в українських школах: в Німеччині, в Канаді, в Америці... Марійка брала курс російської мови — бо українську тут не викладають — а потім їздила в українські табори в Канаду переробляти ці знання на український лад.

— Ну і що, також буде лікарем? — запитала я, знаючи, що наші лікарі за всякий кошт стараються передавати свій фах із роду в рід.

— Ні, буде вчитися на архітекта. Так їй хочеться, і ми не перечимо. У Скандинавії вже зі старших клас народної школи дитина має право вибирати собі предмети й майбутній фах. За навчання платить держава, отже, батьки не мають права змушувати дитину ні до чого.

Я з цим не згодна, але замало знала Радейків — і закоротка була наша зустріч, щоб починати дискусію чи чого доброго й суперечки. Я промовчала. Мовчанка може означати і згоду, і незгоду. Як же можна дозволяти дитині своїм зеленим розумом робити такі важливі рішення? Пригадалась мені сусідка з нашого міста, у якої син в гімназії сам вибирав собі предмети. Це було в перших роках нашого поселення, мама слабо знала англійську мову, то й не втручалася в синові справи. Але як він закінчив гімназію, його не прийняли до університету, бо він у гімназії вибирав такі предмети: гімнастика, куховарство, роблення іграшок з господарських відходів, модерне умеблювання тощо. Крім того, «студент» успішно кавалерував. Ну, нічого: пішов на рік на спеціальні курси й став непоганим автомеханіком.

Добре, що діти Радейків розумні й дисципліновані. Але ось що:

Скульптура Густава Вігелянда.

Розказуючи про свою лікарську практику (ця тема мене завжди дуже цікавить), доктор згадав про одну дівчину, що тинялася десь ночами, а мати змовчувала, відчиняючи двері так, щоб батько не почув.

— А треба було відразу покликати його та вдвох їй сказати, щоб зараз же схаменулась, поки біда буде, — сказав лікар.

Ага, подумала я, отже, не завжди можна дитині дати самій свою долю вибирати... Ну що ж, добрій дитині й непотрібно багато наказувати, коли вона сама, дивлячись на батьків, розуміє, як треба жити.

— Куди ви звідси їдете? — запитав господар на прощання.

— До Готесбургу.

— О, то я дам вам адресу Британа. Зайдіть до нього, варто.

— Добре, якщо встигнемо, а ні — то хоч задзвонимо.

Другого дня ми ходили на екскурсії. Найкраща річ у Осло — це парк скульптур Густава Вігелянда. Цього великого скульптора місто запросило прикрасити парк своїми творами й уклало з ним таку умову: роби, що хочеш, даємо тобі гроші, матеріал і працівників, а скульптури будуть власністю міста. А було тоді, в 1920 році, 50 літ Вігеляндові. Працював день і ніч — до самої смерті в

1943 році. І так би в могилу свої скульптури не взяв. А їх багато: одна група — на мості, друга — при фонтані, а третя — нагромаджені тіла в 55-стоповий моноліт.

Скульптури відображають гарних норвежців різного віку — від немовлят до древніх стариганів. Всі вони життєрадісні, вітальні, щасливі, дужі — і всі голі. Відразу, коли ще мораль була старосвітська, були голоси, що ці скульптури непристойні чи навіть порнографічні. Але тепер ми звикли до голих людей. Хотілося стояти й любоватися на ці шедеври довше. Степан захопився і став кожну статую фотографувати, та ще й не раз, а двічі: на фільм і на прозірку. Але нас одчайдушно кликала місцева жінка — екскурсовод.

— Ходімо, ходімо! Хто залишиться, буде перетворений у статую!

Ну, це вже хай вона дітей воюю лякас; але ми розуміємо: їй заплатили за годину, свою працю вона виконала й хоче нас віддати нашому опікунові.

— Скільки вона бере за екскурсію? — трохи недоречно запитала я нашого Даррена.

— 50 крон, — заскочено й незадоволено відповів він. Справа в тім, що з нас за цю екскурсію брали по 8 доларів від особи. Якщо це помножити на 50, відняти 50 крон (щось із 8 доларів), що заплачено екскурсоводові, ну хай і кошти газоліни, то дуже великий прибуток лишається. Дуже великий!

— Дівчина на Ріпербані заробляє багато більше! — зауважив наш ірляндець.

Чудова Норвегія (принаймні, влітку), помережана фьордами. Ну, що в таких умовах робити? Споконвіку норвежці ловили рибу й плавали по морю, і скоро їм надокучило крутитися до фьордах. Випливли в відкрите море. Допливли до Англії й Ірляндії, заснували місто Дублін. До Ісляндії дібралися, мову там своєю лишили. Кажуть, що Олав Еріксон досяг берегів Америки 200 літ перед Колумбом. Жорстокі й відважні вікінги йшли через українські землі аж до Чорного й Каспійського моря; багато з них лишилися там. В X віці, з приходом християнства, закінчився вік вікінгів, але вони створили національний характер на своїй землі: відважні трудівники землі і моря, мрійники, що ховають почуття й придушують пориви ніжності, але чесні й щедрі. За весь час нашого побуту в Скандинавії ніхто навіть і не думав нас обмикитити — наприклад, у крамницях: міняючи долари на місцеву ва-

люту, продавець діставав свіжу газету й калькулятор і точнісінько вираховував ціну. Не так, як у Італії, та й у Франції, де кожен вважав своїм обов'язком обрахувати туриста. Ми бачили здобуті з морських глибин пречудові конструкції старі кораблі вікінгів і нові кораблі їх нащадків — «Фрам», що на нім Нансен досяг Північного бігуна, а Амундсен Південного; а також збудовані Тором Гейердалем судна: пліт, що на нім він проплив 5 тисяч миль з Перу до Полінезії, і два кораблі, зроблені з папірису, на зразок єгипетських. Ці експедиції мали на меті показати, чи можливо було, щоб інки з Перу поселилися в Полінезії, а єгиптяни — біля Американського материка. Гейердал думає, що так було. Вже нема таких майстрів у Єгипті, що вміють будувати кораблі з папірису, але Гейердал студював малюнки й учив єгиптян, як це робити.

На гористім виступі, над фьордом, гордо височіє замок Акергус, збудований ще в 1300 році королем Гаконом. Під час війни німці безоборонно зайняли Норвегію, але резистанс хоробро з ними боровся. Норвегія, крім героїських імен, дала історії ще й Квіслінга, символ зрадника батьківщини. Але може й квіслінги потрібні, хочби для того, щоб окупант хоч трохи рахувався з урядом. Бо коли ворог натрапляє на суцільний спротив, він винищує цілий нарід. У Франції теж був Петен, і хоч його суворо покарали, але зрадників не петенами називають, а квіслінгами. А в нас було декілька маленьких петенів та квіслінгів, але ні одного великого, тому так тяжко страждав нарід... І тому вину коляборації дехто ще й досі валить на цілий наш нарід. А в Норвегії — за все відповідає один тільки Квіслінг.

Ослівський (а як інакше сказати?) Радгус пречудовий. При брамі картини з мітології. В середині — просторі залі з розписаними стінами, в тім числі й «Життя» Едварда Мінха. Одна картина в залі засідань, на цілу стіну, зображує пляж. Всі люди, звичайно, прекрасно голі. Але, коли вже маляр почав роботу, йому сказали, що в стіні має бути двоє дверей, щоб — о, проза! — вносити їжу для делегатів. Маляр лютував, але не зміг змінити цього рішення. Щоб відплатити за таке варварство, маляр намалював хлопчика, що пальцем вказує двері й висунув язика.

Двохгодинне плавання човном по фьордах... Провідниця розповідає, де чиї літні оселі, а слухати не хочеться. Хочеться дивитися на воду й на блакить небесну і мріяти не знати про що... Про те, чого нема, про недосяжне.

В готелі, почувши, що ми говоримо по-українському, до нас підбігла привітна вродлива блондинка.

— А я на вас чекаю... Листа вам пишу. Довідалась від доктора Радейка, що ви в нашій місті, та й прибігла, тількищо з праці повернулась.

Пані Віра має рідню в нашій місті, отож, передала «живий» привіт. І просила до себе в гості. Ми б дуже хотіли побачити, як то наші люди в Норвегії живуть, але вже купили квиток на концерт. Пішли в нашу кімнату, випили трошки вишняку, закусили однією булочкою на трьох (це все, що ми мали на господарстві) й пішли на концерт, а пані Віра нас аж до театру провела.

В театрі ми бачили норвезькі пісні й танці. Якось не було визначено, чи це був професійний — чи аматорський колектив. Квитки продавали, як на професійну виставу. Танцювали чистенько, співали гарненько, старі чоловіки з молодими дівчатами, як це переважно буває на сцені, але простесенько, де ж їм до наших веселих, голосних пісень чи акробатичних танців! Але і тут позичили наші присідання... Заповідачка чесно призналась, що через історичну мішанину з данцями й шведами Норвегія не виробила в давнині репрезентативного національного вбрання і тільки тепер над цим працює. Нема в них такої чудової вишивки й кольорів, як у нас, і музика ріденька, і ритми позичені в німців і французів... А у нас усе своє, самобутнє. Але в нас нема самостійної держави, а в них є. Слава Норвегії!

Прощай, горда Норвегіє, країно вікінгів, країно, що дала світові Едварда Мунха, Вігелянда, Бйорнсона, Сіґрід Ундсет, Едварда Ґріґа — улюбленого мого композитора, Генріха Ібсена й Кнута Гамсуна, що був ще недавно нашим сучасником... Тема голоду його цікавила, але то був не той голод, сумне 50-ліття якого ми тепер відзначаємо... То був фізичний і моральний голод талановитого письменника — і що за дивна, моторошна, навіть сюрреалістична книжка!

І от цей геніяльний письменник, ляхреат Нобля, в глибокій старості захопився Гітлером. Може його загіпнотизувала диявольська сила Гітлера, що зумів повести за собою цілий німецький нарід на перемогу й поразку? За це Гамсун заплатив: його ув'язнили й знеславили. Але по смерті Гамсун лишився великим і славним навіки.

Надвечір'я... Їдемо горами з тунелю в тунель, немов у піжмурки з троллями граємось. В таких горах напевно водяться і троллі, і гульдри, і що хочте. А в довгі зимові

вечори люди розказують цікаві казки. Деякі страшні, інші сумні, а бувають і веселі. Одна жінка повела на ярмарок корову. Корову вона продала, але ніяк не могла продати курки. Десь на ночівлі жінку підпоїли, забрали і гроші, й курку, а саму жінку обкачали в дьогті й пір'ї. Вранці жінка встала й сама себе не пізнала: «Чи то я, чи не я? Піду додому: коли мене теля впізнає, то це я». Не впізнали її ні теля, ні чоловік. Жінка зі сльозами розповіла, що сталося. «Ну, то я тебе покину, — вирішив чоловік. — Тільки якщо знайду ще трьох таких дурних, як ти, то повернусь». І він зустрів трьох жінок, дурніших від його жінки: одна ловила сонце решетом, друга била чоловіка по голові, бо пошила сорочку без пазухи, й вдягла на чоловіка, хотіла обухом пробити отвір; а третя думала, що зустріла поворотця з того світу й дала гроші, щоб передав її покійному чоловікові. Здобувши таке багатство, чоловік повернувся до своєї жінки, бо таки знайшов трьох дурніших від неї. А жінка тим часом не дармувала: зорала поле, посіяла сіль і поливала її. «Сіль тепер в ціні, як добре вродить, розбагатіємо»...

Спинились у містечку Галден. Туди-сюди по крамничках, купила якогось ножика на сувенір... Пішки перейшли міст через пречудову протоку з паскудною назвою Свинський, і вже табличка «Сверіге» — ми у Швеції. Небо захмарилось, але до дощу далеко.

Трохи про скандинавську їжу. Вона перереклямована. Ми сподівалися риби наїстися, — аджеж тут моря більше, ніж землі, та й озер і річок не бракує. Натомість нас щодня годували свининою. Дуже доброю, але ж кожен день, бійтеся Бога! Здавалося, що тут у воді замість риб свині плавають. Наш екскурсивод на початку подорожі запитав: «Хто не може їсти свинини?» А чому — не сказав. Всі жиди й двоє ірландців підняли руки. Якби ж то я знала, то й я б зголосилась. А то думаю — ну що ж, жидам свинину законом заборонено, а мені вона дуже смачна. Тим давали іншу страву. А нам свинину, бо її у Скандинавії найбільше, і вона найдешевша. Свиней, між іншим, годують рибою. Краще б нас.

— Ну, а ви чого руки піднімали? — напалась я на ірландців. — Також іудейського віроісповідання, чи може хворі?

— Ні, ми вже вдруге ідемо в ці краї і знаємо, що і як.

— Та не сердьтесь! Тільки й лиха, що два тижні свинину їсте, та й то не щодня. Зате який десерт нам сьогодні дадуть!!!

— А що буде на десерт?

— Кака!

(Не смійтесь, це не те, що ви думаєте. Так по-шведськи торт називається.)

Готенбург — друге по величині шведське місто, її найбільший порт, центр торгівлі й будування кораблів та авт (Вольво). Звідси курсують порони до Англії, Данії, Норвегії, Німеччини й Голляндії, куди й ми через день попливемо. Звідси шведи пливуть і до Америки. Готель «Сара», де ми оселилися, при самім морі. Наш гід, що досі мало говорив, тепер пожвавішав. Наближається кінець мандрівки, і він хоче заробити на чай. Але дії його гірші від слів, хоч це й не цілком від нього залежить: ми мали завтра відїжджати о 1:30, а натомість ідемо вже о 8:15 ранку. Це значить знову рано вставати, за півгодини вмитися й віднести речі, за пів години поснідати. Дисципліна в нас майже військова. І на диво, всі справлялися. Навіть Ріта, що приходила останньою і збирала рясні оплески. Ми апльодували, щоб присоромити її, але вона це сприймала, як комплімент. Тоді ми перестали апльодувати, і вона перестала спізнюватися. Часом навіть приходила попереду інших, волочачи свої коліщата для валіза, які вона аж при кінці мандрівки здогадалася лишати в нутрі нашого автобуса. Отож, як Ріта входила зі своєю транспортацією в автобус, ми сміялися:

— О, вже Ріта прибула із своїм фольксвагеном!

Задзвонили до п. Британа. Перший раз не застали його вдома, мабуть ще не прийшов з роботи. Поїхали оглядати місто — нічого особилво цікавого, от тільки проїхали шведським трамваєм. В нім ми помітили шведську кмітливність: крісла були на двох, але так побудовані, що одне трохи спереду від іншого, так що люди можуть один одного не торкати й перейти повз сусіда, не наступаючи йому на ноги. Хоч була ще передобідня пора, і вулицями, і в трамваї снували п'яні. Один старий увійшов із розстебненою на животі сорочкою, червоний, як кавун, сів на перше місце й кожному новому пасажирові подавав руку, а хто не хотів із ним привітатися, того лаяв (а як — ми не розуміли. Може й не дуже, бо усміхався). Зійшли ми на зупинці, а куди далі — не знаємо.

— А он поліцай. Спитаємо його. Він же знає англійську мову, бо, як нам казали, до поліції приймають тільки після двох років колледжу. Так воно й було. Поліцай розказав нам, де що, і ми, обдивившись місто, пішли на

Зустріч із Володимиром Британом і В. Постоловським.

базар, де на ятках продавали свої товари заморські купці із Шрі Ланки. Нас більше цікавили смачні овочі, такі свіжі й стиглі, неначе тількищо зірвані з дерева. Але невже тут на півночі росте такий розкішний виноград? Ні, все це швиденько привезено літаком із соняшної Італії, а ціна досить поміркована.

Хоч у Скандинавії дефіцит на віскі, надолужують місцевою «оковитою» і пречудовим пивом. Посеред міста — великий парк із водограями й скульптурами і таверни з морозивом та пивом. І тут повно п'яниць. Я стояла на хіднику, чекаючи на свого чоловіка, аж раптом мене хтось ззаду обійняв. Я здивувалась такою поведінкою Степана, але то був не Степан, а якийсь п'яниця. Побачивши, що його залицання безуспішне, він відступив від мене й почав бавитися з чиеюсь дитиною. Хлоп'ятко не розуміло, що дядько п'яний, воно думало, що з ним бавляться, й тишилось вибрикасами п'яниці. Дорослі при столиках те бачили, але ніхто в ту гру не втручався.

Заплянований на завтра тур по Готенбургу скасований, бо виїжджаємо рано, щоб встигнути на порон. Повернувшись до готелю, ми знов задзвонили до Володимира Британа, щоб хоч привітатися. Тепер він був удома і виявив бажання побачитися з нами в нашій готелі.

— Ми в готелі «Сара», знаєте такий?

— Знаю, — відповів п. Британ і чомусь засміявся. — Якщо я приїду через пів години, це не буде запізно?

Об одинадцятій до нас постукали. Це був наш гість, або, вірніше, наші гості, бо замість одного Володимира з'явилося два. Другий, Володимир П., був молодий, гарного вигляду чоловік. Виявилось, що він утікач із України, втік два роки тому.

— Це цікаво! Розкажіть, як це сталося. Чи може це секрет?

— Ні, я вже давно розсекречений.

— А може ви який Баришніков?

— А хто такий Баришніков?

— Ну, це останній із російських танцюристів. Їх регулярно, як спутників, випускають із ССРСР. Як тільки один починає сходити зі сцени, совети випускають наступного. Він нібито втікає, щоб на світовій сцені завжди задавали тон росіяни.

— Ну, так я ж таки українець. Із Івано-Франківська...

Володимир розповідав нам про свою імпульсивну втечу, про Сибір, де він, як і більшість молодих українських інженерів, відбував практику. Ми весь час перебивали його нетерплячими запитаннями, і шкода, що ніч коротка, що нам уранці виїжджати, а Володимирам на працю.

Виявилось, що Володимир П. «перебіг» у вільний світ саме в цій готелі Сара. Тому то сміявся Британ, як говорив із нами через телефон.

Ми запитали нашого «новачка», що він думає про дисидентів, про свого земляка Валентина Мороза. Володимир сказав коротко і ясно:

— Вони гарні, шляхетні люди, тільки такі відірвані від мас. Вони збиралися в своїм товаристві, впивалися своїми ідеями, але нарід про них нічого не знав.

Можна було дискутувати — чи можна було їм ширити свої ідеї серед мас у підсоветській дійсності, — але настільки ми не знаємо про тамошнє життя.

Порон пливе до Ютландського півострова. Ночівля наша в Аальберзі, в готелі, що його важко оцінити. Зразу, як увійти, збоку віконце, звідки видають ключі до кімнат. Якоїсь вітальні чи передпокою в готелі нема, тільки вузький коридорчик, де люди один одному обтоптують ноги і валізами оббивають боки. Кімнати понумеровані так, що ч. 1 на першій поверсі, а ч. 3 на другій. Наша, ч. 16, теж на другій, а проти нас кімната ч. 40. Кімната простора й люксова, а вбиральні чи ванни нема. Уби-

ральня одна на весь поверх, до того ж темна й мала, і також без ванни. Убиральню одразу окупував Ізраїль, і вона була майже весь час окупована. І це не якась провінція, а четверте за розміром місто Данії, колишнє селище вікінгів, університетський центр. Готель наш також не десь на кукуріківці, а в центрі міста, навпроти залізничної станції. Місто це постійно під загрозою вітрів і бурі з моря. Будинки архітектурою нагадують кораблі. В 1952 році археологи відкопали тут кладовище вікінгів. Знайшли підвалини продовгастих будинків, човни, але ніде не було зброї, з чого археологи зробили висновок, що тут жили мирні вікінги-хлібороби. Але покищо нічого про цю знахідку не відомо, і велике поле стоїть як німа таємниця, рясно засіяне кам'яними пам'ятниками.

Не подобалось нам це місто, і ми раді були вибратися з цього дивного готелю. Але...

— Лишенько! Я забула щось у кімнаті.

— То біжи й візьми ключ.

— Еге ж, я забула номер кімнати...

Ось ми знову в північній Німеччині, і одразу помітно різницю в звичаях. Німці фантастичноощадні. В убиральні, як хочеш помити руки, мусиш натиснути гудзика, і потече ледве тепленька водичка, відміряно, щоб так-сяк помити руки, а тоді спиниться. Хто ловить гав, може лишитися з намиленими руками. Ціни високі. Туристка з Гонг-Конгу хотіла позбутися німецьких монет, шукала в крамничці, щоб щось купити, але найдешевша цукерка коштувала 3 марки, а в туристки було тільки дві.

— Ну, то це й буде мій сувенір із Німеччини, — зідхнула туристка, кладучи монетки до кишені.

Проте, ввечері наш настрій піднявся. Нас завезли на ночівлю до Фріца, до його готелю «Zur Sonne». Сам Фріц зараз же вскочив у автобус, тепло нас привітав і запевнив, що в нього нам буде добре. Вийшла надвір і вся його родина: жінка, дочка й син. Син одразу ж узявся за наші валізи і за які півгодини сам усі повідносив до кімнат. Увечері господиня подала щедрі і смачну вечерю з добавками, десертом і кавою, а Фріц сказав:

— У мене є добре вино, мадярський рацца-пуц, пиво і всякі інші напитки. Ціни мої не страшні, а саме... — і він їх перелічив.

Справді, це були зовсім приступні ціни, перший раз за нашу подорож, і всі ми рушили до бари. Біле вино, Райнський мозель 1971, що ми вибрали, виявилось чудовим.

Фріц сів за піяніно. Він грав по слуху, дуже добре і з надхненням. Потім узявся провадити різні веселі товариські гри, переможців нагороджував вином або шоколядою і, видно, сам веселився не менше від нас, а пив більш від усіх. О дванадцятій він заграв прощальний марш, а другого ранку виряджав нас у дорогу, посилаючи нам повітряні поцілунки.

О десятій годині ранку переїхали кордон між Німеччиною й Голляндією — і тут вже у нас перевірили документи і при виїзді, і при вїзді. З радість, що ціни тут низькі, ми напилися доброї кави з тортом і закупили славетних голляндських туліпанів.

Під час цієї подорожі двоє дівчат з нашої групи одчайдушно залицялися до двох самітних чоловіків. Спочатку, бувало, вони сиділи мішаними парами, але скоро хлопці стали сидати разом і мало не трималися за руки. Вони сторонилися дівчат, і одна з них те нарешті зрозуміла, сиділа на своїм місці і спала або читала книжку. Але друга одчайдушно боролася до кінця. Вона сіла на підлогу біля хлопців і так просиділа цілу дорогу з Німеччини до нашої зупинки в Голляндії. І це не допомогло... От яка несправедливість! Чоловіки мають право чіплятися до жінок, як би їх не гнали, але коли дівчина зробить перший крок, від неї втікають, як від чуми. Потім уже мені прийшло в голову: а може ці хлопці взагалі не люблять дівчат? Може вони люблять один одного?

Тому, що дорога від Фріца до нашої зупинки в Голляндії була коротка, нас спершу повезли на екскурсії до двох діаметрально-протилежних, але широко-голляндських атракцій: на фабрику діамантів і на сироварню.

— Ви зовсім не мусите купувати діамантів, але якби коли вам така думка прийшла в голову, то купуйте саме тут. Вони тут найкращі й найдешевші, — казали нам.

Хоч це називалося «фабрика діамантів», їх тут не фабрикували, а тільки шліфували й оздоблювали. Обточують діаманти діамантами, бо що ж інше їх візьме? У вітринах виставка найбільших діамантів світу, звичайно, тільки фальшиві репліки. Хоч ви мене убийте, я не впізнала би, де справжнє, а де — імітація. Подивились ми на діаманти на продаж. За тисячу доларів щось таке мізерне, що я без окулярів і не бачу. Ні, краще носити австрійський кришталь. Тут же, при фабриці, висить попередження: «Стережіть свої кишені від злодіїв!» Ну, якщо таке в Голляндії,

*Купив мені
чоловік гарні
черевички.*

то як же вберегти діаманти в Америці? Ні, краще хай буде кришталь. Вкрадуть — не буде жаль.

Тепер до сироварні. Перед нею лежать кам'яні кружала сиру, коров'яча голова з вікна роги висовує. Всередині нас зустрічає привітна рум'яна дівчина в голландському убранні. Їх національні костюми не такі вишукані, як наші українські. *Зате вони мають свою державу...* Дівчина досить примітивно пояснює, як із молока робиться сир. Голландія славиться двома сортами сиру: гуду й едам. Дівчина каже, що різниця між ними в віці: гуду витримують місяців зо три, а едам — шість. Тому едам дорожчий.

— Молодий сир м'який, а старий — твердий, — додає вона. Один із туристів повторяє це, але з такою двозначністю, що всі вибухають реготом, а дівчина так сміялась, що аж сльози їй виступили на очах. Продавали в крамниці едам і гуду, а крім того, ще й сир, у котрий поклали трійливий плющ (poison ivy).

— Треба купити сиру, — вирішила я. Чоловік не перечив; але якого?

— Може едаму, він добріший. Або того, що з чорним мереживом, щоб покликати гостей і їх здивувати?

— А що як не захотять їсти, побояться? Шкода даром тягнути.

— То давай купимо гуду, трохи з'їмо, а решта полежить і зробиться едамом.

Так ми і зробили. Дівчина попереджувала, щоб не клали сиру в холодильник, бо пропаде смак. Тримати сир просто в прохолоді, може в підвалі. Забігаючи наперед, скажу, що через тиждень наша гуда потекла масляною річкою, і ми мерщій перенесли сир у холодильник. Добре, що не купили рябого сиру, а то б ще завели в нашій обійсті «poison ivu». Проїхали повз броварню Гайнекен — пива, що в Америці популярне, і опинилися на пласкім, як долоня, голландським шляху. Ніде в світі нема таких розкішних, широких, просто безмежних пасовиськ і таких красунь-корів. Вони відгороджені від шляху канавами, ніхто їх не пасе. Корови самі знають, коли їм час доїтися, йдуть до своїх господарів і потім самі ж повертаються на поле. Ускрізь канали, ставки, жовті водяні лілеї й море квітів коло хат і просто на городах. Люди в широких чорних шараварах, по пояс у воді, ловлять рибу. В нашій маршруті зазначено Амстердам, а завезли нас на ночівлю до Воллендаму, рибальського міста над морем. Місцевий готель вже закупила американська фірма «Бест Вестерн», але ще не переамериканила його. Якраз ми втрапили на ярмарок Воллендаму, що відбувається щороку в цей час і триває три дні. Через те всі готелі заповнені. Кількох туристів поселили в одній кімнаті. Дівчата нічого проти не мали би, щоб їх поселили з хлопцями, але такого неподобства наш провідник не зробив би. Ізраїльську пару поселили в кімнаті ч. 1, і пан Янкель під час вечері схвильовано розповідав:

— Ой, що то за кімната! Ви б не повірили! Та що я буду вам розказувати! Запрошую вас на екскурсію!

Це була кімната власника готелю. Не кімната, а музей. Картини, скульптури, цінний посуд, рідкісні книги... Я б у такій кімнаті боялась ночувати, щоб була чого не розбити...

Надвечір пішли гуляти вулицями. Повно люду. Гамір, крик, метушня! Багато молодих парубків, моряків і рибалок, ловлять дівчат, обіймають. Вони вже добре буцнули

*На головній площі Амстердама орган грає,
туристи танцюють.*

алкоголю, то нікого не минають. Але веселі, щасливі, співають, танцюють... Бічна вулиця веде на каруселі, де верещать і розкошують діти. Власники крамниць позабивали вікна дошками. В маленьких кафе так танцюють, що аж стіни тріщать. Над морем продають смажену, свіжісіньку рибу. Її можна купити і тут же на лавці їсти, саму, без хліба. От уже де ми її наїлися! Смачна — пресмачна, і дешева. Ходимо над морем по високій греблі, що охороняє населення і їх землю від лютих хвиль. Всі ми в дитинстві читали оповідання про хлопчика — героя, що заткнув рукою діру в греблі й урятував своє село від загибелі. Тепер такого начебто бути не може. Голляндці вважають, що вони на 95% забезпечені від нападу морських хвиль. Але ті 5%!.. Страшно жити під такою загрозою. Це трохи ліпше, ніж жити на вулкані... Так ми думали, коли наш автобус їхав по греблі...

Субота 27 серпня. Ідемо на останню нашу екскурсію — в Амстердам. Дзвінка назва «Амстердам» означає «Гребля через річку Амстер», і греблею це місто і є. Місто виросло в XVII столітті, коли Голляндія перемогла Англію в жорстокій восьмилітній війні. Багаті голляндські купці розплюнували місто на 50 каналах і кількох сотнях мостів, створивши своєрідну північну Венецію. Починаючи з канала

Сінгель, концентричними колами опоясують місто канали Панський, Королівський, Княжий. Вздовж каналів стоять величні палаци, що колись належали аристократам, а тепер в них містяться різні установи. В центрі міста будівля славної на увесь світ Концертгебов оркестри. Зробила її славною не тільки майстерність, але й часті турне по всім світі, так що мало яка культурна людина цієї оркестри не чула, в оригіналі або хоч на платівці. Є декілька прекрасних музеїв, з них головний — Королівський Музей, де принадою є картини Рембрандта. Їх там виявилось не так багато, як ми сподівалися. Молодий Рембрандт досить швидко дійшов до вершини своєї слави й здобув чималі гроші. Багаті купці й провідники міста та гільдій замовляли свої портрети і добре платили. Тож і не дивно, що більшість картин Рембрандта — портретні. В кожній постаті можна упізнати ту чи іншу персону. Деякі з них залишились в історії саме завдяки Рембрандтові. От, наприклад, картина «Анатомічний театр», замовлена медичною гільдією, зображує доктора Деємана з асистентом, а також труп злодія, «чорного Яна», покараного смертю. Відбитки з цієї картини тепер висять у багатьох лікарських кабінетах. Але примхлива доля вчинила так, що зразу ж після розквіту слави почався занепад. Рембрандт не знизив своєї майстерности, якраз навпаки, але купці були пихаті й вимагали, щоб на портретах вони виглядали, як боги. В найкращій картині Рембрандта «Нічна варта» є двадцять дев'ять портретів. Не всі зображені вельможі були задоволені своїм виглядом і місцем на полотні. Вони відмовились заплатити, не прийняли картину до Міської Ратуші, а замість того взяли картини Рембрандтових учнів. Рембрандт збанкрутував і до кінця свого життя бідував.

Ввійшовши в Королівський Музей, ми розгубилися. В величезних залах із високими стелями було стільки чудових зразків мистецтва — від посуду і статуеток до картин, килимів і меблів... Як це все за годину оглянути?! Ми знали, що головний козир тут — Рембрандт, і кинулись його шукати. Його картини були не в однім місці, а розкидані архіпелагами між творами інших малярів, в тім числі і його учнів. Біля «Нічної варти» стояв натовп. Як і притаманно цьому маляреві, картина була півтемна. Кажуть знавці, що дія відбувалася зовсім не вночі, а вдень, і назва мала би бути «Державні майстри», що втілює якщо не дійсні, то ідеальні чесноти голландських купців. Вони так на вас дивляться, що ви відчуваєте себе серед них і

безмежно їх поважає. Рембрандт мав і почуття гумору. Йому замовили картину Ганімеда, гарного юнака, в якого заховався Зевс (так, так, у хлопчика. У греків таке вважалося нормальним). Ганімеда (сполучення двох медів: англійське «Noney» і наше «мед») украв орел. Рембрандт потрактував цей міт на свій лад. Орел тримає в кігтях досить бридкого хлопця, що з переляку пустив за собою річечку. Отож, не так багато картин Рембрандта в Амстердамі, а могло б бути багато, бо він міг їх продати за півдарма. Його картини висять тепер у Лондоні й Ермітажі і по всім світі. Славним він став по смерті. Не журіться, мистці українські, вам краще ведеться, ніж Рембрандтові, а як воно по смерті буде — побачимо. Та, власне, не побачимо. Але наші нащадки побачать.

В музеї дуже характерні наглядачі. Один відвідувач торкнувся полотна. Зараз же підійшов наглядач і вчитав йому лекцію.

— Та я ж тільки легенько приторкнувся. Хотів знати, на чім він малював...

— Один чіпне, другий помацає, третій дряпне — і пропадає картина.

Мене зацікавило одне майстерно зроблене ліжко, і я спиталася наглядача цієї кімнати, чиє воно. Той наглядач мав стерегти тільки цю кімнату і стояв при дверях, як воскова фігура.

— Там написано, чиє.

— Але якою мовою?

— Голляндською.

До кімнати ввійшов ще один наглядач, і ми запитали його. Може хоч цей знає. Цей відповів дотепно:

— Не знаю, чиє, але в кожнім разі не моє.

Приємно було вийти на свіже повітря, подихати вологою каналів. Ми сіли в автобус і поїхали на пристань, щоб там сісти на корабель і поплисти каналами. Але довелось нам просидіти в автобусі більше години. Минулої неділі було замордовано 15-літнього мурина, і це викликало демонстрацію проти расизму. Вулицею, під охороною поліції, йшли тисячі зо три демонстрантів, здебільша молодих людей типу «гіппі». Таких скажених зачісок і вбрань я ще ніде не бачила. Весь час я шарпала Степана:

— Оцього зфотографуй! Того, що має поголену голову з півнячим гребнем посередині, та ще й помальованим на зелено. І цю, в чортячорнім убранні з одним тільки

рукавом. А глянь на цих двох: сорочки розмальовані кров'ю... А цей сережку в носі має!

Нарешті ми на човні. Пояснення п'ятьма мовами (зарекордовані). Що не зрозумієш за першим разом, з інших мов якось упіймаєш. Вузькі будинки при самій воді, деякі і в воді; не можна речі піднімати по вузьких сходах, тому кожний будинок має під дахом бльок, через який і підіймають вантажі, включно з меблями й піянінами. Багато чого хотілось би спитати, а не можна, бо всі інформації рекордовані, і кого запитаєш? А провідниця з якимсь туристом фліртує, і здається, щось у них влаштовується.

Остання ніч у Голляндії. Воллендамці ще гуляють на всю пару. Вулицею їде п'яний на велосипеді, одною рукою кермо тримає, а другою обійняв плюшевого ведмедика, більшого від себе. Виграв його на ярмарку. Велосипед від хідника до хідника зигзаги виписує. Раптом п'яниця падає на брук і кілька хвилин лежить непорушно. Збігаються люди, припадають до нього. П'яниця підводиться, намацує свого ведмедика, його підсаджують на велосипед, і він із своїм ведмедиком їде далі, вздовж і впоперек вулиці...

Степан просить клерка в готелі, щоб нас розбудив о шостій.

— Це вашого гіда робота, а не моя, — відрізав той.

Ми не сперечалися й пішли спати, дивуючись, чи взагалі заснемо під шум і крик навколо нас. А якщо заснемо, то чи прокинемось. Ну, та вже якось нас не покинуть... І заснули.

Вранці хтось гатить у двері. Хтось нас будить.

— Окей, окей, дякую.

Хтось далі гатить у двері і щось говорить чужою для нас мовою.

Степан відчиняє двері — служник вносить срібну тацю з чаєм, молоко, цукор і кілька коржиків.

— Ми ж будемо снідати о шостій тридцять.

— То сніданок, а це чай.

От диво! Ну, ми почаювали, знесли вниз завбачливо спаковані ще вчора валізи й пішли снідати.

— Чи кого з вас будили?

— Ні! Ми маємо будильники. А ви ні?

— Не маємо. Але нас збудили, ще й чаю принесли до кімнати.

Їдемо мирними пасовиськами, де ще сплять корови. Але не всі. Деякі вже пасуться.

— О, це старанні робітниці, певно більше молока дають, ніж ті, що ще сплять.

— Просто більш пажерливі, — заперечує Степан.

— О, так? А ти часом пробував назбирати 80 фунтів трави? Тобі б від такої роботи й їсти перехотілось...

Вже видно Остенде — кінець нашої тури. Ми зробили автобусом по суші 2,800 миль за два тижні, плюс мабуть стільки ж морем на кораблях. Далі знов порон через протоку до Англії. Коли ми їхали цим самим шляхом з Англії, на кораблі була величезна крамниця, як американський супермаркет, і в ній багато різних заморських речей по досить низьких цінах. Хотілось накупити шоколядок, рибних консервів і всякої всячини, але Степан спиняв:

— Це ж тільки початок мандрівки! Будеш усе це за собою тягати? Он яка спека, все розпливеться...

Зідхнувши, я поклала назад, що вже навбирала в кошик. І в інших місцях не дуже ми наладовувались, покладаючи всі надії на зворотній порон. І от тобі на! Корабель такий самісінький, тільки без «супермаркету». Можна купити тільки горілку, та й то з каталога, через віконце. Я не купила нічого. Отож моя порада: як що добре трапиться, купуйте й возіть скрізь із собою. Все одно ж везе автобус.

ВЗДОВЖ І ВПОПЕРЕК ПЕРУ

*Співає гимни смертна жінка,
А в ній — чи знає і сама? —
Безсмертно тужить плем'я інки,
Те плем'я, котрого нема.*

(Ліна Костенко, «Іма Сумак»)

Ліно, я знаю, що слова Твої стосуються більше до нас, ніж до інків. Це ми, українці, можемо зникнути, якщо так будемо за свій нарід стояти, як дотепер. А інки були, є і будуть. Гори — їх надійна фортеця, вони становлять майже половину населення Перу, з добрим, здоровим приростом, а більшість другої половини населення складають метиси, що в них сильніша індіанська кров. До речі, назва «інки» — умовна: так індіанці племені кечуа називали своїх володарів, синів сонця. Пізніше чужинці-історики так найменували всіх кечуан, і навіть підкорені «інками» інші індіанські племена Андів. Інків-володарів тепер немає, межі Перуанської імперії звузилися вдвоє, але, дякувати богові Сонця, кечуани живуть і множаться, і відтепер я буду їх величати гордим найменням інків, без лапок. Далі я розповім і про Іму Сумак, що своїм співом зачарувала не тільки Ліну Костенку, а й цілий світ.

Освітня станція телевізійної мережі довго хвалилася, що працює без реклам — і тим стоїть вище інших станцій. З самого початку, це досить майстерна неправда: розповіді про далекі, екзотичні країни (але для мене найекзотичніша — моя власна Україна) були найкращими рекламами для мандрівок. Не тільки для мене, а й для тисяч, навіть мільйонів мандрівників, що переповнюють екскурсії в різні кінці світу. Тепер уже освітня телестанція збирає реклами, як і комерційні станції — навіть більше; але зміст і краса теле-репортажів діє багато сильніше від убогих реклам.

Поборовши транспортційні труднощі, що вже на са-

мім початку порадували нас не зазначеною в плянах пересядкою й кількогадинним сидінням вночі на острові Великий Кайман, ми прибули в залиту гарячим сонцем Ліму.

Багатших відвезли в модерний і нецікавий Шератон, а нас, бюджетників, до старого, найкращого готелю Гран Болівар на площі Сан Мартина. Навколо готелю озброєні автоматами вояки в касках і навіть один панцерник. Що таке? Може, державний переворот? Ні, в нашій готелі спинився президент Гватемали, то виставили належну охорону. Але в місті дещо неспокійно, тож встановили і «curfew», від першої години ночі до п'ятої ранку. Наші вікна виходили на вулицю; цілу ніч нам не давали спати автомобільні сирени й вигуки, часом і постріли.

Весела представниця туристичної фірми почастиувала нас національним напоєм перуанців — «піско», міцною виноградною горілкою. Хто хотів, міг повторити. — Але, — попередила нас дівчина, — це таке зілля, що по першій чарці заговорите по-іспанськи, по другій — по-японськи, а по третій говоритимете всіма мовами світу, і ніхто вас не розумітиме. Мабуть від чарки піско, я стала говорити по-іспанськи: пригадалося все, що досі чула на вулицях Чикаго.

Провідниця розказала нам трохи про майбутні екскурсії і дала кілька порад, з яких основна була: нічого вартісного з собою не носити: жодних намист, перстенів, грошей, паспортів. В кімнаті їх теж лишати не варт, краще здати в касу готелю.

— Ви на вигляд інакші, ніж ми. Наші люди нас не торкнуться, але за вас ми не ручаємось.

От тобі й привітання! Якщо країна в біді й не має чим платити борги, то при чім тут туристи? А при тім, що захотіли сюди їхати — значить, маєте досить грошей, треба поділитися з іншими.

Це «діління» почалось вранці, коли ми кинулися до ресторану в нашій готелі, щоб трохи поснідати перед екскурсією.

— Багато не будемо брати, бо не знаємо, які тут ціни, та й не варт наїдатися. Якраз тут можемо тримати дієту.

Замовили грінки з кавою. Каву подали цікаво: в маленькій склянці збаночку — гаряче густе молоко, в трохи більшій — темна, концентрована, дуже гаряча кава, а в третій, найбільшій — переварена вода. Роби собі каву, яку хочеш. Це нам дуже сподобалось.

— Ніяких мікробів нема, — усміхнувся кельнер.

Нас мікробами залякали ще більше, ніж злодіями. По-

передили, щоб не пили звичайної води, навіть якщо напис над грантом каже «safe water». Ми щодня купували мінеральну воду (2.50 долари за 2 літри), і це нам удвох вистачало, щоб затамувати спрагу й почистити зуби. На всякий випадок, перед тим, як лягати спати, ми взяли звичку хильнути з пляшки 80-градусного коньяку. Дуже добрий засіб. Тепер маємо клопіт: як позбутися цієї звички?

Але вернемося до готелю. Напилися кави й попросили рахунок. Перша несподіванка: в наших правилах зазначено, що одиницею валюти є соль («сонце»), а тут виявилось, що в 1985 році була проведена девальвація, і соль замінено на інті (це ім'я бога Сонця, отож, також сонце, але багато дорожче: один інті рівняється 1,000 солів!) Крім того, курсують безвартісні копійки-сентавос, ну, і солі ще ходять, поки зносяться. Вони вже такі брудні й замучені, що й розібрати важко, що на папері написано. Нам було важко розрахуватися, і часто нас обшахровували, особливо, коли ми, обминувши банк, розплачувалися долярами). В рахунок відразу додається 18% податку, а крім того, порядність вимагає, щоб і кельнерові, що обслуговував гостя, мов якого імператора, також щось пожертвувати. Як глянули ми на рахунок, то думали, що ми десь в Конрад-Гілтоні: по 4 долари за кожного, плюс податки. Заховавши емоції, ми заплатили; але не всі були такі сумирні, як ми: один турист пішов до управління скаржитись. А я за ним — підслухувати. Викликали менеджера. Він не здався:

— Сер, ви в готелі найвищої кляси, з п'ятьма зірками, отож, такі в нас ціни.

— Нехай би і з п'ятдесятьма зірками, — але ж по 4.50 за каву з хлібом?! А що ж би було, якби ще замовити яєчка, шинку або ковбаски?

— Приблизно те саме. Справа в обслузі, та ще спеціально за дуже ранній сніданок.

Що було далі, я не знаю. Нас покликали до автобусу. Більше ми в нашій готелі не снідали.

На площі повно люду. Сьогодні неділя; молодь товчється по площі так, що стати ніде. Сидять на траві, цілуються, як і в американських парках, і ні на кого не звертають уваги. Хлопчаки докучають своїми «бізнесами»: продають маленькі калькулятори (по доларові, тепер вже шкодуємо, що не купили — для українців у Польщі та Бразилії). Пропонують якісь книжки, листівки, весь час кажуть «долари», і не розібрати, чи вони продають їх, чи купують. У банку є дві різних ціни: коли міняєш долари

Площа Сан Мартина перед готелем Гран-Болівар у Лімі.

на інті, то дають їх двадцять і більше за доляр; а якщо навпаки — то тільки вісімнадцять.

Їдучи містом, довідуємось дещо про історію цієї країни, мабуть що найцікавішої в Південній Америці.

Перш за все, інки не були першими господарями цієї землі. Археологи дослідили, що перші поселенці з'явилися в Перу може 15 тисяч літ тому — правдоподібно з Азії. Кілька раніших цивілізацій зросли й занепали перед інками, а на їхніх підвалинах постала культура інків.

Покищо не знайдено жодних писемних пам'яток перуанських індіан; мова кечуа не має свого алфавиту, хоч дехто вважає письменами так звані *квіну*, різнокольорові мотузки з вузлами — джерело племінних статистик. Самі інки вважають себе синами сонця: з Соняшного острова на озері Тітікака прийшли четверо братів — синів бога сонця: Манко (верховний жрець), Качі (сіль), Учу (перець) і Аука, крилатий (Насолода). З ними прийшли і їхні сестри-жінки. В пошуках осідку три брати загинули, а четвертий, Манко Капак, заснував місто Куско і став першим інкою. З того часу і до приходу конкістадорів кечуани мали тринадцять інків, а також 7 інків після того. Але нарід шанує тільки перших тринадцятьох володарів. В школі діти знають їх імена, як Отченаш. Кожна дитина, біла чи брунатна, од-

ним духом скандує: «Манко Капак, Сінчі Рока, Льок Юпункі, Майта Капак, Інка Рока, Ягуар Гуакак, Віракоча, Пачакуті, Інка Юпанкі, Тупак Юпанкі, Гуайна Капак, Гуаскар і Атагвалпа».

Манко Капак, перший інка, збудував собі камінний палац, і після нього кожний володар будував собі свій окремий осідок. Підвалини й основи інківських палаців вистояли всі землетруси і збереглися дотепер у славній столиці Куско. Коли Манко помер, у році 1300, він, згідно з переказами, перетворився в камінь. Може тому ті підвалини нерушимі. Інки були енергійним, творчим, винахідливим і войовничим народом. Вони будували житла і фортеці, в горах вимощували тераси та вирощували на них зерно й городину. Вони подарували світові картоплю й кукурудзу. Пасли овечок і лям і виплавлювали з руди срібло і золото. З вовни вони виплітали незвичайної краси одіж і покривала, а з золота і срібла творили майстерні прикраси та оздоби на прославляння бога Сонця і його сестри-жінки — Місяця. З околиць Куско інки пішли в наступ на сусідні племена — колла, чанків, аймарів, підкорили їх і нав'язали їм свою владу, мову й релігію. Правда, діставалось іноді й інкам: чанки, що вели свій рід від пуми, пішли в протинаступ, вигнали інків із Куско, аж поки в 1438 році інка Пачакуті поборов чанків, відібрав їхнього ідола, — а без нього чанки впали в паніку. Інки воювали камінням із рогаток, а чанкам здалося, що каміння перетворюється в інківських вояків. Інки торжествували, а їхні вояцькі поети склали пісні перемоги: мовляв, бережіться, вороги, вас розбили до ноги. З ваших черепів будемо пити чічу (пиво), ваші зуби підуть на намисто, а кісті — на сопілки; шкіру ж напнемо на барабани, та й будемо танцювати.

Пачакуті був першим імператором розширеної країни, що охопила сучасний Еквадор, Болівію, частини Колумбії, Чіле й Аргентини.

Інки жили в достатку, розумно господарювали, лишки зберігали на випадок неврожаю чи стихійного лиха, а також щедро приносили жертву богам. В червні сушили картоплю, роблячи з неї щось ніби «potato chips» — мовою кечуа це називалось «чунья». З кукурудзи робили пиво (чічу). Пізніше вони вивели з диких рослин гарбузи, маніоку, ананас, папаю й авокадо. Щедре гірське сонце і часті дощі сприяли господарям.

Овечки, лями, вікуньї постачали не лише одіж, м'ясо й молоко, а й добриво для городу, а також і паливо для

глиняних печей. Правда, нелегко було куховарити в горах, де вода закипає при температурі 185° фаренгайта і не дає такого сильного кипіння, як у нас. Треба втихомирити апетит і чекати кілька годин, поки звариться картопля і спечеться м'ясо. Столів інки не мали, їли на підлозі, на простеленім килимі — так, як ми на пікніку.

Десятий інка — Тупак пішов на південь і завоював племена Чіму й Пачакамак, але, шануючи їх високу культуру, одягав їхні вбрання і прислухався до того, що говорив, устами якоїсь мегери, їхній віщий оракул. Отой оракул і провістив прихід білих завойовників і кінець імперії інків...

Інка Тупак мав 62 синів. Один із них, до речі, молодший син, Гуайна, став його спадкоємцем. Бо коли стали ворожити на тельбухах забитих у жертву тварин, то лише Гуайнова жертва показала сприятливі ознаки. Гуайна мав також войовничу вдачу, пішов аж на північний край імперії і заснував нову столицю Квіто. Там він прожив 10 літ і помер від чуми, що завдала великої біди індіанам і була однією з причин їх поразки. По смерті Гуайни імперія розколотась: один його син, Гуаскал, осів у Куско, а другий, Атагвалпа — у Квіто. І от в такий критичний для інків час припливли незнані й небачені досі білі люди з бородами, з закованими в метал грудьми і вогнепальною зброєю. Рознеслися поголоски, що це — бог Віракоча зі своїми жерцями. Один із жерців ішов поряд із Франціском Пізарро, з хрестом в одній руці і з молитовником у другій.

Франціско Пізарро, шістдесятилітній неписьменний еспанський вояк, прибув до Перу з трьома своїми братами, 168 вояками і єпископом. Занепокоєні індіанці вийшли до білих богів з дарами. Пізарро прийняв їх і також їм дещо подарував. Проте, єпископ одразу взявся на вертати вождя Атагвалпу в католицьку віру.

— Мій бог — Сонце! — відповів Атагвалпа і вибив з руки єпископа молитовник. Еспанці кинулись на нього, індіанці взялись обороняти свого Інку, зчинився бій, у якому загинуло 7,000 інків. Білі «боголюди» мали вогонь, що косив індіанців, як блискавка. Показавши свою силу, еспанці втихомирилися і повечеряли з індіанцями. Проте, Атагвалпу не відпустили, таки змусили його вихреститися, назвавши Франціском, а потім убили.

Пізарро заснував місто Ліму в 1535 році, побудував собі будинок і одружився з індіанкою. Він взявся розбудовувати місто, завів навіть, на еспанський лад, бої биків і

був сам, у своїх 60 літ, першим матадором. Еспанці наставили маріонеткового вождя, вихреста Тупака Гвалпу. Незабаром його отрули, і тоді наступною маріонеткою мав бути другий син Гуайни, Манко Інка. Але не на такого натрапили: в 1536 році Манко підняв повстання і відвоював усю Болівійсько-Перуанську гірську територію, Куско і далеку північ. Тоді Манко вирушив на Ліму і два місяці її штурмував. Але на рівнині інки не вміли так добре воювати, як у горах. Крім того, за приписами своєї релігії, інки воювали лише в місячні ночі, а це було дуже вигідно еспанцям. Троє синів Манка також воювали проти займанців, але еспанці отримали підмогу від короля людьми і зброєю, інки були упокорені, насильно охрещені й підпорядковані намісникам короля Карла I. Намісники короля також воювали поміж собою за владу, і в одній сутичці був убитий Пізарро, в 1541 році; і ніхто не знає, де його поховали, хоч кілька церков запевняють, що мають гробницю справжнього Пізарро.

Інші країни Південної Америки вже досягли незалежності, і тільки Перу лишалося еспанською твердинею, колонією. Це було дуже невигідно сусідам, і так дивно сталося, що незалежність Перу здобули не зсередини, а ззовні... От коли б то нам отак, бо самі ми на те не здатні...

1820 року аргентинська й чилійська фльота під командою генерала Сан Мартина заштурмувала Перу. Намісник короля мусів відступити, і 28 липня 1821 року в Лімі проголошено незалежність Перу. Проте, роялісти ще боролися, і доконав їх колюмбійський командор Сімон Болівар в 1823 році, після вирішальної битви під Чінчакочою. Три роки він був диктатором Перу. Верхнє Перу відокремилось в незалежну державу, названу, на честь Сімона Болівара, *Болівією*. Кілька років у країні ще був неспокій і також суперечки з сусідами за територію. Від 1836 до 1839 року Перу було в федерації з Болівією. Разом вони воювали проти Чіле, що посягало на південні землі. В 1880 році Чіле дійшло аж до Ліми й пограбувало скарби столиці. Спалахували повстання за права індіан і соціальні реформи, аж поки президент Бонавіда не запровадив покращення стану бідних, дав їм помешкання, працю і соціальне забезпечення. В дальших періодах Перу підпало під вплив Північної Америки, зокрема ЗСА. Не дивлячись на свої великі природні багатства й добрий для рослинництва клімат, Перу, як і інші її сусіди, має великі заборговання й не здатне з них визволитися. Великі надії покла-

даються на туризм, що особливо поживався після відкриття Мачу-Піччу та інших археологічних знахідок.

Отож, і ми почувалися добре від того, що приносимо якусь користь, заробітки, та навіть і задоволення симпатичним мешканцям цієї країни — бо вони так само цікавилися нами, як ми ними, оточували нас на вулицях і зачинили розмови, що завжди зводились до пропозицій щось від них купити, або щось їм дати. І ми купували й давали.

Отакі інформації подав нам наш екскурсовод, поважний, замріяний своєю історією Родольфо. Коли вже йому затерп язик, він заграв нам касетку пісень Андів, що зачарували нас, як казка. Це такі ніжні, вільні мелодії, як вітер у горах... Не віриться, що то їх грають інки, пасучи своїх лям чи вікунь... Але напевно лями, зачаровані піснями, далеко не відходять. І на індіанських хутряних килимах часто зображені лями, що, гордо піднявши голову, уважно слухають пісень свого господаря.

Я відразу спитала Родольфо, де можна ці касетки купити. Він став пояснювати, а я, не дослухавши, спитала:

— А чи не могли б ви мені продати цю?

Родольфо подумав трохи і згодився. Тепер я часто граю ці своєрідні мелодії, що їх відгомін, або й більше, ніж відгомін, можна відчутти — і чути — в «Бахіяні» та інших творах Вілла-Лобоса...

Ми мандрували вузькими вуличками, ще з колоніальних часів; водій їхав обережно й помалу, щоб не розвалити якого будинку. Вікна відчинені. Раптом у вікно влетіла... Бомба! Так, справжнісінька бомба, що, розірвавшись, облила нас водою. Виявляється, в місті тепер карнавал, і один із виявів святкових веселощів є обливання водою. Теж мені обливаний понеділок, чи то пак, обливана неділя! А в Лімі ніколи не буває дощу (так, ніколи: часом лиш взимку (коли в нас літо) моросить мряка, що її жадібно п'ють джакаранди й гібіски). Вода тут дорога, і тому обливають не відрами, а бомбочками.

Наш готель знаходиться на одній із найбільших площ, де серед замороженого посухою травника стоїть визволитель Перу — генерал Сан Мартин (спершу я думала, що він святий, але ж зовсім ні). Просто, так його звать. А найбільша, головна і урядова площа Ліми — це Плаза де Армас, розпланована Франціском Пізарро. Тут, з балькону Миської Управи, Сан Мартин проголосив незалежність Перу. Навколо площі стоять головні урядові будинки: па-

лац президента, Міністерство Юстиції, Катедро і будинок Архiepіскопа, Міська Управа. Тут жив і Пізарро, розумний і відважний, але неписьменний. Він підписав хартію міста хрестиком, бо не вмів навіть підписатися. Але планувати й перемагати вмів. Він був атлетом, в свої 60 літ бився з биками і любив з балькону дивитися на змагання матадорів, що відбувалися тут же, на головній площі.

Ми ввійшли в Катедро і роздивлялися на ікони та срібні, щедро позолочені прикраси. Срібні облямівки та рами при світлі свіч виглядали золотими. В одній із каплиць стоїть гробниця Пізарро. Дві церкви змагаються за право володіння його останками. Наш Родольфо запевняв, що саме тут спочив справжній Пізарро. Але чи варто його тримати в церкві, коли він стільки погубив невинних душ?! Хібащо за те, що він розпочав хрещення в Перу, вогнем і мечем?! «Ми приневолені католики», — казав наш провідник. Але те, що проходило з кривавими сльозами, пройшовши через два століття інквізиції, перетворилось у фанатизм, змішаний із поганськими віруваннями і звичаями, як і в інших, також і наших краях. І нема мабуть більш ревних і просто несамовитих віруючих, як у Південній Америці.

Ліма нераз перетерпіла землетрус. Дуже великий був у 1960 році, що фактично зруйнував усе місто. Багато чого було реставровано, а багато замінено новим. Орган XVIII століття, куплений з Бельгії, не працює; купили два нових у Японії. Ми відвідали приватний дім, збудований у 1535 році, де жив приятель Пізарро. Будинок трохи реставрований після землетрусу, в гербі власника поєднані вежа (символ інків) і лев (символ еспанців). Стіни будинку перекивлені землетрусом 1970 року.

— Тут часто бувають землетруси, приблизно раз на 16 літ. Оце якраз тепер настала пора для землетрусу. Але не бійтеся: наші землетруси здебільшого бувають у жовтні. Жовтень — це взагалі активний місяць: свято Колюмба, бої з биками, землетруси і часом революції...

Цікаво, що в будинку вікна є на стелі — бо дощ в Лімі не падає...

Через землетруси, в Лімі не будують дуже високих споруд. Навіть головний банк тільки двоповерховий. Готелі мають яких 4 поверхи.

Ліма пишається першим на Американським континенті університетом, збудованим ще в 1551 році і розширеним у 1951 і 1959 роках. А ще пишніше виглядає їхній футболь-

ний стадіон, пофарбований у преколюмбійські інківські кольори — різко-рожевий і цеглясто-червоний, на 45 тисяч глядачів.

Вїжджаємо за місто. В 1970 році побудований експрес веде до елегантних передмість Сан Ісідро і Мірафйорес, де аж пашать яскраві південні квіти, доглянені й політі японськими садівниками. Квіти продаються на базарах, і їх розкупувають. Де я таке бачила? Ага, в Шанхаї на базарі. Квіти недорогі: тузин чудових троянд за доляр.

— Купити тобі? — запитує Степан.

— Трохи задалеко везти. Ловлю тебе на слові: купиш у Чікаго.

О-о, треба тікати: до нас уже біжить зграйка підлітків з відром води. Де вони стільки води дістали? Видно, що багатих діти!

— Звичайно, он бачиш — на вулиці мерседеси запарковані!

— Скільки тут коштує мерседес? — запитуємо провідника. Дехто з нашої групи прислухається — може, вигідно тут купити і якое притягнути в ЗСА?!

— Тисяч із 45 (не варто мучитися з перевезенням). Але можна купити й дешевшого возика — тойоту за 15 тисяч, а коли вже такі бідні — то є фольксваген, коштує 6 тисяч.

— Так мало? А чому?

— Бо його роблять у Бразилії.

— Ну, гаразд, а скільки отакий будинок вартує?

— Може сто тисяч долярів, а трохи далі звідси то й 400 тисяч.

— Краще я житиму в апартаменті, — вирішив наш приятель, пенсіонер із Юти. — Чейже вони дешевші?

— Як де. Тут помешкання з двома спальнями коштує 25 тисяч. Але можна приселитися на незаселеній землі на статус «squater»-а і самому собі будувати житло. Ось ми якраз вїжджаємо в таку дільницю: тут зовсім нема води, тож пустирів доволі. Люди осідають на глині, накопують її, мішають із травою, очеретом і чим хочете, виробляють цеглу й помалу зводять адобу. Будують, поки вистачає сил, грошей і матеріялу, аби хоч в одній кімнаті був дах над головою. Навіть і це не конче потрібно, бо тут нема ні снігу, ні дощу, а від сонця й ряднина захистить. Як не собі, то дітям за життя можна збудувати хату. Але конче треба огородитися, бо як цього не зробиш, просто під вікна можуть кожної хвилини приселитися якісь сусіди. Це трапляється навіть біля багатих садиб.

В Мірафйорес живе багато чужинців, в тім числі амбасадори і їх служба. Один лікар мріяв стати президентом, тож побудував собі палац-репліку з президентового будинку. Його президентом не вибрали, а палац прозвали «весільним тортом».

Спиняємось на пляжі зі сліпуче білим піском. Тут, як запевнив нас провідник, ніхто не хапає торбинок. Але в мене руки вже приросли до торбинки, і коли я купувала сувеніри (дуже цікаві відкривачі для пляшок), то лівою рукою не давала правій дістатися до гаманця.

Відвідали ми і славетний Музей Перуанського Золота. До нього їхали дуже дивним таксі: античним, 1950-х років чорним каділяком, дуже добре збереженим і зручним, блискучим, як чорне люстро. Шофер наш величний, як імператор. Виглядало так, ніби не він нам, а ми йому слугуємо. Проте, їде перфектно, обминаючи все, що могло б потрясти достойних пасажирів і не менш достойного водія. У вузьких вуличках повертався, як ящірка, і свого дорожнього авта не дряпнув. Висадив нас і сказав, що через годину по нас приїде.

В цім музеї нас найбільше обшахрували, та ще й двічі: легально й нелегально. Легально тим, що для перуанців вхід втриє дешевший, ніж для нас. А нелегально — що ми тут знов платили долями, нам дали найнижчий курс обміну, та ще й видали цілу купу брудних, пошматованих солів, замість інтів, і ми, зніяковівши, не спромоглися їх перерахувати.

Ото треба було піти в Чикаго, коли те золото примандрувало до нас! Але деякі люди не вважають на прислів'я «Як не Магомет до гори, то гора до Магомета». Гора присунула до нас, але Магомет пішов до неї аж у Перу.

На виставці нам найбільше подобались намиста, глиняні статуетки та прикраси жерців. Масивного золбта небагато. Еспанці, як грабували скарби інків, все перетопили на зливки й вивезли до своєї країни. Інки цінували золото за те, за що його і варт цінувати: воно не іржавіло й гарно блищало — сучасних блискучих металів, що красою не поступаються золотіві, тоді ще не знали. Золото для інків означало їхнього бога Сонця — Інті, а срібло відповідало жінці бога Сонця — Місяцеві. Отож, інки шанувували Сонце й Місяць мистецькими оздобами з золота й срібла, часто досить тоненькими, листовими. І ніяк індіанці не могли зрозуміти, чому так жадібно накидалися на золото

конкістадори. «Мабуть, вони його їдять», — вирішили простодушні діти Сонця.

В музеї провідників нема. Написи тільки еспанською мовою, та й що розбереш за одну годину? Спинялися біля особливо прикметних і великих розміром речей: фігури котів, тигрів, вояків — все вишкірене й зубате, щоб вороги боялися. Скелет у короні й вигаптованій золотом одежі жерця. Золоті рукавиці, в котрих руки молитовно здіймалися до бога Сонця.

Сережки до носа (а чому й ні?) і до вух. А вуха ще в дитячій віці проколювалися й розтягувалися, щоб звисали аж до плечей, така була мода.

Сопілки з костей людини й звірів (на це використовували полонених). Маски для похорону. Беззубі черепи в коронах.

Як потрапиш у полон, з черепа переможці будуть чічу пити. Як? Та ж розіллється! Ні, в череп вставляли чашу, але пили таки з черепа.

Аж ось у залю ввійшла група німецьких туристів і з ними гідеса, що говорила німецькою мовою з бруклінським акцентом. Послухавши її, ми були раді, що самі собі раду даємо.

— Оце намисто, що інки одягали на шию, — пояснювала провідниця те, що всі і так розуміли. — А це — намальований кіт із довгим хвостом, а коло нього жінка — ні, здається, то чоловік із браслетами на ногах...

Понеділок 24 лютого 1987.

Встали дуже рано, і о 6 годині виїхали з готелю на аеропорт. Полетимо до старої столиці інків — Куско. Через те, що це місто лежить на висоті 11 тисяч стіп над рівнем моря, а Ліма — всього на 512 стіп, то такий контраст може запаморочити людину. Та й взагалі нелегко людям низин опинитися в гірським терені. Отож, нас навчали, щоб ми в дорогу не наїдалися й не напивалися, щоб узяли одежу на мороз і дощ, а також — щоб прибувши в Куско, лягли на кілька годин у ліжку.

Чудово летіти над ребристими, як ніде інде в світі, горами, покритими снігом. Дехто в літаку покористувався киснем із маски, але то мабуть більше від страху. Ми почувалися добре, хоч як виходили з літака, він нам ніби хитався. Готель чудовий, в колоніальнім стилі, з тканими інківськими килимами й завісами. У вестибюлі щось ніби самовар із чаєм, настояним на листях какао — пий скільки хочеш, і безкоштовно.

— Не пийте більше, ніж п'ять горняток, — попередила провідниця, — бо заспіваете, як янголи.

Ми не співали, але почувалися якось дивно. Один із нашої групи признався, що колись курив марігуану й відчув подібність. І справді, ми довідалися, що листя какао — наркотик, що його радо жують мешканці амазонських джунглів. Жерці напували цим настоєм вибранців, що їх приносили в жертву богам.

Куско — чарівної краси місто. Воно лежить у міжгір'ї, і не віриться, що це також височина. Сусідні гори, покриті вічним снігом, досягають і 20 тисяч стіп, так що Куско є на долоні в бога Сонця. Будинки в місті невисокі — найвищий готель має сім поверхів, бо землетруси тут рясні і часті. До них звикли, і людських жертв надиво не багато, але будинки розпадаються цілком. Крім давніх основ, збудованих інками. Вони стоять непорушно, і на них знову будують нові житла з цегли.

Величезний землетрус сколихнув Куско в 1950 році. Кілька тижнів по ньому ще здригалася земля. Кечуани казали, що то Бог Землетрусів крутився в неспокійнім сні. Тепер на місці храму Бога Сонця стоїть, на інківських підвалинах, католицька церква і жіночий монастир. Як і в інших цивілізаціях, тут поєдналися християнські риси з «поганськими» (віднині я буду це слово писати в лапках, бо дуже неввічливо принижувати чиїсь вірування і звичаї і називати їх поганями). Отож, колишні «погани», теперішні побожні католики, в Куско нагородили Ісуса ще одним титулом: Бог Землетрусів.

Місто Куско збудоване інкою Пачакуті. Він розплянував свою столицю в формі пуми — трапезоїдом. Двері, вікна, ніші також мають притаманну архітектурі інків трапезоїдну форму. Ну, і як вони вдумрилися без кранів і вантажників поправляти каміння в кілька десятків тонн і більше вагою та обтесати їх так, що брили прилягають одна до одної, без цементу, так щільно, що й мурашка між ними не пролізе?! Як дивитись на те каміння, їх з'єднання виглядає як під лінійку зроблена смуга. П'ять століть землетрусів, воєн, займанщини пережили ці мури, міцні, як і майстри, що їх робили. В музеях виставлені невеличкі розміром інструменти, що ними будівники різали, оббивали й шліфували камінь, але як вони могли це робити — лишається загадкою. Кажуть тільки, що над цим працювали, не поспішаючи й дуже сумлінно, тисячі робітників на протязі кількох поколінь. Імператор Пачакуті збу-

Фортеця Саксагвамен біля Куско.

дував величну фортецю Саксагвамен, що складається з трьох паралельних зигзагів і трьох концентричних кіл. Чи це була фортеця, а чи храм, невідомо. Але перед фортецею є кам'яні крісла, що могли б бути тронем вождя, з лавами для його почоту, коли вони приймали параду на площі або дивилися на спортові гри. Саме тут 24 червня відбувається парада Інті Роймі (жертви для Бога Сонця), в якій беруть участь тисячі індіан у своїх барвистих традиційних убраннях. Приносять в жертву білу ляму, просять у бога доброї погоди й щедрого врожаю, а потім бенкетують і танцюють.

В цій екскурсії ми дістали винятково ученого гіда. Правда, ми зі Степаном мабуть були одні в нашій групі, що могли оцінити його інтелігентність. Іншим цього було забагато, і вони позіхали, коли, захоплений своїми розповідями й моєю увагою, Лучо пірнав у подробиці аж до пояснення лінгвістичних особливостей мови кечуа. Вона має особливі «цокаючі» й «чокаючі» звуки, що їх ніколи не може як слід вимовити іншомовець. Лучо вживає терміну **ФОНЕМА!** Чи ми в університеті, чи на полі серед руїн?! Лучо повторює: ніколи європеєць не вимовить чисто слів мови кечуа, так само як кечуа не вимовлять, скажімо, англійських слів, бо в них цілком різно збудовані піднебіння: у кечуа — пласкі, в англійців — вигнуті аркою. Я

помацала своє піднебіння язиком і вирішила, що українське піднебіння десь посередині, отже, може б ми і навчились «чокати» і «цокати». На вигляд Лучо — типовий інка, з характерним орлиним носом і гордим, немов виточеним із каменю, підборіддям.

Лучо розповідав про кечуан, але ані з його розповідей, ані з книжок я не могла встановити, чи кечуа й інки те саме. Я переконана, що те саме. Романтики кажуть, що інки пропали, такої думки і Ліна Костенко. Разом із тим, кечуа було мовою інків, отже, кечуа і є інки. Вони такі самі на вигляд, зберігають звичаї, вбрання і віру інків, хоч як би не старалось її покрити християнство. Книжки кажуть, що населення Перу — метиси, мішанина інків і еспанців. Та де ж стільки еспанців набралось і як би вони проникли в гірські села, з яких нікуди не виходили інки й сучасні індіани? Навіть якщо припустити, що все покоління інків споріднилося з еспанцями, то індіанська кров настільки сильніша за еспанську, що вигляд і вдача залишилися незмінні. Кечуани повиходили до нас із цілими крамницями на руках: ткані пояси, намиста з півкоштовних каменів та монет, светри з альпаки, кольорові шапочки з вушками, що їх корисно мати в горах... Жінки маленькі на зріст, вузьенькі в плечах, але дорідні в стегнах. Носять чорні вбрання з кольоровими тканими облямітками, при чому спіднички їх короткі (не нижче колін); кілька спідниць, одягнених одна на другу, щоб було тепліше. Від того жіночки виглядають досить таки опасисто. А як танцюють, спіднички крутяться, як дзига. Чорняве волосся жінок заплетене в одну або дві кіски, а на голові неодмінно капелюх із крисами. Ніколи ви кечуанку не побачите простоволосою — мабуть, вони і сплять в капелюхах!

Кечуани живуть у родючих долинах із достатньою кількістю води; вони організовані в своєрідні комуні, зі своїм власним мером. Вирощують картоплю, кукурудзу, квасолю, цибулю і все, що їм забажається, а на вічнозелених горах і полонинах пасуть овець, вікунь, лям і альпак. Улюбленою твариною є ляма, або, як вони її називають «яма» (llama), лямочка («яміта»). Ця тендітна на вигляд тварина надиво витривала: вона легенько ходить крутими доріжками над прірвою і вибирає свою улюблену травичку. Не тільки м'ясо, вовну, молоко й хутро дістають від лями, а ще й добриво та паливо для пічечок (лісів тут нема). Крім того, ляма — це єдиний в горах засіб транспортації: вона може нести до 80 кілограмів вантажу. В

Інки з їхніми лямами.

наших краях ляма прославилась своїм плюванням. Тут я стояла досить близько до лям, і жодна на мене не плюнула. Ляма бувають різних кольорів — брунатні, кавові, чорні, рябі, часом половина біла, а друга, немов лінійкою відміряна — брунатна. А то буває вся бура, а мордочка біла, ще й із цяточкою на лобі. Але найкраща ляма — сніжнобіла, і таких вибирали для жертви Інті. Ту ляму вдягали в червону сорочку, вуха прикрашали золотими сережками; напували ляму чічою і годували листям какао (щоб легше їй було умирати). Бідна лямочка!

Житло кечуан не гарне, от аби десь притулитися та сховатися від дошкульного гірського морозу. Адобі їхні — курні хати без вікон. Всередині, крім людей, живуть і їхні домашні тваринки, — не котики, а морські свинки й півники. Що за розкіш слухати, як удосвіта півень кукурікає! В глиняній пічечці горить сухий кіз'як, вариться кукурудза, що тут справді чудова, величезна й чітко розділена на ряди. Недаремно ж звідси вона і вийшла!

На підлозі хлопчик грається з морською свинкою. Дим відає очі. Виходимо на свіже повітря. Тут хлопці ганяють в футбол. М'яч, звичайно, не з крамниці. Просто скрутили кілька обрізків з лямових шкір, зв'язали мотузками — і вийшов м'яч хоч куди. Онде дитина сидить на камені й грає одноманітну, але приємну мелодію на сопілці.

Три- або чотирирічна дівчина несе на спині, в широкій хустині, чорнооке немовлятко, що мовчить і тільки очима кліпає.

— Як же такий крихітці довіряють малятко? — запитує Лучо. — Воно ж випаде!

— Нічого йому не станеться, — усміхається Лучо. — Воно міцно сповите вовняними нитками.

Кечуанки напали на нас, як військо інки Пачакуті:

— Купи! Купи, прошу тебе! Я сама виткала цей пояс. Він має справжні вірці інків. Або оцей, із лямами. А може намисто?!

Купила те і друге.

— А ще для твоєї дочки (як вона знала, що я маю дочку?!)

Купила і для дочки, і для приятельок. Тоді підійшла та, що продає светри. Нічого сказати, светри розкішні і зовсім недорогі. Можна купити за 10 долярів (це, здається, найнижча ціна), але такий же можна купити і за тридцять, у кого м'яке серце. Начебто справжня альпака.

Ми із Степаном стали радитися, котрий би годився для нашого зятя Олександра. Кечуанка одразу второпала:

— Оця буде гарна для Олександра, — витягла вона дитячий светрик.

Ми пояснили, що Олександр дорослий, і вона почала перевертати все своє добро, показала може з тридцять светрів, поки ми вибрали один із них. І весь час наша продавчиня стрекотала, як то гарно буде виглядати Олександр в її светрі.

В днях нашого триденного перебування в Куско нам стало забагато тих светрів. Де б ми не повернулись, нам їх пхали в руки, накидали на плечі. А ще були й досить гарні килими на стіну — картини з життя індіан і зображення їхніх божків. Ми купували, бо жінки хотіли продати. Але зі своєю настирливістю, вони також були дуже милі й увічливі, не сердились і чарівно усміхались. Вони просто хотіли запевнити нас, що їхні вироби гарні, вигідні, зручні і теплі. І це була правда.

Підходимо до кульмінаційної точки нашої мандрівки — Мачу-Піччу. Про це місце знають всі, хто цікавиться антропологією, археологією, географією, а головне — мандрами, навіть так званими мандрами з канапи. Не раз уже освітня станція показувала на екрані славетну Мачу-Піччу, і саме незвичайна краса цих загадкових красевидів звабила нас у подорож до Перу. Мачу-Піччу відкрито недавно, а

саме в 1911 році, з ініціативи Єйлського університету, вченим-археологом Гайрамом Бінггамом. Від індіан він чув про якесь таємне, заховане в горах місто, що його нібито побудував Манко Інка. Бінггам крутився коло Мачу-Піччу вже в 1909 році, але дороги не знайшов. А коли він навідався туди через два роки, то за півдоляра якийсь індієць провів його до цих славетних руїн. Індієць дістав півдоляра, а Бінггам світову славу! Ім'я справжнього першо-прохідника лишилося незраним.

Коли саме інки збудували це місто і де вони поділися — невідомо. Місто лежить у міжгір'ї, яких 8 тисяч стіп над рівнем моря і понад 2 тисячі стіп над бурхливою річкою Урубамба, що впадає в Амазонку. Від Куско до Мачу-Піччу 68 миль, але дорога досить складна й нелегка.

— Легше було би йти пішки, — жартував наш провідник: — Можна йти через гори стежкою, але це забрало би п'ять днів, або й більше.

— Мені забрало би місяць, а потім два місяці в лікарні, — відповіла одна туристка (не я).

Ми виїхали вранці автобусом до вузькоколійної залізнички й сіли в досить зручні вагони. Залізниця прокладена в 1928 році, і спочатку їздив тільки один вагон, раз на день. Але як туристи напливли, поїзд став їздити частіше, з дедалі довшим хвостом. А через те, що їхати треба через круті гори, поїзд робить зигзаги, вперед і назад, поки якось виїде на височину. З вікна видко казкові краєвиди — гори, вкриті снігом, ліси, ціле море фіялкових квітів, отари альпак і лям, і подекуди пастухи — кечуани.

Нарешті потяг спинився, і ми вийшли на станцію. Сіли в автобус, що повіз нас серпентиною вище на гору. Через 20 хвилин ми опинились просто на Мачу-Піччу. Вона була перед нами, як на долоні, у всій своїй закам'янілій красі, і було просто дивно, що ніхто, в тім числі й конкістадори, її не знайшли. Звичайно ж, тепер протоптали до неї дороги, а раніше місто цілком ховалося між горами й хашами.

Описати Мачу-Піччу не можна: її треба *бачити*. Стояти годинами й дивитися на цю нерукотворну красу — і на рукотворну також. Місто зберегло тільки славетні інківські кам'яні основи, міцні й непорушні; дахи, двері й інші предмети, може з дерева чи глини, пропали. Але сходи й тераси стоять міцно, нічого не розвалилося, і можна цілком впевнено ходити по цілмі місті. Що тут було, як жила громада — покищо не розгадано. Дві будівлі були храмами Сонця й Місяця. На терасах вирощували городину й

Мачу-Піччу і фотограф Степан.

зерно. Між руїнами цвітуть дикі гладіоли, червоні-пречервоні! Виїдає очі дрібний, надокучливий дощ. Ми приїхали голодні; в нашу подорож був включений обід, але Лучо обійшов їдальню й повів нас одразу оглядати Мачу-Піччу. Він знов надхненно пояснював нам мистецтво обточування і сполучення каміння, а ми скисли під дощем. Лучо запевняв нас, що тут завжди дощ — ще можемо дякувати богам, що не дуже сильно ллє. Тільки він це сказав, дощ линув, як із відра. Лучо ані бровою не моргнув, одягнув червону плястичну шапку і продовжував свої розповіді. Нас попередили про дощ, тож кожний мав парасольку або плащ, такщo ніхто не промок. Навіть фотографії повиходили непогано (моя теорія — що на дощі вони виходять кращі, ніж на сонці — але мій чоловік не згоджується).

Нарешті ми пішли обідати, бо о другій тридцять відходить останній автобус. Думаю, це робиться для того, щoб люди спізнялися й лишалися в готелі, щo побудований тут же, в цім мертвім місті; ціни в нім такі, як у кращих готелях Північної Америки. До кафетерії довелося стояти більше години, але іншого виходу не було — тільки тут можна було дістати якусь їжу.

Слава Інті, автобус іще не від'їхав. На першім закруті з кущів вискочив хлопчина літ десяти, в червонім жакеті й яскравій шапочці, гукнув «Tourbus!» і кинувся з гори вниз,

навпрошки. А наш автобус крутив серпентиною. На наступнім закруті хлопець виринув із зелених хашів і знову крикнув «Tourbus!» та й шугнув униз. Так він випередив автобус, що їхав досить швидко, на кожному закруті, прибув на станцію поперед нас і чекав з осяйною усмішкою переможця — справжній нащадок інків! В його маленьку брунату долоню посипалися сентавос і інті.

— То як воно називається? — перепитувала одна з туристок — Пачамучі? Мучі-Пучі?

Шкода було прощатися з нашим ерудитом — Лучо. Він повертався до Куско тим самим поїздом, і хоч його обов'язки вже закінчилися, я ще розпитувала його про кечуа, їх звичаї, історію.

— А Іма Сумак? Чи можна десь купити її платівки чи касетки?

— Вона в 1946 році подалась до Нью-Йорку шукати щастя й покинула нас..., — промовив Лучо з якоюсь нехиттю. — Вона тепер янкі.

— Але ж вона не зрадила свого народу. Її весь світ знає як перуанку, як інку.

— Так, вона і її чоловік велику славу зробили нашій пісні. Але також покрали її інші композитори, як колись еспанці загарбали наше золото...

— Не бійтеся, музика Андів ніколи не пропаде, доки Анди існують — а вони стоятимуть вічно.

Іма Сумак — псевдонім перуанки Емператріз Чаваррі, дочки кечуа індіанки й метиса Сіксто Чеваррі. В горах вона виросла, і гори обдарували її незвичайним, унікальним голосом, що обіймає п'ять октав — від майже басових нот до найвищих меж колоратурного сопрано. Ще дитиною Іма співала в процесіях Інті Роймі; одного разу її почув Мойсе Віванко — композитор і музичний керівник. Поборовши спротив батьків, що віддали її до католицької школи для дівчат, Іма приєдналась до трупи Віванко і в 1942 році одружилася з ним. Іма сподівалася знайти в ЗСА підтримку званої оперової співачки Грейс Мор, але та, на біду, загинула в авіокатастрофі. Проте, після перших труднощів, вродлива й талановита Іма здобула велику славу в ЗСА й цілім світі. В 1949 році в неї народився синок — саме в часах тимчасової скрути. Віванко мусів покинути музику й став торгувати рибою. Але скоро Іму запросили в Голлівуд, посипалися запрошення до театрів, ревію, рекордування на платівках... Іма співала мовою кечуа, і ніхто не скаржився, що не розуміє. В 1954 році вона грала в

фільмі «Секрети інків». Живе Іма в Лос-Анжелесі. Тепер вона в віці шестидесяти, слава її притихла, але не пропала. Якраз випадково я почула радіопрограму, де передавали уривки з її виступу в якимсь концерті. Іма почала співати якимсь диявольським басом і поступово повела свій голос до вищих регістрів, аж на верхівки Андів, і там защебетала райським птахом.

Ми з жалем покинули чудове Куско. Дальша наша дорога — на саму північ Перу, в Амазонські джунглі. Але туди з Куско нема літака. Довелось непотрібно вертатися до Ліми й чекати на літак до Ікітос. Наша безталанна провідниця Лурдес майже нічого не знала по-англійськи. Але вона була три роки в Німеччині і вивчилась непогано говорити по-німецьки. До того ж, вона не вміла полагодити справи навіть і своєю мовою. Вона не знала, коли відлетить наш літак.

— Сідайте в крісла й чекайте.

А крісла всі були зайняті, проте туристи — наряд спортовий, отож, ми посідали на підлозі коло каси «Аерофлоту». Чому там? Бо коло советського відділу не було ніякого бізнесу, а коло інших кас була страшна штовханина і совання великих скринь та валіз.

Нас почастивали виноградним соком з цинамоном. Але ми були голодні. Лурдес не пускала нас їсти; боялась, що пропустимо літак. Аж ось оголосили лет на Ікітос, ми зрозуміли й без Лурдес, що то для нас, і пішли. Службовець став відбирати наші квитки, але Лурдес сказала, що ми цим літаком не летимо; ми повернулись назад до Аерофлоту. Літак відлетів без нас.

Сидимо та й сидимо. Потім стали кричати:

— Ми голодні! Ми хочемо ї-ї-сти!!!

Лурдес повела нас до буфету, де було повно людей. Ніякої надії дістатися до їжі не було. Але якийсь службовець махнув до нас рукою й повів на другий поверх, де було вільно й спокійно. Ми посідали за столи й стали розглядати написані по-еспанськи меню. Добре що хоч мовою кечуан. Підійшов кельнер, ми попрохали «гамбургер». — Вже немає.

— А що ж є?

— Стейк.

— Давайте стейк і картоплю. І гарячу каву з гарячим молоком.

Кельнер побіг і досить швидко приніс наші стейки. Але

не каву. Не встигли ми вкусити той стейк, біжить перелякана Лурдес:

— Швидко! Відлітаємо!

Покликали кельнера. Сказали, що кави не треба, заплатили за стейки, взяли їх у серветку й побігли. А вслід касир женеться. Вимагає, щоб заплатили. Хотів подвійної платні, але ми не далися.

Думаєте, що зразу й відлетіли? Ні, чекали ще з годину. Казала Лурдес, що в Ікітос була велика буря, і тому такі затримки.

Цей маршрут був із зупинкою в якимсь малім містечку. Тут зійшло чимало перуанців, а на їх місце сіли нові пасажири. В будинку аеропорту був широкий балькон, на котрім зібралися мабуть усі мешканці. Що їм іншого робити в цей мрячний, нудний день, як не витріщатися на літак та на пасажирів? Але ж і довго ми тут стояли! Бо залага літака не могла відразу порахувати вільні місця, то впускала людей по четверо. Посадять одну партію, дивляться, чи є ще чотири вільних місця, тоді кличуть із почекальні людей, що біжать чимдуж до літака. І так було, поки всі місця не заповнилися.

Ікітос! Відразу до нас підбігли якісь халамидники — індіанські хлопчачки зовсім інакшого типу, ніж горді діти інків. Ці були брудні, обдерті, і досить нахабні, з зухвалими усмішками. Вони не те що просили, а вимагали грошей: «Money!» Зовсім як у Чікаго.

Один халамидник, з рукою, перев'язаною сірою шматкою, показував, що болить. Ну, дістав пару кводрів. А коли ми вже сіли в автобус, то він розмотав шмату й кинув її на вулицю. І показав нам «носа». Рука його була здорова — от і добре.

В автобусі до нас приєднались інші туристи: африканський негр із своєю жінкою і кілька кубинців.

Автобус архаїчний, без шиб, трясє страшенно. Хоч Ікітос має півмільйонне населення, воно мале й занехаяне. Кілька крамниць, площа з недіючим фонтаном, церкви. Але — Амазонка, що в цім місті приймає до себе кілька приток і розпросторюється на два кілометри. Амазонка — взагалі дивна ріка. Найбільша в Південній Америці, друга величиною в світі, вона своєю велич завдячує власне притокам. Вона збирає всі ріки Південної Америки! Довго навіть не знали, де її первопочаток, але останньо визначили, що вона починається з джерельного озерця коло Куско, і тече під іменем Апурімак. Рімак тече коло Ліми, і

саме ім'я Ліми пішло від цієї річки — еспанці були тугі на вухо й так почули слово «Рімак». А що ж означає «Рімак»? «Той, що говорить», цебто, оракул.

В Ікітос нема іншого транспорту, крім автобусів, мотоциклів і човнів. Римуючи «Ікітос — Москітос», перуанці жартома називають Ікітос столицею москітів. Тут вічні дощі, що їх перериває гаряче сонце. Комарі дуже люблять таку вологу спеку.

Через запізнення, ми прилетіли надвечір; коли ми, по слизькій глині й хитких щаблях, якимось влізли в вузький довгий човен під дахом із пальмової соломи, вже було поночі. Човен був індіанський, але з мотором, що ніяк не хотів стартувати. А коли нарешті задеренчав, то човен не міг відчалити. Індіани стали його хитати з боку на бік, пообливали нас водою, а човен ані руш.

— Нехай більше люду пересяде наперед, — порадив Степан. І це допомгло. Ми попливли між джунглями, в котрих щось кавкало, верещало, свистіло... Ми б хотіли побачити, що то. А човен раптом спинився.

— Замало газоліни. Будемо тут ночувати, — лякав нас провідник.

Але якось дібралися до пливучої газолінової станції й засобилися паливом. Човен поплив швиденько. Індіани жартували з нами, а ми розпитували про те, чого в п'яті не могли побачити.

— Чи ми пливемо по Амазонці?

— О, ні! Амазонка широка... Це її притока Момой.

— А в ній є піраньї?

— А чого ж ні, водяться.

— Вони можуть з'їсти людину!

— Так, можуть, коли людина ляже на воді й дасться їм на поталу. А так взагалі вона вас не зачепить. Може вкусити за ногу, але від неї легко втекти. Вона ж зовсім невелика, — правда, має гострі зуби. Піраньї нападають на здобич цілою зграєю і можуть якусь рибу, жабу чи мале звірятко за кілька секунд розжерти. Але я спокійно плаваю в річці, й ніколи мене піраньї не чіпнули.

В цей час повз нас промчала досить скажена моторка і заслпіла нас прожектором. Стало видно великий шрам на руці нашого провідника.

— А це що за знак у вас на руці?! Не від піраньї?

— Ні, то моя жінка мене почастувала...

— А анаконди тут є?

— Що ж то за джунглі без анаконди? Аякже, є. Вони

також смирні, їдять мавп і мишей, а нас не чіпають. Але ми їх зачіпаємо: полюємо на їхню гарну шкіру, — за неї можна добрі гроші взяти.

Нарешті наш човен пристав біля мутно освітленого газовою лямпою містка, і ми з бідною стали вилазити на берег. По глинищах потьопали до бамбукового довгого будинку. Відразу нас повели до їдальні, де смачно пахла вечеря. Потім розійшлись по кабінах. Наша була під числом три, відділена від ганку тільки сіткою, а від сусідів тоненькою перегородкою, так що сваритись навіть пошепки не можна було. Ми були такі потомлені, що й не до сварок. Так-сяк умились і впали на тверде, але зручне, саме таке, як і має бути, ліжко. В подушці шелестіла трава. Надворі, під вікном, жаби розпочали концерт на всі голоси. Одна жаба грала басом, друга — контрабасом, а з іншого кінця стереофонічно відгукувалась якась жабка сопраном. Підспівували і цикади, джеркотали цвіркуни, а з глибини джунглів мавпа-крикун ревля, як лев. Разом така симфонія, що ми, не зважаючи на втому, встали, знайшли звукозаписувач і взяли на стрічку цей концерт.

Вранці ми роздивилися навколо. Бамбукова хатина, без електрики, але з порядною убиральною і водою з гранта, малий столик, теж із бамбуку, так само і крісла. В вікно заглядає гілка буганвілії, далі блищить річка. Ми прибули з Андів, одягнені в теплі спортові вбрання, а тут гаряче, парно. Треба переодягнутися, а нема в що: наші речі не прибули з Ліми. Власне, вони прибули, з тим літаком, що ми пропустили, ніхто їх не відібрав, то речі полетіли назад до Ліми. У нас не було й сорочини на запас. Самі тільки альпакові светри, що ми купили для дочки й зятя — загарячі на цей клімат. Добре, що під жакетом у нас були безрукаві сорочки. То що ж робити? Дивлюсь — а в нашій кімнаті висять два чималі рушники, ще й із дуже гарними червоними візерунками. Я обмоталася рушником, защібнула шпилькою — і екзотична сукня готова. Вона викликала сенсацію, як ми прийшли на сніданок.

Нашим табором управляли десять хлопців-індіан. Вони були нам за все: маму, тата, провідників, прибиральників, куховарів, водіїв авта й човна, касирів і банкірів, а також розважальників. Увечорі вони нас потішили грою та співами. Виконували пісні індіанські, бразилійські, мекіканські й американські. Особливо вони любили пісні Джона Денвера, і разом із ними ми співали на весь голос і на всі джунглі «Home on the range». Командувачем був дуже

здібний і дотепний Базіліо, що цілком добре говорив по-англійськи. Решта хлопців майже нічого по-англійськи не знали, але Базіліо вистачало для спілкування з усіми. Зате вони добре танцювали. З нашої групи виділилась одна молода жінка, що також добре танцювала, на зло своєму ревнивому чоловікові. Потягли в танець і нашу провідницю Лурдес, але та танцювала, як лантух картоплі. Після сніданку ми вирушили в похід у джунглі. Звичайно, для нас уже була прочищена стежина, але Базіліо йшов із мачете попереду і підтинав усе, що могло б нас подряпати. Це не перешкодило нам таки добре подряпатись. Тут росла така паскудна, гостра трава, що лізла під одягу. А крім трави пролазили через усі перепони знані всім «вогнєві мурашки». Проте, на них не було часу звертати увагу. Не для того ми сюди приїхали. Після зливи, та й узагалі тут завжди таке робиться, стежки були вкриті калюжами й глиняним місивом. Один із туристів послизнувся й сів. Його дружина розреготалась. Але, побачивши таке, дехто вернувся в табір. Лурдес була дуже рада, що й вона змогла повернутися, нібито для охорони туристів. Ми відважно маршували далі. Базіліо спинявся то тут, то там, стинав для нас листя й плоди та пояснював, що із них роблять. Ось дерево какао, на нім ще зелені чималі горіхи.

— А це ви пили на сніданок. Це — кокона, — показав нам Базіліо невеликий овоч, завбільшки як яєчко. — З нього ми видушуємо сік.

Отож ми за сніданком не могли розібратися, що воно таке. Ані помаранча, ні цитрина. Хто їв «passion fruit», казав, що смак подібний.

Ми бачили йодове дерево — універсальні ліки туземців, бачили плід, що дає червону фарбу для розмальовування обличчя, бачили кілька видів пальм (їх тут може з 50). З пальми роблять волокно, а також її листям покривають хижі. Бачили й сітронелю, з якої роблять Інка-Колу.

Ішли-ішли та й опинилися перед мостом, коли таке можна мостом назвати. Це були тоненькі стовбурці, два-три в ряд, прокладені через чорну непривітну воду (чи то була річечка, чи калюжа, не знаю, а також не знаю, чи водилися там піраньї й анаконди. Не виключено). Ці кладки були досить довгі, може з 150 ярдів, і хиталися. Базіліо не мав сумніву, що всі ми перейдемо по цих стовбурцях і не потопимось. Я найбільше боялась, щоб разом зі мною не впали в торбинці наші документи й гроші. Зі страхом Божим, усі перейшли щасливо.

Індіани племені Ягве.

Базіліо оголосив, що скоро ми прибудемо до селища індіан племені Ягве. Ось уже видно хатки на палях, без вікон, без дверей, але зі сходами. На сходах стоїть усміхнений хлопчик літ шести, в спідничці з трави, з націленою на нас пукавкою. Він чарівний, як брунатне янголятко. Далі зібралось і доросле товариство. Півголі, а дехто і голий, спеціально діти. Вже й тут деяка театральність — ці хати побудовані для нас, а індіани живуть трохи далі, у більш впорядкованих халупках. Вони вже відігнали джунглі, і ми не побачили тут ані оселота, ні ягуара, ані навіть мавпи; а зате тут кукурікали півні й паслося багато кур. Оддалік ганяло кілька псів; хлопчисько їхав верхи на кабанчикові. Ягве продавали намисто й псевдо-індіанські капелюхи; ми зробили їм приємність і накупили їхнього краму. Базіліо повів нас далі. Зовсім недалеко від них живе інше плем'я, Бора. Спершу ми натрапили на їхнє кладовище, може зо два десятка білих хрестів.

— Вони теж католики, — зауважив Базіліо. — Примусові. А потім зажартував: — Тут поховані туристи останньої екскурсії.

Бора-індіани були ще гарніші від Ягве, а може їх таких гарних для нас відібрали на показ, а не дуже гарних лишили в селі. Вони теж винесли багато краму — їх намиста гарніші й більш вигадливі, ніж у Ягве. Бора роблять на-

місто з горіхів, з луски риби. Виявилось, що вони не тільки продають, а й міняють — на що хочете. Вони навіть більше хочуть міняти! Кубинці про це, видно, знали і нанесли з собою різного непотребу: старих лахів, посуду. Але вершком нахабства була одна кубинка, що накрала в нашій ідальні плястичних ложечок та вилочок і міняла їх за намиста, хоч індіанка не дуже на те була охоча. Ну, а що нам робити? У нас не було дрібних грошей, не було й нічого на обмін. Ми б хотіли самі щось виміняти для себе, бож не мали в що переодягнутися. Проте, я знайшла спосіб.

— Скидай підсорочку, Степане! Тобі й так гаряче!

І обміняла чоловікову сорочку за три намиста!

Тим часом гарні дівчата, юнаки та діти порозмальовували обличчя, вдягли барвисті шати й почали для нас танцювати. Підійшли до нас і потягли в танець. Туристи стали їх обдаровувати, а в нас знову нічого не було — якби знаття, то півхати притягла б сюди та віддала цим милим людям. Згадала, що маю в торбинці цукерки від кашлю. Може, хто такого забажає? Ого, ще й як! Всі простягли долоньки. Підійшов ватажок племени й відігнав жінок, бо то має бути лише для дітей. Підводив до мене тих, що були чемні. Шкода, що й таких паскудних цукерок було мало. А жінки ще хотіли обмінюватись. Як могла, еспанською мовою я сказала, що нічого не маю. Індіанка показала пальцем на мою жакетку. А як я не згодилась, то вона зауважила золотий перстень у Степана на руці й зажадала його в заміну за намисто з kwasолі!

Дорога наша вела через село племени Бора. Ми бачили побілені хатки, качок, курей. На березі річки жінка прала сніжно-білу білизну (сонце її так вибілює, — але не вибілює чорного, як ніч, індіанського волосся). З дерева, з високої гілки, стрибав у воду хлопчик, сподіваючись нагороди за свою спритність. А на нас чекав човен. Базіліо, певно, відчував, що вдруге ми той міст не перейдемо...

Наступного дня ми попливли човном до Ікітос, там сіли в автобус, оглянули нудне й нецікаве місто... Але таки трапилась подія, що оживила цю поїздку. Ні з того, ні з сього, і якраз на мене, хлюпнуло повне відро води. Я розсердилась. Зачіска пропала, і кому ж то цікаво ходити, як мокра курка, та ще й завинена в рушник?!

— А це що таке! Ще не скінчився карнавал?

— Ще ні, — засміявся Базіліо. — Триває ціле літо.

Під'їхали до пристані, де вже на нас чекав великий

корабель, що і в океан виплисти може. Але ми будемо плисти лиш три години по Амазонці.

Пливли з годину по нашій притоці, аж поки вода стала іншим кольором мінитися, і перед нами заблищала велика, на три кілометри шириною Амазонка. Вона тут така величава, бо кілька приток зливаються в одне. Річка дуже спокійна. Проїжджаємо повз Ікітос. А перед містом, на воді, справжня Венеція. Хати на човнах чи поронах, з вікна люди рибу ловлять. Від хати до хати човнами їздять. Пропливаємо і повз пловучу газолінову станцію. Прибережні дерева заглядають у річку, як у люстро, і відображення таке ясне, як і самі дерева.

В зворотній дорозі ми відплатили за кривду: набрали збанок води і, як проїжджали той ріг на площі, звідки мене облили, линули воду на веселе товариство роззяв. Ото було сміху, і їм, і нам! З несподіванки вони не потрапили віддячитися!

Знову чекання на аеропорті... Діти носять намиста, спеціально прикрашені висушеною піраньєю (виглядає, як козацька тараня, тільки із страшними вишкіреними зубами).

— Вдягни намисто! Побачать, що ти маєш, то перестануть докучати.

— Ова! Якраз навпаки: хто купив одне, той і більше може купити...

Хлоп'ята бігають із щітками й мастю та просять дати їм почистити черевики. Глянуть на наші тенісівки, та й скинуть. Нарешті, знайшли одного з нас, що мав шкіряні черевики й погодився. Господи! Що за мистецтво! Хлопчаина спершу погладив і поплескав черевики, а потім виконав справжній танок своєю щіткою, так що черевики заблищали, як сонце!

Один турист, що був взутий також у тенісівки, запропонував хлопцеві почистити його черевики. Той згодився, сів. Американець став навколішки й почав ритуал чищення, а хлопець показував, як треба вимахувати щіткою. Американець аж употів, але черевики вичистив. І заплатив хлопцеві за свою працю. З тими, кому вони чистили черевики, а також із тим, що почистив їхні черевики, хлопці попрощалися за руку.

Прибувши в Ліму, ми розпрощалися з більшістю нашої групи. Вони повертались додому, а ми взяли ще чотири додаткових дні для подорожі до Наско. Туди ми мали їхати автобусом, щось понад 300 миль на південь. З автобуса найбільше можна побачити, бо з літака — нічого,

крім снігу на горах; отож ми покладали великі надії саме на ці чотири дні.

Автобусик був пречудовий, недаремно ж «мерседес». І було в нім нас тільки шестеро; половина групи була українська: я, Степан і євреї із Одеси. Іцик прибув до Америки сім літ тому назад — і вже їздить на закордонні вакації, і то не в бюджетний готель, як ми, а в люксовий. Степан не втримався, щоб не підпустити йому кольку, — мовляв, звідки такі гроші взялися? Але треба взяти до уваги, що поки євреї чекають в ССРСР на візу, вони не байдикують, а готуються до нового життя: штурмують англійську мову, вишліфовують свою фахову освіту, призбирають капітал і коштовні речі, а головне — снують павутину знайомств і зв'язків. Іцик — інженер, працює за фахом і заробляє добре, тож і не дивно, що має за що їздити. Ще поки наша група не перезнайомилася, він, я чула, говорив, що приїхав зі столиці України — Києва. Мені сподобалось, що він заявився не як виходець із «Рашії», навіть не з ССРСР, а з України. А втім, багато євреїв так оголошуються: вони, мовляв, українці, бо з України; а нас називають «рашієнс». З нами Іцик поводився привітно, але стримано. Казав, що призабув українську мову, але знає її, а його жінка зовсім добре нею говорить і сина вчить української мови (вже росте нам український амбасадор!) Але одного разу, випивши чимало пива, що ним нас частували безкоштовно, Іцик розговорився і розказав нам, як він дістав візу — це також треба вміти. «Українці не вміють добиватися. Їм скажуть «ні», вони й охлянуть. А ми, євреї, будемо пробувати вдруге, втретє, стільки раз, поки свого не доб'ємось». Слушно каже Іцик, але натуру змінити важко...

На зупинці за містом до автобусу сіли дві молодих дочки нашого провідника, обидві цікаві й розумні — і прекрасно говорять по-англійськи. В розмові вони повідомили, що їхня мама — чілійка. Ми потім спитали нашого провідника, чи то так.

— Так. А одружились ми в Філядельфії. А потім ще раз у Перу, бо влада не визнавала закордонного одруження...

От який тепер світ настав! А ми думали, що Перу — це такий закуток, з якого люди нікуди не виходять.

Віїхавши з передмістя, ми потрапили в руду пустелю. Нікого й нічого. Немає води, немає життя. А зовсім недалеко — море, що не дає вологи. Проте, в цій пустелі є

нафтові заводи. Їх стереже охорона, що й наш автобус зупинила на перевірку.

— Дайте мені пару паспортів, для годиться, — сказав наш провідник. — Мусять же вони свої обов'язки виконувати...

Аж раптом все навколо зазеленіло. Поле бавовнику (він родить тут тричі на рік), квасоля, картопля, помідори... І цілі грядки жовтогарячих квітів. Нащо вони? Для краси?

— Для курей, — пояснив провідник. — Онде бачите — курячі фарми?

Якщо курей погодувати цими квітами, вони несуть жовті яєчка. На них вища ціна. Під палючим сонцем, прикриті дашками, сотні курей, — яйценосні автомати. Розведення курей на американський лад принесло велику користь населенню країни: міста рясніють невеличкими ідальнями, де основною стравою є смажена курка, м'яка і соковита, з картоплею і салаткою з шаткованої капусти. Чвертина курки з приправами коштує яких 75 центів. Для перуанців це не так разюче дешево, як для нас, але й не задорого, і їхні рестораники заповнені по вінця. Туристи туди не йдуть, вони шукають дорожчих ресторанів, але ми із Степаном не цуралися народного харчування, і, з допомогою французького кон'яку, не дістали жодної хвороби. На вулицях продавали ще й різні овочі, з яких ми вирішили спробувати мамаю: велику кулю в брунатно-сірій твердій корі, що її нам мечетом розрубала стара індіанка начетверо й подала на кінчику ножа. Мамаю нагадувала смаком манго й дуже нам сподобалась. Ми хотіли провезти хоч одну додому, але нас залякали 500-доляровою карою за провіз рослинних продуктів. В середині мамаї були аж три великих кістки; їх ми таки перевезли до Фльоріди й віддали знайомим, щоб виростили мамаю. Казав наш провідник, що за два роки родитиме!

В рудій пустелі з'явилися якись будівлі з рівними рядами вікон. Далі височіла огрядна, широка піраміда; на неї можна було йти сходами або дряпатися по стежці. Ми йшли вгору по сходах, а поверталися стежкою. Це була славна фортеця-храм Пачакамака, що означає «Творець Світу». Збудували його і жили навколо нього люди з може VIII століття, задовго перед інками. Але в XV столітті інки завоювали Пачакамак і на тих пірамідах побудували свій храм Бога Сонця, а в прилеглих будинках поселили так званих «вибраних дівчат», що мали бути жреkinями та

жінками володарів. Якщо котрась із дівчат приводила на світ дитину, то вважалося, що дитя народилося від бога. В Пачакамаку був славетний оракул Рімак, що провіщав погоду й події. Якщо оракул казав, що буде неврожай, робили запаси харчів. А звідки ж пачакамаки, а потім інки, брали їжу? В самому храмі й цілім обійсті нічого не росло, але недалеко текла річка, і там були родючі поля й дерева.

— Обережно! Вважайте! — раптом скрикнув наш провідник і потягнув мене за рукав. Мало не порвав моєї вишиванки. Справді, я мало не впала в яму. Яма була неглибока, і напевно нічого б мені не сталося. Але що в ямі?! Мощі якогось індіянину, може й ватажка, так що ще була шкіра на черепі, і одяга шматками висіла на костях.

— Це так ховали вони своїх мерців. Викопували яму 9 на 6 стіп і садили мерця в гарячий пісок, часом просто в яму, а часом у великій горщику. Кілька разів змінювали йому одягу, коли стара вже починала тліти.

Один із наших туристів підняв шматок розцяцькованого глека.

— Можете його взяти.

— Не хочу, — сказав Фред і викинув черепок. — А то ще мрець прийде до мене вночі відбирати.

— Може ви хочете шматок одягу взяти? — звернувся до нас провідник. — Беріть, тут ніхто не наглядає.

— Може візьмемо? — нерішуче промовила я.

— Нащо?! — заперечив Степан. — Мало тобі свого шмаття?

— Може колись продамо якомусь музеєві, будуть добрі гроші...

— Нащо тобі гроші?

— А щоб ще раз до Перу поїхати!

— Та ж поки ця шмата діждеться своєї ціни, нас і на світі не буде. Хай її хтось інший бере! Дотримуймося заповіді інків: «Не крадь!»

На руїнах храму ще й хрест стоїть, як символ перемоги над переможцями.

І знов жене наш автобус. У порівнянні з маленькими автами він — велетень. Наш водій пре просто на авта, зганяючи їх з дороги. Мало не наїхали на одну тойоту. Але не наїхали. Степан без кінця фотографує пустелю.

— Та годі тобі! Чого так багато?

— Бо цей апарат добре бере!

— Так, але чи добре дає?

— А це побачимо.

Спинилися на каву. Ціна така, як у ЗСА: 50 центів за горнятко. Для нас, туристів, окрема ціна. Всі в ресторанчику не відводять очей від телевізора, що став у Перу річчю першої необхідности. Більшість електрики йде якраз на телевізор! Він коштує, як на перуанські заробітки, дорого: 300-500 доларів. Але майже кожна родина його має.

Зупиняємось в Паракасі. Півострів на Тихім океані. Тут 1820 року висадився генерал Сан Мартин, що проголосив незалежність Перу.

Пісок, пісок... Пустеля. Дорога веде в Чіле. За горами — Аргентина. Навкруги ані кущика. І все ж — довгими рядами тягнуться курячі фарми. Принесуть курям харч і воду — їжте, пийте і несіться.

— Я маю ідею, — заявив Фред: — вивести таку породу курей, що буде їсти пісок. Тоді я заведу тут курячі фарми і стану мільйонером.

«Друже мій, — подумала я, — якщо ти до сімдесяти двох літ не нажив мільйонів, то не трать дарма сил». Автім — я його грошей не рахувала: може він і вже мільйонер? В нашій групі було кілька таких, що призналися, а інші, може, зі скромности мовчали...

Тут, в цій пустелі, познаходили чимало кладовищ. Мумії добре збереглися, а їхні розкішні одежі ще краще. Дослідники встановили, що одежу на муміях кілька разів змінювали, коли вона починала розпадатися. Мертвих ховали з їх улюбленими речами, щоб і на тім світі вони їх мали під рукою.

— Ми не будемо лізти в печери, — втішив нас провідник. — Ми все це пізніше побачимо в музеї. А тепер ви стомилися і зголодніли, то ми тільки спинимося в оазі, а звідти в Іку, до вашого готелю.

Дюни — височенні піскові гори. Вищі, ніж дюни в Індіяні, — а їх можна з однаковим правом назвати «Індіянськими». Перуанські дюни оповзають, міняють обриси, вітер ними грається, обтесує і переставляє. Коли в пустелі щось будують, то роблять міцні загороди, щоб пісок не заніс будову так, що і сліду не стане... Нараз серед мертвожовтих горбів зазеленіли верби, кипариси, гібіски... Ми вїхали в браму зеленого пляща, і перед нами постала у всій своїй красі оаза. Оаза була невелика може один квадратний кілометр; більшу частину площі займало джерельне озеро. Навколо нього — пальми, готелі, квіти. На озері повно купальників, чорні індіянські голівки. Тут і фасонні купелівки, і бікіні, що нічого не ховають, і поряд — жінки

в довгих білих сорочинах. Хлоп'ята ловлять мальків, мама годує грудьми немовлятко. По озері плаває жовтенський човник з пишною назвою «Титанія».

— Чим вони можуть займатися на такому клаптику? — дивувалась я. — Що вони тут роблять?

— Перетворюються на мумії, — відповів провідник. — Але дехто займається спортом. — І він показав на найвищу піскову гору, на котру дряпалися люди в купелівках. На самій вершині стояли дві смугляві цяточки й махали руками.

Нарешті ми прибули до нашої домівки на дві ночі — до Іки. Це місто (чи містечко) лежить на річці, що також зветься Іка. Вона мала би впадати в Тихий океан, але допливає до нього лише яких три місяці, коли з гір біжать ручаї, а решту року висихає, не добігши до океану 60 кілометрів. В місті живе біля 100 тисяч населення — є тут залізнична станція, школи, бібліотека, лікарня, навіть університет і медична школа. Наш готель також в оазі, але в оазі штучній — тут воду здобули з артезіанських криниць; а посередині оселі великий ставок для плавання. Павільйони в арабським стилі (бож оаза!), — разом із палкочервоними й жовтими квітами вони створюють погожу гармонію. Всередині кімнати розкішні, стеля — висока бання, викладена з жовтого каменю. Без штучного охолодження, але з добрим, безшумним вітрячком. До такої декорації я вдягнула арабське вбрання, куплене колись у Марокко. Наші речі ми віднайшли в Лімі, і тепер було в що одягатися. Тут нас частували вишуканими стравами, на вибір. Ми замовляли місцеві страви, з яких нам сподобалося севіше (сира, дрібно поріzana маринована риба), а не сподобалась печеня з твердого козячого м'яса. До вечері пригравала оркестра з п'ятьох чоловік — музика Андів: маленька гітара, флейта, сопілка, бубон і в'язка козячих ратиць, що ними трусив до такту один із артистів — як нам сказали, головний музикант.

Вранці ми пішли до музею — цей маленький музей має лиш кілька кімнат, але все в нім дуже цікаве, зрозуміле, конкретне і промовисте. Тут зібрано все, що характеризує культуру юнків — цебто, не інків, а тих народів, що були перед ними.

Ми мали змогу побачити найгарніші в світі мумії! Як їх ховали, то намазували олією й лакували, тож деякі з них від лаку чорні. В очі і в рот їм вставляли золото і одягали в найкращу одягу. Їх погребали в сидячій стіні,

скорчених: так, як вони прийшли на цей світ, так і пішли з нього. Аристократи мали пов'язку на голові. Багато мумій знайдено з пробитими головами. Перуанці з гордістю заявляють, що вони першими робили трепанацію. Але щодо того, нащо це робили, нема одностайної думки. Одні вважають, що так виганяли злого духа з несамовитих; інші казали, що так пробивали голову полоненим. Перуанці запевняють, що операції були успішні, люди видужували, — але як вони можуть це довести?

Проте, видно, що пре-колюмбійські індіани дбали про красу: вони затискали дітям голову в лещата, видовжуючи голову або надаючи їй дивовижної форми. Археологи й антропологи вивчають кістяки, дізнаючись про життя і звичаї давніх людей. Ось мумія дитини літ 8-9, вмерла на полію. З хлопчиком похована морська свинка, мисочка, з якої він годував свою пестунку, глек і цяцьки, щоб було чим на тім світі бавитися. Була тут і мумія жінки, що вмерла під час породів, з ненародженою дитиною в утробі. Чудово розмальовані горщики і вази — народів, що жили перед інками: Мошіка, Чіму... Треба було б усе це простудіювати перед поїздкою, але тоді не було б так цікаво — нецікаво бути всезнайком, а цікаво нічого не знати й чогось навчитися. Другого ранку, на жаль, останнього, ми прийшли раненько до ідальні. Господарі були ще сонні. Сказали, що сніданок нам належить безкоштовно; отож, ми пішли до буфету, де вже з'явилися перші скибки грінок. Взяли їх кілька на тарілочку та й чекаємо, щоб принесли кави. А тут з'явився Іцик. Він зрозумів термін «безкоштовно» на свій лад і наклав собі повнісіньку тарілку омлетів, шинки, салати... Ледве доніс.

Ми, попоївши, подались до кімнати зібратися на екскурсію до Наски. Аж доганяє нас кельнер:

— Ви брали омлет?

— Ні, не брали.

— А хто ж?

Еге, не будемо ж ми своїх колег видавати. — Не знаємо, хто.

Виявляється, нам належався так званий «континентальний» сніданок (хліб і кава). Нам більшого й не було потрібно — перед літанням у маленькім літачку. А за омлети і таке інше треба було платити, ще й немало. Отож, коли Іцик це усвідомив, він потихеньку переставив свої порожні тарілки на сусідній столик, лишивши на показ шматочок хліба. Не знаємо, чи пощастило йому вибратися з халепи.

Наска! Кульмінаційний пункт нашої поїздки. Автобусом підїхали до аеропорту, де стояло кілька маленьких літаків, що називалися «кондорами». В літачку може вміститися пілот і п'ятеро пасажирів.

— Скільки триватиме політ?

— Годину з чверткою.

Так то воно, та не так. До самого видовища треба летіти півгодини понад горами, а над самими лініями лиш яких 10 хвилин, ну і півгодини назад. Літачок трясся, як у пропасниці. З нього було дуже погано видно. Пілот послужливо нахилив літак, щоб ми краще бачили, і нас напала страшна нудота. Один із нашої групи сам мав малого літачка, але ніколи так зле не почувався, як тут. Правда, перед тим, як садити в літак, нам показали в музеї макет плоскогір'я Наски, де чітко і ясно зображені всі лінії й фігури, отож, ми вже про це знали, і декому здавалося, що він їх і в натурі добре бачить.

Лінії й фігури Наски — нерозгадана таємниця. Хто, коли і для чого їх створив — невідомо. Вони видовбані чи видряпані на кремені, і їх білі обриси контрастно виступають на темнішій тлі: мавпи, кит, якісь потвори, величезний птах із розпростертими на 300 стіп крилами, скорпіони... Кажуть, це створене принаймні 1,000 літ перед приходом інків.

Чимало вчених присвятили ціле своє життя вивченню археології Паракасу й Наски, а особливо німецька професорка математики Марія Райх. Вона вважає, що малюнки Наски — це астрономічна мапа, що відповідає сузір'ям і також правила за календар. Інші висувають думку, що це був космодром для мандрівників з інших плянет. Але загадка лишається покищо нерозгаданою, і в цій її головна принада.

1987

ЦИТРИНА

Цитрину в нас дома дуже любили. Без неї і чай не чай. З цитриною чай стає духмяним, смачним, пікантним. Моя мама, як запрошувала гостей, з таємничою посмішкою Мони Лізи шептала: «Буде чай з ЦИТРИНОЮ». А тато любив чай з молоком. І з цитриною також. Часом і з тим, і з другим докупи. Виходило ніби з маслянокою... Цитрина, отже, була для нас щось спеціальне.

А от у американців зовсім інакше. У них «цитриною» називають щось невдале. «Купив я оце нове авто, а воно виявилось цитриною». Часом і так буває, що закохаєшся в троянду, а одружишся з цитриною. Чого ж цитрина в Америці так покривджена? Мабуть, тому, що так її тут багато, й ціна на неї низька. Проте, психологи і психіатри взяли ту бідну цитрину й підняли трохи вище: «Якщо доля пошле тобі цитрину, зроби з неї лимонаду».

Грудень поволі стискав місто в крижаних обіймах. Снігу ще не було, але гострий, колючий дощ в'їдався в очі, застигав на віях, просочувався в черевики. В поїзді всі чхають, кашляють, трусяться... Де б його дітися від такої напасти? Хочби на кілька днів, щоб погрітися й відпочити. На південь! Туди, де сяє сонце, де не досягають крижані руки зими.

В Нью-Орліні ми не вперше. Вже в поїзді огорнуло нас святкове відчуття втечі від морозу, дивне буття скрізь — і ніде, бо кожної хвили під колесами нова територія, все ближче й ближче до тепла. Від'їхали ввечері, а ополудні були вже в Нью-Орліні.

На жаль, теплий плащ, що ми в вагоні кинули до мішка, довелось одягнути. Надворі було холодно, хоч і соняшно. Вже маємо одну цитрину.

— Вчора температура була 78! — потішив нас водій таксі. — Куди вас везти?

Ми дали адресу готелю, де завжди спинялись. І отримали другу цитрину: всі кімнати зайняті.

— Як так? Ви жартуєте! Хто б то серед тижня сюди їхав у таку погоду?

— А от же ви приїхали...

— Ну, так то ж ми, але щоб стільки багато оочих до цитрини?

— Стривайте, — змилювався господар. — Я маю одну кімнату, але мусите підписатися, що ви там будете тільки один день.

— Справді? А тоді що?

— А тоді може де звільниться кімната. Може хтось через погану погоду вибереться.

І от ми пообідали, вдяглися тепло й пішли на Канал-стріт, головну вулицю міста. Всі люди позакушквані ще тепліше від нас, ніхто не хоче простудитися. Тільки деякі туристи браво півникують в літніх убраннях, дехто якраз тому, що нічого теплого не взяв.

Місто, під опікою мурина-мера, трохи причепурилось. Там, де були руїни, тепер нові будинки, банки, готелі, ресторани. Але вулицями прогулюються здебільша негри, екстравагантно вдягнені й підозріло голосні: раптом починають божевільно викрикувати, трястися, скакати... Це вони так від наркотиків. Туристи купчаться в Французькій кварталі та в славних дорогих ресторанах, до яких стоять довгі черги навіть під дощем.

Велична Міссісіпі пливе собі спокійно своїм одвічним шляхом. На березі є трохи людей: той грає на сопілці, той на гітарі, просять їм щось у шапку кинути. Навколо парку Джексона кілька малярів тоскно виглядають, чи не захочеться комусь придбати свій портрет, у натуральнім чи карикатурнім вигляді. З огляду на погану погоду, й ціна низька — десять, а то й п'ять доларів. На лавці сидить суха, як дошка, жінка з кошиком і починає нам розповідати, що її оце дуже образила бродяча руда кицька; жінка принесла їй обід: курячу лапку, риб'ячого хвостика й кістку з печені, а кицька десь зникла, хоч досі завжди в той час приходила.

— Може ще прийде, вона ж не дивиться на годинник.

— Так, я ще з годину почекаю. В мене є час, — згодилася жінка.

Найкраще, що можна зробити в холодний день — поїхати кудись на екскурсію. І ми вирішили поїхати «Вояжем» по затоках і каналах Міссісіпі. По самій Міссісіпі ми

вже не раз їздили і вдень, і вночі, при електричних світлах, а от затоки — це екскурсія в серце цього краю, де є справжнє життя і праця, і краса, і сміття, і не на показ, а так, як є. Ця подорож тривала шість годин і дала нам справжню насолоду, особливо ж, коли взяти до уваги, що це ми з цитрини зробили лимонаду.

Проїхавши порт, тісно запруджений океанськими кораблями, ми вїхали в маленьку пристань, піднялись на горб, знов зійшли в долину й опинились на славному Чалметському полі бою, де в 1815 році відгриміла остання битва між ЗСА й Британією. В ній на допомогу генералові Джексону прийшов патріотичний пірат Джін Лафіт, «кольорові люди» та індіани. Американці отримали блискучу перемогу в битві 8 січня 1815, при чому англійці втратили дві тисячі вояків, а американці тільки тринадцять. Загинув у бою й англійський головнокомандувач, генерал Пекенгем. Але, виявилось, ця битва була непотрібна, бо вже в грудні був підписаний мирний договір. Що ж, телефону тоді не було, то новина не досягла до армії. А Лафіт, виконавши свій патріотичний обов'язок, знову став піратом.

Тепер на полі битви стоїть обеліск, змодельований на зразок пам'ятника Вашингтона в столиці, а також старі гармати, свіжо пофарбовані в скаженосиній колір. Та ще стоїть вузький будинок, збудований магнатом Борегардом для своєї тещі — посилав її сюди влітку, щоб мати вдома спокій.

Пливемо далі поміж низенькими берегами. Тут, як трапиться злива, настає потоп. І всі приймають це як належне. Дехто виставляє на зливу своє старе авто, щоб вода його кудись забрала. Дикі невисокі пальметки й водянні гіяцинти дають їжу й притулок ріжним кохам, гадам і... алігаторам, що вже перестали бути під загрозою знищення. Тепер навпаки, вони загрожують людям, досить нахабно вилазять на берег і роззявляють зубаті пащечки.

Пливемо в напрямку до Мехіканської затоки. Кораблик наш пристав на хвилю й підхопив пакунки з сендвічами. Як і належить, це були довгі «субмарини», що на воді смакували чудово.

Тепер береги були тісно заставлені малими пливучими хатками, щось як у Гонгконгу, тільки чисті й заможні. Це — рибалки, що ловлять креветки. Шхуни гарно помальовані, кожна в свою комбінацію кольорів, і це робиться не тільки для краси, а, головним чином, щоб запобігти іржі й корозії. В цих теренах добувають олію, і скрізь повно

пливучих пласких танкерів. Це — чорне золото Міссісіпі. Боки шхун обкладені рятувальними поясами: і на випадок катастрофи, і просто щоб захистити суденце при зударі з іншими шхунами, бо тут люблять штовхатися. А придивившись, я помітила, що в більшості на це використано старі автомобільні опони.

На блакитно-жовтій (напевно ж не українській) шхуні стоять два вродливі хлопці. А на нашій кораблі — кілька гарних дівчат. Дівчата щось кричать, махають руками, поцілунки хлопцям посилають. Ті кличуть їх до себе — хоч плигни в воду!

— На суші ви б такого не зробили?! — запитую я, стверджуючи.

— Звичайно ж! Тут він мене не дістане!

А корабель уже пристав до берега, й ми виходимо. Шкода... Йдемо пішки до Французького базару на славетні «подушечки» з кавою. Це пампушки без начинки, але посипані пудрою так, що як би ви не вважали, також облупруєтесь. З нагоди інфляції, подушечки помітно потоншали. Якраз досить, щоб трохи підкріпитися. На жаль, веранда закрита, заходно. А всередині темно, нецікаво. Навколо скверика вже немає малярів, а туристи струмками пливуть на славозвісну вулицю Бурбон.

Чи не задля неї в Нью-Орліні так багато конвенцій? Мабуть. Бо скільки я не запитувала тих, що побували на конвенціях (включно з українцями), то вони не тільки озера Пончартрейн (гарна назва, що?) або парку Одюбон, а навіть і Міссісіпі не бачили. Саму тільки вулицю Бурбон.

На тій вулиці зосереджені бурлески: голі, напівголі й такі, де танцюють чоловіки, одягнені й підмоцнені як жінки. Всі ці клюби дають змогу зиркнути крізь піврозчинені (але ніколи не цілком розчинені!) двері й завбачити на сцені в півтемряві жінку, що помаленьку і з насолодою роздягається. При дверях стоять агітатори й пропагандисти.

— Та ви не бійтеся, вона вас не вкусить! Може, ви її... Заходьте, заходьте, ми даємо знижку пенсіонерам...

Більшість воліє стояти на вулиці, заглядати й облизуватись, але всередину не йдуть. Коло таких також в'ються красуні й не-красуні.

— Котику, постій тут та полюбуйся, а я забіжу ось до цієї крамниці, — сказала старша жінка своєму ще старшому чоловікові.

— Гаразд, тільки не барися, бо я боюсь лишатися тут без твоєї охорони.

*В Нью-Орлінсі є не тільки Бурбон стріт
з бурлесками, а й престижвий університет Лойола.
Коло мене дочка Інна.*

Побоювання справдилися: тільки жінка зникла в крамниці, до чоловіка підійшла досить гарна дівчина.

— Мене звуть Міссі. А тебе?

— Е-е-е... Геррі... — зниковів чоловік.

— Геррі, ходи зі мною! Навчу тебе дечого, що ти й не знаєш.

— Міссі, в мене є жінка.

— Ну й що? Я її бачила. Вона стара й погана, а мені лиш двадцять вісім літ.

Міссі потягла Геррі за рукав так, що аж шви затріщали. Але Геррі виявився кращим, ніж я сподівалась, або, власне, розумнішим.

— Може вона й справді стара й погана, але вона моя й не скаже мені, що я старий і поганий. А ти скажеш.

Тут вийшла з крамниці дружина, а Міссі втекла. Геппі енд.

В однім нічному клубі в вікні гойдалка, а на ній хто зна що, але з жіночими ногами. Гойдається просто на вас! Дехто думає, що то жива жінка.

Ну що ж, навіть на Бурбон стріт холодно. Дехто й у ковдру закутався, мабуть, у готелі з ліжка позичив. Тож пішли ми до свого готелю. А взимку темніє рано, і що ж

будеш робити? Телевізор поганий, бо готель дешевший (та ще й тут ледве місце дістали). Хібащо піти в кіно? Якраз поруч із нашим скромним готелем мигає якась реклама. Я послала чоловіка на розвідки — що там за фільм.

— То не фільм, а вистава. Грають Едді Бракен, Джей Пі Морган та ще хтось. Називається «Sugar babies», щось про дітей. А квитки від 17 до 20 доларів. Хочеш?

— Трохи задорого... Але ж ми на вакаціях!

Одежі ми набрали всякої, але перевдягатись ніколи. П'ять хвилин до початку.

— А, йдемо, як є. Там, певно, публіка не буде пишна, бож центр міста тепер зовсім опустився...

Наші місця були в сьомім ряду. Ввійшли в театр і остовпіли: такої розкоші давно вже не бачили! Як царський палац! Стеля височенна, а стіни зроблені в вигляді мурів, і вражіння виходить таке, що над нами просто темносинє нічне небо, ще й зірка де-не-де блимне. Якби не дощ, що моросив надворі, ми не мали б жодного сумніву, що цей театр — під відкритим небом.

Ми урочисто маршували на своє місце між заповненими рядами мінків, лисів та соболів. В пільмі блищали самоцвіти й золоті черевички... Ми ледве встигли сісти, як піднялась завіса й почалась ревія пристойно-бурлескного стилю. Непристойні речі були завуальовані, ніщо не називалось своїми іменами. Наприклад, одна дама почала дуже граційно роздягатися, дійшла до бікіні, тоді смикнула поворозку і... опинилась у гарній довгій мережаній сукні. Едді Брекена ми не дуже знали, але, видно, він колись був популярний. Зате співачка Морган була нам знайома колись, коли вона була в зеніті (ми теж). Тепер вона була більш фривольна, бо голос пропадав. Як ото писав Еміль Золя, що коли Нана не могла витягнути ноту, то хитала боками.

Посередині вистави мій чоловік нахилився до мене й шепнув:

— Ти знаєш — мені на ногу кукарача вилізла!

— Скинь її й сиди тихо. В такому елегантнім місці треба добре поводитись.

Найкраще ж було те, що після вистави всі кинулись хто куди: той ловити таксі, той до автобуса, той до ресторану. А ми пішли бічними дверима просто до свого біднього готелю, що притулювся коло такого палацу (з кукарачами...).

Наступного дня рясно дощило. Ми хотіли провідати

звірів у міських невеличких, але затишнім зоопарку, хоч знали, що нікого знайомого там не стрінемо: два роки тому зоопарк зовсім перебудували, і на час будівельних робіт усіх звірів попродавали, бо не було де їх діти, та й бізнесу вони не давали. Навіть красня-тигра Муна, названого так на честь колишнього мера Муна Ландріс, продали... Хотілось побачити, як виглядає звіринець тепер. Але дощ періщив не на жарт. Вирішили завчасу їхати додому. Як трохи дощ ущух, ще раз пішли до Французького кварталу, зайшли до «даймстору» й, щоб убити час, понакуплювали різних дурниць, що й у наших «даймсторах» такі самі, але ніколи нема нагоди й часу по них швендяти. Панчохи, торбочки, конверти...

Під самою крамницею на бруці сиділа пара. Він гарний, навіть чепурний бльондин. Вона тримала в руці склянку «Гураганного коктейлю», завбільшки як скло до гасової лампи. Такий коктейль кожен новий відвідувач пробує (і ми, колись, як уперше сюди завітали), але вдруге він уже не смакує. Молодик щось до мене сказав. Я не почула й нахилилась до нього.

— Може знайдеться у вас «кводер» для мене?

Ми тільки засміялись і пішли далі, де коло клубу через відкриті двері гримів бадьорий джаз. На хіднику підліток — мурин вицокував закаблуками, а двоє туристів і собі кресали по мокрих плитах, заважаючи хлопцеві заробляти на хліб.

СОНЯШНИК ПІД ЕВКАЛІПТАМИ

В Австралії я побувала двічі: перший раз — по-нашому навесні, а по-австралійському восени 1980 року, так би мовити на літературне турне, в яке мене турнув мій чоловік Степан. Вдруге ми залетіли до Австралії через п'ять літ, тільки в Сідней, та й то лише на пару днів, бо це була частина нашого туристичного маршруту. Я так була зачарована Австралією, що просто таки мусила показати її Степанові, хоч, на жаль, багато він там не побачив. Майже весь час пройшов у розмовах з любимими знайомими в Лідкомбі, а виглядало все там так, як і в нашій Чикаго чи в будь-якій іншій куточку еміграційної України. Це вже є тепер на світі така країна — еміграційна Україна, в кожному випадку, національно сильніша від України по той бік океану.

Пригадую, як в 1980 я летіла в «терру інкогніто», і вже на літаку Кантас я почувалась, як у Австралії: стюарди, молоді хлопці, а не стюардеси, безперервно чимсь частували, на екрані йшло австралійське кіно з дуже незвичайним сюжетом (одруження високоосвіченої жінки з милим, але розумово недорозвиненим юнаком). Мене, більше ніж сам сюжет, цікавили австралійські краєвиди, навіть вигляд житла ззовні й всередині (виглядало так, як наші помешкання в 1950-х роках).

Колись ніхто не знав про Австралію. Вгадували, що там є якийсь материк, що баянсує землю, щоб не перекинулась. Португальці довели, що екватор можна переплисти і не згоріти. Марко Поло вгадував, що під екватором має бути земля з великими покладами золота (тут він помилився). Австралія — величезний материк, хоч на мапі вона виглядає не такою великою (бо губиться в морях). Середина висока й пустельна. 90% населення живе на бережжях, головню в трьох найбільших містах — Сідней, Мелборні й Аделяїді. Аборигени також знали, що на бе-

резі жити краще, ніж у «буші», але англійські завойовники прогнали їх у пустелі й хащі, де вони і досі живуть так само, як і кілька століть тому, тільки що уряд, що таки має трохи сумління, дає їм їжу й іншу потрібну й не-потрібну поміч. Аборигени вимагають грошей на горілку. Все інше дає їм природа.

Не многолюдні міста, не зразки австралійської культури, а оті прадавні пустелі й каміння манили мене. Я взяла місячний квиток на залізницю й збиралася об'їздити найдикіші закутки, до яких таки доїжджає поїзд.

Але сталося не так, як гадалося. Я здавна листувалася з письменником Дмитром Нитченком, з сім'єю котрого я колись ночувала в Баварії в стайні на сні. Еге, разом із кінями й коровами. То була війна. А тепер він запросив мене на літературний виступ, що в процесі дальшого листування перетворився на кілька літературних вечорів. Щодо екскурсій на Аерс Рок, величезний валун, кинений із космосу, та на аборигенські резервації, мої австралійські знайомі реготалися до сліз із моїх плянів. Звичайно, поїзди курсують, але повільно, не часто, і щоб з одного пересісти на другий, часом треба повертатися на кілька сотень кілометрів назад. Взагалі, між, скажімо, Аделяїдою й Сіднеєм нема прямого наземного сполучення: треба або летіти, або їхати через Мелборн, зробивши гак на кількясот миль (так ми і їздили). І якби я поїхала на Аерс Рок чи Еліс Спрінгс, то не встигла б на літературний вечір. Правда, мої нові знайомі дивувалися:

— Аерс Рок? Що ви там не бачили? Ось бачите камінь у мене в дворі. То там такий же, тільки більший. Я онде вже тридцять літ тут живу й ніколи там не бувала... От якби на Гаваї...

На Мелборнському аеропорті грають «Волсінг Матілда». Це — неофіційний гімн Австралії, бо вже не хочеться людям співати «Боже, храни королеву» — вона така далека. А хто така Матілда? Одні кажуть, що так називається водоспад, інші кажуть, що так називається вузел із пожитками, який волоцюги «борджі», носять на палиці, як це роблять американські «гобо». В кожному випадку, Матілда — не романтична дівчина. Привели пса, що обнюхав усі валізи, пакунки й «волсінг Матілди» й не виявив жодної марігвани. Тоді нас випустили в почекальню, де купчилися австралійці, виглядаючи своїх гостей. Виглядали й мене: підняли над головою мою «Хитру макітру», і я побігла туди. Поговоривши трохи з Нитченком, я сіла в авто з

Його дочкою Лесею і її сином Юрком, і ми негайно вирушили до Аделяїди, бо вже наступного дня був призначений мій перший літературний вечір.

Була нестерпна гарячина. Авто без охолодження. Вікна затулили алюмінієвим листом, а решту робив вітер. Він же навів мені добру перестуду, але я навіть не звертала увагу на такі дурниці. Я ніяк не могла повірити, що я в Австралії, а також не могла повірити, що зі мною та сама Леся, котру я бачила в Німеччині ще малою дівчинкою, а тепер з нами їхав ще й її молодий бородатий син. Юрко, казала Леся, завів бороду, щоб здаватися старшим, спеціально тому, що його дівчина вважала Юрка замолодим для неї. Ми досить скоро виїхали за місто і їхали типовими австралійськими степами, здебільша голими, без трави, тільки там і там бовваніли високі стовбури евкаліптів та гайки молодих евкаліптових кущів. Я попросила Юрка спинитися й вирвати для мене евкаліптову гілочку. Він люб'язно нарвав мені цілий букет евкаліптових гілок різних порід, що мені так приємно пахли.

— Вони справді пахучі, бо в них є багато евкаліптової олії. А тому легко спалахують і викликають досить прикрі пожежі.

Ілюстрація трапилась зараз же. Ми підїхали до маленького містечка в яких двадцять хат, щось ніби піонерські фронтові міста на початках американського заселення білими колоністами. Забамкав дзвін і завили сирени. До пожежного авта стали збігатися люди. Як де трапиться пожежа, всі мусять покидати працю чи дозвілля й мчати гасити пожежу. А вогонь палав, його далеко видно на відкритім степу, він готів і коливався в обидва напрямки, як полум'яний дракон. Звичайно його гасять також вогнем — пускають полум'я навперейми й дають їм одне одного знищити.

Переїжджаємо річку Муррей. Леся й Юрко вітають її, як знайому: — О, Марі.

Я спочатку не зрозуміла й дивилася на шлях, виглядаючи, де та Марія. Аж то тут так «Муррей» вимовляють. Ну що ж, може й Марі. А цей Муррей (чи ця Марі) досить таки підступна: забирає всі скупі дощі й джерела, а в океан майже нічого й не вливає.

Австралія — заможна країна з великим майбутнім, та ще й така молода. Хоч природа її сувора, посушна й пустельна, хоч і немає тут, крім опалів, великих підземних скарбів, але людський розум надолужує. Англіїці привезли

овець, розвели їх, то мали що їсти, в чім ходити й чим торгувати.

А потім насадили різних дерев і овочів, і тепер в Австралії усього вдосталь. Що не посади — ростиме, аби лиш полити. Модерна техніка видобула з глибини підземну воду, і в містах садиби стали схожі на флоридські чи гавайські вілли (от маєте й Гаваї). А як мовити про Флориду, то на півночі Австралії, там, де Брісбен, так гарно, як і в Флориді, може пляжі ще й кращі. Гелікоптери стежать плаваків від акул, а діти бавляться з припливаючими дельфінами.

Австралія — заможна країна. У ній розкошів менше, ніж, скажімо, в ЗСА, але й немає такої небезпеки все втратити й опинитися на вулиці, як це нерідко буває на Американській землі. Тут заробітки менші, ціни на крам дорожчі, але коли розумно купувати, то можна дати собі раду. Зате ціни на харчові продукти вдвоє нижчі від наших. А харчі свіжіші й кращі, ніж в ЗСА, без штучних домішок і підробок. От тільки австралійська жінка, особливо в невеликих містечках, мусить за кожним харчем ходити в іншу крамницю: хліб продають у пекарні, м'ясо в м'ясній крамниці, молоко ще в іншій, а ліки і гігієнічні речі, що у нас продаються в «драксі», тут можна купити в «хеміста».

Австралійці задоволені своїм життям і самі собою. П'ять днів на тиждень більш-менш сумлінно працюють. Безробітних майже нема. Робітники не дуже хочуть, щоб діти стали інтелігентами; «нам і так добре», — кажуть вони. Звичайно, хто хоче вчитися, має відкриту дорогу. Школи й університети безкоштовні, і стипендії видаються щедро. Нема тут страху перед хворобою, що може пожерти все майно, а також і автові катастрофи оплачуються забезпеченням за невисоку ціну й без судів. Чи ж не рай?

Австралійці ще не доросли до повної пошани до своїх жінок. Традиційно чоловіки розважалися в своїм товаристві, в корчмах, а жінка лишалась удома й пильнувала родинного вогнища. Звичайно, після праці чоловік заходив до шинку на чарку й приходив додому п'яним. Але англійський пуританізм був поклав цьому межу: до 1966 року корчми замикалися о 6:15. Чарку можна було перехилити, але не більше. Проте, в готелях можна було пити в ресторані. То любителі горілочки ходили туди, поки там не почали вимагати ключ від кімнати. Дехто діставав і ключ.

Тепер в неділю напیتків не продають, і п'янички запа-саються з п'ятниці.

Я мала розмову з одним українцем, власником корчми. Він розповідав, що один п'яниця ходив до нього цілий день, туди-сюди. Вип'є дві чарки, піде, знов приходить. «Я його питаю: чом не купиш дві пляшки? Дешевше буде. — А, — каже, — я дбаю про своє здоров'я. Так от походжу, то вип'ю вдвоє менше, аніж би із пляшки. До того ж, що б я робив цілий день?»

Тепер австралійська жінка виходить поза межі дому. 28% працюють, отримуючи багато меншу платню, ніж чоловіки. Але тільки 28%! Чи не тому в них кращі діти, ніж у нас? Це стосується й українських родин... Проте, не все позаду лишаються австралійські жінки. 25% наречених одружуються вже вагітними. Австралійки носять найкоротші міні-спіднички. Також вони добрі спортсменки. І зі смаком одягаються, навіть носять на вулиці білі рукавички, роблять зачіски в перукарні. Австралійці релігійні, але не девоти. Не моляться на священників. Це вплинуло навіть на українців.

Загалом австралійці одержимі спортом. Плавання, футбол, рагбі, крикет так захоплюють публіку, як бій гладіаторів у Римі. Своїх атлетів вони обожають. Люблять газардні гри, льотерії.

До Другої світової війни австралійці були досить ізольованими від світу і часом цим нудилися. По війні уряд став брати на квоту європейців, в тому числі й українців. Початки були жакливі. Без злого наміру (?) розлучали сім'ї, поселяли українців у незвичних для них умовах пустелі, в шатрах або хижках, серед змії і ящірок. Та як зарекочуть кукабари! Тоскно, як перед смертю. А кукабари — то такого розміру, як курка, птахи, що живляться зміями й гризунами. Зловить свою здобич і вдарить об стовбур, щоб убити, а тоді з'їсть. Вранці кукабари кричать, чи співають, досить жаско. Це якийсь дикий, зловіщий регіт. Кажуть, що коли капітан Кук вперше підплив до Австралії, кукабари підняли такий галас, що англійці подумали, що це так кричать дикуни, готуючись до нападу, перелякались та й не висадилися на берег.

Але наші люди все перетерпіли, сім'ї помалу поз'єднувалися; так-сяк і гроші заощадили, купили землю й почали самі будувати хати. Один одному помагали, на помилках вчилися. Збудувавши хату, продавали її австралійцям, що за це не важилися братись, а собі будували ще й краще. Хати українців у Австралії кращі від наших — просторі, в кімнаті люди не наступають один одному на пальці. Охо-

лодження не ставлять, хоч і дошкуляє спека. Але господарі обсаджують хату пальмами, фікусами й виноградом і мають подвійну користь: холодок і чудовий виноград — я кращого досі не їла. Зрозуміло, й вино в Аделяїді й околицях роблять дуже добре. Воно не дуже йде на експорт — покищо — але для себе австралійці мають що пити.

З припливом чужоземців Австралія пожвавішала. Тут тепер багато греків, німців, поляків, югославів, американців, росіян і українців. Мене вразило, що так багато тут росіян. Вони переселились сюди з Китаю і полюють на наших людей, втягуючи їх у подружжя. Також вони плутаються з советськими туристами й агентами, що рясно швендяють по Австралії.

Австралія жваво торгує з Новою Зеландією, а ще енергійніше — з Японією. Японія — головний клієнт Австралії, бо для Японії потрібна будь-яка сировина.

До 1930-х років мистецтво не мало дороги в Австралії. Здібні мистці мусіли шукати слави поза межами Австралії. Наприклад, Джон Сотерланд, світової слави оперова співачка, виїхала з Австралії незною друкаркою. Коли вона приїхала з гастролями в свою рідну країну, їй тридцять три рази відкривали завісу! А перед нею це саме було з Неллі Мелбою.

Тепер стало легше вибратися в світ, і один із мистців, Артур Стрітон, одверто признався: «Я хочу руху. Не можу сидіти тут і гаяти час».

Деяких письменників, як Річардсона й Фарфі, більше шанують в Лондоні, ніж у Сіднеї. Такий письменник, як Морріс Вест сприймається більше як англійський чи американський автор, хоч він також австралієць.

Але роки після Другої світової війни вивели Австралію зі стану ізоляції, і Європа та Америка переносно й просто ввійшли в життя Австралії: австралійці вчать цінувати мистецтво, своє й чуже, і часом уже не можна розрізнити, що своє, а що чуже. Адже нові імігранти — начебто і свої, але вони мають свою одвічну, окрему культуру. В Австралії навіть за советською статистикою виявлено 30 тисяч українців, а їх напевно й більше. Всі вони скупчені в головних містах та їхніх передмістях, отож, коли сходяться, створюють величезну масу. У нас в Америці під церквами також немалі юрми (на імпрезах досить малі аудиторії), але в Австралії з церков пливе справжня лявина, та й на імпрези приходять. Тут добре сполучення поїздами й автобусами, і ніхто б і не подумав на когось напасти. Пись-

менник Дмитро Нитченко, що, мабуть, не пропустить ані одної української okazji, їде велосипедом до залізничної станції, лишає свого «коника», мабуть і неприв'язаним, десь у кушах і пізно вночі їде додому. Австралійці знають про українське мистецтво й ним захоплюються, особливо ж танками. Вареники також і тут, як у цілм світі, належать до українського мистецтва. Під усіми церквами підвалини закладені з вареників, і всі жінки (на жаль, покищо не чоловіки) їх ліплять. Коли я, побувавши в православної церкві в Мелборні, хотіла побачитися з письменницею Боженною Коваленко, вона вибігла до мене на хвилинку й мусіла вертатися до праці — ліпити вареники, бо тут ліплять їх усі, і для письменниць виключення нема. На чоловіків покладені обов'язки їсти ті вареники, і ці обов'язки дотримуються на всі сто. Для наших вареничниць подам інформацію, що вареники в Австралії зовсім інакші, ніж в Америці. Поперше, вони втричі більші, подруге, пузатенькі, а не такі охлялі, як у нас, а потретє, приписи на вареники інакші, ніж у нас, і навіть варять їх інакше: тільки дають закипіти, а тоді тушать у печі.

Австралійці, давши своїх мистців світові, і для себе дещо беруть. Тут головну ролю грає телевізор, що подає головним чином американські програми, а також американські та англійські кінофільми. Австралія сама komponує добрі природознавчі фільми, дає свої новини дня і продукує досить добрі, але не сенсаційні й не численні фільми, які ми часом бачимо і в Америці. Масова американська культура має вплив на молодечу суб-культуру Австралії і навіть на мову цієї країни. Потроху зникає тутешній акцент — я так була здивована, чуючи «ай» на місці «ей», як то «дай», «лайді», «байбі», а особливо ж «айт» замість «eight». В школах навчають уже з американською вимовою «ей». Цікаво, що мою англійську мову австралійці сприймали без здивування, думаючи, що це — просто один із американських акцентів. Коли я сказала, що я українка, вони з милою усмішкою сказали, що високо шанують українців, що мешкають в Австралії.

На жаль, не довелось мені зустрітися з аборигенами. Якби сталось так, як я плянувала, якби я побувала в Еліс Спрінгс і коло Аерс, то побачила б, і як вони живуть, а так лише з книжок і розповідів знаю, що це — дуже цікава раса; хоч вони чорношкірі, але зовсім інакші, ніж негри. Досить лагідні, не войовничі й не ліниві (тому й швидко програли змагання з англійцями). Вони дуже працьовиті,

хоч більшість їхньої праці йде на здобування й готування їжі (їдять вони м'ясо кенгуру, плазунів, комах, птахів, хробаків, яйця, рибу й рослини). Батьки, брати, сестри й матері піклуються про дітей усього племені, при чому, ці дикуни такі терпеливі й лагідні з дітьми, що в порівнянні з ними білих можна назвати дикунами. Дітей навчають порядности й чесности, пошани до старших і шляхетности. Дітей не лають і не карають. Справді, як знати? Може з дитини виросте який геній? З цієї причини й українські батьки часто не карають і не повчають дітей, але, на жаль, геніїв з них щось не виростає. Смертю карають лише за кровозмішання, людей, що все своє життя шкодять громаді. Війни між племенами в основному — церемонії, показ готовости, а найвищим мистецтвом вважається уміння напасти зненацька. До білих аборигени ставляться доброзичливо, якщо ті їм не чинять кривди. Хоч їм вільно ввікнулися в загальний потік австралійського життя, аборигени в більшості воліють жити так, як і віками жили досі, ходять півголими й добувають собі їжу мисливством. Уряд постачає їх усім потрібним, але ці первісні володарі континенту воліють жити на свій лад. Аборигени малюють природними фарбами на корі досить гарні орнаменти. Малюнки Наматжіри мають світову славу.

В дорозі до Аделяїди ми спинилися в невеличкім місечку перепочити. Наша дальша зупинка мала бути місцевість, де ходять мирно кенгуру. Взагалі, кенгуру розвелось у Австралії так багато, що на них дозволене неунормоване полювання. Кенгуру ж бо досить зажерливі й поїдають траву, потрібну для випасу овець. Та якби тільки траву, а то все, що посіє чи посадить фермер. Кенгуру дуже милі на вигляд: розумні, горді голівки з невинними очима, смішні короткі передні лапки і величезні задні лапи-п'лячформи. А на кінці потужний товстий хвіст, що ним кенгуру балянсує свої олімпійські стрибки (пересічно 42 стопи!). Вони б нікого не кривдили, але коли кенгуру розсердити, він може обійняти людину за шию передніми лапками, підняти задню кігтисту лапу й розпороти людині живіт.

Пополуднувавши, я пішла до пекарні й спитала, який хліб їдять кенгуру. Продавчиня приховала усмішку й сказала, що вони їдять кожний хліб. Я купила хлібину, попросила її пократити.

Ось і гайок, в якім пасуться кенгуру. Довго чекати не довелось. Побачивши людей, вони всі прискакали до нас і

чекали на годівлю. Мій хлібчик вони зжерли за хвилину, а тоді стали торкати мене лапками й просити ще. Деякі кенгуру-самці були величезні, як ведмеді, і я перелякалась. Не мала для них більше їжі, та й хто міг би таку громаду наситити?! Ганебно втекла в авто.

Аж ось і Аделяїда, на думку багатьох австралійців — найгарніше місто на цім континенті. Воно найкраще розплановане, купається в зелені, а близькість моря охолоджує в гарячі дні. Місто має досить індустрії, але не помітно занецищення, можливо, тому, що мешканці великі чистолюби. В цім місті, як і в інших великих містах Австралії, є тенденція переселення на передмістя, з тієї причини, що там дешевші ділянки, і можна побудувати просторішу хату й розвести навколо садок. Фіги тут пресолодкі, так само як і виноград, сливи, грушки. І, звичайно, в кожного на подвір'ї ростуть вітаміни «Сі».

Аделяїда славиться на весь світ своїми фестивалями, які відбуваються що два роки. Цього року якраз мав бути фестиваль, але ще не почався. Тож я тільки обдивилась на Фестивальну Площу і купила програму. Цього року йшли три нові п'єси і австралійського життя, грала Аделяїдська симфонічна оркестра, виставлялась остання опера композитора Бріттена «Смерть у Венеції». Поряд із «Лебединим озером» йшли вистави Берлінського Театру Комедії. Еспанська театральна група давала виставу маляра, 85-річного Хуана Міро; годі все перелічити. За три тижні 124 вистави, безліч маленьких розваг. Крім того, під час фестивалю призначена зустріч письменників з цілого світу, зустріч із читачами, продаж книжок (я певна, що купують книжки в Австралії багато краще, ніж в українській громаді Америки. Навіть мої розкупили на літературних вечорах).

Українці в Аделяїді живуть дружно, заможні й активно. На збори й вистави ходять. Союз Українок Австралії, скорочено СУА, як і належить жінкам, веде перед. Вони невтомно постачають нові й нові експонати на виставки й запекло воюють із росіянами, що і тут пробують грабувати українців.

Одного разу росіяни виставили наші вишиті рушники як свої. Голова Відділу СУА Євдокія Островська пішла скаржитись керівникам виставки. Разом із ними підійшла до російської виставки.

— Это наши вещи! — заявили москалі.

— О, так? А як це називається?

— Рушнікі.

На українській радіостанції в Аделаїді.

На цім москалі спіткнулись і мусіли забрати з виставки рушники.

Як і в нас, тут варять борщ та вареники, для пропаганди й заробітку.

— Я вже хотіла б, щоб щось інакшого зварили, хочби які котлетки... Але те обійшлося би нам дорого, довелось би поставити ціну в 5 долярів, а тоді ніхто їх не купить, бо в нас, у Австралії, гроші на дереві не ростуть...

Я відвідала українську школу в Аделаїді: 300 дітей, 28 кваліфікованих учителів... От якби нам таке! Також є тут українська радіостудія, де я дала без підготовки чи проби експромтне інтерв'ю.

В Аделаїді є два літературних світила: поет Р.Г. Моррісон, що прекрасно переклав поезії українських поетів Австралії — переклав так, як і мусить робити відмінний перекладач: так, щоб переклад був кращим від оригіналу. Його переклади вийшли окремою книжкою в Мелборнськім видавництві Гавторн. Моррісон приятелював із чудовою українською поетесою, Галиною Чорнобицькою (вона ж Лідія Далека). Лідія Далека прийшла на мій літературний вечір, старенька вже, але така гарненька й мила.

*В гостях у Дмитра Нитченка-Чуба,
з його дружиною і дочкою.*

Несподівано я зустріла тут і кількох таборян. Вірші мої приймалися тепло, а після мого виступу почалися виступи місцевих красномовців. Вони висловлювали радість сприводу зустрічі зі мною, а також мали нагоду похвалитися, що й вони по слово в кишеню не лізуть, самі складають і вірші, і прозу.

Через два тижні маю вечір у Сідней і Ньюкастлі. Якби можна їхати туди просто, хто зна, може б і в Айерс заскочила, але кажу ж, до Сіднею треба їхати через Мелборн. Повертаємо назад знайомою дорогою. Краса цих місць пустельна, бідна, трохи нагадує рівнину Серенгети в Африці, тільки що тут красвид прикрашений горбами й евкаліптами. Де-не-де цвітуть і ваттлі — жовті пухнасті квіття з породи акацій. Евкаліпти не всі однакі, є щось із 600 порід цього дерева: є такі, що з них злушується кора й літає навколо, так що може легко спалахнути. На інших евкаліптах кора лущиться в картатім узорі. Ще інша порода має ніби графітті по всім стовбурі — а це роблять личинки комах. Нарешті, є евкаліпти-привиди: їхня гладенька кора мертво-біла, і вони справді жаскі на вигляд, як примари.

Цю кору аборигени використовують для малюнків. Австралійці, хоч вони і скаржаться часом на одноманітність своєї природи, вважають евкаліпт своїм національним деревом і люблять його. Є товариства захисту рідної природи, що підкрадаються вночі до новонасаджених екзотичних деревець (таких екзотичних, як, скажімо, береза чи дуб), виривають їх, а натомість саджають евкаліптик.

Як тільки ми повернулись у Мелборн, з'явився Дмитро Нитченко з дружиною, і ми ніяк не могли наговоритися. Розмовляли, поки сон нас зморив.

Уранці мене щось розбудило, і я ніяк не могли додуматися, що це таке. Так, ніби скрипіли й верещали кілька десятків немазаних залізничних коліс. А з кухні смачно пахнув сніданок. Умилась, скупалася під дощиком.

Австралійські українці тільки й роблять, що купаються, і в ванні, й під душем — кілька разів на день. Коли Леся Ткач дала мені рушник, наступного ранку його вже не було. Тут і перуть так само часто, як купаються. В дворі розвішені шворки, й на них постійно щось сушиться, а коли буває вологий день — а він буває часто — то білізна лишається навіть і під дощем, поки якоеь не висохне.

— А що то такий несусвітній шум вчинило?

— То наші сороки. Он гляньте в вікно — їсти просять.

І Леся, набравши в миску їжі, пішла їх годувати.

— Ану я, чи візьмуть від мене?

— Ще й як! Такі ненажери, що самі не хочуть собі їжі здобувати, а стукають дзьобами в вікно, щоб їх годували...

Австралійські сороки мають огидний голос, але на вигляд гарні, чорнобілі. А ще був у цім господарстві чорний кіт Кицько, що весь час плутався під ногами, під час їжі і просив щось для себе.

— Кицько, та як тобі не соромно стільки їсти! Геть надвір! За весь час мого побуту у Ткачів кіт ні разу не нявкнув, і я думала, що він німий. Одного разу крадькома смикнула його за хвіст. Кіт нявкнув. А наш сіямський кіт нявкає безперервно, і то різними меляодіями...

Ткачі живуть на передмісті. Кілька миль від них є американського типу «шоппінг сентер», а пішки можна дійти до місцевого маленького скупчення крамниць, де купите все потрібне, коли нема часу для довшого вимаршу. Коттеджі в цій околиці досить багаті, каліфорнійсько-фльоридського типу, зі впливом еспанської архітектури.

Мелборн міститься на березі річки Ярра, що вже забруджена індустрією. Але вздовж річки тягнеться великий

ботанічний сад, куди я ходила гуляти з мамою пана Віктора, вродливою й розумною вдовицею. Любов до природи нас єднала, а матуся була рада, що знайшла собі супутницю, яка має час для неї. Ввечорі до мами приїхали гості — приятелі ще з молодих літ. Вони пригадували давні часи, коли мама пана Віктора виходила заміж, а її гість, тоді ще підліток, підкрався до весільного шатра й пустив жука молодій за комір. Тепер цей колишній шибеник їхав із дружиною на прогулянку по цілій Австралії й вирішив відвідати давню знайому. А що він умів давати собі раду з ножицями, то при цій нагоді підстриг Вікторову маму. Мені теж було потрібно підстригтися, але я не насмілилась попросити й наступного дня сиділа в черзі в перукарні.

— Яку вам зачіску зробити? — спиталась молоденька майстриня.

— Стрижіть під кукабару, — відповіла я. Дівчина засміялась, але зрозуміла й підстригла якраз так, як я хотіла.

В Мелборні суміш різного люду. Якщо стрінете товсту жінку, так і знайте, що це — не вроджена австралійка. Тут вважають, що бути товстою — соромно. Але греки, югослави, італійці, поляки, ну і ми, українці, зголодовані під час і після війни, раді, що допалися до їжі й обходяться без дієти. В місті є щось із 200 тисяч греків (на близько 3 млн. населення); вони беручкі до крамниць і ресторанів. Продають буфетним стилем сувлаки, шашлики, голубці і навіть піци, та такі добрі, що в нас і мріяти не можна. Стараються, щоб люди до них ішли, й не підманюють сурогатами. Взагалі, емігранти вже пускають коріння і кажуть: «Через 15 літ ми матимемо прем'єра, що не народився тут». Може...

В неділю, на прийнятті в Невана й Насті Грушецьких, я познайомилась із Мелборнською українською елітою. Одна з причин, чому в Австралії українське життя так квітне, є підтримка уряду. Тут не тільки не треба платити за українські передачі, а навпаки, уряд ще й платить дикторам. Їх тут не бракує, молодше покоління успішно підхопило цю працю й сумлінно працює над підготовою програм, конкуруючи й часом навіть воюючи між собою. В радіопередачах працює не весь час один і той же диктор, а декілька, чергуючи свої добре підготовані програми. Дочки Нитченка обидві успішно діють на цім полі: Леся в Мелборні, Галя Кошарська — в Сіднеї. Неван і Настя Грушецькі — також радіомовці. Вони ж і вчителі шкіл, а зі

Матуральна школа в Мелборні.

школою в Австралії також незмірно краще, ніж у нас. В Рідних Школах є і дитсадок. Деякі батьки так хочуть прилучити своїх малят до рідної науки, що приносять їх в дитсадок ще в пелюшках. Потім діти йдуть у передшкілля, а тоді вже до школи (з шести-семи літ). Уряд фінансує вищі класи (тут вони називаються «формами») і платить учителям 14 доларів на годину. Всі національності мають свої матуральні школи в однім приміщенні, так що ми, ідучи коридором до українських клас, наслухалися різних мов, як у вежі Вавилонській. Ось нарешті наша «форма». Дуже чисто вбрані хлопці, в краватках, сиділи за партами. Вчитель розглядав домашні роботи, виправляв помилки. Часом бувають курйози, через нашу «соборність»: учень написав «бутылка», вчителька виправила на «фляшка». Так бо говорили в її селі. Між собою учні, навіть у класній кімнаті, говорять по-англійськи, але на запитання добре відповідають рідною мовою. Багато з них рідною мовою вважають, власне, англійську. В кожнім разі, тут більше молоді буває на імпрезах; діти охоче деклямують, співають, а особливо танцюють. Ірена Залеська, що так блискуче виступала кілька років тому в нас на гастролях разом

із Зоєю Когут, провадить тут танцювальну студію на високому рівні. Катруся й Ліяна Сліпецькі — гордість молодого Мелборну, чудові декляматорки й дуже пильні учениці. Вони написали мені свої адреси й просили дати їх українським дітям Чикаго для листування. Я це зробила. Ніхто не обізвався...

Зоя Когут була не в добрім настрої. Після великого тріумфу в Америці, вона вернулась в рідну атмосферу, де своїх мистців так само шанують, як американські українці своїх. І Зоя скисла. «Не хочеться писати», — скаржилась вона — і я її розумію. Сподіваємось, що всеж надхнення поборе апатію.

В Мелборні мене познайомили з головою катедри слов'янських мов університету Монаш професором Марваном і його дружиною, дуже цікавими, молодими духом людьми. Проф. Марван зв'язаний із проектом д-ра Яр. Рудницького і робив доповідь українською мовою на семінарі в січні 1980 року. В семінарі також брали участь всюдисущий Нитченко, д-р Бойцун і Яр. Рудницький.

Українознавчі студії тепер існують в університеті Мексворі в Сідней, стараннями Фундації Українознавчих Студій, при славистичному факультеті. Головою Академічної Ради й викладачем української мови й літератури є д-р Наталя Пазуняк, що осиротила американську українську громаду, але збагатила австралійську. Асистентом її є дочка Дмитра Нитченка, Галя Кошарська.

Настала Вербна Неділя. Була добра нагода побачити наші церкви. В Католицькій Катедрі — море люду. Церква має велику бібліотеку й видає часопис «Церква і життя». Владика Прашко був якраз у Перті, а в катедрі служив священник, що немилосердно калічив українську мову. Але на англійську мову, навіть і на «пів-напів», тут ще не переходять. Потім ми пішли до Православної церкви святої Покрови, де настоятелем є отець Борис Стацишин, колишній мій співтаборянин. Ото була радісна несподіванка! І я була горда за свого «земляка»; він настільки високо ставить національну справу, що прикрасив церкву словами Шевченка «СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ». Такого напису я в жодній іншій церкві не бачила.

А під церквою кипить життя. Продають обіди й перекуси, печиво, паски, писанки, вишивки, намисто, вазони — ну, і книжки. І уявіть собі — їх теж купують. Що то значить, що австралійці трохи відстали від нас у культурнім прогресі!

Мій літературний вечір у Мелборні.

З церкви виходять люди з вербою, б'ють один одного, жартівливо примовляючи «Не я б'ю, верба б'є — за тиждень Великдень».

— А що вони несуть у руках? Напевно, евкаліптове гілля?

— Ні, чому ж, справжню вербу. Тут її досить.

А в церкві перед образами стоять букети осінніх квітів: жоржин, айстр, чорнобривців... Тут же осінь. Читаю об'яву: «Всі приходьте на осінню забаву в суботу 19- квітня...» Як вам це подобається?

Пообідали під церквою. Два вареники й один голубець, усе таких розмірів, що більше не подужали б, отака тут щедра рука в молодиць. Чарівна Боженна Коваленко та її добрячий, на жаль, тепер уже покійний чоловік, належали до тих розумних господарів, що замість тримати гостей за столом, везуть їх на природу. Повезли мене в заповідник, де я могла познайомитись із неймовірно дивними представниками австралійської фавни. Звичайно, заповідник вже має відтінок штучності; звірі ж розумні, знають, що їх тут тримають на показ; деякі навіть стають «домашніми» й біжать за людьми, прохаючи їжі. Вже при вході

Кенгуру має добрий апетит!

зустріли нас радісним дзвоном «птахи-дзвоники». Не можна було повірити, що то щебечуть пташки, а не видзвонюють різдвяні «сента-клоси»... В клітках (щоб не порозліталися) красувалися яскраві папуги й птахи-ліри. У великій акваріумі плавав з блискавичною швидкістю качконіс — ссавець, що несе яєчка. Є ще тут і мурахоїд, колючий, як наш їжак; він несе яєчко, з якого вилуплюється малятко, як наше курча. Але в той час, як качконіс кладе своє яєчко в борозну, мурахоїд якось закладає своє яєчко в мішечок на животі й виношує малятко, поки воно не виросте. Кенгуру народжує фактично не кенгурятко, а ембріон, що сам мусить дібратися до мішка на материнім животі. Як це стається, не можна усвідомити, але в більшості випадків ембріон доповзає до своєї коліски. А якщо ні, то гине.

Коли я вдруге, вже з моїм чоловіком, була в Австралії, то запитала його:

— А ти ж хоч знаєш, що таке кукабара?

— Знаю, — відповів він. — Бара для божевільних (куку).

Ох, та кукабарочка! Хоч вона досить страхітливо регочеться, мені вона подобалась. Коли ми сіли пікнікувати й вона підлетіла до нас, я дала їй шматочок курки. Взяла,

але перш ніж з'їсти, тріпонула шматочок пару разів об стовбур, як це вона робить із спійманою гадюкою, щоб убити.

Були тут і дикі собаки — дінго. Від нічого робити, один гавкнув, другий обіззався, а тоді почали вити, як вовки — що за концерт! І так вили якої півгодини, змовкли, а невдовзі знов почали.

І нарешті — наймиліший звірик Австралії, втішний «ведмедик» — коала, що зовсім і не ведмедик, а сам свого роду звірятко. Він не їсть, як справжні ведмеді, що завгодно, а тільки листя евкаліпта, і то не кожного, а тільки деяких порід. Тому так важко втримати його в зоопарках інших країн. Коала не буде їсти іншої їжі й умре з голоду. Листя евкаліпта має в собі наркотики, тому звірятко сонне й замакітрене; а людям здається, що воно таке приємне й ласкаве, що його б тільки весь час на колінях, як котика, тримати. Але послухали б ви, як той коала під час парування собі не пару, а цілий гарем збирає і завзято охороняє свою територію, кричить то тенором, то басом! Проте, самички родять лише одне маля на два роки, і загалом коали стали під загрозу вимирання. Полювати на них суворо заборонено. І коли турист у крамниці сувенірів купує досить дорогенького випханого коалу, то він пошитий із хутра кенгуру, але ні в яким разі не з коали.

Відповідно до оточення, в Австралії з'явилися свої українські приповідки: «Ну, чого кричиш, як кукабара?» «Нехай тебе качконіс копне!» «Багатому й їжак яєчко знесе». І нарешті: «Він на громадські цілі стільки дає, як Муррей океанові».

І квітня, в день оман, ми пішли в приміщення ІМК-и на виступ Віктора Некрасова. Не ходила я на таку імпрезу, коли він був у Чикаго, а коли вже тепер так випало, вирішила піти, разом із Нитченком, Ткачами й Юрком. Вечір був організований з рамени Інтернаціональної Амнестії. Зібралось може півсотні людей неозначеного вигляду, з олівцями й бльокнотами. Некрасов вийшов з бічних дверей — високий, але зігнутий, з пом'ятим обличчям, облізлий. Він почав російською мовою доповідати про лиху долю письменника в ССРСР, що мусить писати тільки стилем «соціалістичного реалізму». Якщо письменник слухняний, йому добре платять і можуть навіть послати закордон. Такому письменникові дають квартиру, авто, ордени. (Дали й Некрасову сталінську премію за твір «Сталінград»). А тих, що не згоджуються з генеральною лінією,

репресують. 600 письменників заслано на Сибір, в тім числі Булгакова, Платонова, Пастернака, Твардовського. Далі Некрасов глузував із того, що Брежнев також пошився в письменники й отримав ленінську премію з літератури, хоч усім відомо, що ці книжки за нього написав «привид». Некрасов говорив про російських письменників — дисидентів. Письменник в ССРСР, — підсумував Некрасов, — це акробат, що йде по линві, ризикуючи життям. Некрасов безперервно курив, і це йому було зручно, бо він після кожного абзаца спинявся, щоб тутешній москаль так-сяк його переклав. Почалися запитання, похвально-підлабузницькі виступи (ламаного російською мовою). Нитченко запитав, несподівано для мене, російською мовою:

— А яка доля письменників національних республік порівняно з російськими?

— В такому самому поганому стані.

Я заперечила:

— Хіба хоч одного російського письменника заслали на Сибір за націоналізм? А українських майже всіх саме за те. Оце така рівність! Ми, українці, сиділи не разом і сипали репліки наперехрест.

— Чи знаєте ви про русифікацію України?

— Якже, знаю. Я Івана Дзюбу читав і під його словами підписуюсь.

— А якщо так, то чому ви вживаєте термін «Росія» в значенні «СССР»?

Замість відповіді, Некрасов страшенно обурився:

— Ви хочете зробити мене шовіністом, окупантом України! Я не бажаю такої дискусії!

Модератор спитав, чи будуть ще які запитання. Дехто питався про долю того чи іншого письменника. Один, цілком доречно, запитав, чи знає Некрасов австралійську літературу.

— Чув тільки про Ловсона...

Я думаю, — досить нахабно їхати з доповіддю про літературу до країни, про літературу якої не маєш поняття! Так само як жити серед чудової української природи, належати до Спілки Письменників України й писати російською мовою, про «Росію». В кожному разі, ми зіпсували Некрасову запроєктований тріумф, і це нам дало задоволення.

Ось ми знову в дорозі — до Сіднею, де я також матиму кілька літературних виступів.

— Може б ми покупалися в морі? — питає Леся.

Опера в Сіднеї.

— Ні, дякую. Аніж щоб мене з'їла акула, краще я її з'їм.

І я таки їла акулу. Ось як це сталося: ми зупинилися на перекуску в маленькім затишнім місті, де для подорожніх є стіл, лавиці, кущі для прохолоди і водяна помпа. Є також маленький ресторан-буфет; я завважила, що й тут продають «фіш енд чіпс», до яких я, грішниця, ласа. Підійшла, купила, та й смакую. Досить добре. Питаю, яка то риба.

— Флейк, — відповідає продавчиня.

Виявилось, флейк — це молода акула. Як я дізналася, мені ця їжа вже так не смакувала.

В Лідком, передмістя Сіднею, ми приїхали вже поночі. Довго шукали будинок подружжя Б, де мені була призначена ночівля. Ввійшли в розкішну хату, назустріч нам вийшли, з тортом на вишитім рушнику, три красуні — пані Ніна, пані Галя й пані Оля, що давно вже на нас чекали й турбувалися. Торт був замість хлібини, а чому й ні? Перше, що мені впало в очі, були два спальні мішки, покладені на підлозі в вітальні, що дуже не пасувало до дзеркальних шаф і мармурових столиків. Пані Ніна, ніяково посміхаючись, оповіла таку історію:

Б. мають двох синів — парубків. Ідучи з дому на закупа, батьки їм розповіли, що має приїхати українська письменниця з Чикаго, Ганна Черінь, то щоб вони її гарно

прийняли. Незабаром задзвонив телефон з аеропорту, і дві жінки англійською мовою сказали, що вони приїхали з Америки й хотіли б оселитися в Б. Хлопці вирішили, що це я. А що тих жінок двоє, то яка ріжниця, одна Ганна Черін, чи як її там, а чи дві. Поїхали на аеропорт і привезли двох дівчат. Мати розсердилась. Це була дівчина, знайома їхніх знайомих, у котрих вони колись побували в Америці, та ще й із подругою-американкою; із тих дівчат, що беруть спальні мішки і сто долярів і їдуть у кругосвітню подорож, понабиравши якомога більше адрес. Своєї мети вони досягають, якими б то не було засобами. Пані Б. сказала їм, що спальня вже зайнята, то вони собі гарненько розташувались у вітальні на підлозі, а щодо їжі — то вони ачей уміли відчиняти холодильник. На жаль, дівчата не припали до вподоби перебірливим синам господарів: за австралійськими стандартами дівчата були затовсті.

Центр українського життя в Сіднеї знаходиться навколо церков і величезного Народного Дому. В Католицькій церкві я бачила гарні модерні вітражі роботи Мирона Левицького — святі Володимир, Юрій, Божа Мати з Ісусом в українських шатах. Всі присутні пішли до причастя, а тому, що нічого не їли, то після Служби кинулися під церкву поїдати голубці й вареники. Під час Причастя замість «Тіла Христового» співали «Ой, Сину, Сину, за яку провину...» А в проповіді священник завважив, що якщо не будемо ходити до церкви, то до раю пустять китайців і муринів, а нам не буде місця. Можливо, але ж китайці не християни... У них свій рай, і нашого місця вони не заберуть: До відома наших парафіян: в Австралії українські церковні служби багато довші. Так що не нарікайте.

Але ж і гаряче! Тільки в Мелборні прохолодно, а часом і зимно, а в Сіднеї — як у печі. Перед виїздом наказував мені колишній «австралієць» Іван Савич Дурбак, щоб я взяла з собою кожух, дощовик, парасоль, калоші й капелюх від сонця. Нічого такого я не взяла, а Іванові Савичеві відписала:

*Не візьму калош в дорогу:
Я не з цукру, слава Богу.
Не візьму я капелюха,
Бо болять від нього вуха.
Як зустріну кенгуру,
З переляку не помру.
Як зустріну кукабару,
Запрошу її до бару.*

З Василем Онуфрієнком на літвечорі в Ньюкастлі.

Дошу не було, а спека докучала так, що й капелюх не допоміг би.

Громада Сіднею величезна. Всі постійно в контакті один з одним; хоч сваряться, то й миряться. Роздори бувають на ґрунті партійнім, а ще більше — на релігійнім. Не можуть наші люди допустити, що в нас може бути і православна, і католицька, і баптистська, ще й інші церкви, а також що українець може бути навіть і атеїстом. Проте українські батьки радше видадуть дочку заміж за чужинця-протестанта або жида, аніж за українця несвого віросповідання. «Ви подумайте, — сказав один побожний українець з приводу соборного одруження: — православна корова забрала нашого католицького бика!»

Гарний літвечір у Сіднеї був доповнений зустріччю з українськими студентами. Після читання вони досить довго дискутували зі мною — цього в Америці не трапляється. Так би мовити, відставання компенсується прогресом.

Наступного вечора мене помчали в не дуже далеке звідси місто Ньюкастл, місто шахтарське. Тут небагато українців, що переважно працюють в шахтах, а керують українською громадою молодий інженер Володимир Мотика і

Його дружина Оля, лікарка, дочка Островських із Аделяїди. Майже всі українці цього міста з'явилися на літературний вечір. Я давно не мала такої симпатичної, теплої публіки. Серед присутніх був і стейтовий член уряду Річард Фейс (по-тутешньому — Файс), одружений із українкою, працівницею поліції, колишньою діпівською. Вона тихенько пояснювала чоловікові зміст моїх творів, і він так щиро сміявся, слухаючи гумореску, що я не могла повірити, що він не знає української мови. Може й знає...

Далі було так: заможні українці з Нового Південного Велсу запрошували мене у чудові околиці Брісбену. А Леся і Юрко верталися додому. Я мала б їхати сама до Мелборну — і так би й сталося. Проте я хотіла завітати хоч на пару годин до Канберри. Як же, бути в Австралії і не побачити столиці?! Але якби я зосталася і потім їхала би до Мелборну, поїзд чи автобус не їде через Канберру. Отож, я відмовилась від чарів Брісбену, і ми втрьох подалися в дорогу, спинившись в Канберрі. Канберра така невеличка, гарненька і затишна, що її можна ласкаво назвати Канберрочкою. Столицею вона стала в 1927 році, після того, як Сідней і Мелборн не могли погодитися, котре з них стане урядовим місцем. Промисловості там немає, і тому там чисто й чарівно. Посередині велике штучне озеро із високим водограєм, а навколо — урядові будинки, музеї й національна бібліотека. Столиця нагадує Вашингтон, але багато менша. Щодо її назви, одностайної думки нема. Одні кажуть, що «канберра» мовою аборигенів означає — «груди», на котрі схожі горби біля Канберри. Другі кажуть, що це слово означає «Місце зустрічей» — перфектна назва для столиці.

Надходить Великдень. Леся пече паски за приписами українсько-австралійських господинь (місять тісто на сметані), дочка Галя, чотирнадцятилітня господиня, майстерно витинає медівники. Син Петрусь, гімназист, тре спеціально для мене «бурсацький хліб». Коли нарешті все готове, йдемо до Всенощної. В церкві повно люду, якраз їде причастя. Тут і сповідаються, і причащаються скоро по сповіді. Леся також їде до причастя. Я здивована, бож знаю, що ми вдома повечеряли. Виявляється, можна їсти, аби не між сповіддю і причастям. У церкві нема лав, усі стоять. Але як кому потерпнуть ноги, виходить із церкви, так що весь час натовп у русі: одні входять, інші виходять. Як хто піймає знайомого, тягне за собою на розмову. Ми теж вийшли по деякім часі й пішли в церковну

залю, що тут не під церквою, а глибоко в дворі. Там зустріли цілу громаду жінок, виряджених у свої найкращі хутра й самоцвіти, хоч справді так зимно не було. Де ж як не в церкві на Великдень можна похизуватися своїми скарбами й обновами! Настя Грушецька зварила нам чаю, але без тістечок, бо перед розговлянням не належиться.

— А де ж чоловіки, що тут самі жінки? Невже всі в церкві?

— Не всі. Тут не можна пиячити, так вони сидять в автах і п'ють із пляшки.

А тим часом Служба (повного розміру) доходила до кінця. Проспівали останнє «Христос Воскрес», люди кинулися цілуватися один із одним. Ну й цілуються ж тут! Кожний із кожним! Не так, як в Америці, що кажуть тільки «Галло! Христос Воскрес!» — і тиснуть один одному руку. Кажуть, що католицькі хлопці спеціально приходять на православну Службу, щоб похристосуватися з гарними дівчатами.

За час нашої поїздки в Сідней прийшло запрошення від «отамана Тасманського козацтва» Григорія Комишана завітати до них. Я була дуже тому рада. Тасманія — найдалший краєчок нашої земної кулі, а за ним починається незалюднена Антарктида.

Тасманію «відкрив» голландський навігатор Абель Тасман року 1642. Я завжди пишу слово «відкрив», коли воно стосується земель, на котрих жило корінне населення. Без лапок можна вживати слово «відкрив», коли вважати, що «відкривач» відкрив ту чи іншу країну для себе. Пізнав щось, чого перед тим не знав, і зробив усе можливе, щоб те «відкриття» якнайбільше використати в своїх інтересах. Це був той самий Тасман, що «відкрив» Нову Зеландію, давши їй голландське ім'я, але побоявся маорі й не висадившись поплив далі, до Тасманії. Він і тут довго не лишався, і аж у 1803 році прибула перша британська експедиція в Рідсон і Гобарт і закріпила цей острів за собою. Але на честь першого відкривача острів названо Тасманією, яку тепер ласкаво прозивають «Тассі» або «Яблучний Острів». Тасманці не дуже радо признаються до Австралії, бо вони себе вважають чимсь інакшим, чимсь окремим.

З середини ХІХ століття Англія стала використовувати Тасманію як місце заслання для злочинців.

Корінне населення, що його умовно називають тасманцями, тепер безслідно зникло, знищене колонізаторами. Лишилося може кілька метисів. Каторжан привозили з

Англії кораблями й поселяли в Порт-Артурі, 67 миль від Гобарта. Цей півострів має таку тоненьку шийку, що втекти звідти було практично неможливо, хоч деякі й пробували, перевдягаючись у жіноче вбрання або прикрившись кенгуровою шкірою. Теперішні потомки каторжан горді, як шляхта. Правда, висилали з Англії часом за невелику провину: не так панові відповів, або служниця вкрала хусточку... Перш за все, це було потрібно для колонізації цієї перлини в британській короні, що була багата на все на світі, а чого не мала, легко було тут завести. Тут найкращі в світі краєвиди, як у Швейцарії (де я покищо не була, але посилаюсь на чужі свідчення).

Озера, гори, горби, зелені пасовиська прикрашені білими овечками й ситими корівками, непроходимі ліси, де ростуть евкаліпти й дерева папороті, такі, що втрюх не обійняти. В цих пралісах можна навки заблудитися. І кажуть, що не один екскурсант, відбившись від своєї групи, зник назавжди... В цих пралісах живуть місцеві кенгурчики й тасманські чорти, що їх можна побачити в американських зоопарках. А ще були тут страшні тасманські тигри; вони вже повимирали, хоч дехто запевняє, що тигри ще існують. Але то, мабуть, байки: побачать смугастого рудого kota, та й кричать: «Тасманський тигр!». В Тасманії є багаті поклади міді, олива, цинку, нікелю, заліза, золота, вугілля. Земля родюча, клімат добрий, тож і в сільському господарстві Тасманія успішна. Тут родять пречудові плоди. Якраз під час моїх відвідин достигли червоні й золотаві яблука, аж горіли красою помідори й інша городина, на риштованнях розлігся золотими гронами хміль. Тут також легально вирощують на опіум маки.

Отаман тасманських українців Григорій Комишан зустрів мене на аеропорті. Звідти ми просто поїхали на оглядини острова, бо Нитченко просив познайомити мене з Тасманією, не гаячи часу. Комишан керував автою і, на моє прохання, розповідав про себе. Походить він з родини висланих на Сибір. Якось йому пощастило закінчити вищу освіту з дипломом геолога. Тільки отримав диплом — мобілізували в армію, в грудні 1941 року. Німці в той час дійшли вже до Курська... На фронті Комишан потрапив у німецький полон. Німці так жахливо поводитися з полоненими, що солдати про те довідались і перестали здаватися в полон. Але козацька сила витримала все, і через табори дорога привела аж сюди, на край світу. І в Гобарті тридцять літ тому було чимало українців. Була своя цер-

ква, Народний Дім, рідна школа — лишилися фотографії, такі, як в американських громадах, дітей може з п'ятдесят. Тепер діти порозліталися, а лишилося всього може тридцять старших українців, що вже вросли в цей ґрунт. Лишився й Народний Дім, гарний, просторий, добротно збудований. Він тримається, бо його успішно рентують на всякі okazji, і того вистачає на оплату податку й на утримання. Втім Народнім Домі й відбувся мій літературний вечір. Це був будень, але майже всі українці на вечір з'явилися, слухали мої твори з великим зацікавленням і розкупили всі книжки. Вони і не хотіли розходитися, хоч наступного ранку треба було йти до праці. Їм цікаво було побачити й почути українку з далекого краю, а мені було любо побачити, що й тут є наша рідна краплина, нехай і трохи підупала. Ніколи не можна сказати, в яку хвилину може наспіти підмога. А діти, хоч вирости й розбродилися по світі, всеж прилітають до свого гнізда. І син, і дочка Комишанів в цей час знову живуть у Тасманії. Набачилися чужодив і вирішили, що «вдома» краще.

А краєвиди обабіч чарують своїми змінами. Ось два ряди яскравожовтих тополь горять, як свічі, каштани ще не цілком пожовкли, і зелень так гарно гармонує з ясножовтою фарбою. Високі скелі багаті камінням і скам'янілими останками — рай для геолога, такого, як Комишан. Він із сином немало походив по тих камінних урвищах та по печерах із сталактитами. Глибоким яром тече річка Дервен, а скільки в ній риби! Отут рибу можна зловити легко... Тисячолітні евкаліпти тут величезні, бо дуже поживна земля. Тут також росте спеціальна порода — ледервуд (шкіряне дерево?), а з нього роблять особливий мед, не дуже смачний, але цілющий лік на перестуду. Я попросила Комишана спинитися біля крамнички й купила банку меду й трохи яблук. Все це мені продавчиня дала просто в руки (тут не загортають і не дають мішечків, хібащо в великих крамницях).

— Як так, що всі яблучка одного розміру?

— Їх сортують на конвєсєрі, й вони падають в дірки різного розміру.

Ось ми в Нью-Норфолку, передмісті Гобарту, 36 кілометрів від нього. Нас стрічає вродлива дружина Комишана, що вже прийшла з роботи. Вона працює медсестрою в психіатричній лікарні, що являється пристановищем для таких бідолах із усієї Австралії. Я розпитувала пані Комишан про її працю, чи не важко їй, чи не прикро.

— Та ні, я вже звикла. Спершу працювала в жіночій відділі, а оце перевели мене в чоловічий.

— А чи вони на вас не нападають? Мабуть вам небезпечно...

— Ні, небезпеки немає. Їм дають ліки на втихомирення. Тільки часом бувають дивні речі.

— Як наприклад?

— Ну, от заходжу в кімнату, а вони всі пороздягалися, голі. Стоять і мовчать. А буває дещо й гірше... І вона мені розказали таке, що тут написати незручно. Ну, і часом котре з них піде блукати за межі лікарні, пару днів поблукать і повернеться. Тепер чоловіків і жінок пускають разом у кімнату для розваг, і це має дуже добрий вплив на їх здоров'я й настрій: стали прибиратися, чепуритися, одна пара навіть одружитися хотіла, та де там!

Григорій Комишан, зустрівши вперше свою майбутню дружину, одразу їй вподобав. Вона попросила якусь книжку почитати, а Комишан, завзятий книголюб, був дуже радий цим прислужитися. Тепер у їхній просторій хаті живуть понад 5,000 книжок. Не просто стоять на полиці, а живуть — цебто, їх читають і шанують. Побачивши свої книжки на полиці, я була дуже врадувана, що вони «зчитані». Їх Комишани читали й іншим позичали. На важливі роковини Комишан скликає тасманську братію на збори і робить доповідь. А коли хто приїжджає з Австралії чи інших країн, Комишан наполягає, щоб доповідь зробив гість.

Навіть якщо гість клянеться, що не вміє робити доповіді, Комишан не здається:

— Я тобі доповідь напишу, а ти тільки прочитай. Нам потрібний свіжий голос.

Отакий то наш тасманський отаман! І не віриться, що йому вже давно минула сімдесятка — такий він дужий і завзятий. І вродливий, нівроку.

На городі капуста в голови позав'язувалась, помідори, кріп, квасоля, ревінь, морква, чорна смородина. Виноград у вікно лізе, один сорт уже одійшов, другий ще не дозрів...

— Стільки всього, що й де його діти? Але ж і гарно росте!

Вечорі, а часом і вдень, тут холодно. Наближається осінь і зима, що принесе і сніг. Господиня запалила камін, і ми востаннє сидимо при вогні й розмовляємо, шкодуючи, що вже не скоро побачимось...

І ось п'ять літ пізніше, приблизно в той самий час я знову завітала до Австралії, з моїм чоловіком Степаном.

З Лесею Богуславцею у Сідней.

Ця візита, властиво, тільки Сідней, була для мене розчарування, бо ми багато Австралії не побачили. Але я рада була похвалитися перед Степаном, що на другім кінці землі ми почуваємось, як удома, бо й тут є міцна, міцніша від американської українська громада з тими самими інтересами, тими самими проблемами, тими самими звичаями — бо нас у цілім світі єднає прапор Тараса Шевченка й любов до України. Тепер уже, за ці п'ять літ, Австралія не скаржиться на ізоляцію. Навпаки, підкувавшись фінансово, виростивши молоде покоління, австралійські українці розліталися по цілім світі. Так, як вони, ніхто з американських українців не подорожує. В Австралії дають працюючим такі «сабатики», плачені відпустки на цілий місяць — і той місяць ніхто удома не просиджує. Їдуть в Україну, а «по дорозі» й до Америки та до Англії, бо в кожного там є рідня й приятелі, — а також і в інші країни світу. Молоді фахівці їдуть на практику до Англії й до Канади, знаходять там собі подружжя й приятелів — кріпне наша світова українська єдність...

Ми об'їхали на кораблі чи не найдовше в світі побережжя Сіднею з його мальовничими краєвидами, особливо ж із славним на весь світ будинком опери, що немов на парусах летить нікуди в затоці. Походили в ботанічному саду, поблукали вулицями Сіднею й пообідали в підземнім

інтернаціональним кафе, де головну ролю грають ті ж греки й лівійці. Канапки вони роблять на замовлення: тільки показуй пальцем, що ти хочеш на хліб, і вони кластимуть, поки не скажеш «досить». Чарівна трійка пань — Галя, Ніна й Оля — прибули до нас у готель з букетом квітів. Гарно було їх бачити в такому добрім стані здоров'я й зовнішності. На вечір прибули видатні люди Сіднею й околиць: Євген Гаран, Василь Онуфрієнко, Галя Кошарська з родиною, професор Наталя Пазуняк, професор Євген Сенета, що рік тому приїжджав до Чикаго й відвідав мене в бібліотеці, і багато інших милих людей. Подарували мені шкірку з кенгуру. Звичайно, можна було б журитися за кенгурятком, з якого зідрали ту шкіру, але я з радістю на неї дивлюся вдома, бо на зворотнім боці підписали свої імена всі присутні на моїм літературнім вечорі.

Дивним збігом обставин, цей вечір відбувся 30 березня 1985 року, точнісінько через п'ять літ після мого першого виступу (30 березня 1980 року).

1985

ФІДЖІ

Що можна вигадати більш екзотичного? Поїхати кудись, щоб ніхто й не знав, де я. Я й сама не знала, де я. Признайтеся, ви мені часом не заздрите? Так? Ну, то не варт. Бо то була чиста морока. Але назвіть мені подорож без мороки, а я вам покажу kota, що вміє кукурікати.

Власне, Фіджі я не вибирала. Воно просто було включене в наш туристичний маршрут як кінцева фаза подорожі в Нову Зеландію й Австралію. В памфлеті це реклямувалося як місце, де можна погрітися на сонечку й відпочити.

— Саме це нам потрібно після заповненої екскурсіями й подіями поїздки по Австралії й країні Ківі. Відпочинемо, а тоді й додому...

Степан не перечив. Він тільки завважив:

— Але щоб тільки якихось циклонів не трапилось. Вони на Тихім океані гніздяться.

Хочби не казав, а то немов би лихо накликав. 23 березня між островами Фіджі розгулявся неабиякий циклон, що його найменували Гіною — отже, це була циклонка, а не циклон. Гіна зруйнувала чимало будівель в місті Нанді, в тім числі і призначений нам готель. На аеропорті нас зустріла провідниця — індуска і наказала:

— Сідайте в це авто. Вас повезуть до іншого готелю.

Ніч. Ми сіли в авто, і шофер-індус повіз нас у темряву по немощених та ще й розмитих грозовицею калюжах хто зна куди. Їдемо та й їдемо... Питаю, чи ще довго. Відповідає ввічливо й спокійно, що через години три доїдемо. Сам їде обережно. Він в основному вважав не так на те, щоб не скотитися в рів чи провалля, як на те, щоб не наїхати на корову; а вони раз-у-раз швендяли по дорозі, не знати, для чого, бо навколо сама гола руда земля і ні стеблинки. Нас витрясло до знемоги, аж нарешті заблищали вогні, і ми прибули в відпочинкову оселю Пацифік Гарбор, на протилежнім кінці острова Віті Леву. Швидко

нам видали ключ до кімнати, розкішної, але пропахлої вогкістю і цвіллю — мабуть і тут позаливало будівлі. Я щедро порозбризкувала одеколон, і прикрий запах зник. З репродуктора линули чарівні гавайські мелодії (що не вгавали ні вдень, ні вночі — той самий звукозапис, повторюваний без кінця. Другого дня ці мелодії так нам набридли, що довелося виключити радіо).

Архіпелаг Фіджі нараховує щось із 300 островів, а з них тільки 100 заселені. Всі вони вулканічного походження. «Відкрив» їх той самий Абел Тасман, що завважив у водних просторах південного сходу Нову Зеландію і Тасманію, в 1643 році, але побоявся висадитися. І добре зробив, бо фіджійці могли б його з'їсти. Незабаром і капітан Кук проплив повз острови, і нарешті в 1840 році тут побувала американська експедиція. З сусіднього острова Тонга прибули англійські місіонери-методисти із своїми дарами: вони помалу відучили дикунів від людодства, підлікували їхні тілесні й душевні недуги, вивчили їхню мову і склали для них граматику. Це було не легко й ризиковано: в 1867 році людоді з'їли пастора Томаса Бейкера. Проте, людодство не таке страшне, коли подумати про його суть. Дикуні просто так знищували полонених ворогів. А культурніші народи в кращім випадку вбивали полонених, а в гіршім — катували їх страшними тортурами. Советські методи розправи з українськими дисидентами куди гірші від людодства. Фіджійці, крім того, вірили, як і наші парафіяни, в загробне життя, і тому вбивали старих і хворих людей, щоб скінчити їхні муки й переселити страдників до кращого світу, «де нема ні журби, ні зідхання». Отож, дикуні своїх полонених переселяли до кращого, потойбічного світу, а при тому й для себе мали добру вечерю.

За місіонерами прилинули в цю досить родючу теплу й добре орошувану країну різні махінатори й спекулянти. Вони розплянували цукрові плянтації, насадили кавові дерева тощо. От тільки біда — місцеве населення не бажало тяжко працювати, власне, не бажало працювати зовсім. Довелось завозити охочих до праці індусів. У 1884 році на островах було тільки три тисячі індусів, а в 1934 вже 83 тисячі (на 98 тисяч фіджійців).

Місьцеве населення жило племінним життям, як і споконвіку, а індуси добивалися добробуту. Доробившись, вони наймали в аренду землю й розводили свої плянтації, бралися до торгівлі й ремесла. В 1940-х роках вони почали

культивує на Фіджі незнані досі культури: риж, бавовну, кукурудзу.

А тим часом місцевим вождям стало важко тримати порядок в країні, що мусіла так чи інакше включитися в загальний прогрес. 1859 року король Такомбав звернувся до Великобританії з проханням взяти Фіджі під свою опіку — й отримав відмову. Звернувся з таким проханням і до ЗСА й не отримав навіть відповіді. Нарешті, в 1874 році Великобританія згодилась взяти цю територію під своє крило. Була написана Конституція і зформований уряд, куди входили представники фіджійців і індусів (порівну) і чимало європейців.

10 жовтня 1970 року Фіджі проголосило незалежність. Замість «Боже, хорони королеву» (англійську), теперішній гимн звучить: «Боже, хорони Фіджі». А який Бог має це робити? Звичайно, той, якого запровадили місіонери: християнський, методистського віровизнання, хоч не знати, чи так буде назавжди. Християн у Фіджі 50%; індуської віри тримається 41% населення; ісламу — 8% (також індуси), і є трохи китайців. З доброго почину місіонерів-просвітителів, у Фіджі дуже високий освітній рівень: 85% населення грамотні. В цю офіційну статистику, подану в головних інформаційних альманахах світу, я, судячи з зовнішнього вигляду аборигенів, не повірила б. Але, врешті, невідомо, що вважається в цій країні грамотністю: вміння читати англійською мовою прості речення? Мистецтво підпису? Фіджійські умовні креслення на корі? Офіційних мов на цих островах аж три: англійська, фіджійська й індостанська. Обслуга говорила до нас доброю англійською мовою, а між собою по-своєму.

Фіджійців не можна віднести до гарної раси: негроїдне обличчя, високий зріст, широкі плечі й міцні, великі кістки. Жінки й чоловіки виглядають майже однаково, і розрізнити їх можна по тому, що чоловіки носять короткі спідниці, а жінки довгі. Жінки завивають голови в квітчасті хустки на сучасний африканський взірець. Чоловіки вдягнені в білі сорочки і неозначеного кольору вузькі спідниці, так, як англійські секретарки.

Прибираючи кімнати, обслуга виконує досить милий ритуал: включає «гавайське» радіо й лишає на столиках квіти гібіска, без води. Коли ми спитали, чому вони не ставлять квіти в воду, служниця відповіла, що ці квіти живуть тільки один день, чи в воді, чи без води. В цім ми переконалися.

Виконавши свої обов'язки, обслуга розсідається на підлозі в коридорах першого поверху й цілий час точить ляси, часом тільки пускаючи чи спиняючи пральні машини. Коли проходиш повз них, кожного разу радісним хором кричать «Була-була!» — це таке їхнє привітання, «галло», чи щось подібне. І ми відповідаємо «Була-була!», хоч за ці кілька днів у нас від такої «були» язик заболів.

Острів Віті Леву має 98 миль довжини й 67 миль ширини, з якими 130 тисячами населення. Столиця Фіджі, Сува, лежить на цьому острові й знаходиться недалеко від нашого готелю, але нам розрадили їхати туди, бо крім індуських крамниць і державних будинків там нічого цікавого нема. Недалеко від нашого готелю є Культурний Центр, котрий ми аж двічі відвідали: перший раз таксівкою (заплатили по два долари на особу за п'ять хвилин їзди), а другий раз пішки (ішли п'ятнадцять хвилин і дорогою дещо побачили). Але нас запевняли, що ходити пішки дуже небезпечно. Про це розповім трохи далі.

Готель-ресорт, куди нас, не питаючись нашої згоди, закинули, досить мальовничий. У нім є найбільший, що я досі бачила, ставок для плавання, зроблений, немов природна річка, що тече між пальмами, бананами й буганвіліями, а посередині є навіть щось ніби острів. А як пройти може з чверть милі, вийдеш на океан; у затишній пристані стоять рибальські яхти і човни. Отож, готель розрахований на рибалок — шукачів пригод. Цебто, не для нас. Ми б тут гарно відпочили. Коли рибалки відпливають в море, в готелі коло басейну нікого нема, крім кількох закоханих, що приїхали сюди медувати. Але!.. Нанді, де ми мали оселитися, лежить на тихім, соняшнім побережжі, котре, під захистом гір, не страждає від дощу. Всі хмари виливають зло на південносхідне побережжя, якраз на нас. Тропічні дощі ляляли, як із відра. Правда, і переставали, і тоді пекло сонце й щебетали птахи. Але не встигли ми вийти надвір, як знов зашуміла злива. Врешті, ми до цього звикли, і так і ходили мокрі, під рясним, але теплим дощем. Обходилося покищо без грому й блискавиці.

Увечорі дивились на незрозумілі нам індуські фільми з англійськими поясненнями; їх тут закладають в телевізори касетками. Телестанції покищо нема. Телевізор можна зарентувати за яких 20 доларів на день або купити за 1,200 доларів і грати на ньому касетки. В Фіджі є дві щоденні газети англійською мовою, і з них можна багато чого дізнатися про все, що діється за стінами туристського готелю.

В Культурнім Центрі можна купити різні «тури». Вони досить дорогі, й тому туристи їх не беруть. Чи ви помітили, що багаті люди особливо скупі? Вони грошей не розкидають, добре подумують, перше ніж щось купити. Ми не багаті, тож купили квитки по 6 доларів на кожного (за годину, півгодини з чого ми самі мали ходити й розглядатися навколо). Підплив великий фіджійський човен, а на ньому з веслами двоє страшних на вигляд юнаків. Вони навіть не привітали нас традиційним «була-була» й повезли, як на смерть. На берегах ріки стояли міцні, добре збудовані житла: основа з колод, стіни зариштовані гіллям, всередині — мати з пальмового листя, а на дверях ткани завіси від комарів. Тут показують життя фіджійців таким, як воно було з самих початків, і як ще й тепер живуть фіджійці поза містом. Сподіваюсь, що вони вже зовсім покінчили з людодством.

Перш ніж рушити в подорож, наші веслярі підвезли човен до камінної печери, звідки вискочив розмальований до війни фіджієць, наставив на нас спис і страшно щось закричав своєю мовою. Ми потім читали переклад його промови: «Мій сину! Привітай, як належиться, гостей, згідно з нашими звичаями. Розкажи їм правду про нас! Я, твій жрець, буду завжди з тобою. Даю тобі змогу говорити кожною мовою. Іди й розповідай про Фіджі!»

Це був ніби дозвіл говорити по-англійськи. Тепер наші хлопці усміхнулися, сказали «Була!», стали досить вродливими, і доброю англійською мовою розповіли нам, як велів верховний жрець.

Наші провідники розказали про давні часи, коли фіджійські племена жили комунами. Ватажок розподіляв обов'язки; плем'я здобувало їжу, будувало хати і виробляло одягу для всіх своїх членів. Зі стебел місцевих рослин м'яли прядиво; кам'яними сокирами видовбували човни. Нелегке й повільне було це діло: 10-15 літ минало, поки збудують човен. З шести різних порід кокоса виробляли багато речей, навіть рогатки, миски, ложки. Виробляли зброю відповідно до військової тактики: одну — щоб бити ворога в лоб, іншу — влучати в висок, а також макогони, щоб бити жінку. Силу ватажка міряли кількістю його жінок. А коли ватажок умре, одну з його жінок також убивали, щоб на тому світі йому не було сумно.

Плем'я ловило рибу і крабів, полювало на птахів. Їжу підвішували на мотузках, щоб не дістали щурі.

Будували високі, до 70 стіп, храми. Відразу приносили

в жертву полонених, щоб уласкавити духів. Фіджійці винахідливо застосовували іригацію за допомогою бамбукових труб.

Колись фіджійці готувались до війни й танцювали довгі церемоніальні військові танці. Тепер військові танці (меке-меке) відбуваються, але без війн. Як і кожен інший народ, фіджійці люблять різні церемонії. Святкова інавгурація нового ватажка для них така ж важлива, як баль у Білому Домі.

Фіджі хвалиться довголіттям і низькою смертністю. Середній вік людини 70 літ. Небезпечні хвороби, такі як малярія, сухоти, зліквідовані. Велику заслугу тут має Південно-Пацифічний університет у місті Сува, при якому є також медична школа.

Але не можна сказати, що тепер на цій острові рай. Цивілізація принесла інші біди, раніше незнані: розквітає злочинництво, серед молоді поширюється пияцтво, хуліганство, розпуста й венеричні хвороби.

Газета «Фіджі сан» сповістила, що на острові Тавеуні, де мешкає губернатор Рату Сір Пеная Ганілав, знасилувано й забито 55-річну індуську вдову. Це далеко не одинокий, але найновіший інцидент. Заарештовано цілу ватагу молодих волоцюг, всі з фіджійськими прізвищами. Фіджійці й індуси не дуже люблять один одного, і зрозуміло, чому. Фіджійці часто безробітні, не можуть знайти собі праці, а вже їм стає замало племінного скромного життя, хочеться багатьох речей, що мають індуси; ті й поведуться так, як подібні типи в цілому світі. Далі, певно, буде ще гірше. В країні, де многоженство колись було звичаєм, не дуже засуджують за це й тепер. Газета подає причину, чому один фіджієць мав аж дві жінки: бо перша жінка за виконання подружніх обов'язків вимагала платні. То він знайшов другу жінку, яка це робила безкоштовно. Я знаю в нашій високоцивілізованій суспільстві одну пані докторову, яка чинила так, як перша жінка фіджійця. Не знаю, чи знайшов пан доктор також вихід із цього стану. Місцева порадиця розглядає в газеті ситуацію, коли чоловік починає скакати в гречку. На її думку, коли це явище не переходить у систематичне зраджування, це лиш тимчасова криза, яка навіть може зміцнити подружжя. Треба чоловіка простити й приголубити. Але тут же подаються ознаки, за якими можна пізнати, що чоловік має інтерес на стороні: коли він досі ходив нехлюєм, а то раптом став чепуритися; коли він раніше нічого не читав, а то став

купувати романтичні книжечки; коли став фарбувати сиве волосся *на грудях*, щоб виглядати молодшим; коли став читати не тільки свої й жінчині гороскопи, але ще й інші, при тому загадково усміхаючись... Може кому й у нас такі правила пригодяться? А то буває, що чоловік зраджує, і всі про це знають, крім дружини. Так було і з ясновидицею — Анн Ландерс.

Газета друкує вказівки дітям — як поводитися, щоб уникнути біди: бережись чужих. Не сідай у авто, як тебе запрошують, не приймай дарунків, не йди до чужих у хату, не давай себе чіпати, не йди нікуди з чужими, не бався сама в парку, а якщо в кіно хтось до тебе підлазить, скажи наглядачеві. І не тільки дітям, дорослим теж дають поради: не носи забагато біжутерії, не розкривай гаманця, щоб усі бачили, не носи з собою багато грошей і не ходи нікуди сама.

Ми ходили вдвох, і ніхто нас не зачіпав, але інші туристи казали, що за ними гнались якісь підозрілі типи.

Дорогою ми натрапили на індуську крамничку, таку бідненьку... Всього потрошку: дві-три баньочки консервів, кілька яблук і помаранч, пачечки хто зна коли спечених бісквітів, сода й молоко, а також хліб. Надиво, хлібчики виявилися дуже смачними. Ми також купили молока — мабуть, від святих корів. Біля крамнички сиділи місцеві майстри й продавали військові маски, вирізані з дерева, і також дерев'яні ножі. Різьба не дуже мистецька, але що можна вимагати за два доляри? Шкода тільки, що скрізь вирізано «Була-була, Сува 1985», щоб справді був задокументований сувенір. Але один цікавий деталь: коли ми спитали ціну, хлопець заправив 10 доларів. Це, звичайно, було забагато, і ми пішли від нього. Він погнався за нами, з кожним кроком зменшуючи ціну на півдоляра. Коли дійшло до чотирьох доларів, ми згодились і сказали, що зайдемо по ці сувеніри по дорозі додому.

— Як вас звуть? Я виріжу ще й ваші імена.

Але ми не хотіли наших імен на машкарах, і не сказали їх хлопцеві. Пізніше більш досвідчені туристи казали нам, що коли майстри піймають на цім туриста й викарбують його ім'я — той уже мусить купити ці сувеніри. Але ми й так купили, без документації. Хлопець сумлінно чекав нашого повороту. Пізніше, на аеропорті ми бачили такі сувеніри — подивугідно однакові, наче їх усі та сама людина робила — по долярові. Коли прийшов час нашого від'їзду, дощ втихомирився, й надворі була райська тиша. По нас

приїхав гарний, охолоджений автобус, а ми в нім були самі, тільки двоє нас. Думали, що так і до самого аеропорту доїдемо, але через яких два десятки миль спинились біля іншого готелю, підібрали кількох туристів, а потім знов спинились біля бічної дороги й півгодини чекали на якесь авто, що мало би до цього роздоріжжя довести подорожніх. Ніхто не приїхав, наш водій сказав «чорт із ними» й поїхав далі. Сюди ми їхали поночі, а тепер було ще світло, так що ми справді мали нагоду побачити весь острів. Ну, і що ж ми бачили? Дорога ішла яром, а може прокопана була між двома плоскогір'ями. Земля була, як то в нашій пісні співається, «руда та погана». А погана вона була тим, що на ній нічого не хотіло рости, хоч дощів не бракувало. Той рудий ґрунт насправді родючий, і якщо посадити щось добре та трохи доглянути, то ростиме. Навкруги нашого готелю все буяло і цвіло. А тут хати стояли, як сироти, ні деревця коло них, ні квіточки. Самі корови, сумні та невеселі, що марно шукали паші в тих рудих пустелях. Хати стояли далеко одна від одної, невеликими хуторцями на три-чотири хати. Дорогою блукали індуські пари, в білих одежах, жінки в довгих, до землі, сарі. Дехто тримався за руки, інші йшли обнявшись, а ті, що ще не зблизились, просто рядочком. Але ніде ми не бачили фіджійців.

Прогрес дає дорогу тим, що стають на його шлях. Хто відстає, лишається в минулому, так, як індіани в Америці, котрим усі так співчувають і ніхто не може — чи не хоче — допомогти. Навіть Бог не помагає тим, хто сам собі не помагає. Отак на своїй землі фіджійці втрачають ґрунт, а індуси багатіють, наживаються, перебирають владу і стають пихатими та товстошкірими. Все це стосується і нашого українського народу, що більше надіється на Бога, аніж на власні сили.

І всеж мені до болю стало шкода простодушних, невибагливих фіджійців, що, заховані від нас, живуть своїм невибагливим, примітивним життям десь у хащах. Ні, немає раю на землі...

В ПОШУКАХ РАЮ НА ЗЕМЛІ

Чому Нова Зеландія? Чому аж на край світа? Нічого цікавішого нема? Таке запитання кидають мені знайомі, і таке саме випитував мене мій чоловік, коли я йому оголосила «наші» пляни.

А тому, що вже остогидло мені дивитися на досягнення модерної цивілізації, а на вакаціях не відривати руки від торбинки й більше стежити, чи не хапає її який злодій, аніж насолоджуватися прекрасними гірськими краєвидами. Хотілось відпочити душею й нарешті відірвати руку від торбинки.

Більш-менш поміркована ціна (що потім помітно підросла, коли вже запізно було відмовитися) заманила нас у туристичну пастку. Помалу звикли до цього чергового шахрайства й почали збиратися. Пакування одежі не забрало багато часу. Ми брали з шафи, що попало під руку, й кидали до валіз. Філософія така: обійдемося тим, що взяли, а якщо ні — купимо дещо там. Все одно щось купуємо, то це будуть такі сувеніри.

З хатою гірше. Доводилось усе впорядкувати, щоб витримало два тижні; траві наказали так швидко не рости, замовили дощ (як Бог дасть), а я почала в хаті речі на місце класти.

— Що це ти немов до гостей готуєшся? — завважив Степан. — Ми ж нікого не сподіваємось.

— А це ще не знати. А що як злодії навідаються та стануть мене за нехлюйство обмовляти?

В дорозі на аеропорт перепитуємо один одного вдсяте: чи двері замкнені, чи, чого доброго, навстіж відкритими лишили (бувало й таке); чи ввімкнули світло в кухні, щоб усі знали, що нас нема; чи не забули квитки на літак (теж траплялося). Цікаво, що всі ці турботи феноменально зникають, як тільки сядемо на літак. Ні разу нас не тривожила на вакаціях думка, як там удома, чи трава не пого-

ріла, чи дощ не залив підвал... Ми перебуваємо в якомусь іншому світі, поза обов'язками і турботами, так наче й ми не ми, а хтось інший. Може в цьому і є справжня суть вакацій, і сидючи вдома ви не відчуєте цієї насолоди.

Наша подорож, крім північної Нової Зеландії, заторкує ще й Австралію (два дні в Сідней) і острів Віті-Леву (Фіджі). Як то воно буде?!

Літак нас довів до Лос-Анджелоса, і там ми мусіли забрати свої валізи й пересісти на інший транспорт. Дуже неприємно на цім аеропорті: порожньо, в убиральнях вода не тече, ескалатори не працюють, обслуга нечемна (бо вони чорні, і їм добрі манери непотрібні), годинники не йдуть. При виході стоять два службовці й перевіряють квитки на валізи — видно, тут крадуть багаж. В Чикаго такого неподобства ще нема.

В чарівнім відчутті неземности ми перелетіли океан і о восьмій годині ранку прибули в Авкленд, найбільше місто Нової Зеландії. Старенький привітний шофер відвіз нас до готелю, в чудову кімнату з виглядом на місто, а з другого вікна — на море. В кімнаті канапа, столик, посуд на чай, пакетики з кавою і чаєм. В убиральні, крім звичайних речей, шапочка для купелі, шампунь, комплект для шиття і порошок до прання. На нашій вулиці Анзак тепло, сонячно, квітуче. Над урвищем чіпляється за каміння і заграє до нас смугасте котеня, напевно упізнавши котолюбів.

Відразу ж побачили, що з їжею проблеми не буде. Американський доляр удвічі вищий від місцевого, а ціни дуже низькі. Тутешні сендвічі чудові й особливі, і двох однаких не знайдете: то вони з грибами, то з баклажанною ікрою, то з рибою, а про м'ясні й говорити годі. А ціна приблизно 25 центів. Люди купують сендвіч у маленьких крамничках, беруть до нього каву або чай і споживають перекуску тут же в крамниці, за столиком, або стоячи, а то й на ходу по вулиці.

Дійшли до Скверу, або площі Королеви Єлизавети — центру міста. Площа вимощена мозаїкою, навкруги квіти й зручні лави. На лавках гріються на сонечку «ківі» (це кличка новозеландців, котру вони приймають).

Тут же мобільні крамниці й яточки з ароматними, свіжими овочами, більшість із яких нам незнайома. «Ківі» купують яблучко чи банан і їдять на лавках. Довго не засиджуються: з'їдять своє яблучко — і побігли в бюро чи ще куди. Пані, що сиділа коло нас, люб'язно до нас заговорила, висловлюючи гордість за свою країну й любов до

неї. Ізольованість від світу реваншується тим, що Нова Зеландія, ця довга двочленна ковбаска в 1,000 миль, проходить через різні кліматичні зони, від прохолодної до субтропічної. Тільки тут навпаки: на півночі тепліше, на півдні — холодніше. Найбільша ширина такої «ковбаски» — 280 миль, отже, де б ти не був, до моря недалеко.

— Все ж таки ви маєте деяких сусідів, не так уже й далеко, — потішала я новозеляндку.

— Наприклад, кого?

— Ну, хочби Австралію...

— Еге ж, 1,200 миль, та ще й через море...

— Все ж не так далеко, як до Америки (6,500 миль), або ще й удвоє стільки до Англії...

— Зате море нас хоронить від американської вулиці й гангстерів, хоч дещо приноситься через телевізор, журнали й рекордовану музику...

Коли ми збиралися в дорогу, то сподівалися зустріти в Новій Зеландії поселення голландського типу і, звичайно, багато голландців. Насправді голландців багато більше в моєму містечку Долтоні, аніж у Новій Зеландії. Як же так?

Доведеться трохи заглянути в історію. Давно-давно, а коли точно — ніхто не знає, напівбог Мауї прибув із Полінезії на Північний острів і оселився там із своїми вояками. Пізніше, в 10-м столітті з острова Гавайки човнами припливли маорі. В наступних чотирьох століттях прибуло ще більше маорі. Маорі були відомі як мисливці на великого безкрилого птаха моа, щось із 18 стіп величиною. І так їм ця дичина смакувала, що моа безслідно зникли.

А тим часом почалась епоха далекого мореплавання й відкрить, у котрій нідерландці вели перед. У 1642 році капітан Абел Тасман пробував висадитися на Північний острів, але маорі зустріли його стрілами, і, втративши кількох матросів, Тасман вирішив цю землю обминути. Але назвав її Новою Зеландією, і назва лишилася, хоч справжніми «відкривачами» й колонізаторами стали англійці. В 1769 році спритний капітан Джеймс Кук прибув у Нову Зеландію з перекладачем і подарунками. Тубільці спочатку поставилися до білих недовірливо, але, на жаль, і вони підпали під чари скляного намиста і брязкалець.

— Ці білі люди не їдять нікого! — рознеслася радісна вістка, і фатальне приятельство було зав'язане. Капітан Кук подався відкривати нові землі і врешті спіткнув свою смерть на Гаваях, від рук непокірного тубільця.

До нового краю почали напливати різні шукачі багатства, грабуючи, що попаде під руку: виловили тюленів, китів — розумніші з них повтікали в Індійський океан. Вирубали цінне дерево каурі, яке тепер охороняється законом. Оскільки маорі в міжплеменних битвах рубали голови й потім їх бальзамували, спекулянти почали перепродувати і такий крам, на котрий знаходилися добрі покупці. У цих взаєминах між білими й маорі чимало тубільців загинуло як від сваволі наїзників, так і від хворіб, що ті з собою принесли: коклюш, інфлюенца, кір, холера, туберкульоза, і, звичайно, венеричні хвороби. Маорі тих хворіб не знали й не мали проти них імунітету. Незабаром прибули і «мирні завойовники» — місіонери, які чомусь вважали, що їхня релігія краща від споконвічних вірувань маорі. Місіонери часом помагали ліками проти недугів, яких не міг побороти місцевий знахар. Місіонери також вивчили мову тубільців і нею уласкавлювали та упокорювали місцеве населення. Християнство відучило маорі від людоїдства й убивання дефективних немовлят, а також спинило пияцтво. Але разом із тим це був початок занепаду родового укладу маорі.

Мешканці Нової Зеландії, в принципі, не мають упредження щодо маорі. Згідно з законами країни, маорі мають рівні права з білими. Справді, соромитися маорі нема за що — вони гарний нарід. Чоловіки високі, ставні, дужі, чорняві, вродливі. Жінки невеличкі, гарненькі, бистроокі. І виглядом, і вбранням нагадують наших гуцулочок. Чорне волосся заплетене в дві коси, голова обведена стрічкою, тканною істинно-гуцульським взірцем. Я купила собі таку стрічку, і коли відрощу довгі коси, пов'яжуся тією стрічкою і спробую дістати нагороду на вишиваних вечорницях. В Оакланді та інших містах на вулицях багато маорі не побачите. Вони, горді пагріоти, купчаться навколо своїх осередків і дільниць, особливо ж у Роторуа, куди ми поїдемо за кілька днів, і це буде кульмінація нашої подорожі. Покищо ми побачили кілька маорі-підлітків серед школярів, що прийшли до парку і, вибравшись на найвищу гору, вчилися креслити пляни.

Тим часом нас возили на екскурсію по місту й його околицях. Як і в кожній країні, житла багатих людей розкішні й мальовничі. Найкращі землі не відібрані, а куплені від маорі, але, звичайно, відкупити ці терени маорі не змогли б.

— Скільки коштує така оселя? — запитали ми в нашій провідниці.

— Яких 250 тисяч доларів. Далі є дешевші дома, в 60-100 тис.

— А скільки заробляє робітник за місяць?

— Пересічно — 200 доларів, — поінформувала провідниця й мусіла додати: — Не багато...

Населення платить 33 відсотки від заробітку як податок, але зате має святий спокій і позбавлене страху перед можливими хворобами чи нещастям. Ще минулого століття уряд подбав про пенсії для старих, вдів та сиріт. Лікування в шпиталі чи в лікаря в основному безкоштовне, навчання в початкових, середніх і вищих школах також безкоштовне, як для білих, так і для маорі. Маорі можуть вчитися в своїх спеціальних школах — або разом із білими. Приблизно половина маорі вибирають школу інтегровану.

Автобус наш їде під гору. Поминаємо модерний, нещодавно збудований Базар, точнісінько як наш «шоппінг-центр». Колись малі крамнички були замкнені в суботу й неділю, і працюючим було досить тяжко з купівлею продуктів. Модерний Базар тепер відкритий в суботу й неділю, і на кінець тижня там така сама метушня, як і в Америці.

В Авкленді колись було 40 конусів погаслих вулканів. Деякі з них позносили при будуваннях, лишилося яких 14. Дехто й не знає, що живе на вулкані. І хто зна чи котрий із них не оживе?! На одним високим конусі росте одне-єдине старе, розлоге дерево. Гарний був би краєвид, якби комусь не прийшла в голову варварська ідея спотворити цей краєвид статуєю місіонера-завойовника. Може таки озветься той вулкан і вирівняє краєвид. Але вже 50 тисяч літ мовчить вулкан. Терпіння його велике. Під горою міститься така спеціальна школа для хлопців, що записувати дитину треба від самого народження, та й то не буде гарантії, що дитину приймуть. Можна було б дитину записувати ще й перед народженням, якби ж то певно знати, що буде хлопчик.

Наша наступна зупинка — Воєнний Музей. Хоч там є виставка списів, стріл і каміння, що з ними маорі завзято воювали між собою і з білими «гістьми», тепер там панує мирний і доброзичливий настрій. Хоч маорі вже починають усвідомлювати, що правдою й кривдою від них відібрано їхню країну, покищо вони не піднялися до рівня

африканських повстанців і лише часом збираються в міських кльобах та співають під гітару:

*Якщо ти білий, ти — окей.
Якщо маорі — насі гусей.*

В музеї гарні маорійки показують, як із льняного куща вони вибивають міцне мотуззя, а тим мотуззям можна було волочити до річки човни. І що ж то за човни! Видовбані кам'яними сокирами, 60 — аж до 100 стіп довжиною. Багато часу забирала будова човна, і війну починали тільки тоді, коли човни були готові. Тепер минули часи воєн, та й чи переможеш ворога такими човнами? Такі човни стають в пригоді тоді, коли зустрічають якогось високого гостя, наприклад, Герцога Вельського.

Великий маорський човен довжиною в 82 стопи — центральний об'єкт музею. Тут же два будинки на палях (для охорони від хижаків).

А як находишся до втоми, можна зайти в кафетерію і дешево та смачно перекусити.

Сідаємо на перевіз і перепливаємо до маленького передмістя Давенпорту, отак, аби кудись проїхатись, бо там справді нема чого бачити, хібащо прекрасні ягоди й овочі. Ми накупили там стільки малини, що я в своєму житті не тримала в руках, і тут же її в парку з'їли. Походили по стрімких гористих вулицях та й знову сіли на порон. Піднявся сильний вітровій, і ми померзли, але лишилися на покладі. Коли чуємо, як уві сні:

— Ванька, не валяй дурака. Подавай, как нада.

Просто перед нами стоїть на якорі в порту советський корабель «Александр Пушкін» з Владивостока. Привозить до цих далеких країн туристів. А матросів не пускають на берег, то вони грають в теніс на кораблі, щоб уберегтися від бацилів буржуазної ідеології (не вбережуться).

Ось ми знову в спокійнім, аж до сонливости, Авкленді. Над берегом на траві пляшка від горілки, а трохи далі хропуть і ті, що її опорожнили. Це нечуваний гріх у цій порядній країні, в якій у неділю всі йдуть до церкви. На головній площі члени профспілки роздають проклямації: вимагають 35% підвишки платні. Маніфестують спокійно, мирно, з усмішкою. Вручаючи листівку, дають вам і квіточку.

Наступного ранку пішли ми бродити по місту. Пішли нагору навмання і втрапили якраз туди, куди й хотіли —

Подружжя Креховців.

до університету. Він дуже мальовничий, просторий, серед садів з клясичними скульптурами і квітів. Коло університетських корпусів ростуть кактуси-гіганти і не просто собі займають місце, а цвітуть рясно й радісно. Навпроти парку — готель, у котрім ми мали б мешкати, але нас поселили в іншій.

— Давай його хоч сфотографую, та й ти можеш коло нього примоститися.

— Нащо ви таку потвору фотографуєте? — почули ми досить дивну репліку. (Невже я так зле сьогодні виглядаю?)

— Я маю на увазі цю безсмакову будівлю, — пояснила жінка, помітивши моє замішання. — Жахлива архітектура!

— Ми просто хотіли пам'ятку з готелю, де мали жити. Замість того нас примістили в Тавнгауз.

— Ви виграли. Той кращий. А я щодня ходжу повз оце чорт-зна-що.

— А чи маєте повз нього ходити?

— Таж учуся в університеті. Тут вчилися мої діти, закінчили студії, а тепер я хочу їх наздогнати, щоб не дерли перед мамою носа.

Виїжджаючи в цю подорож, я дістала адресу української сім'ї К., що живуть в Авкленді. Задзвонила до них, думала, що побачимо їхню оселю, але вони жили далеченько на передмісті й вирішили краще приїхати до нас.

Привезли нам плодів зі свого саду, — якраз осінь була в zenіті, все медово достигло. Ми пили чай в нашім готелі й мабуть не пішли б спати зовсім, якби не те, що вранці вже мусли вирушати далі. Наші нові знайомі розповідали, як вони прибули з таборів до цієї країни на квоту. Тутешні мешканці сторонились від них, ніде не приймали жити, аж поки одна старенька не взяла їх, та й то завдяки тому, що їхня мала дитина була досить тихенька. Як син виріс і хотів піти в моряки, його не прийняли: мовляв, на випадок війни буде на стороні росіян. Яка жорстока насмішка! А якщо б на випадок війни з Америкою чи Англією? Такого не може бути? Звичайно, ANZUS, (Австралія — Нова Зеландія — З'єднані Стейти Америки) — спілка надійна, але не гарантована на віки вічні... Проте, за таку відмову мусли дати молодому К. дуже добру рекомендацію, з якою він дістав добру працю техника.

— Що ж, чи є крім Вас українці в Новій Зеландії?

— Тут є кілька. Деякі — нецікаві, а одна... ну, що сказати? Викладає російську мову в університеті.

— Ага, на випадок війни з росіянами...

— Але є кілька українців у столиці, в Веллінгтоні.

— Туди нас, на жаль, не завезуть. А як же ваш син? Одружився?

— Одружився. З українкою.

Оце досягнення! Кілька українців на всю країну, а він знайшов свою дівчину серед них. Але пані К. не дуже хвалила невістку. Виходить, мало того, що українка.

— Що ж вам у ній не подобається?

— А, тільки одружилися, купили хату, так їй уже вона немила. Хоче нову, модерну.

Зрозуміло: родина К. так набідувалась, що їм прикрі такі швидкі темпи.

Пані К. розповіла мені, що тепер в країну прибуло багато самоанців, і з ними в місті чиста біда. Помалу зникає традиційна безпека; вже чорношкірі і крадуть, і на перехожих нападають. Пані К. з ними працювала; самоанки своєю мовою навколо стрекочуть і, видно, її висміюють. Коли їй цього стало забагато, пані К. купила підручник самоанської мови й вивчила кілька речень. Як заговорила на праці, самоанки перелякались: думали, що вона все розуміє — і вже лишили її в спокою.

Вранці ми рушили в дорогу на південь. Зеленими килимами застелені горби мерехтіли по обидва боки. Як порцелянові статуетки, непорушно стояли або й лежали

Море овець заляло вулицю.

чисті, випасені корови. Але найбільше тут овець, носіїв славетної новозеляндської вовни. Час від часу бачимо плетіні тини, по яких в'ються лози з плодами ківі. Ківі завезено з Китаю; спочатку їх називали «китайським агрусом», і ніхто їх не хотів купувати. А коли змінили назву, ківі стали дуже популярні, і тепер їх споживаємо навіть ми в Америці. І самі новозеляндці дістали прізвисько «ківі». Назва ж пішла від підсліпуватих нелітаючих і досить непривітних вимираючих птахів ківі, що на них плоди ківі таки схожі: приробити тільки кігтясті великі лапи й довгий дзьоб — і буде птах.

Щоб нам не було нудно в дорозі, ми весь час зупинялися: то на перекуску, то понюхати гігантські рожі (таких навіть в Англії нема), то на ферму, де корови без загаду знають, коли їм треба доїтися.

Чекаємо на лавках у невеличкому гайку на вхід до трьох печер Вайтомо. Дві з них — громада сталактитів і сталагмітів. Цікаво, але коли екскурсоводи починають вказувати, на що схожа та чи інша природна скульптура, мені стає нудно. Якщо вже мені щось привиджується, то зовсім не те, що екскурсоводові. Я думаю, що кожен і сам до чогось може додуматися. Але вони теж мусять свої гроші заробляти, отож і фантазують, як можуть.

В Америці так багато різних печер, що ще дві тутеш-

ніх нічого нового нам не дали. Як то кажуть, *déjà vue*. Але третя, Грота Світлячків — це щось інше. Бернард Шов не дарма назвав це восьмим чудом світу. До речі, скільки дивовижних речей названі саме восьмим чудом — і ні одне не пішло під рубрику дев'ятого чи десятого чуда. Всі восьмі.

Поки ми чекали на Восьме чудо, на шлях вибігло ціле море, ні, океан прекрасних, сніжно-білих новозеляндських овечок. Вони залили всі навколишні шляхи, і авта покійрно чекали, поки ця повідь відпливе. Ми вже пішли в печеру, а овечки все бігли й бігли. Навколо них гасали пси-пастухи, вискакували наверх цієї білої хвилі й бігали по овечках, як по килимі...

Ми опинились у темряві. Сіли в човни. Чорно-чорно. І в чорній тиші ми пливли по чорній підземній річці, а над нами, як зоряне небо, сяяли міріади личинок-світлячків, що коливались на тоненьких павутинках і заманювали маленьких комариків. Дивно, як такі мізерні, проминальні істоти, навіть неповноцінні, перехідної стадії жучки, спромоглися стати восьмим чудом світу, нехай хоч і в оцінці Бернарда Шов. Таж навіть сам Бернард Шов не став восьмим чудом світу!

Дальша зупинка була на овечій фермі. Тут ми могли налюбуватися овечками зблизька. На сцені був своєрідний трон для представника кожної породи, і хоч ми звикли уявляти баранів дурними й упертими, тут вони поводитися досить розумно. Кожен знав своє місце і на виклик підходив туди й сидів багато спокійніше, ніж студенти на лекціях. Ромні, шевіоти, перендальські вівці, линкольни (з малої літери), дорсети, гемпширські... одні на вовну, інші — на м'ясо. Нам показали стриження овець. В Новій Зеландії й Австралії це — справжнє мистецтво, так що влаштувуються змагання на швидкість. Обстрижена овечечка виглядала жалюгідно, аж плакати хотілось. Але, як і на нас, людях, їхні пухнасті покрови дуже швидко відростають.

Наближаємось до Роторуа... Ось уже озеро Таупо, найкраще місце полювання на форелів. Туристи намагаються спинитися тут на день-два спеціально для риболовлі. Справа в тім, що в Новій Зеландії, так, як у багатьох інших «рибних» місцях, не дуже то подають рибні страви в ресторанах, особливо ж як мати на увазі форелі. Хочеш свіжої рибки — злови її, — кажуть люди. А тоді в готелі чи ресторані кухар охоче її для вас приготує, хібащо ви самі

й зварити захочете. Місцеве населення запікає форелі в баньці: кладуть рибу з ложкою оцту, ложечкою оливи, трохи соли й цукру в скляну баньку, і запікають дві години в 300 градусах фаренгайта. Просто, як у Віри Ке. Спробуйте. От тільки де впіймати форелі? В Новій Зеландії? В Канаді? Може, в Колорадо? В крамниці?

Ми стільки наслухались про прекрасну расу маорі, що ще не бачивши їх полюбили. Звичайно, маорі можна побачити і в Полінезійському Селі в Гонолулу, де вони впливають на човні й потім танцюють свої танці, репрезентуючи одну із народностей, що створили гавайську породу. Але які ж то маорі! То — студенти мормонського Бріггам Янг університету, що одягаються в бутафорні костюми й танцюють, що буває потрібно. А це ж — серце маорійської раси, їх держава заповідна (в перекладі на звичайний термін — заповідник). Справді тут так багато маорі не живе, може 7,6% всієї народности; 40% живе в Авкленді, а решта розповсюджена по всій довжині островів. Вони були першим населенням зродженої з вулкану землі, але не корінним, а імігрантами з Полінезії, не так уже й давно — в XIV або XV столітті. На островах жили гігантські птахи моа, багато більші від струсів чи ему, але маорі їх швидко винищили дощенту. Згодом, коли білі колонізатори стали прибувати хвиля за хвилею, маорі боронили своє право першости в завзятих і кривавих війнах. Не лишилося точної статистики, але в 1858 році був переведений перепис, за яким маорі нараховували щось 50 тисяч населення. До XX століття кількість маорійського населення впала до 42 тисяч, а потім помалу зростала. Половина маорі тепер — це мішанці з білими, але половина всеж «чисті», чого не можна сказати про гавайців, серед яких майже немає чистокровних представників.

Маорі воювали з білими за землю, яку правдою й неправдою відбирали в них білі. За свої продукти маорі перш за все діставали зброю і майстерно нею володіли. Вони були також добрими стратегами, підманювали білих і завдавали їм добрих клопотів, але всеж не могли встояти і після битви при Вайкато, в 1864 році, згодились на мир, цебто, мирне упокорення. Тепер в однопалатнім уряді країни є представники маорі; всі народи островів мають рівні права, ніхто від маорі не втікає, так як у нас від негрів. Але матеріальний рівень, освіта й заробітки маорі нижчі, ніж у решти населення, і з припливом самоанців расова проблема в Новій Зеландії загострюється. Білі не люблять

самоанців; а через те, що маорі підтримують солідарність південно-пацифіцьких народів, біле населення втрачає прихильність і до маорі.

Роторуа — дивна й гарна місцевість. Озеро Роторуа велике: шість миль довжиною й сім шириною. Два рази на день човен везе туристів на острів Мокоя. З цим островом зв'язана романтична історія: Гінемоя, дочка ватажка маорі, закохалась у сина ватажка острова Мокоя. Батьки не давали згоди на їх шлюб, але відважна дівчина перепливла озеро і з'єдналась із своїм коханим. Добре, що все закінчилося щасливо, а не так, як у Ромео із Джульєтою.

Роторуа все в тумані від киплячих гейзерів і болота, що теж кипить, як сіра каша в казані. Поряд струмки й озерця з льодовою водою. Часом гейзер стрибає в холодну воду й шипить, немов від болю. В холодних водах форелі стрибають, навчившись від гейзерів, і хапають зі списів шматочки м'яса. Між киплячими джерелами розкошують квіти й кущі. В Роторуа є навіть голф, бо є досить американців, що їздять на вакації з повним вирядом для цього спорту. Тільки треба вважати, щоб м'ячик не попав у кипляче болото.

Гарячі води в Вакареварева (теж гарна назва! Я б так називала плаксиву дитину) в центрі мають гейзер Погуту, що вистрілює вгору на 50-100 стіп — відповідник до американського Олд Фейтфул. В теплих джерелах бавляться маорійські смугляві діти, матері перуть білизну й варять їжу в гарячій гейзері. Один із гейзерів вибухає на замовлення — коли в нього вкинути трохи мила.

Для туристів є тут два басейни: один дуже гарячий (104 ступені), другий холодніший (98 ступенів), але начебто більш цілющий, корисний для лікування нервів і артриту. В той ми пішли купатися. Було в нім дуже приємно. По-знайомилися з двома туристами з Німеччини й говорили з ними по-німецьки, як уміли. А що вже багато чого забули, то пріли в гарячій воді так, якби там було не 98, а 115 ступенів. А як вилізли, було досить зимно, і поки ми знайшли роздягальню, то добре промерзли і мали потім трохи клопоту. А покищо побігли в готель, перевдяглися й пішли на ГАНГІ, маорійський бенкет, відповідник до гавайського луау. Гангі цікаве перш за все тим, що всі гарячі страви зварені в гарячій джерелі, куди на дві години занурюють м'ясо на мотузочці. Нам те м'ясо, признатися, зовсім не смакувало, бо до мінеральних присмаків треба звикнути. «Кіа гора!» привітав нас господар бенкету й запросив

З маорійським краснем.

призволятися. Була там варена курка (тіті), овечатина з м'ятним сосом, вуджений угор, маринована сира риба з цитриновим соком, маорійський хліб, сухі овочі в вині, а на десерт — биті вершки. Найбільше нам смакував вугор, але хотілося всього спробувати, тож їли все, що взяли на тарілку, щоб не образити господарів. Після бенкету були пісні й танці. Пісні гарні, мельодійні, лагідні. Танці чоловіків (ранґа) — войовничі. Отак би наші політики мусіли танцювати, коли не вміють боротися. Маорійські чоловіки, спеціально старші, досить опасисті, але животів не ховають, а навпаки, виставляють. До пояса голі, вони босоніж б'ють ногами об землю, присідають, махають кулаками й показують один одному й нам язика, витріщаючи очі так, що вони мало не вискакують з орбіт. Такі танці колись виконувалися перед боєм. Криком і страшними мінами вояки намагались злякати ворога й прогнати злих духів. А коли це не допомагало, бралися до зброї.

На зміну чоловікам випливали, як лебідки, вродливі дівчата в спідничках з фарбованого смугами й візерунками волокна. Навіть старші розповнілі танцівниці були надиво привабливі й граційні. З ними пішли до танцю і ми.

Роторуа — кульмінаційний пункт нашої подорожі. Звідти ми повернулись до Авкленду, відпочиваючи в гарних місцевостях по дорозі. В Авкленді відпочили день і літаком подались до Австралії.

